

**SOSYAL BİLİMLER ALANINDA
ARAŞTIRMA MAKALELERİ- 4**

Kitap Adı	: Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri - 4
İmtiyaz Sahibi	: Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni	: Doç. Dr. Atilla ATİK
Kapak&İç Tasarım	: Didem Semra KORKUT
Sosyal Medya	: Arzu ÇUHACIOĞLU
Yayına Hazırlama	: Gece Akademi Dizgi Birimi
Yayıncı Sertifika No	: 15476
Matbaa Sertifika No	: 42539
Matbaa Adı	: GeceAkademi
ISBN	: 978-625-7958-14-1

Editörler

Dr. Öğretim Üyesi İsmail ELAGÖZ
Dr. Öğretim Üyesi Göktürk ERDOĞAN
Dr. Abdül GEZER
Dr. Abdullah YILMAZ

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission. Gece Akademi is a subsidiary of Gece Kitaplığı.

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Gece Akademi, Gece Kitaplığı'nın yan kuruluşudur.

Birinci Basım/First Edition ©ARALIK 2019/Ankara/TURKEY ©copyright

Gece Publishing

ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor, New York, 10016, USA

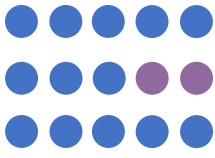
Telefon/Phone: +1 347 355 10 70

Gece Akademi

Türkiye Adres/Turkey Address: Kocatepe Mah. Mithatpaşa Cad. 44/C Çankaya, Ankara, TR

Telefon/Phone: +90 312 431 34 84 - +90 555 888 24 26

web: www.gecekitapligi.com —
e-mail: geceakademi@gmail.com

SOSYAL BİLİMLER ALANINDA ARAŞTIRMA MAKALELERİ- 4

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

ERKEN CUMHURİYETE GEÇİŞTE ŞÛKUFİ NİHAL'İN GÖZÜNDEN TÜRK KADINLIĞI VE MEMLEKET SORUNLARI (1918-1923).....	8
Meral KUZGUN	8
BATILI SEYYAHLAR GÖZÜNDEN OSMANLI İSTANBUL'UNDA “BALIKÇILIK”	32
Metin MENEKŞE	32
ENGELLİ ÇOCUK VE MEDYA:.....	58
ENGELLİ ÇOCUKLARIN MEDYADAKİ TEMSİLİ	58
Mihalis (Michael) KUYUCU	58
VAN BELEDİYELERİNİN HİZMETLERİNE YÖNELİK MEMNUNİYETİN GENELLEŞTİRİLMİŞ SIRALI LOGİT MODELİ İLE ANALİZİ	88
Muhammed Hanifi VAN.....	88
MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİNDE ŞİKÂYET	108
Murat AKSU_ Oğuz DİKER_ Sedef Ece BATİBEKİ_ Ecevit SAYILIR	108
ETNO-DİNSEL KİMLİKLERDE SOY VE ANLATILARIN ÖNEMİ: BİR HALK DİNİ OLARAK ALEVİLİKTE SOY VE ANLATININ KURUCU İŞLEVİ.....	120
Murat COŞKUNER	120
MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ ÇEVRE MUHASEBESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	138
Murat KARA.....	138
SARI KEÇİLİ AŞİRETİ YÖRÜKLERİNİN SOSYAL YAPISI	150
(1843 TARİHLİ İNCİR KAZASI ÖRNEĞİ).....	150
Mustafa Ali UYSAL	150
SOSYAL POLİTİKA ANLAYIŞINDA YÜKSELEN BİR PARADİGMA: SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM	169
Mustafa HATİPLER_ Nilgün KÖKSALAN.....	169
GÖÇÜN KENTLEŞME ÜZERİNDEKİ SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERİ: BATMAN ÖRNEĞİNDE BİR ÇALIŞMA	189
Muzaffer BİMAY	189

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN NARSİSTİK KİŞİLİK EĞİLİMİ DÜZEYLERİNE GÖRE BENLİK SAYGISI İLİŞKİ DOYUMU VE İLİŞKİ BAĞLANIMLARININ İNCELENMESİ	221
Muzaffer ŞAHİN, Burcu DOĞANER	221
Festival Turizmi Kapsamında Yöresel Mutfak Kültürünün Değerlendirilmesi: Bodrum Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali Örneği	250
Nazik ÇELİKKANAT PASLI, Mehmet Mert PASLI	250
MATERYALİST DEĞER BOYUTLARI VE MATERYALİST DEĞERLERİN ÇEVRE DOSTU ÜRÜN TERCİHLERİNE ETKİSİ: GENÇ TÜKETİCİLERE YÖNELİK BİR UYGULAMA	260
Nuray GİRGİNER, Hazal DUMAN	260
ORTADOĞU VE ARAP BAHARI	282
Nurhan AYDIN, Elif ERGÜN	282
AMERİKA’NIN FİLİSTİN-İRAN-LÜBNAN İLE İLİŞKİLERİ.....	300
Nurhan AYDIN, Bahar Şentürk ACAR.....	300
KRİZ, KRİZİ SINIFLANDIRMA VE KRİZ ÇEŞİTLERİ: 2008 EKONOMİK KRİZİ	326
Özkan İMAMOĞLU, Göksu DEMİRCAN	326
REKABET KAVRAMINA BÜTÜNCÜL BİR YAKLAŞIM.....	346
Şaban Esen, Mehmet Barca	346

**ERKEN CUMHURİYETE
GEÇİŞTE ŞÛKUFENİHAL'İN
GÖZÜNDEN TÜRK KADINLIĞI
VE MEMLEKET SORUNLARI
(1918-1923)**

**BÖLÜM
1**

Meral KUZGUN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi,
meralkuzgun@kilis.edu.tr

GRİŞ

Şükufe Nihal Başar, 1876 yılında İstanbul'da doğmuş, çocukluğu Anadolu'da geçmiştir. Babası ve annesi Osmanlı Devleti'nin üst rütbelerinde görev yapmış seçkin ailelere dayanmaktadır. Çocukluk ve gençlik yılları babasının görevi nedeniyle Manastır, Şam, Beyrut ve Selanik'te geçmiştir. İlk tahsilini Şam'da, orta tahsilini Selanik, Beyrut ve İstanbul'da tamamlamıştır. Babası Eczacı Miralay Ahmet Bey'in kültürlü ve ileri görüşlü olması, eğitim ve sanatla ilgileniyor olması onun için büyük bir şanstır (Çalışkan & Özey, 2016: 629).

Orta tahsilini İstanbul'da yaptıktan sonra 1912 yılında 16 yaşındayken babasının hatırı için Mithat Sadullah (Sander) ile evlenmiştir. Okumak arzusunda olan Şükufe Nihal, Darülfünun kızlar kısmına kaydolmak istemişse de evliliğinin, devamına engel teşkil ettiği ileri sürülerek kaydı yapılmamıştır. 1916 yılında İnas Darülfünununa giren Şükufe Nihal, bu sırada ilk eşinden boşanmıştır. Evliliğini bitirmesi, kadınlara boşanma hakkının yeni verildiği ve kadının sosyal hayattaki konumu üzerine birçok tartışmanın devam ettiği bir döneme denk gelmiştir.

Şükufe Nihal, kendisi gibi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünden mezun olan, siyasetçi, iktisatçı ve devlet adamı olan, 1930larda Atatürk'ün iktisadi danışmanlığını yapan Ahmet Hamdi Başar ile ikinci evliliğini yapmıştır. Uzun bir evlilikten sonra Ahmet Hamdi Beyden de ayrılacak olan Şükufe Nihal, (Argunşah, 2011: 40-44) 1919'da Edebiyat Fakültesinde Coğrafya bölümünden mezun olduktan sonra coğrafya ve edebiyat hocalığı yapmıştır (Banarlı, 1971: 1223).

Şükufe Nihal, vatan ve millet sorunlarına duyarlı biri olmakla birlikte halkın aydınlanması noktasında sosyal faaliyetlerde de yer alan bir münevverdir. Türk Ocağı gibi cemiyetlerde aydınların düzenlediği birçok toplantılara katılan Şükufe Nihal'i aynı zamanda kadın hareketleri içinde de görmekteyiz. Mütareke yıllarında Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti'nde ve Ahali İktisat Fırkasında çalışmıştır. Asri Kadınlar Cemiyeti, ordunun giyecek temini ile sağlık işlerinde faaliyet gösterdiği gibi İstanbul'da işgale yönelik protesto mitingini de ilk olarak düzenlemesiyle öne çıkmıştır. Şükufe Nihal, bundan sonraki çalışmalarında siyasi bir amaca da yönelmiştir. 1923'te Nezihe Muhittin'in başkanlığında kurulan Kadınlar Halk Fırkasının genel sekreterliğini yapmıştır. Fakat genç Türkiye Cumhuriyeti'nde partileşme

eğilimi henüz başlamadığı için hükümet tarafından onaylanmayacaktır (Argunşah, 2011: 66-73). 1962 yılında geçirdiği trafik kazası sonrasında bir dizi ameliyat geçiren ve yatağa mahkûm kalan Şûkufe Nihal, Bakırköy'de bir huzurevine (Milliyet, 1965) taşınmak durumunda kalmıştır. 24 Eylül 1973 tarihinde hayata vedan eden Şûkufe Nihal, Aşiyân mezarlığına gömülmüştür (Çalışkan & Özey, 2016: 62).

Şûkufe Nihal'in Evlilik Ve Türk Kadını İle İlgili Tespitleri

Yerel basında Türk ve Batılı kadınların karşılaştırılmasının rahatsızlık duyan Şûkufe Nihal, bunun Türk kadınına yapılan bir haksızlık olduğunu düşünmüştür. Kıyaslamanın özellikle Türk-Alman kadınları üzerinden yapılmasına da ayrıca kızmıştır. Alman kadınlarının ev ve sosyal hayatlarında yaşamlarını devam ettiren; şehirli kalburüstü Türk kadınlarının yalnızca vakitlerini sinema, terzi ya da ziyaret gibi faaliyetlerle meşgûlmüş gibi gösterilip, evlerini ve çocuklarını ihmal ettikleri noktasındaki tenkitlere de katılmamıştır. Bu kapsamda Türk Kadını dergisinde Ethem Nejad Beyin kaleme aldığı ve Türk ile Alman kadınları arasındaki mukayesenin yapıldığı “ *Evsiz Barksız Hanımlar*” adlı makaleye tepki göstermiştir. Almanya'nın teknik açısından birkaç asır ileride olmasına istinaden iki milletin birbiriyle ne derecede yakın ya da uzak olduğunun araştırılmasını talep etmiştir. Şûkufe Nihal söz konusu tepkisiyle ilgili olarak “...*Bakalım Türk medeniyeti Türk harsı (kültürü) bugün Almanya'daki kadar metin adımlarla ilerleyebilmiş mi? Bilhassa her Türk erkeği bir Alman kadar ciddi vazifeshinas zevcesine hürmetkâr mı? Bu gibi mesailde Almanya ile yarışa heves edersek pek derin inkisarlara(kırılma) uğrayacağımız tabiidir*” diyecektir. (Nihal, *Türk Kadını*, 4 Temmuz 1334: 83) O nedenledir ki, kıyaslamaların bir kenara bırakılarak Türk kadınının Türk muhiti içinde değerlendirilmesinin daha doğru olabileceği inancında olmuştur.

Şûkufe Nihal'e göre varlıklı ailelerde yetişen Türk kadınlarının ev işlerinden ve çocuk bakımından sanıldığı aksine daha iyi anladığını, gerektiğinde bu kadınların mutfakta yemek yapmaktan çocuk bakımına kadar her işle meşgûl olabileceklerine değinmiş ve bu kanının yanlış olduğunu açıklamıştır. Şûkufe Nihal'in bu kapsamda örnek verdiği kadınlar kendisinin bizzat tanıdığı İstanbul'un zengin, eğitilmiş ailelerinde yetişmiş, musiki bilgisi olan, birkaç lisan bilen, iyi terbiye almış, şiirden, edebiyattan anlayan eğitilmiş kadınlardır (Nihal, *Türk Kadını*, 4 Temmuz 1334: 84).

Şükufe Nihal, Türk kadınlarının birçoğunun mutlu bir evliliğe sahip olmadığını ve mutsuz olan evli kadınların gayelerinin, yeteneklerinin bir kenara bırakılarak sadece toplumsal, ruhsal baskıyla kendinden beklenileni yapmak durumunda olduklarını belirtmiştir. Mutsuz evliliklerin çökmekte olduğuna dikkat çekmiş ve içtimaî ahlaki, vicdani açıdan yozlaşmış hanımların sayıca az olmadığına da değinmiştir. Şükufe Nihal, “*Bütün Türk hanımları arzu edilen tekâmüle erişememişlerdir*” diyerek Türk toplumundaki sosyal dokuların kısmen bozulduğuna işaret etmiştir. Bunun yanı sıra, yuvasını en kutsal bir mabet bilen evli Türk hanımlarını da yazılarında yüceltmıştır (Nihal, *Türk Kadını*, 4 Temmuz 1334: 85).

Şükufe Nihal'in Çocuklarla İlgili Tespit Ve Görüşleri

Memleket sevdalısı olan, Şükufe Nihal, kadın hakları kadar çocuk ve memleket meselelerine de yazılarında yer vermiştir. Gürbüz Türk Çocuğu Dergisinde “Evlatlık-Gazetelerdeki Evlatlık İlanlarına Dair” başlıklı yazısında:

“Ara sıra gazetelerde bir ilan görüyorum. Evlatlık almak isteyenler falan yere müracaat etsinler mealinde bir şey içimi sızlatıyor. Anasız, babasız bakımsız kalmış çocuklarımızı himaye etmek, yetiştirmek en büyük vazifemizken demek ki bunu yapamıyoruz. Onları evlatlık, besleme diye dağıtmaya, şüpheli bir istikbale bırakmaya razı oluyoruz. Evlatlık, besleme nedir? Her zaman sokakta tesadüf ederiz. İpekliler içinde süslenmiş gururla yürüyen bir hanım, elleri işten mos mor olmuş, iş görürken bir kız çocuğunu arkasında taşımakla ihtişamına, azimetine bir şey daha ilave ettiğini zanneder.”

Çocukların evlatlık olarak verilip, belirsizlik içinde ve çoğunlukla mutsuzlukla sonuçlanan hayatlar içinde kaybolmalarına karşı olan Şükufe Nihal, zengin ailelerin yanlarında on iki, on üç yaşlarındaki sahipsiz kız çocuklarının hizmetçi olarak çalıştırıldıklarını, bu çocukların sevgi, şefkat göremediklerini aksine şiddete maruz kaldıklarından şikâyet eder. Adı geçen dergideki yazısının devamında “*Muhterem Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi gözyaşlarını dindirmeye çalışan, atide memlekete kudretli eller hazırlamaya uğraşan bir cemiyetin şefik kanatlarına muhtaç olan birçok yavrular hâlâ evlatlık diye şurada burada meçhul ellerde sürünecekler mi?*” sorusunu sorar. Ona göre söz konusu cemiyet gerekli ilgiyi görmemektedir. Bu hassas

konuyla alakalı olarak, Türk hanımlarına da seslenme gereğini hissederek Şûkufe Nihal, çocuk konusunun erkeklerden çok kadınları ilgilendirdiğini düşünür. Ona göre çocuk sevgisi, çocuk şefkati kadın kalbinde yaşayan, büyük hislerin en incesidir. Türk kadınının çocuk yetiştirmekteki önemine vurgu yaparak “ *memleketin ellerine tevdi’ edeceğimiz çocuklara gösterilebilecek şefkat, alaka, yeni Türk kadına bahşedilecek kıymetlerin en büyüğü olacağını da unutmayalım*” şeklindeki yazısını sonlandırmıştır (Nihal, Gürbüz *Türk Çocuğu*, 1 Temmuz 1928: 11).

Şûkufe Nihal’in Mektep Ve Mektepli Türk Kızları İle İlgili Tespitleri

Şûkufe Nihal, mektep talebesi denilince Sultaniler, Darülfünunular gibi yüksek mektep talebelerinin akla geldiğine dikkat çeker. Bu mekteplerde okuyan genç kızların tüm gayesini öğrenmek aşkı içinde tasavvur eden Şûkufe Nihal, bu bölümdeki makalesini giyim kuşamlarına dikkat etmeyen okullu Türk kızlarına uyarı mahiyetinde yazmıştır (Nihal, *Türk Kadını*, 15 Ağustos 1334: 98).

Şûkufe Nihal’e göre eğitim almak, bilgilenmek amacıyla okula giden Türk genç kıza, bu gayenin dışına çıkmamalıdır. Genç kızların okulla giderken yüzlerine pudralar sürüp, dudaklarını boyayıp, gözlerine sürme çekmelerinin temel gayelerinin dışına çıkmalarına yol açtığına inanan Şûkufe Nihal, bu halin gayr-i ciddi bir görüntüye yol açtığını ifade etmiştir. Aşırı süs düşkünlüğünün kısmen cehalet ve zekâ eksikliğinin emaresi olduğunu düşünen Şûkufe Nihal, fikir sahibi olan, düşünen, sorgulayan bir genç kıza, süs ve gösterişten zevk almayacağını belirtmiştir. Şûkufe Nihal, kadının ciddi ve mütefekkir olanının önünde hürmetle eğileceğini ifade ettiği gibi mücevherler içinde süs düşkünü bir kadının dünyanın en müthiş tahtını da işgal etse de kendisi nazarında ufak bir takdir dahi toplayamayacağını belirtmiştir.

Okul sıralarında sadelik ve aşırı süs içinde olan genç kız talebelerin görüntülerinin birbirine zıt olduğuna dikkat çeken Şûkufe Nihal, okula gitmekte olan kızların ayna önünde saatlerde süslenmelerini eleştirir. Ancak asıl eleştiri Şûkufe Nihal için annelerdir. Öğrenci olan genç kızların, bu hallerine müsaade eden annelere ciddi eleştiriler getiren Şûkufe Nihal, bu düşüncelerinin mutaassıplıkla ilgisi bulunmadığını ifade etmektedir. Ona göre mesele mutaassıplık meselesi değil ciddiyet ve vakar olma meselesidir (Nihal, *Türk Kadını*, 15 Ağustos 1334: 99).

Şükufe Nihal, Türk kadınının en önemli vazifelerinden biri olan anneliğe dikkat çekmek istemiştir. Özellikle mektepli kızı olan anneleri daha dikkatli olmaya davet etmiştir. Şükufe Nihal'in izlenimlerine göre; mektepli genç kızların yaşları itibariyle fikri noktada aileleriyle çatışma halindedirler.

Bunun yanı sıra Türk evliliklerinin büyük bir kısmının neşesiz ve soğuk olduğunu belirten Şükufe Nihal, böyle bir atmosfer içinde yetişen genç kızların derin bir mutsuzluk yaşadıklarına dikkat çekmiştir. Bu mutsuzluğun temel sebepleri arasında ailelerin evlatlarıyla meşgul olmadığı ve ebeveynlerin böyle bir sorumluluktan habersiz olduklarına vurgu yaparak devamında “...biz de çocuklar kendi kendilerine büyürler, kendi kendilerine yetişirler, kendi kendilerine istedikleri cereyana kapılırlar. Onları irşat edecek, onlara rehber olacak hamî nerede?” diyerek sitemini belirtmiştir.

Ailelerde baba tarafından gereksiz bir baskının olduğunu ifade eden Şükufe Nihal, bu baskıya esir, cahil kalmış bir anneyle mektepli genç bir kızın düşünce de bir birliğe varamayacağını belirtmiştir. Aile ortamıyla ilgili tespitlerinin devamında “*ekseriyetle babalar suratsız, anneler sinirlidir. Bazen 30-40 senelik bir hayat-ı iştirak bile onları katiyen birleştirememiştir. Bilakis seneler geçtikçe birbirine daha ağır bir yük olmaya başlamışlardır.*” ifadesini kullanmıştır. Şükufe Nihal'e göre mutlu evliliklerin reçetesi çiftlerin ruhen, fikren uyumlu olmalarından geçmektedir (Nihal, *Türk Kadını*, 26 Eylül 1334: 49-50).

Şükufe Nihal'in Türk Toplumundaki Evlilik Biçimi, Ahlak, Kadın Ve Namus Üzerine Tespitleri

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına gelindiği sürede İstanbul 1,5 milyon, Osmanlı Devleti ise genel itibariyle 20 milyon nüfustan ibaretti. (*Türk Kadını*, 15 Ağustos 1334: 99). Şükufe Nihal'e göre kalabalık Osmanlı nüfusu içinde toplumun en mutlu kesimi bir grup varlıklı elitlerdi. Ancak mutlu elitler bir kenara bırakıldığında Osmanlı topraklarında yapılan evliliklerin genel anlamda mutsuz neticlendiği inancında olan Şükufe Nihal, bu süreci ikiye ayırır. Bunlardan ilki ömür boyu süren mutsuz ve gürültülü evlilikler, ikincisi ise birkaç sene ile birkaç ay içinde sonlanan evliliklerdir. Toplumun geneline hâkim olan bu durumun Türk toplumunun maneviyatına zarar verdiğine değinen Şükufe Nihal, biten evliliklerde iki tarafın kendilerini temize çıkarma

gayretlerinden evliliklerin bitmesine ya da mutsuzlukların temel nedenlerinin farkına varılamadığından bahsetmiştir.

Türk toplumundaki evlilik usullerinin pek fena olduğu tespitinde bulunan Şûkufe Nihal, bu usuller içinde tanıdıklar üzerinden ısmarlama eş bulma âdetini saçma ve mantık dışı bulmuştur. Ona göre aracı olan, eş adayını seçerken kendi düşüncesine paralel olan ve sevdiği birini karşı tarafa tavsiye etmektedir. Ancak tavsiye edilen kişinin; evlenmek isteyen kişinin ruhuna, fikrine uygun olmama ihtimali olduğuna dikkat çeken Şûkufe Nihal, bu durumun aldatıcı olabileceğini belirtmiştir. Bu düşüncelerini “*şahsen pek güzel bir kadında bazen bir erkek üzerinde sehâr (büyüleyici) bir tesir yapabilir. Lakin görücü hanımların karşısında genç kızın çehresinin şeklinden, boyun ölçüsünden başka hangi meziyetini tamamıyla anlamak kabildir?*” diyerek bunu eleştirmiştir. Şûkufe Nihale göre bu kaideler topluma ve aileye zarar vermekten başka bir şey değildir.

Bir başka ifadesinde Şûkufe Nihal, “*İnkılap her şeyde olduğu gibi kadın hayatında da rol oynadı. Artık kadın fes, peçe altında gizlenen esrarengiz mahlûk değil. Onu herkes biraz tanıyor, falanın falanın kızını sokakta olsun veçhen (bir suretle) tanıyabilmek mümkündür. Lakin birbirini ince tanımak için bu kâfi değil*” demiştir. Ona göre kadının peçe arkasında saklanan, görünemeyen bir durumda olması öncelikle kadınlık için sıkıntı verici bir durumdur. Toplumun bir parçası olan kadının, hakları noktasındaki eksik uygulamaların, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yapılan inkılaplarla kısmen iyileştirilmesinden memnun olan Şûkufe Nihal, kadının böylelikle sokakta daha rahat gezen ve görünür olabileceğine inanmıştır. Evlilik noktasında bu görünürlüğün iki taraf için en ince detaylara kadar tanıma, anlama noktasında yeterli olmayacağına inanan Şûkufe Nihal, bu durum için bir çözüm üretmiştir (Nihal, *Türk Kadını*, 12 Eylül 1334: 130).

Bu noktada gayrimüslim adetlerini örnek göstererek niyetleri ciddi, iyi huylu ve ahlaklı gençlerin ailelerin gözetiminde iletişim halinde olmalarını tavsiye etmektedir. Tesettürün de buna bir mani olamayacağına vurgu yapan Şûkufe Nihal, kentlerde değişen içtimai sürece de değinmektedir. 1918 yılına gelindiğinde toplantılarda, tiyatrolarda kadın ve erkeğin bir araya gelmesinden bahseden Şûkufe Nihal, mutlu evlilik reçetesinde eski adetlerin bir kenara bırakılarak mutlu toplum için mutlu evliliklere işaret

etmiştir. Ona göre ruh birlikteliği ve belli düzeydeki maddi yeterlilik mutlu evliliklerin, maneviyatı güçlü toplumların oluşmasının temelidir.

Şükufe Nihal, Türk toplumunda farklı algı ve düşünüşlerin olduğu “Namus” kavramını da sorgulamıştır. Bu nedenle “*Namus nedir? Evvela bunu bilmeliyiz*” diyerek toplumda bu kavramın bir kesim için sadece şeklen yani bedensel olarak algılandığına diğer bir kesim için de manevi zemin içinde vicdani olarak ele alındığına değinmiştir. Bu nedenle Türk toplumundaki namus kavramının muhafazakar ve yenilikçi çevrelerde farklı manalar içinde değerlendirildiği tespitinde bulunan Şükufe Nihal, bu kavramla ilgili olarak “...*Kadının namusunu, yüzündeki peçede arayan muhafazakar, yüzünü açan kadına iffetli demekte tereddüt ediyor...Bir vahdet-i telakki (ortak görüş) yok. Aynı ailede valide pederi, çocuklar validenin fikirlerini kabul etmiyor ve onlar için daima bir cidal (mücadele) teşkil ediyor. Bütün millet aynı vaziyette*” diyerek (Nihal, *Türk Kadını*, 12 Eylül 1334: 131) günümüzde de devam eden bu çatışmaya dikkat çekmiştir.

Şükufe Nihal'e Göre Türk Kadınının Toplumdaki Yeri

Beşeriyetin ruhi ve fikri sıkıntılar içinde olduğunu düşünen Şükufe Nihal, yolunu bulamayan gençlerin rehberi olarak; bilgili ve değerinin farkına varan anneleri adres olarak göstermiştir. Yorulmuş ve uyku halinde olan milleti uyandıracak olanın kadın olacağını dile getiren Şükufe Nihal, kadının kör bir karanlıkta eskisi gibi rehbersiz ve zavallı olmadığını belirtir. Kadınların mevcudiyetlerinin farkına varmalarından sonra harekete geçmelerini ve bu yoldaki adımların öncelikle yavaş olacağını ancak zamanla büyüyeceğine dikkat çekmiştir (Nihal, *Kadınlık*, 8 Mart 1330: 4-5).

Türk kadını için en büyük eksiğin eğitimsizlik olduğunun altını çizen Şükufe Nihal, erkeklerin kadınlara karşı gerekli hassasiyeti göstermediğine dikkat çekip “...*Bizi Kim düşünmüş*” ifadesiyle ısrarlı sitemine devam etmiştir. Erkeklerin kendi menfaatleri için zahmetlere katlandığı inancında olan Şükufe Nihal, kadınların toplumda özellikle erkekler nazarında birer oyuncak gibi görülmesinden büyük üzüntü duymaktadır. Zamanın ve şartların değiştiğine değinen Şükufe Nihal, kadınların da en az erkekler kadar eğitime meraklı olduklarını, kız mekteplerinin kurulmasına engel olanların, kadınlar adına yapılan hayır yardımlarında üçer beşer kuruş vermekten imtina etmediklerini belirtir. Şükufe Nihal'e göre eğitim her şeyden önce gelmektedir. Türk kadınının

hep ıztırap içinde yaşadığına vurgu yapan Şûkufe Nihal, bu durum için “*Ah artık hiç yaşamayalım. Çünkü bugün birçok fikirler tebdil (değişmek) etti. Ekserimiz yaşamayı, saadeti ancak tahsilde buluyor ve böyle cahilane hayat emin olunuz ki bizi her dakika ağlatarak, kalbimizin en derin köşelerini sızlatıyor*” (Nihal, Mehasin, 13 Eylül 1909: 732-733) cümleleriyle Türk kadınlığının cehaletten arınmak maksadıyla eğitim talebini dile getirmiştir.

Şûkufe Nihal, Türk kadınının toplum içindeki konumunun hak ettiği yerde olmadığı görüşündedir. Türk kadını ile ilgili toplum zihninin eksik ya da yanlış düşüncelerle doldurulmuş olduğundan dem vurarak bunun asırlarca devam ettiğini belirtir. Türk kadınının toplum tarafından bir süs objesi ya da oyuncak gibi algılanmasının bir toplumun işleyebileceği en büyük günah olarak gören Şûkufe Nihal, düşmanın Osmanlı topraklarını işgal ettiği ve Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği o sıkıntılı günlerde erkeklerin Türk kadınlığın faziletlerine kıymet vermeleri gerektiğine inanmaktadır.

Şair ve edebi kimliği ile de tanınan Şûkufe Nihal'e göre şair bir milletin bütün duygularına tercüman olmalıdır. Bazen tek bir mısra ile bir ordunun harekete geçebileceğine, sözlerin gücüne ve ordu üzerine olumlu etki bırakabileceğine inanan Şûkufe Nihal, Türk kadınının sadece dış görüntüsüyle değerlendirilmemesi gerektiğini, bunun ötesinde çok şeyi muhteva ettiğini belirtmektedir (Nihal, *Türk Kadını*, 17 Teşrinievvel 1334: 163).

Mondros Mütarekesi Döeminde Şûkufe Nihal'in İstanbul'u

Dünyada 1900'lerde meydana gelen değişim rüzgârı Osmanlı aydınlarını da etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşının ayak seslerinin duyulduğu 1914 yılında İstanbul'da ticarete olan ilgi artmış, kadınlar evin dışında da çalışmaya başlamıştır. Kadınlara tanınan sosyal haklar ile İstanbul'a hareketlilik gelmiş, gündüz işlerde çalışmaktan yorulan aileler, akşamları tiyatroya, sinemaya gitmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra Darülfünunda kadınlar erkeklerle derse girebilme imkânı elde edebilmiştir. (Nezihe, *Kadınlar Dünyası*, 7 Şubat 1914: 5)

Bu gelişmeler, Türk toplumunda küçük bir grubu temsil eden elit tabakanın dışında kalan kesimleri pek ilgilendirmemiştir. Bu kapsamda, düşük gelirli insanların hayata nasıl baktıklarını anlamaya ve anlatmaya çalışan Şûkufe Nihal, İstanbul'da basılan mecmuların, gelirleri orta ve yüksek olan aileler için çok eğitici ve öğretici olduğuna inanmıştır.

Ülkenin içinde bulunduğu savaş ortamı, getirdiği yorgunluk ve sıkıntılara da oldukça kederlenen Şükufe Nihal, mecmua faaliyetlerin sadece aydınlanmaya açık ve kendi gerçeğinin idrakinde olan bir zümre için mi olduğunu sorgulamaktadır. Şükufe Nihal, toplumun kurtuluşunu bir grubun değil tüm toplumun aydınlanmasına bağlamaktadır. Topluma yönelik iyi gözlemler yaptığı anlaşılan Şükufe Nihal, İstanbul'un temiz ve süslü muhitlerinin gölgesinde kalan fakir mahalleleri, caddeleri gezmiş ve şahit olduklarıyla ilgili olarak

“İşte buralarda yaşayan binlerce halk, şiddetle alakadar olan bir kısımdır. Bunlar için ne yapıyoruz? Biz bir taraftan okudukça....her gün yeni bir merhale-i sıhhat ve medeniyet kat ederken, yanı başımızda bir çok zavallı...oldukları yerde bir adım bile atamadılar. Mektep mektep, gazete gazete...kim için? Yalnız biz mi varız? İşte böyle muhitler okumaz, okusa da anlamaz”

diyerek toplumda fikriyat, yenilikler ve eğitim alanındaki büyük uçuruma dikkat çekmiştir.

Şükufe Nihal, İstanbul'un bir gerçeği olan kenar mahallelerle ilgili gözlemlerinde

“Burada oturan halk, güneşin lüzumunu bilmez, havanın ehemmiyetini anlamaz. Yattıkları oda tamamen kapalıdır yahut beş altı pencereden ancak yarım kanat açıktır. Ağır bir koku başınızı döndürür. Bunu nasıl olurda hissetmediklerine şaşarsınız, alışkındırlar... Çok defa hem yatmaya hem oturmaya hasredilen odalarda... Ne annenin ne babanın feda edemeyeceği sigaralarının boğucu, zehirli dumanları, zavallı yavrular ortak yutarlar. Zaten gıda yok... Püskülsüz feslere iştirilmiş nazarlıklar... Havale denilen hastalıktan... Çırpınan bir çocuk gördüm doktor tavsiye ettim. İçlerinde biri, a, kızım dedi : (Nihal, Türk Kadını, 7 Teşrinisani 1334: 178)

*“Doktor ne yapacak ona? Melekler geçerken kanatlarıyla vurur da böyle olur”.*Cehaletin, eğitimsizliğin, batıl inançların hâkim olduğu İstanbul'un arka mahallerindeki bu çağ dışı görüntülere üzülen Şükufe Nihal, çocukların kirli ortam yüzünden hasta olduklarını, ciltlerinde aylarca geçmeyen kırmızı lekelerden söz etmiştir.

İstanbul'un arka mahallerindeki sosyal ilişkileri de değerlendiren Şükufe Nihal, komşuların bir birbirleriyle sürekli kavga edip küfür ettiklerini, masum çocuklarının ağızlarında kirli cümlelerin olduğuna dikkat kesmiştir. Şükufe Nihal, fakirliğin kirli olmayı gerektirmeyeceğini

belirtirken kendi çocukluğundan bir örnek vererek, Manastır'da oldukları bir süre zarfında evlerinin arka tarafında bulunan fakir Hristiyan ailelerin temiz, evlerinin hep havadar olduğuna, çocukların temiz ve düzgün olduklarını anlatır. Çocukluğundan kalan bu hatıranın devamında

“Ben onların bir saat kahve molası safhası yaptıklarını görmedim. İhtiyar, genç hepsinin boyunluklarından atılmış beyaz iplikleri örerler, çalışırlar. Sonra istirahat ve neşe için ayrılmış günlerini de hiç feda etmezlerdi. Bunların bizimkilerden farkı ne?...İrşat edilmemiş bu muhitleri nasıl değiştireceğiz?...Millet çürüyor, yavrular büyüyemiyor ölüyor. Büyüse de işe yaramayacaklar. Çünkü manen ve madden alil (hasta)...Bu çocuklar mektebe gidecekler büyüyüp nihayet yarım adam olacaklar da sonra onların evladı belki de ahfâdı (torun) tam bir adam olabilecek. Çok uzun. Bu kadar vakit kaybetmeye bilmem bu Harp memleketinin tahammülü var mı?”

soruları ile nesillerin doğru ve sağlam eğitilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Savaş halinde olan ülkenin istikbalini nesillerin varlığında gören Şûkufe Nihal, Türk çocuklarının ilk eğitimlerinin evlerinde başlayıp okullarında devam ettiğini ve bu eğitim meselesinin bir bütün halinde ele alınması gerektiğini belirtir. Eğitim meselesini sadece ev, okul ile sınırlandırmayan Şûkufe Nihal, toplumun geri kalmış kesimlerine ulaşabilmek için kadın cemiyetlerinin söz konusu muhitler dâhilinde sağlık, ahlak, sosyal konular hakkında konferanslar verilmesini (Nihal, *Türk Kadını*, 7 Teşrinisani, 1334: 179) tavsiye etmiştir.

Bu tavsiyesinin yanı sıra konferansların gazete ilanı ile verilip, halkın Darülfünun salonuna davet edilmesi halinde kimsenin gelmeyeceği uyarısında bulunan Şûkufe Nihal, duyuruların mahalle içlerinde yapılması gerektiğini belirtir. Halkı aydınlatmak için verilecek konferanslarda iletişim dilinin son derece yumuşak ve ikna edici olmasının da altını çizmiştir. Ona göre Türk toplumun ilerlemesi, memleketin düzelmesi eğitilmiş, faydalı nesiller yetiştirmeye bağlıdır. Bu konuyla ilgili olarak *“Düşünelim ki memleketin hayatı güzide kesimin çocuklarına bağlı olamaz...mahalleri dolduran şu'ursuz ana babaları bugün mümkün vasıtalarla biraz tenevvüre (aydınlatmak) çalışmalı”* tespitinde bulunmuştur (Nihal, *Türk Kadını*, 7 Teşrinisani 1334: 180).

Mondros Mütarekesi Sonrasında Şûkufe Nihal'in İstanbul'u Ve Türk Kadını Üzerine İzlenimleri

Birinci Dünya Dünya Savaşı'nın son senesi olan 1918 yılında İstanbul, genel görüntüsü itibariyle hakiki bir sefalet içine sürüklenmişti. İstanbul matbuatı Osmanlı Devleti'nin yenilgilerinden bahsederken bu durum, halkta büyük bir moral bozukluğuna yol açmıştı. Böyle bir atmosfer içinde Şûkufe Nihal, derin bir üzüntü içinde İstanbul sokaklarında hürriyet için savaşmaya giden, ancak kolsuz, bacaksız kalan, kör olan Türk askerlerine denk gelmiştir. Yerlerine başkaları gelebilin ve hastanelerde yer açılabilin diye daha iyileşmeden gönderilen Türk askerlerin acı manzaralarına tanık olan Şûkufe Nihal'i çok üzen bu duruma karşılık, İstanbul'un zenginlerinin otomobilleriyle sefa içinde eğlencelere koşmalarından da son derece rahatsızlık duymuştur. Şûkufe Nihal, sokak ortasında kuvvetten kesilen askerlerin İstanbul soğuğunda açıklıktan ve donarak öldüklerinden bahseder. Böyle bir atmosferde Şûkufe Nihal şahit olduğu ve Türk Kadınının duyarlılığını ortaya koyan bir anısını şöyle anlatır:

“Buzlu Şubat sabahı ailece Eminönü'nden geçiyordum... tertemiz kıyafette genç bir kadın eğilmiş bir şey yapıyor. Bitişik lokantadan gelmiş bir hizmetçi kız elinde bir tas çorba bekliyor... buzlu taşların üzerine yığılı vermiş henüz 20 yaşında... çocuk asker... Etrafımıza bir sürü mütecessis (meraklı) halk toplandı. Zavallı nefer biraz kendisine gelmişti. Çökük yanakları sıcak çorba ile hafif pembeleşti”

Bu olaya şahitlik eden Şûkufe Nihal, hasta olan ve 6 ay istirahat verilen Osmanlı askerine, ne meraklı gözlerle bakan halkın ne de etraftaki kolluk güçlerinin yardım etmediğini, yardım edenin ise o genç hanım olduğunu ifade etmiştir (Nihal, *Süs*, 7 Temmuz 1334: 4).

Şûkufe Nihal başka bir anısında da 1917 yılında Etfal Hastanesi'nde bulunduğu sırada hiç tanımadığı genç bir hanımın, rahatsızlanan bir kişiyi hastaneye getirdiğini, genç hanıma ismi sorulduğunda insani görevini yaptığını ve ismini söylemeden o genç hanımın hastaneyi terk ettiğini ifade etmiştir. (Nihal, *Süs*, 7 Temmuz 1334: 4-5) Şûkufe Nihal şahit olduğu bu iki olayı anlattıktan sonra kadının hiçbir şey yapmadığı düşüncesinde olanlara seslenerek “ o daha kendisine hâkim oldukça bazen erkeklerin yapamayacağını da yapmaya kâdir olacaktır” demiştir (Nihal, *Süs*, 7 Temmuz 1334: 5).

Mondros Mütarekesi öncesi yaşanan uzun savaş yılları sonucunda toplum ihtiyar, çocuklar, dullar ve sakatlardan ibaret kalmıştır. Üretimin kesilmesi işsizlik ve hayat pahalılığını beraberinde getirmiştir (Özer, 2009: 56). Mütarekenin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış (Kınross, 2009: 163) ve İstanbul, itilaf güçlerince 13 Kasım 1918'de işgal edilmiş, Osmanlı yönetimi işgal kuvvetlerinin müdahalesine maruz kalmıştır (Özer, 2009:55-56). Mütareke'nin 7. maddesi gereğince Osmanlı toprakları işgal edilmiş, Anadolu'da karışıklar başlamış, Doğu Karadeniz'de Rumlar ayaklanmıştı (Ürer, 2005: 2425).

İstanbul'un itilaf güçlerince işgalinden sonra Şükufe Nihal hislerini *“caddelerden geçerken mağlubiyetin ruhuma yağdırdığı yasla başımı kaldıramıyorum. Yabancı vücutların bu mağluplar memleketinde hâkim, vakur vaziyetlerle dolaştıklarını görmek hayatımın en ağır matemi oldu. Etrafıma bakıyorum. Virane, harabe... zavallı vatan, kudretsiz ellerimizde ne oldu?”* (Nihal, Türk Kadını, 28 Teşrinievvel 1334: 195) diyerek acısını anlatmıştır.

Yabancı işgaline karşı memleketin her yerinde protesto mitingleri başlatılmış, İstanbul'da ilk miting 19 Mart 1919'da İnas Darülfünunu öğrencileriyle Asri Kadınlar Cemiyeti üyelerince düzenlenmiş ve işgal kuvvetleri protesto edilmiştir. 30 Mayıs 1919 tarihli ikinci Sultanahmet Mitinginde konuşan Şükufe Nihal de vatanını çok sevdiğini belirterek *“Aziz vatan, beşiğimiz senden, mezarımız yine sen olacaksın”* sözleriyle dinleyenleri coşturmaya çabalayarak halkın mücadeleden yana olmasına çalışmıştır (Kurnaz, 2015: 213-221).

Kadınlar Halk Fırkasında Şükufe Nihal

1910'lu yıllarda Batı'da süfrajette diye tanımlanan kadın hakları hareketi, savaşla birlikte taleplerinin haklılığını ortaya koymuştur. Savaş sonrası birçok ülkede kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Türkiye'de de Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Türk kadını, savaşı doğrudan yaşamış ve her türlü fedakârlığa katlanmıştır. Savaş sonrasında hukukunu elde etmek için dönemin en etkin örgütlenmiş biçimi olan fırkayı tercih etmiştir (Toprak, 2017: 105).

Kadınlar Halk Fırkası, 1923 Haziranın ikinci haftası kadınlar şurası toplantısının ardından kurulmuştur. Mütefekkir hanımlar zümresinden

oluşan ve başkanlığını Nezihe Muhiddin'in yaptığı Kadınlar Halk Fırkası, hükümete verdiği beyanatta:

“Memleketin her noktasında siyasi, içtimai ve iktisadi bütün mesailde kadının dolayısıyla veya doğrudan doğruya dahil ve tesirinden azade kalmış bir keyfiyet bulunmamasına rağmen bu mesainin gözle görünür derecede bariz olmadığından bahsederek tecelli eden kadın mevcudiyet ve şahsiyetinin kitlevi bir şekle ifrağı asgari bir sa'y olacağından memleketimizin hakiki saadet ve necatını kâfil bulunduğu muhakkak olan umdeler(dayanak) etrafından bi'lfiil içtima ederek kadın aleminde bir mükiz (ikaz eden) olurkenKadınlar Halk Fırkası namıyla bir cemiyet teşkil ettiklerini bildirmişlerdir” demektedir.

Fırkanın başında Nezihe Muhiddin bulunurken ikinci başkan konumunda Nimet Remide, Murahhas-ı mesul unvanıyla Lütfiye Bekir, Katib-i Umumisi unvanıyla Şûkufe Nihal, veznedar olarak Matlube Ömer, Muhasebeci olarak Saniye Hanım ve aza olarak Nesime İbrahim, Zaliha, Tuğrul ve Faize Hanım efendiler bulunmaktaydı.

Azerbaycan Darümuallimat Türkçe Muallimesi Nimet Kemal Hanım, öncelikle Mustafa Kemal'in kadının yükseltilmesinin toplumun yükselmesi anlamına geldiğini çok iyi idrak ettiğini ifade ederek devamında Fırkanın, müspet ve makul bir yeniliğin öncüsü olmasını ümit ettiğini belirtmiştir. Fırkanın başkan ve üyelerinin tüm müşkülata dayanarak teşebbüslerini yücelteceklerini ifade etmiştir (Kemal, Süs, 20 Teşrinievvel 1339: 6).

Kurulan Fırka isminden zannedildiği gibi siyasi cereyanlara dâhil olmak arzusunda olmadığı asıl amacının, kadınların bu hareket içinde yükselmesini, gelişmesini sağlamak, memleketin içtimai ve iktisadi ilerleyişine katkıda bulunmak olduğu şeklinde ifade edilmiştir. Kadınların aydınlatılmasını gaye edinen Fırka, öncelikle kadının, müstakbel vazifeleri içinde anneliği ve ev kadınlığını sıralamıştır (Muhiddin, Süs, 23 Haziran1339: 3).

Nezihe Muhittin, Şûkufe Nihal'i yapılacak toplantıya iştirak etmek için davet ettiği bir zamanda dönemin gazete ve münevverlerince kadınların mebus hatta iktidara kadar uzanan gayelerinden bahsedilmekteydi. Şûkufe Nihal bu davetle ilgili olarak *“ bu hareketin başında Nezihe Muhittin Hanımefendi gibi bu memlekette senelerden beri faaliyet ve irfanıyla tanınmış mümtaz, ciddi bir şahsiyet bulunmasaydı*

belki bu davete icap etmemek nezaketsizliğinde bile bulunacaktım” demektedir.

Nezihe Muhittin, yapılan toplantıda Şûkufe Nihal’e Fırkanın programını incelemesini teklif etmiştir. Böylelikle programa göz gezdirmiş olan Şûkufe Nihal, asırlardan beri esir ve aciz bir hayatın içinde sürüklendikten sonra varlığını idrak etmiş olan Türk kadını adına heyecanlandığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra vatanın en hakiki evladı olmak itibarıyla Kadınlar Halk Fırkasına iltihak etmesini en tabii hakkı olarak görmüştür. Kadınlar Halk Fırkasının programını inceleyen Şûkufe Nihal, temel amaçlarının kadının sosyal, iktisadi ve siyasi sahalarda halklarını temin etmek olduğuna dikkat çekmiştir.

Şûkufe Nihal’e göre beşeriyetin tabii mertebesi olmak itibarıyla kadınların memleketteki talim ve terbiye hadiseleriyle erkeklerden daha yakın bir şekilde ilgili olmalarını vazife şuuruyla açıklamıştır. Memleketteki mevcut terbiye usullerinden emin olamayan Şûkufe Nihal, ailelerdeki acı felaketleri gelişi güzel verilen terbiyeye bağlamıştır.

Kadın sorunları içinde aile ve nikâhın kanunlar çerçevesinde kadının lehine olması gerektiğine inanan Şûkufe Nihal, kadının boşanma hakkına sahip olmasını, erkeğin eşini çocuklarıyla sokak ortasına atarak sorumluluklarından rahatlıkla vazgeçebilmesini ve aile kanununun erkeğin bu tutumundan mesul tutulmamasını eleştirmiştir. Kadın ile ilgili olarak *“bu çirkin feciatlara nihayet vererek hem kendisini hem de beşeriyeti her gün yuvarlandığı zelalet ve izmihlal uçurumlarından kurtarmak, kadının hakk-ı vazifesi ve en tabii bir ihtiyacı değil midir?”* sorusunu yöneltmiştir.

Şûkufe Nihal, Kadın Halk Fırkasının amaçları arasında erzak hane ve yetimhane açmak olduğunu, gerekçe olarak da her gün kaldırım kıyılarında kirlenmiş, cenaze şeklinde uzanmış çocukların olduğu belirterek zengin insanların ya da cemiyetlerin bu çocuklara sahip çıkmadığından şikâyet etmiştir. Kadınlar Halk Fırkasının icraatlarıyla sefaletleri kaldırmaya ve ihmal edilmiş kadınlık meselesine el atacaklarını dile getiren Şûkufe Nihal, Türk kadınının maruz kaldığı hastalığın cehalet olması ve ev dışında bir hayatının olmamasına dolayısıyla da üretememesine bağlamıştır. Bu amaçla Türk kadınının üretmesini, para kazanmasını ve sefaletten kurtulmasının önemine sürekli vurgu yapmıştır (Nihal, *Süs*, 30 Haziran 1339: 3-4).

Anadolu kadınının bütün ihtiyaçları göze alınarak, muhiti içinde aydınlatılması ve gelişmesi için Kadınlar Halk Fırkasının hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağını belirten Şükufe Nihal, fırkanın programında kadını ailesinden koparmak gibi bir amacın olmadığına dem vurmüştür. Kadının siyasi zemin içinde yer almasını da arzu eden Şükufe Nihal:

“Kadınlar Halk Fırkası bugün ki mebusları kendi tarafından müntehip (seçilen) mebuslar gibi telakki etmekte ve kendilerine hürmet ve itimat beslemektedir. Lakin gittikçe benliğini daha ziyade idrak eden bir kadın ekseriyetini hazırladığı vakit, elbet bu münevver kitle kendi mukadderatını idare edecek olanlara kendi itimadını ihtiyariyle vermeyi ve hatta kendisine taalluk eden meselelerin müdafasında kendisini bizzat temsil etmeyi bir hak bilecektir.”

sözleriyle dile getirmiştir. Ona göre Türk Kadını mukaddes gayesine varmak için çok azimkâr ve çok fedakâr olmayı kendisi için bir fazilet olarak görmektedir (Nihal, *Süs*, 30 Temmuz 1339: 4).

Kadınlar Halk Fırkasından Türk Kadınlar Birliği'ne

Kadınların siyasi ve sosyal haklarını kazanmak için kurulan Kadınlar Halk Fırkası, hükümetin izin vermemesi üzerine kapanmıştır. Bunun sebepleri arasında kadınların haklarını en geniş kapsamıyla içermesi ve bu hakları örgütlü ve kararlı bir kadın gurubunun savunuyor olması, bir diğeri de hükümetin modernleşmeyi ve kadın haklarını ele alırken bunun sınırlarını kendisinin belirlemek istemesi gösterilebilir. Kadınlar Halk Fırkasının zamanlama olarak hükümetle uyuşmayan zamanlamasının yanı sıra yeni devletin kurucuları “kadın haklarını” kendilerinin verdiği ve bu alandaki kazançlarını kimseyle paylaşmak istememeleri de bir başka gerekçe olarak gösterilebilir (Uğurlu, 2015: 26) .

Kadınlara yeni kurulan Türk devleti karşısında eşit görev ve haklar vererek, eşit vatandaşlık statüsü tanımak anlamına gelecek olan seçme ve seçilme hakkının 1924 Anayasası ile değil de 1934'te verilmesini açıklayan başka görüşlerde bulunmaktadır. Bir görüşe göre o tarihte TBMM'de muhafazakârların çoğunlukta ve bunların meclisten arındırılmasının uzun bir zaman almış olması yönündedir. 1934'de gelindiğinde ancak meclisin çalışmalarını bu yönde daha rahat yapılabildiğinin ifade edilmesidir. Bir diğeri ise 1930'larda Avrupa'da faşizm ile bunun karşısında demokrasiyi savunan güçlerin kapışması

içinde Türkiye'nin tarafını belli etmesinin bir aracı olarak kadınlara siyasal hakların verilmesidir (Sancar, 2007:167).

Bu kez parti programının daha ılımlı hale getirilmesiyle 5 Şubat 1924 tarihinde hükümetten izin alabilmesi dernek olabilme şartına bağlanarak “Türk Kadınlar Birliği” adıyla yeniden kurulmuştur. Programdaki tüm siyasal içerikli maddeler çıkarılmıştır. Dernek, Türk kadınının sosyal ve siyasi haklar karşısında her türlü sorumluluğa sahip olma düzeyine erişirmeyi amaçlamıştır (Çakır, 2016: 129).

1926 yılında Türk Ocağı'nda bir konuşma yapan Süreyya Hulusi Hanım verdiği konferansta: “*kadın kendi benliğini idrak eder. İktisadi sahada etkili olursa neden memleket işlerinde geri kalsın. Herkes anadan vatan dersi alır da niçin vatanın idaresi ve mukadderatı mevzuubahis olduğu zaman kadın arka plana bırakılır?*” (Terzioğlu, 2010: 10) demektedir. Buna benzer bir ifadeyi Nezihe Muhittin de kullanmıştır. Ona göre demokratik idarelerin prensipleri seçme hakkını elde edebilmek için ferlerin kanuna uygun davranmaları ve vergi vermeleri gerekmektedir. Bu noktadan hareketle her vatandaş gibi vergi vermek durumunda kalan Türk kadınının niçin seçme hakkından mahrum bırakıldığını sorgulamaktadır. Devamında seçim meselesinde seçmenin okuma bilme mecburiyetinin olmadığını belirten Nezihe Muhiddin, kahvehane köşelerinde oturan birine verilen bu hakkın, tahsili mükemmel bir kadından esirgenmesini eleştirmiştir (Muhiddin, Türk Kadın Yolu, 16 Temmuz 1341: 2).

Türk Kadınlar Birliği, kadınlara Cumhuriyeti benimsetmek, yoksul kadınları çalışmaya teşvik etmek, eğitmek ve yerli malı kullanımını yaygın hale getirmek için çeşitli konferanslar düzenlemiş, kampanyalar yapmış ve kadınların yeni mesleklere atılmalarına öncülük etmişlerdir. Kadınların sürücü belgesi alarak şoförlük yapması için kampanyalar düzenlenirken, kadın polis yetiştirilmesi ve cezaevlerinde kadın gardiyanlara yer verilmesi gibi isteklerde de bulunmuştur. Türk Kadınlar Birliği, Müslüman kadını çarşaf ve peçeden arındırmak için mücadele etmiş, düzenlediği dikiş kursları ile kadınların Avrupai giyinmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra Türk Kadınlar Birliği, dispanserlerin açılmasına, yardımların toplanmasına katkıda bulunarak (Kaplan, 1998: 141) kadın ve erkeğin birlikte bulunduğu İstanbul'un tanınmış simalarının katıldığı balolar düzenlemeye de gayret göstermiştir (*Milli Mecmua*, 15 Şubat 1928: 1300).

Nezihe Muhiddin, 1930'da programında kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyacağını ilan eden Serbest Cumhuriyet Fırkasına katılmış, ev ev gezerek parti propagandası yapmış, Suat Derviş'le partiye bağlı "Kadın Varlığı" adlı derneği kurma çabasına girmiştir. 1930 seçiminde Beyoğlu'ndan adaylığını koyan Nezihe Muhiddin, bu seçimi kazanamamıştır. 6 Aralık 1934 tarihinde kadınlara verilen haklardan sonra seçimlere bağımsız katılmıştır (Uğurlu, 2015: 31).

1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası girişiminin, kadınların siyaset yapmasına yasaların izin vermemesi gerekçesiyle engellenmesi üzerine Nezihe Muhiddin'in başında bulunduğu aynı kurucu heyetle oluşturulan Türk Kadınlar Birliği, kadın erkek eşitsizliğine son vermek, kadınların siyasal haklarını elde etmeleri yolunda büyük çalışmalarda bulunmuştur. 1924-1927 yıllarında çok faal çalışmalar yapılmasının yanı sıra 1927 yılında kadınların siyasi haklarını elde etmeleri yolunda birliğin çalışacağına göstergesi olan bir madde eklenmiştir. Türk Kadınlar Birliği, Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan ilk kadın derneğidir. 45 Şubesiyle yurda yayılmayı başaran dernek 1935 yılında kapatılmış ancak 1949 yılında tekrar açılmıştır (Balcı & Tuzak 2017: 47-48).

SONUÇ

Genel itibarıyla Türk kadınlığının hak ettiği yerde olmadığını düşünen Şükufe Nihal, memleketin ilerlemesini de kadının ilerlemesine bağlamıştır. İstanbul'un elit kesimlerinin şatafat içinde yaşamalarını eleştirmiş, sefalet içinde olan halka el uzatılması gerektiğine inanmıştır. Kendisi, genelde memleket sorunlarına özel de ise kadın meselesine eğilmiş, yazılar yazmış halkı aydınlatmaya çalışmış münevver bir Türk kadını olarak tanımlanabilir.

Kadının ana vazifelerinden birinin iyi nesiller yetişmek adına annelik olduğuna inanan Şükufe Nihal, Türk annelerinin eğitilmiş, hurafelerden uzak, memleket sorunlarıyla ilgili olmalarını arzu etmiştir. Milli Mücadeleye geçişte İstanbul mitingindeki konuşmasıyla halkı işgale karşı direnmeye davet etmesi cesur ve vatanperver yönünü ortaya koymaktadır.

1923 Haziranında kurulan Kadınlar Halk Fırkasındaki çalışmaları, kadınların seçme ve seçilme haklarına kavuşmalarını arzu etmesi, cinsiyeti nedeniyle kadının toplumda atıl konuma itilmesi, eğitim hakkından mahrum kalması, görücü usulü evlilik, cehalete karşı duruşu, Türk kadınlığının kadın kimliğinden önce birey kimliği ile ele alınması

yönündeki isteklerini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra Kadınlar Halk Fırkasındaki çalışmalara katılan Şûkufe Nihal'in Nezihe Muhittin'in gölgesinde kaldığını söyleyebiliriz.

Cumhuriyetin kurucu kadrosunun, ulus devleti inşa ederken Şûkufe Nihal'in de içinde bulunduğu Kadınlar Halk Fırkasının 1923'te Türk kadınına yönelik taleplerinin 1930'dan sonra gerçekleşmesinin kendince haklı görülebilir sebepleri bulunmaktadır. Bunların başında her hamlenin kurucu kadro eliyle yapılmak istenmesi gelmektedir. Ancak gözden kaçmaması gereken bir husus var ki o da Türk Kadınlar Birliği adını alacak olan Kadınlar Halk Fırkası, Türk kadınının siyasi haklarını elde etmesindeki en önemli iç dinamiklerden biridir. Şûkufe Nihal'in 20. yüzyıl Türkiye'sinde Türk kadınının temel sorunlarına değindiği çoğu konunun 21. yüzyıl Türkiye'sinde de devam etmesi toplumsal zihniyetin pek de değişmediğini göstermektedir. Geçmişten günümüze kadar devam eden ve kadının cinsiyeti üzerinden yaşadığı eğitim, sosyal, ekonomik, siyasi, ailevi, dini, kültürel sorunlar; devletimizin tüm kurumlarıyla sistemli ve kararlı bir şekilde üstüne gitmesiyle büyük ölçüde engellenebilir. Şûkufe Nihal, Türk Kadınının yaşamış olduğu sıkıntıların sesi olmuş önemli bir Cumhuriyet kadınıdır.

KAYNAKÇA

1-Eski Yazı Süreli Yayınlar

- Kadınlar Birliği Balosu, *Milli Mecmua*, Sene 4, Sayı 80, 15 Şubat 1928
- KEMAL Nimet, “ Şarkta Kafes Hayatı ve Tesettür” , *Süs*, Numara 19, Sene 1, 20 Teşrin-evvel 1339
- MUHİDDİN Nezihe, “ Kadın Yolunun Şiari”, *Türk Kadın Yolu*, Sayı 1, Sene 1, 16 Temmuz 1341
- MUHİDDİN Nezihe, “Kadınlar Halk Fırkası”, *Süs*, No 2, Sene 1, 23 Haziran 1339
- NEZİHE Hürrem, İstanbul Mektuplarından, *Kadınlar Dünyası*, Sene 1, Sayı 130, 7 Şubat 1914
- NİHAL, Şûkufe, “ Evlatlık (Gazetelerdeki Evlatlık İlanlarına Dair), *Gülbüz Türk Çocuğu*, Cilt 1, Sayı 10,1 Temmuz 1928
- NİHAL Şûkufe, “ Mekteplerde Kıyafet”, *Türk Kadını*, Sayı: 7, Sene 1, 15 Ağustos 1334
- NİHAL Şûkufe, “ Hatıra Defterleri”, *Türk Kadını*, Sayı 10, Sene 1, 26 Eylül 1334
- NİHAL Şûkufe, “ Gençler Aradıklarını Niçin Bulamazlar”, *Türk Kadını*, Sayı 9, Sene 1, 12 Eylül 1334
- NİHAL Şûkufe, “ Biz de Kadın Telakkisi” , *Türk Kadını*, Sayı 11, Sene 1, 17 Teşrinievvel 1334
- NİHAL Şûkufe, “ Mahallelere Doğru”, *Türk Kadını*, Sayı 12, Sene 1, 7 Teşrinisani 1334
- NİHAL, Şûkufe, “ Memnun musunuz”, *Türk Kadını*, Sayı 13, Sene 1, 28 Teşrinievvel 1334
- NİHAL Şûkufe, “ Evli Barklı Hanımlar”, *Türk Kadını*, Sayı: 4, Sene: 1, 4 Temmuz 1334
- NİHAL Şûkufe, “Hanımlara Dair (İnas Mektepleri Hakkında)”, *Mehasin*, Cilt 1, Sayı 110, 13 Eylül 1909
- NİHAL Şûkufe , “ Kadın Ne Mi Yapar?” , *Süs*, Sene 1, Numara 3, 7 Temmuz 1334

NİHAL Şükufe, “ Fırkamızın Mefkûresi”, *Süs*, Numara 3, Sene 1, 30 Haziran 1339

NİHAL Şükufe, “ Bugünün Genç Kadınına”, *Kadınlık*, Numara 1, Sene 1, 8 Mart 1330

Türk Kadını, Sayı: 7, Sene 1, 15 Ağustos 1334

2-Gazeteler

Milliyet, 23.03.1965.

3-Kitap ve Makaleler

1-ARGUNŞAH, Hülya, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükufe Nihal*, Timaş Yay., İstanbul 2011.

2-BALCI, Meral, TUZAK, Mervener, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi”, *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1 (2017), ss. 43-51

3-BANARLI, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt II, İstanbul 1971.

4-ÇAKIR, Serpil; *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul 2016.

5-ÇALIŞKAN, Vedat, ÖZEY, Ezgi, “Darülfünundan Mezun İlk Kadın Coğrafyacı: Şükufe (1897-1973)”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 67, 2016, ss. 61-66.

6-KAPLAN, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998.

7-KINROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander; Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2009.

8-KURNAZ, Şefika, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*, Ötügen Yay., İstanbul 2015

9-ÖZER, İlbeyi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yaşam ve Moda*, Truva Yay. 4. Baskı, İstanbul 2009.

10-SANCAR, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kurar, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yay., İstanbul 2007.

11-TERZİOĞLU, Zübeyde, *Türk Kadını Tarih Sahnesinde 1930-1935*, Giza Yay., İstanbul 2010.

12-TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

- 13-UĞURLU, Seyit Battal, *Popüler Roman ve Nezihe Muhiddin*, Salkımsöğüt Yay., Konya 2015.
- 14-ÜRER, Levent, *Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Dış Politikası*, Altın Kitaplar, İstanbul 2005.

**BATILI SEYYAHLAR GÖZÜNDEN
OSMANLI İSTANBUL'UNDA
“BALIKÇILIK”**

**BÖLÜM
2**

Metin MENEKŞE¹

¹ Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tarih Bölümü, m.menekse@mu.edu.tr.

GİRİŞ

İnsanoğlunun en eski iktisadi faaliyetlerinden biri olan balıkçılık, özellikle deniz ve tatlı su kenarlarında yaşayan toplumlar için hayati bir faaliyet olagelmıştır (Koç, 1998: 14). Balıkçılığın tarihi ekip-biçme şeklindeki tarımdan daha eski olup, balık avlama yöntemleri insanlığın ilk dönemlerine kadar ulaşmaktadır. Nitekim Kuzey Tanzanya’da yapılan bazı kazılarda, insanlığın ilk dönemlerinde kullanıldığı tahmin edilen, balık iskeletleri ve balık kemiklerinden balık avlamak üzere yapılmış çakıl taşı benzeri kalıntılara rastlanmıştır. Bu dönemlerde balıkçılık, üretimin en basit hali olan *doğadan toplama* şeklinde tezahür etmiştir. Bu şekildeki üretimde, kullanım olanağı olabilen her şey, suda veya karada olmasına bakılmaksızın toplanabilmıştır. Daha sonraki dönemlerde diğer hayvansal kaynaklarda olduğu gibi, su ürünleri de insanların gıda ihtiyaçlarının karşılanması için kültüre alınmıştır (Zaman, 2005: 34).

Ülkemiz denizlerinde balıkçılığın geçmişi pek eski devirlere kadar inmektedir. Bugünkü bir kısım kıyı şehirleri yerinde, tarihi devirlerden önce ilk olarak balıkçılık amacı ile bazı yerleşmeler kurulmuştur (Zaman, 2005: 34). Nitekim Antikçağ’da Anadolu’da yapılan balıkçılık, bölgelere göre ekonomik değer açısından farklılık gösterirken, bazı bölgeler ve bu bölgelerdeki kentlerin başlıca geçim kaynağını balıkçılık oluşturmuş, diğer bölgelerde ise balıkçılık daha ziyade günlük besin ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmıştır. M.Ö. 7000 yıllarına kadar göl koşullarına sahip olan Karadeniz ile Marmara’nın, avcılık ve balıkçılıkla geçinen insan topluluklarının yaşaması için uygun koşullara sahip olduğu düşünülmektedir (Bursa, 2007: 72-73).

Karadeniz’de balıkçılık endüstrisinin M.Ö. 7. yüzyılda geliştiği ileri sürülmektedir. Bu dönemde işlenmiş balık ürünlerinin lüks mallar arasında yer aldığı belirtilmektedir. Muhtemelen, bu lüks malın ticareti birkaç gemi ile yapılmış ve oldukça geniş bir alana dağıtımı gerçekleştirilmiştir (Bursa, 2007: 76). Doğu Karadeniz’de ise bilinen kayıtlara göre ekonomik balık avcılığı M.Ö. 2750 yıllarından beri sürdürülmektedir. Bu dönemlerde balık avcılığı kürek ve yelkenle hareket ettirilen küçük ahşap teknelerle yapılmıştır. Av aracı olarak da, pamuk ipliğinden örülmüş, kol (insan) gücüyle atılıp-çekilen *sürgülü serpme* denilen ağlar kullanılmıştır (Zaman, 2005: 34).

Karadeniz’den sonra önemli balıkçılık merkezlerinin yer aldığı Marmara kıyılarında da M.Ö. 6000 itibaren avcılık-balıkçılıkla geçinen

toplulukların yaşadığı bilinmektedir. Antikçağ'da bu bölge sınırları içerisinde yer alan bazı kentler, balıklarının lezzeti ve balıkçılıktan elde ettikleri gelirleriyle ön plana çıkmıştır (Bursa, 2007: 82).

Balıkçılık, Karadeniz ve Marmara Bölgeleri'nde olduğu gibi Ege Bölgesi halkı için de önemli geçim kaynaklarından birisi olmuştur. Özellikle kıyıdaki yerleşimler ve adalarda bu durum daha belirgindir. Panaztepe'de 1988 ve 1990 yılı kazı sezonlarında toplanan ve M.Ö. 2000–1000 yıllarına ait olan hayvan kemikleri üzerinde yapılan bir çalışmada (Tekkaya, 1992: 43-54), deniz canlılarına ait kavkıların yoğunluğuna dayanarak buradaki deniz avcılığının erken dönemlerden beri var olan önemi vurgulanmıştır (Bursa, 2007: 97).

Dört tarafı denizlerle çevrili İstanbul'da balıkçılık, gerek beslenme gerekse ticaret açısından tarihin bütün dönemlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. İstanbul'da, Bizans'tan günümüze dek süregelen köklü bir balıkçılık geleneği vardır. Nitekim Bizans'ta, deniz ya da akarsu yakınında bulunan köylerin ahalisi balıkçılıkla uğraşmıştır. Balık, halkın günlük beslenmesinde en önemli protein kaynağı olmuştur (Hür, 1994: 17).

Bizans döneminde İstanbul'da, özellikle Boğaz köyleri, Adalar, Kadıköy, Maltepe-Tuzla bölgesi, Yedikule'den Bakırköy'e kadar uzanan sahillerde balıkçılık yapılmıştır. Balık tutma hakkı "*haleia*" denilen bir vergi karşılığında sağlanmıştır. Ayrıca tutulan balıkların üç veya dörtte birinden "*halieutike tritomoiria*" ve "*halieus*" adı verilen vergiler alınmıştır. Ayrıca İstanbul balıkçıları, başlarında bir balıkçı ustası olmak üzere lonca halinde örgütlenmişlerdir (Hür, 1994: 17).

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde İstanbul'daki avlanan balıkçı sayısının az, avlamada kullanılan balıkçı kayıklarının basit ve küçük olması nedeniyle sistemli bir balıkçılığın olmadığı, balıkçıların avlamış oldukları balıkları, balık pazarı adı altında faaliyet gösteren çeşitli yerlerde o günün şartlarına göre sattıkları bilinmektedir (Timur-Doğan, 2000: 12). Zaman içerisinde ise daha fazla balık yakalamak için yeni olta teknikleri, yeni yemler ve yeni ağ sistemleri denenmiştir. Örneğin, en eski ağ çeşitlerinden biri olan ve geçmişi Romalılara kadar giden "*iğrib*" (ağ) tekniği kullanılmıştır.¹ Yine *dalyanlar*, balık avlama teknikleri içinde kullanılan diğer bir yöntemdir. Sığ sularda kurulan dalyanlar, etrafı çitlerle çevrili ağ

¹ *Iğribin*, İstanbul'da Bizans devrinden itibaren kullanılmıştır. Iğribinin yapısı, bir torba ve iki koldan meydana gelir. Bkz. Somçağ(a), 1994: 19.

ile genelde balıklar içine girdikten sonra kapatılan ve kalaslarla desteklenen bir sistemden ibarettir (Doğan, 2011: 41). Netice itibariyle balık avcılığı, esnaf halinde örgütlenmiş bağımsız balıkçılar tarafından kayıklarda, *ığrıb* ve *oltalarla* ya da *dalyan* sistemiyle yapılmıştır (Doğan, 2011: 43-44).

Resim 1: XVIII. Yüzyılda Beykoz'da Balıkçılar (Somçağ(a), 1994: 18)

Klasik Osmanlı sisteminde İstanbul'da balıkçılık, *Balık Emini*'nin denetiminde olmuştur. Balık Emini, Bostancı Ocağı'nda yetişen hasekilerden seçilmiştir. İstanbul civarındaki dalyanları idare eden ve sarayın balık ihtiyacını karşılayan Balıkxane Ocağı'nın âmiridir (Ünal, 2011: 82). Balıkxane Ocağı ise, Topkapı Sarayı'nın Marmara'ya bakan kesiminde, Otluk Kapısı ile Ahırkapı arasındaki Balıkxane Kapısı yakınında yer almıştır (Somçağ(a), 1994: 17). Balıkxane Ocağı'ndaki erler tarafından temin edilen balıklar, Saray Bostancıbaşı'sına teslim edilmiştir (Doğan, 2011: 43-44). Bu kuruluşun çalışma ve kayıt sisteminin Fransızlardan örnek alındığı da belirtilmiştir (Timur-Doğan, 2000: 13).

Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl İstanbul esnafını tanıtırken *balıkxane* ve *Balık Emini Esnafından (Esnâf-ı Balık Emîni)* da bahsetmiştir. *1 balıkxane* olduğunu ve burada *300 kişinin* bulunduğunu bildirmiştir. Ayrıca padişahın Balık Emini'ne yıllık 70 yük akçe verdiğini; İstanbul Balıkxanesinin, Unkapanı'nda, Eski Balıkpazarı'ndaki sahilde büyük bir bina olduğunu; burada, Balık Eminleri ile birlikte kethüdası, kâtibî, çavuşları ve yetmiş adet kolcularının yer aldığını belirtmiştir (Evliyâ Çelebi, 2006: 285). Aynı dönemde yaşamış olan *Kömürçüyan* da 1684 yılında tamamladığı eserinde, deniz gümrüğüne nezaret etmek üzere Balık Emini'nin Unkapanı'nda ikamet ettiğini yazmıştır. Her iki yazarın verdiği bilgiler, kendilerinden bir asır sonra yaşamış *Sarrağ Hovhannesyan* tarafından da teyit edilmiştir. Nitekim *Hovhannesyan*, 1800 yılında tamamladığı eserinde, yüz sene önce Balık Emini'nin Unkapanı'nda oturduğunu, avlanan her türlü balığın buraya getirilip

vergisi tahsil edildikten sonra balıkçı dükkânlarına dağıtıldığını zikretmiştir (Uluskan, 2015: 537).

1702 yılında, Unkapanı'ndaki balıkhaneye alternatif olarak Galata'da yeni bir balıkhaneye inşasına karar verilmiştir. Binanın yapılacağı arsa, Galata sur kapılarından Balıkpazarı Kapısı'nın dışındaki balık pazarı sokağındadır. Gerekçe, İstanbul'da Bostancıbaşı'nın sorumluluğu altındaki dalyanlarda avlanan balıkların Unkapanı'ndaki balıkhaneye getirilmesinin hassa balıkçı reisleri için büyük zorluk ve sıkıntı yaratmasıdır. Balık avcılığıyla meşgul bostancılar, dalyanlarda avladıkları balıklardan vergi talep eden balıkhaneye eminleriyle sorun yaşamışlardır. Galata'da, kendilerine mahsus inşa edilen yeni balıkhaneye ile eminlerin vergi baskısından kurtulmayı ve avladıkları balıkları rahatça satmayı amaçlamışlardır. 1735'te balıkhaneye idaresinin bostancı ocağına devriyle birlikte Unkapanı Balıkhanesi işlevini yitirmişse de Galata Balıkhanesi, bu tarihten itibaren yaklaşık 200 yıl daha İstanbul'un tek balıkhanesi olarak işlevini sürdürmüştür.²

Balıkhanede görev alan nazırlar, bu işletmenin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Hatta bazıları, bu görevleri dolayısıyla şöhret kazanmışlardır. Nitekim bunlardan bir tanesi de Ali Rıza Bey (1842-1928)'dir. Nitekim İstanbul'daki memuriyetine 25 Ekim 1883'te Dersaadet Balıkhaneye Nazırı olarak başlayan Ali Rıza Bey'in memuriyet ismi aynı zamanda şöhreti olmuş ve bundan sonra Balıkhaneye Nazırı Ali Rıza Bey olarak tanınmıştır. 2 Mart 1884'te uhdesine tuz hakkında muameleler de verilince Balıkhaneye ve Tuz Nazırı olmuştur. Nazırlığı zamanında Balıkhaneye en parlak devrini yaşamış ve tam çeyrek asra yaklaşan bir süre bu makamı ehliyetle ve liyakatla idare etmiştir.³ 1910 yılındaki emekliliğinden sonra İstanbul hayatı ile ilgili "*On Üçüncü Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*" genel başlığı altında çeşitli gazete ve mecmualarda yazılar da kaleme alan Ali Rıza Bey, şehrin deniz ve balıkla olan münasebetine de temas etmiştir. İstanbul çevresinde tutulan balıkları, balık avlama çeşitlerini, başta balık olmak üzere çeşitli deniz mahsullerinden yapılan yemekleri ve balık tutmayı bir zevk haline getiren zenginlerin başlarından geçen ilginç vakaları içeren yazı dizisi, 23-25

² Uluskan, 2015: 538-539. 1902 yılında, Duyun-ı Umumiye İdaresi tarafından Eminönü balık pazarı sahilindeki Rali Hanı'nın balıkhaneye dönüştürülmesiyle burası da ortadan kalkmıştır. Bkz. Koçu, 1958: 2012.

³ Ali Rıza Bey, 16 Ocak 1910'da, 45 sene hizmet itibarıyla 3.616 kuruş maaşla emekliliğe ayrılmıştır. Ali Rıza Bey'in hayatı ve yazıları için bkz. Balıkhaneye Nazırı Ali Rıza Bey, 2001.

Kânunusani 1922 tarihlerinde *Peyam-ı Sabah*'ta neşredilmiştir (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2001: XIX).

Nüfusun artışı ve günün koşullarına göre İstanbul'da balık pazarları kurulmuştur. İlk sabit balık pazarları Eminönü⁴, Galata (Somçağ(b), 1994: 16-17) ve Galatasaray (Timur-Doğan, 2000: 12) balık pazarlarıdır. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Büyük Gümrük ile Yemiş İskelesi arasında yer alan tarihi Eminönü Balık Pazarı, Bizans döneminde de aynı yerde yer almıştır (Somçağ(b), 1994: 16-17). Fatih Sultan Mehmet, şehri ele geçirdiğinde, Bizans döneminden kalan bu balık pazarındaki 11 dükkânının gelirini kendi vakıfları arasına katmıştır (Belge, 1994: 26). Osmanlı döneminde Galata'da da bir balık pazarı yer almıştır. XVII. yüzyılda İstanbul'a gelen *Thevenot* ve *Le Bruyn* gibi Batılı seyyahların yazdıklarından, o dönemde Galata Balık Pazarı'nın Eminönü Balık Pazarı'ndan daha canlı olduğu anlaşılmaktadır (Somçağ(b), 1994: 17). Galatasaray Balık Pazarı ise, Sultan Abdülaziz zamanında kurulmuştur (Timur-Doğan, 2000: 12).

Balıkçı esnafının sayısına bakıldığında zaman içerisinde bir artış görülmektedir. Nitekim 1540 ve 1544 İstanbul cizye defterlerinden hareketle yapılan tespite göre 182 Rum balıkçı kayıtlı olup, bunların 18'i ığrıbcı, 28' i ise dalyancıdır (Doğan, 2011: 44). XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin yaptığı tespitlere göre *Balık Emni* himayesi altında: *Esnâf-ı Dalyancıyân* (700 kişi ve 300 adet Dalyan), *Esnâf-ı Iğrıbcıyân*⁵, *Esnâf-ı Sayyâdân* (3000 kişi ve dükkân yok), *Esnâf-ı Karıyacıyân*⁶, *Esnâf-ı Ağcıyân* (1000 kişi)⁷, *Esnâf-ı Saçmacıyân* (300 kişi)⁸, *Esnâf-ı Düzeniciyân* (1000 kişi)⁹, *Esnâf-ı Sıpkıncıyân*⁹, *Esnâf-ı Sayyâd-ı Çömleççi*¹⁰, *Esnâf-ı*

⁴ Eminönü'ndeki Balık Pazarı, hizmete açıldığı 17 Kasım 1902'den 1957 yılına kadar şimdiki Eminönü Meydanı'nda faaliyetini sürdürürken, 1957 yılında aynı yerdeki Eminönü Azapkapı'daki bölüme nakledilmiştir. 1965 yılında Eminönü Meydanı'nın büyütülmesi ve Galata Köprüsü yol bağlantılarının genişletilmesi sırasında balık halinin Eminönü'nden kaldırılmasına karar verilmiştir. Eylül 1983'te taşındığı Kumkapı'da şimdiki 4 dönümlük arazide faaliyetini sürdürmektedir. Bkz. Timur-Doğan, 2000: 12-13.

⁵ “Sarâyburnu'ndan Eyyüb Sultân'a varınca Halic'in iki tarafında yalı evlerinde manzûrumuz olduğu mahalde yüz elli karıya ağı var idi, tâ Ebû'l-feth asrında Petrekapusun Sultân Mehemmed'e açan Urumlardan on adedi mu'âf [u] müsellemler olup hânelerinde olan on aded karıyacılar balık eminine oşür vermeyüp mu'âflar idi. Hâlâ yine eyledir, mâ'adâsi oşür verirler.” Bkz. Evliyâ Çelebi, 2006: 285.

⁶ “...kayıklarıyla deryâya ağ döküp günâ-gün balık dutarlar.” Bkz. Evliyâ Çelebi, 2006: 285.

⁷ “...şeb [u] rûz sâhil-i bahrde gezüp kenâra karib bir remmâ mâhiler görse elindeki saçma ağları serptüp bir hurmen kadar yerde olan balıkları cümle giriftâr eder, aceb ma'rifedir.” Bkz. Evliyâ Çelebi, 2006: 285.

⁸ “Çırmık 600, neferât 1000, bunlar yek-pâre ağaç çırmıklar ile liman liman olta sicimlerden deryâya birağup şeb [u] rûz kaya balığı ve izmarid ve istavrid balıkları gâyet lezizdir, anları sayd ederler.” Bkz. Evliyâ Çelebi, 2006: 285.

Sepetciyân-ı Sayyâd-ı Mahî (200 kişi)¹¹, *Esnâf-ı Balıkciyân-ı Satıcıyân* (3000 kişi ve 2000 dükkân)¹², *Esnâf-ı İstiridyeciyan* (800 kişi ve 300 dükkân)¹³, *Esnâf-ı Âşçıyan-ı Balıkbâzârı* (900 kişi ve 500 dükkân)¹⁴, *Esnâf-ı Ağçıyan* (300 kişi ve 70 dükkân)¹⁵ vardır. 1869 yılına gelindiğinde, İstanbul genelinde *dalyan, voli, alamana, ıgrib* gibi araçlarla balıkçılık yapanların sayısının 10.000 kişiden fazla olduğu belirtilmiştir (Doğan, 2011: 44-45).

İstanbul sularında avlanan balıklar kanun gereği önce balıkhaneye getirilerek satışa sunulmuş, satış fiyatı üzerinden tespit edilen verginin tahsili de Balıkhaneye Emniyeti tarafından gerçekleştirilmiştir. Balıkhaneye Emniyeti bu yetkiyi *balıkhaneye mukataası* ya da daha yaygın kullanımıyla *dalyan-ı mâhi mukataası* olarak adlandırılan devlete ait gelir kaynağını iltizam yoluyla tasarrufuna alarak kullanmıştır (Uluskan, 2015: 539). Nitekim 1573-1578 yılları arasında Avusturya elçilik heyeti ile birlikte İstanbul'da bulunan *Stephan Gerlach*, balık pazarını gezerken, Padişah'tan balık pazarının imtiyazını almış Türk ya da Yahudilerin bir kulübede oturarak balık vergisini tahsil ettiklerini bildirmiştir (Gerlach (b), 2007: 731). Balık avcılığından farklı isimler altında başka vergiler de alınmıştır. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin her tarafında dalyanlarda ağ ile

⁹ “Bunlar dâ'imâ balık geçitlerin bilüp anda kayıklar ile ellerinde harbe ve sıkınlar ile levrek ve palamıd ve alakerde ve fiçıda ve kolyoz nâm iri balıklar ururlar.” Bkz. Evliyâ Çelebi, 2006: 285.

¹⁰ “Bunlar limanlarda ve Kâğızhâne sazlıklarında ipler ile bağlı çömlekler birağup içine kaya balıkları girüp vatan dutarken dutulup kebâb olur. Bu tâ'ife cümle üç yüz neferdir.” Bkz. Evliyâ Çelebi, 2006: 286.

¹¹ “...bunlar Boğaz içre kayıklar ile gezüp ne cânibde akındı yok ise ol cânibde sepetlere ekmek döküp cümle balıklar içine girüp taşra çıkamazlar, bir güne sazdan örülmüş sepetlerdir. Bu sepetler içre deniz mahlûklarından yengeç ve kereviz ve teke ve sülüne ve ihtapot ve lakoz ve pağurya ve istakoz ve teke ve yılan balığı misilli deryâ haşerâtları girir. Ammâ istakoz cümlesinden mukavvî fâsık ta'âmıdır.” Bkz. Evliyâ Çelebi, 2006: 286.

¹² “...bunlar balık avlayıcı değillerdir, satıcı kavvâflardır. Dükkânları Balat'ta ve Fenerkapusu'nda ve Ayakapusu'nda ve Cübbe Ali'de ve Unkapam'nda ve Yenikapu balık bazarında ve Kumkapu'da ve Samadya'da ve Nârlıkapu'da ve Piripaşa'da ve Hâsköy'de ve Kâsımpaşa'da ve niçe yüzü Galata'da ve Tophâne'de ve Beşiktaş'da ve tâ Boğaz'a varınca deryânın iki tarafında ve Üsküdar'da ve'l-hâsil meyhâne olan yerlerde elbette balık bazarları mukarrerdir.” Bkz. Evliyâ Çelebi, 2006: 286.

¹³ “...bunlar kayıklar ile deryâya demir taraklar birağup istiridyeye ve midye ve deniz kestanesi ve sülüne ve tarak ve buncu (---) (---) (---) şekilli nukl-ı tarab nefâyisleri meyhör bürâderler için çıkarup fûrûht ederler.” Bkz. Evliyâ Çelebi, 2006: 286.

¹⁴ “...cümle Rûm kefereleridir. Günâ-gün balıkları pâk kalaylı tavalara içre balıkların tabi'atına göre kimisin tereyağıyla, kimisin say yağıyla kimin şîr-i revgan yağıyla ve kimin Mısır ve Tekirdağı beziryağıyla pâk pişirüp dükkânlarında pâk peşkinlerinde leğenleri ve pâk ibrikler ve pâk makremeler ile mâhpâre ve mâh-cebîn(?) gulâmlar hizmet eder. Nâziük keşal balığı çorbası ve midye pilâvı ve istiridyeye ve taraklar pişirüp kâr ederler.” Bkz. Evliyâ Çelebi, 2006: 286.

¹⁵ “...bunların piri Hazret-i (---). Kabri (---) medfündür. Bunlar günâ-gün torlar urup tahtrevânlar üzre dükkânlarına gerüp çengâl ve volta ve düzen ipleriyle kendülere düzen ederek "Avlayalım, avladalım" diyerek ubûr ederler. Ammâ bunların hakkında elsine-i nâsda "Ağ yapan onmasın, avlayan bitmesin, balık yiye doymasın" demişler.” Evliyâ Çelebi, 2006: 286.

balık avlayanlardan *Balık Öşrü* tahsil edilmiştir (Ünal, 2011: 82). Balıklardan Balıkthane vasıtasıyla alınan %20 vergi ve %3 masraf, Duyun-ı Umumiye'nin büyük gelir kaynakları arasında yer almıştır (Blaisdell, 1979: 139). Yine mirîye ayrılan alanların dışında; devlete ödenen *bâc*, *makiriyye*, *gümrük* gibi vergi kalemleriyle devlet hazinesine çeşitli yollarla önemli sayılabilecek bir girdinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu vergilerin tamamı kanunnamelerde açık bir şekilde bertilmiştir. Mukataaya ayrılmış, emanet sistemiyle yürütülen bölgelerde elde edilen hasılat ile sınır kalelerindeki askerlerin maaşları ödenmiştir. Böylece devletin hazinesinden kesinti olmaksızın askerin ihtiyacı karşılanmıştır (Yıldırım, 2015: 344).

Balıkçılık faaliyetlerini, daha verimli ve kapsamlı hale getirebilmek için XIX. yüzyılda bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Nitekim bunlardan ilk kanuni düzenleme, 1867 yılında yayınlanan *Midye ve İstiridye Nizamnamesi*'dir. Bunu 1876 yılındaki *Zabıta-i Saydiyye* ve 1878'deki *İstanbul ve Çevresi Balıkthane İdaresi* nizamnameleri takip etmiştir. Ancak, bu düzenlemelerle pek de başarı sağlanamamıştır. Birinci Dünya savaşında sarsıntıya uğrayan balıkçılığımız, takip eden yıllarda da ilkel karakterini sürdürmüştür. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde balıkçılık faaliyetine metotlu, verimli ve ekonomik bir seviye kazandırabilmek için çeşitli çalışmalar başlatılmıştır.¹⁶

Balık tüketimi konusunda ise Türklerin balıkla aralarının pek iyi olmadığı, deniz mahsullerini azınlıkların tercih ettikleri gibi rivayetler vardır.¹⁷ Fakat hakikatte Selçuklu yemekleri arasında balık yer aldığı gibi Osmanlı saray mutfağında da sadece balıklar değil ıstiridye ve karidye (karides) gibi deniz mahsullerinin de pişirildiği tespit edilmiştir (Kütükoğlu, 2018: 208). Nitekim *Süheyl Ünver*, "*Fatih Devri Yemekleri*" adlı kitabında, Fatih devrinde saray mutfağına, 878 yılının Şaban ayında¹⁸ alınan yiyecekler arasında ıstiridye, karides ve balık bulunduğunu yazmış ve şöyle devam etmiştir: "(...) Şaban ayında (...)

¹⁶ Bunlardan ilki 1928 yılında İstanbul'da açılan *Balıkçılık Okulu*'dur. Daha sonra Balta Limanı'nda açılan *Balıkçılık Enstitüsü*, üniversite bünyesindeki ilk kuruluşudur. Bunu 1937'de İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi bünyesindeki Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü izlemiştir. Bu kuruluşlarca yapılan araştırmalardan olumlu neticeler elde edilmesi üzerine, 1953 yılında kurulan Et ve Balık Kurumu bünyesinde 1954 yılında *Balıkçılık Araştırma Merkezi* oluşturulmuştur. Bkz. Zaman, 2005: 35-36.

¹⁷ Örneğin Hans Dernschwam, *Seyahat Günlüğünde*, Türklerin balık pişirmesini ve balıktan ne gibi yemekler yapılacağını bilmediklerini, bu yüzden de sık sık balık yemediklerini ifade etmiştir. Balığı ekseriyetle Hristiyan ve Yahudilerin satın aldıklarını belirtmiştir. Bkz. Dernschwam, 1992: 172.

¹⁸ Miladi 21 Aralık 1473-18 Ocak 1474.

karides alınmıştır. Bunu haşlayarak mı yoksa yemek yaparak mı yiyorlardı ve kimler yiyordu bir şey denemez. Fatih'in mutbağına girmesi dikkatle incelemeye değer (...) Ve bunu Bizans'ın Türk mutbağına tesirine misal olarak almakta ihtiyat edilmelidir." (Ünver, 2005: 111).

Fatih Sultan Mehmed'in balık merakı, Has Mutfak için satın alınan balıklardan, havyarlardan, kurutulmuş balıklardan ve kekikle pişirilen yılan balığından da anlaşılmaktadır. Fakat Fatih'in balık sevgisi özel bir durumdur ve kendisini "Batılı" bir hükümdar olarak kabul eden sultanın, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi, yemek konusunda da gösterdiği özel bir tavır olarak yorumlanabilir.¹⁹

1640 tarihli narh defterinde, verilen narhlar dolayısıyla tezgâhlarda satılan balık cinsleri de öğrenilmektedir. İskorpit, kefal, istavrit, izmarit, kalkan, karagöz, kaya, kılıç, kırlangıç, levrek, mercan, tekfur, uskumru, nilüfer, ilâriye, paçoz, poçıda, sazan, tatlısu çapağı, yılan, kaya gibi balıklar olmak üzere bunların sayısı 21'i bulmaktadır. Ayrıca lâkerda, balık pastırması, balık turşusu, havyar ve balık yumurtası da İstanbullular tarafından yenilmiştir (Kütükoğlu, 2018: 208-209).

XVII. yüzyılda İstanbul'un varlıklı kesimi, balığın çorbasını da yahnisini de dolmasını da iştahla yemiştir. Örneğin Seyyid Muhammed Efendi'nin günlüğünde anlatılan mükellef sofralarda balıklar da yer almıştır. *Sohbetnâme*'de yer alan balık yemekleri: *kefal şorvası (çorbası), uskumru dolması, tekir tavası, tekir dolması, gümüş balığı, lüfer balığı*'dir. 20-24 çeşit yemeğin sunulduğu bu dost toplantılarında, balıklar doğal olarak etlerden çok daha azdır, fakat az olmalarına karşın "*uskumru dolması*" ve "*tekir dolması*" gibi ustalık ve merak isteyen yemeklerdir (Yerasimos, 2005: 163-165).

¹⁹ Yerasimos, 2005: 162. 1471 yılının Ağustos ayında Fatih'in sofrası için 2 okka "*Mahî-i moruna*" (Mersin morinası veya mersinbalığı) Eylül ayında da "*Mahî-i mâr-ı hassa*" (yılanbalığı) satın alınmıştır. Bkz. Barkan, 1979: 239 ve 245.

Resim 2: Sultan III. Ahmed'in Şehzadelerinin Sünnet Düşününde Balık İkrâmı (Yerasimos, 2005: 167)

XVIII. yüzyılda da İstanbullu varlıklı Müslümanların mutfağında, balıklardan kebab, yahni, çorba, pilav hatta turşu yapıldığı görülmektedir. Kaynaklarda geleneksel etli ve sebze pilavların yanı sıra, “balıklı pilav” ve “taraklı pilav” tarifleri de vardır. Salatalar ve turşular bölümünde ise bugün “tarama” dediğimiz, “havyar salatası” ve “sardalye balığından ançüez” tarifleri de verilmiştir. Osmanlıların balık tükettiğini kanıtlayan bu örneklerden sonra “Türkler balık yemezdi” yerine, Türklerin, Orta Asya beslenme alışkanlıklarına tümüyle yabancı olan balığa ve deniz ürünlerine alışmaları zaman almıştır demek, daha doğru olacaktır (Yerasimos, 2005: 165-166).

Batılı Seyyahlar Gözünden İstanbul'da Balıkçılık

Osmanlı döneminde balıkçılık faaliyetleri ile ilgili Batılı seyyahların gözlemlerinden önemli bilgiler edinilebilmektedir. Resmi kayıtlarda tespit edilemeyen bazı bilgilere seyyahların eserlerinde ulaşabilmek mümkündür. Bu anlamda İstanbul'u ziyaret eden Batılı seyyahların eserleri, önemli kaynak niteliğini taşımaktadır.

XVI. yüzyılda yaşamış Fransız bilgini *Pierre Gilles*, “*De Bosporo Thracio (İstanbul Boğazı)*” adlı eserinde; İstanbul Boğazı'nın balık bolluğu açısından Marsilya, Toronto ve Venedik'ten üstün olduğunu, her yıl Boğaz'a güz mevsiminde ve baharda girip çıkan balıkların bol olması nedeniyle burada herhangi birinin rastgele çok sayıda balık tutabileceğini, balık tutmada deneyimsiz olanların da yersiz olta iğneleriyle tüm Yunanistan'a ve diğer uluslara yetecek kadar palamut tuttuğunu, tek bir ağla çok sayıda gemiyi dolduracak farklı türdeki balığın avlandığını, hatta Boğaz'ın Nil'in kumlarından daha fazla balık beslediğini ifade etmiştir

(Doğan, 2011: 41). 1555’de İstanbul’u tasvir eden *Busbecq* ise, boğazın balık kaynaklığını ve Türklerin genellikle temiz saydıkları balıkları tüketmeyi sevdiklerinden bahsederek balıkçıların çoğunluğunun Rum olduğunu belirtmiştir (Busbecq: 45). Aynı yüzyılın sonunda *Baron Wratislaw* da ekseriyetle Rum olan balıkçıların balık pişirme zanaatında da usta olduklarını kaydetmiştir (Baron Wratislaw’ın Anıları, 1996: 47).

Raphaela Lewis, “*Osmanlı’da Gündelik Yaşam*” adlı eserinde, Osmanlı’da balıkçılık hususuna dair detaylı bilgiler vermiştir. Ona göre, *balık yakalamak ve muhafaza etmek önemli bir endüstridir*. Balık yakalama yöntemi ise şöyle cereyan etmektedir: pek çok balıkçı at kılından yapılmış her birinde iki veya üç yemli kanca, bir ağırlık ve mantar bulunan derin deniz oltalarıyla balık tutmayı tercih ederdi. Yengeç ıstakoz ve daha küçük balıkları yakalamak için yirmi ya da daha fazla çan şeklinde hasır sepet kalın bir iple birbirine bağlanır, içine taş konularak batırılır ve yeri, suda yüzen bir çift su kabağında yapılmış bir şamandıra ile işaretlenirdi. Bazen altı tekneden oluşan ekipler 20’ye 35 metrelik bir dikdörtgen şeklinde dizilir, ortadaki alana tabaklanmış sağlam sicimden yapılmış ağlar atılırdı. Bunlar göçmen balıkların geçiş yollarına yerleştirilir ve böylece çok fazla balık yakalanırdı. Diğer bir yöntemle, sabit ağlar batırılır ve yüksek gözetleme yerlerine tünleyen gözcüler tarafından izlenirdi. Bir balık sürüsü gördüklerinde altları düz teknelerde bekleyen balıkçılara işaret edilir, balıkçılar da alelacele ağları toplar, içeri çekerlerdi. Ön tarafında kavisli çıkıntıları bulunan dayanıklı balıkçı teknelerinin çoğu balıkları çekmek için yan taraflarına asılı parlak ışıklarla gece balığa çıkar ve balıkçılar balıkları yakaladıklarında, bir fiyat üzerinde anlaşmaya varıncaya kadar göremedikleri toptancılara bağırarak pazarlık eder ve kıyıya yanaşıp malı teslim ederlerdi. Sonbaharda başlayan on haftalık sezonda, yumurtlamak için Karadeniz’in soğuk sularından gelen kılıçbalığı, turna ve uskumru sürüleri halinde boğazdan geçtikleri sırada bu ışıklı teknelere yakalanırdı (Raphaela Lewis, 2009: 135).

Raphaela Lewis, balık pazarları ile ilgili olarak, “*daima dik çamurlu sokakları ve devrilmiş pis kokulu çöp sepetleri ile şehrin en pis köşelerinde yer alırdı.*” derken, balıklardan istifade etme yönetimine dair de; “*uskumru gibi daha küçük balıkların bir kısmı ortadan yarılarak güneşte kurutulur, diğerleri parçalara bölünerek kış için tuzlanır, midye kabukları, ahşap oyma pek çok nesnede küçük kakma işlerde ve inci elde*

etmek için günlük kullanılmak üzere ayrılırdı.” (Raphaela Lewis, 2009: 135) demiştir.

Avusturya sefiri olarak Türkiye’ye gelmiş ve 1554’den 1562’ye kadar süren sefirligi sırasındaki bilgi ve müşahedelerini dört uzun mektup halinde üniversiteden arkadaşı olan *Nicholas Michault*’a yazmış olan *Ogier Ghiselin De Busbecg*, “Türkiye’yi Böyle Gördüm” adlı eserinde, İstanbul’da ve diğer bazı yerlerde balıkçılıkla ilgili daha detaylı bilgilere de yer vermiştir. Ona göre İstanbul, tabiatın özenerek yarattığı bir şehirdir. Karadeniz’den gelip Boğazı geçerek Ege Denizi ve Akdeniz’e gitmek üzere Marmara’ya dolan balık sürüleri dolayısıyla bol miktarda balık tutulmaktadır. Bu akın daha sonra ters yönde olmaktadır. Uskumru, kefal, palamut, lüfer ve kılıç balığı çok verimlidir. Fakat balıkçıların çoğunluğu Türklere ziyade Rumlardan oluşmaktadır. Türkler balık yemekle beraber bu balıkların temiz bildikleri cinsten olması şarttır. Aksi halde katiyen yemezler. Aynı şekilde kurbağa, salyangoz, kaplumbağa gibi hayvanları da murdar sayarak ağızlarına koymazlar. Rumlarda da bazen böyle şeylere rastlanmaktadır (Busbecg: 45-46).

Busbecg, Büyükkada’ya da uğramış ve buraya dair gözlemlerine de yer vermiştir. Ona göre Büyükkada, İstanbul civarındaki ufak adaların en güzeli ve en büyüğüdür. Sandalla dört saatte gidilir. İçinde iki tane köy vardır. Diğer adalar da sadece bir köy vardır. Hatta bazılarında köy bile yoktur. Adadaki 3 aylık ikametinden çok memnun kalan seyyah, denizin çok çeşitli balıklarla dolu olduğunu belirtmiştir. Rum balıkçılarıyla ahbab olup onların da yardımıyla bazen sığ ve berrak sularda zıpkınla yengeç ve ıstakoz yakalamış, sandala almıştır. Nitekim bu balıkçılardan sandal kiralamak da mümkündür. Seyyah fırsat buldukça olta ve ağla balık avlamıştır. Ona göre en eğlenceli ve en verimlişi ıgırıp ile balık avıdır. (Busbecg: 168-169).

Busbecg’in aktardığına göre balıkçılar, balığın bol olduğunu tahmin ettikleri bir yer bulunca o sahanın etrafını ağlarla çevirtmişlerdir. Ağ iki yanından sahile doğru çekilirken balıkçılar da açık kalan kısımlardan balıkları ürküterek onların ağdan dışarı kaçmalarına mani olmuşlardır. Bu şekilde ağın iki yanından iplerle kıyıya çekildiği zaman balıklar ağın dip tarafında dar bir torba içinde toplanmışlardır. Bu durumda büyük bir telaşa kapılmakla beraber kurtulabilmek için içgüdülerinin verdiği bir takım hünerlere başvurmuşlardır. Bir kısmı ağa karşı hücum ederek kurtulmaya uğraşırken bazıları kuma gömülmüş, bir kısmı da ağın iplerini

kemirmeye çalışmıştır. Nitekim gayet kuvvetli dişleri olan balıklar bunu becermişlerdir. Bir balık geçecek büyüklükte bir delik açılınca bütün sürü oraya hücum eder, ağda tek bir balık dahi kalmazdı. Bu ihtimal seyyahı korkuttuğundan sandalda elinde sopa ile ağı kemirmeye kalkan balıklara vurmuştur. Fakat bütün gayretine rağmen pek az sayıda balığın kaçmasına mani olabilmıştır. Bir balık bile tehlike karşısında kurnaz davranabilmektedir. Bununla beraber başka cinsten o kadar çok balık yakalamışlardır ki bu kadar çeşitli balığı bir arada görmek onun için büyük bir zevk olmuştur. Bunların isimlerini, özelliklerini öğrenmek onu memnun kılmıştır. Bütün gündüz avlandıktan sonra akşam olunca sandalı, bu deniz hayvanlarından ibaret ganimetle yüklü olarak sahile dönmüştür. Ertesi günü Ali Paşa ve kâhyası, kendilerine hediye ettiği balıklardan dolayı seyyaha memnuniyetlerini bildirmişlerdir (Busbecg: 168-170).

Halys (Kızılırmak) Nehri kıyılarına ulaşan *Busbecg*, burada bulunan küçük bir ormanda rastladıkları bir köylüye nehirde balık olup olmadığını tercüman vasıtasıyla sordukları zaman, köylü balığın çok bol olduğunu ancak tutamadıklarını söylemiştir. Bu cevabına hayret edince, köylü de bunu görüp açıklamada bulunmuştur. Açıklamaya göre, birisi tutmak için suya elini sokunca balıklar kaçıyormuş. Bunun üzerine seyyah, yanındaki arkadaşının ağını nehre atmış ve bu şekilde nehirde pek çok balık tutmuşlardır. Silurus yahut Shetefish türünden olan bu balıklar Tuna Nehri'nde pek çok bulunmaktadır. Ayrıca deniz yengeci veya buna benzer bir balık da var. Türkler onların balık tutuşunu göreyerek hayran kalmışlardır. Seyyah devamında şu ifadelere yer vermiştir:

“Türkiye’de Balıkçı yok mudur diye belki hayret edeceksiniz. Vardır ama bu taraflarda pek az gördük. Başka yerde akıntıyı başka tarafa çevirip dipte kalan küçük küçük balıkları tuttuğumuz zaman bize gülmüşler, bunlara ne yapacağımızı sormuşlardı. Oysa bunlardan bol miktarda olunca güzel bir yemek olabileceğini ve birçok misafire kâfi geleceğini düşünemiyorlardı.” (Busbecg: 57-58).

Trakya'yı ve Niş'e kadar uzanan Bulgar topraklarını geçtikten sonra Semendire'ye kadar olan Sırp ülkesini de geride bırakan *Busbecg*, Belgrad'a ulaşmıştır. Şehrin en yüksek noktalarında *Esed* ve *Kelb* burçları görünmüştür. Seyyah, buradaki izlenimlerini ise şu şekilde anlatmıştır:

“Burada perhiz gününde ikram edilen lezzetli balıklardan bol bol yedik. Aralarında büyük yengeçler de vardı, bunların eti pek makbuldür. Adamlarımın balıkları yerken haddinden fazla açgözlü davranmaları

neticesinde belki de havanın sıcaklığından Fijcure yakalandılar. Kırk kişiyi doyuracak kadar balığı burada yarım talerden daha az bir fiyata satıyorlar. Başka şeyler de çok ucuz.” (Busbecg: 72).

İspanyol Pedro, “Zorunlu İstanbul Seyahati” adlı eserinde, insanların sadece hemcinslerine değil, hayvanlara bile iyilik etmeyi sevip saydıklarından bahsederken, bu doğrultuda birçok kimsenin denizdeki balıklara ekmek attığını ifade etmiştir (Pedro’nun Zorunlu İstanbul Seyahati, 1996: 93). Yine, bir şey almak veya satmak için sokak adı söylenmediğini, malın çeşidine göre ad alan yerler olduğunu, örneğin tavuk satılan yere “Tavukpazarı”, balık satılan yere “Balıkpazarı”, koyun satılan yere “Koyunpazarı” dendiğini belirtmiştir (Pedro’nun Zorunlu İstanbul Seyahati, 1996: 182).

Pedro, İstanbul’un hane sayısına dair bilgi verirken, balıkçıların miktarına da yer vermiştir. Bu bilgilere, Sinan Paşa’ya sunulan kütüklerden ve bunları hazırlayanların söylediklerinden hareketle ulaşılmıştır. Bunlara göre Hristiyanlar 40 bin, Yahudiler 10 bin ve Türkler de muhtemelen 60 bin hane olmak üzere toplam 100 bin hane vardır. Ayrıca, şehre iki fersah yakında bulunan varoşlardaki 10 bin hane bu sayıdan ayrıdır. Yine, surların dışında ve Haliç’in kıyısında, harap ahşap kulübeciklerde oturan 10 bin hane kadar balıkçı Rum olduğunu belirtmiştir. Buradaki yaşamla ilgili olarak da; “liman olduğu için sular durgundur. Kulübeler, bayağı denizin içindedir. Bir fırtına çıkınca sular pencerelerden içeri girer. Her evin bir ağı vardır. Bunun için yılda bir “duka” öderler, ama bu “duka”yı bir gecede çıkardıkları olur.” demiştir (Pedro’nun Zorunlu İstanbul Seyahati, 1996: 179-180).

Federico Gravina, “İstanbul’un Anlatımı” eserinde, tekneler tersanesini tarif ederken balıkçılara da değinmiştir. Verdiği bilgiye göre, Tersane ya da Kaptan Paşa divanhanesinden sonra limanın kuzeybatı kıyısında, tekne tersanesi bulunan küçük bir koy vardır. Oradan itibaren Rum ve Ermeni balıkçılarının ve hâlâ pek çok Yahudi’nin yaşadığı, Galata surlarına dek uzanan bir mahalle başlamaktadır. Kıyıda ticaret gemilerine hizmet eden kalafat yeri bulunmakta ve bu dış mahalle ile bütün bu kıyı kışın teknelere barınak olmaktadır (Gravina, 2008: 46).

Gerard De Nerval, “Doğu’ya Seyahat” adlı eserinde, Haliç’e dair bilgi verirken karşı kıyıda bulunan balık pazarına da değinmiştir. Verdiği bilgilere göre Haliç, genişliği bir çeyrek mil, uzunluğu da bir mil kadar olan, dünyanın en harika ve en emniyetli limanıdır. Bu liman, İstanbul’u, Galata ve Beyoğlu’ndan ayırmaktadır. Deniz kenarındaki bu küçük

meydan çok canlı ve hareketlidir. Kenarlarında zarif kayıklar duran ahşap bir iskele görünmektedir. Kayıkçılar, ipek bürümcükten dikilmiş uzun kollu gömlekler giymektedir. Sandallar balık şeklinde yapılmış olduğundan, denizde çok rahatlıkla yol alabilmektedir. Limanın girişini dolduran her milletten bir sürü geminin arasından hiçbir güçlüğü uğramadan kayar gibi sıyrılmaktadır. On dakika içinde, karşı kıyıdaki balık pazarı denilen meydana varılmaktadır. Bu küçük meydanda her türlü balık satılmaktadır (Nerval, 2002: 2). Yazara göre, İstanbul yakasında bulunan Eminönü'ndeki balık pazarı ile Beyoğlu'ndaki balık pazarını karıştırmamak lazımdır (Nerval, 2002: 247).

1655 yılında İstanbul'a gelen Fransız seyyah *Thevenot*, kentin balık pazarını övgüyle anlatırken şu ifadelerle yer vermiştir:

“Galata limanında, dünyada olabilecek en güzel balıkthane bulunmaktadır. Burası her iki tarafında balıkçıların bulunduğu bir sokaktır. Dükkânlarında bu kadar çok balığı sergilemeleri şaşırtıcıdır. Orada her çeşit taze ve ucuz balık vardır.” (Thevenot, 1978: 127).

Salomon Schweigger, seyahatnamesinde, Tuna'dan çıkarılan özellikle de mersin ve morina balıklarının oldukça büyük olduğunu belirtir. Öyle ki mersin ve morinaların on sekiz ayak²⁰ boyunda ve boylarına göre iki, üç ya da dört zentner²¹ ağırlığında olduğunu söyler. Hatta verilen bu ölçülerden daha da büyük olanlarının avlandığına değinmiştir.²²

Fransız bir doktor olan *Antoine Olivier* (1756-1814), 1790'lı yıllara ait bilgileri içeren *“Türkiye Seyahatnamesi”*nde, balık tüketimi hakkında bilgiler vermiştir. Yaptığı tespitlere göre, Karadeniz, Boğazlar ve Marmara'da balık her mevsimde bol ve çeşitlidir. Fakat Türkler çok az balık tüketmektedir. Daha çok Avrupalı Rum ve Ermenilerin sofralarını süslediği için bütün Şarkta balık çok az avlanmaktadır. İstanbul'da bile balık avı ticareti ile meşgul olanların sayısı sınırlıdır. Burada söz konusu edilen ise taze balık ticaretidir. Yoksa Karadeniz'den ve bazı limanlardan gelen tuzlu ve salamura balıklar adeta yok pahasına satılmakta ve fakir Rum, Ermeni ve Yahudiler tarafından bol miktarda tüketilmektedir (Olivier, 1977: 64).

Balık avlanma usulüne de değinen *Olivier*, İstanbul ve civarında en çok görülen balık avlama usulünü şu şekilde anlatmıştır:

²⁰ 18 ayak: 1,29 m.'dir. Schweigger, 2004: 248.

²¹ 50 kiloya denk gelen ölçü birimidir. Schweigger, 2004: 248.

²² Schweigger'in, balıkların boy ve ağırlıkları için verdiği ölçülerin abartılı olduğu düşünülmektedir. Schweigger, 2004: 42.

“Balıkların buldukları veya sürü ile geçtikleri bilinen yahut tahmin edilen yerlerde X şeklinde bir iskele kurulur, bu iskelenin dibine ve dört bir tarafına ağlar gerilir, balıkçılardan birisi bu iskelenin üzerine çıkıp denizin dibini gözlemeğe başlar, balık sürüleri ağların üstüne geldi mi vereceği bir işaret üzerine ağlar çekilmeye başlar ve balıklardan kaçamayanlar da ağların üstünde kalıp yakalanır.” (Olivier, 1977: 64).

Balıklar hakkında da bilgi veren *Olivier*, palamut balığının burada çok bol olduğunu ve bilhassa yaz sonlarına doğru ve sonbaharda sürü ile yakalandığını belirtmiştir. Ayrıca barbun, mercan, levrek, kalkan, dil balığı, tavuk balığı en çok görülen ve aranan balıklardır. Bunlardan başka İstanbul civarında bazı kabuklu deniz canlıları da avlanmıştır. Özellikle istiridye bol ve çok lezzetli, midyeler de pek büyüktür. Istakoz ise istenildiği kadar avlanabilen bir deniz canlısıdır. Eti, Güney Fransa’dakiler kadar lezzetlidir. Yunus balıkları her mevsimde görülür, bilhassa rüzgârın güneyden estiği sakin havalarda sürü halinde limana kadar gelirler ve suyun üstünde oynasır dururlar (Olivier, 1977: 65).

Olivier, Büyükada’da balık avını, bildircin veya tavşan avından çok daha faydalı görmüştür. Her yemekte istiridye, midye, uskumru, palamut, kalkan ve bilhassa barbunya gibi cins cins deniz canlılarının tüketildiğini belirtmiştir (Olivier, 1977: 69). Yine Midilli adasında tuzlu balık, havyar ve balık yumurtası Rum, Ermeni ve Yahudilerin başlıca gıdasını teşkil etmiştir. Nitekim Karadeniz’in güney sahillerinden çok büyük miktarda havyar ve tuzlu balık gelmiştir. Havyar, Esturgeon balığı yumurtalarından başka bir şey değildir. Bunlar tuzlanmış, büyük fiçılara bastırılmış ve İstanbul’a sevk edilmiştir. İstanbul’da ve imparatorluğun bütün şehirlerinde muazzam bir tüketimi olmuştur. “Oruç-Jeune” ve “Careme”leri dolayısıyla havyarı en çok yiyenler Rumlar ve Ermenilerdir. Çok ucuz bir gıda olduğu için Yahudiler de bol miktarda yemişlerdir. Tuzlanmış balıkların büyük kısmı Karadeniz’den, diğer bir kısmı da Patras’dan gelmiştir. Karadeniz’den gelenler dilimler halinde kesilmiş, öbürleri ise bütün olarak tuzlanıp salamura ile fiçılara bastırılmıştır (Olivier, 1977: 173-174).

İstanbul’da balıkçılık hususu, Alman dinbilimci ve kilise adamı *Stephan Gerlach*’ın da gözüne çarpmıştır. 1573-1576 yılları arasında İstanbul’da bulunan seyyah, bu konudaki gözlemlerine yer vermiştir. Ona göre şehrin pazarlarında hemen her şeyi bulmak mümkündür. Yedi iklimden bin bir çeşit mal satılmaktadır. Balıkhanesinde ise balık o kadar boldur ki, Gerlach’ın ifadesiyle, bazen yüz tanesini bir akçeye

almak mümkün olmaktadır. Sahillerde ise birkaç yüzü bir arada sürüler halinde dolaşıp oynayan, halkın kutsal saydığı Yunus balıkları, insanların gözleri kadar ruhlarını da dinlendirmektedir (Gerlach (a), 2007: 35).

Sırbistan sınırları içinde yer alan Sipahiköy’de konaklayan seyyah, burada bir Türk tarafından misafir edilmiştir. Bu süre zarfında bol bol balık tutmuş ve yengeç yakalamıştır. Yerli halkın balıkları ve yengeçleri, bilmedikleri ve uygulamadıkları bir yöntemle avladıklarını, suya yem attıklarını ve yüzeye çıkan balıkları elle yakaladıklarını belirtmiştir (Gerlach (a), 2007: 73).

Gerlach’ın naklettiğine göre Rumlar, büyük perhizleri sırasında yumurta, tereyağı ve balık dahi yemezler ve bunları kutsal haftalar boyunca yemekten kaçınmayan Ermenileri kâfir sayarlar. Kısacası Rumlar, altı hafta süren perhiz dönemi sırasında yumurta, tereyağı ve bünyesinde kan olan balıkları yemeyip, sadece ıstiridye ve kansız balıkları, keza toprakta yetişen turp vb. bitkileri yemekle yetinirler. Nitekim Ağustos ayının birinci gününden itibaren Rumlar oruç tutmaya başlamışlardır. Bakire Meryem’in anısına balık ve et yememişler, bunu ayın on beşine kadar da sürdürmüşlerdir (Gerlach (a), 2007: 208). Perhizin kurallarına ve dinle ilgili törelere büyük bir titizlikle uyarlar ve bunların dışına çıkanları şiddetle cezalandırırlar. Günahkâr kişi, kollarının altına kadar bir çukura gömülür ve oradan gelip geçenlerden bağışlanmasını dileyerek günahının kefarecini öder. Bazen de kilisenin kapısında durup içeri girenlerden, dualarında ona da yer vermeleri ve günahlarını bağışlatmaları için yalvarır (Gerlach (a), 2007: 137-138).

Gerlach, 1577-1578 yılları İstanbul’u hakkında bilgi verirken *balıkçılık yapma hakkının* elde edilmesi ve balık tüketimine dair şu bilgilere yer vermiştir:

“Balık tutma ve satma hakkı padişah tarafından para karşılığında Hıristiyanlara veriliyor. Bu sene tercümanımız Matthias’ın "sororius"u, yani kız kardeşinin oğlu ya da kocası ve onunla birlikte iki kişi balıkçılık yapma hakkını satın aldılar. Her yıl ister çok balık tutsunlar, ister işleri kesat götsün, padişaha 25.000 kron ödemek zorundalar (bir kron 50 akçe değerindedir)..." (Gerlach (b), 2007: 509).

“11 Şubat'ta perhiz dönemi başlıyor. Bu dönemde yedi gün boyunca et yenmiyor ama balık, yumurta ve peynir yemeye izin var. Yedi günden sonraki pazartesi gününden itibaren Paskalya'ya kadar da kan içeren hiçbir şey yemiyorlar, sadece ıstiridyeye, midye, deniz salyangozu, zeytin ve sardalya yiyebiliyorlar...” (Gerlach (b), 2007: 525).

İstanbul'daki balıkçılık hakkının defterdar tarafından bazı kimselere tahsis edildiği görülmektedir. Fakat bu konuda zaman zaman birtakım problemler de yaşandığına dikkat çeken *Gerlach*, bununla ilgili olarak şu örneğe yer vermiştir.

“Yahudi ondan Konstantinopolis'teki balıkçılık hakkını elde etmek istemiş, ama defterdar daha önce bu hakkı iki Rum'a devretmiş. Bunun üzerine o Yahudi, padişahın annesinden ve diğer saraylı kadınlardan, onları her gün hekim olarak görmeye giden kız kardeşi veya bir dostu aracılığı ile, balıkçılık haklarının bu Yahudi'ye verilmesi için emirname çıkarılmasını rica etmiş. Defterdar bu emri yerine getirmeyince, onu tutuklamışlar, ama Yahudi'nin yüzünden olduğunu söylememişler, görevini aksattığını ileri sürmüşler.” (Gerlach (b), 2007: 527).

Gerlach, 7 Mayıs 1577'de Galata'daki balık pazarına gitmiş ve burada sayılamayacak kadar çok çeşit balık görmüştür. Bunlardan bazılarının sırıkların, kiremitlerin üstünde, damlarda kurutulduğuna, bazılarının da tuzlanarak fiçılara doldurulduğuna şahit olmuştur. İnsanların; *bugüne kadar balığın bu kadar bol olduğunun görülmediğini ve daha önce de böyle bir balık bolluğunu hatırlamadıklarını*, söylediklerini belirtmiştir. Hatta insanlar, zengin Yahudi Don Josef'in evinin önünde elini denize daldırmanın balık yakalayabildiğini anlatmışlar ve bir akçeye 100 balık satın alınabildiğini ifade etmişlerdir (Gerlach (b), 2007: 574). *Gerlach*, daha sonraki günlerde edindiği izlenimlerini ise şu şekilde aktarmaya devam etmiştir:

“Eylül 1577. Bu ay ıstiridyeler irileşir ve lezzetli olur, Nisan ayının sonlarına doğru da zamanlan geçer. Mayıs ayında içlerinde süt oluşur. O zaman İstiridyeleri tas içinde kırıp adeta tohum ekermiş gibi denize serpiyorlar. Bunu Peralılardan öğrendim. Bütün Marmara bölgesindeki balıkçılığı elinde tutan, tercümanımız Matthias'ın kayını Petrus Gyllius da bu işlemin Mayıs ayında yapılması gerektiğini tasdik ediyor...” (Gerlach (b), 2007: 632).

“Balık pazarında çok miktarda ıstiridyeye gördüm, bunları Rumlar perhiz döneminde yerler. Sekiz-dokuz küçük balığı bir akçeye satıyorlardı. Pazarda büyük deniz örümcekleri [ıstakoz], büyük yassı balıklar [kalkan], çeşit çeşit kabuklu deniz canlıları vb. vardı. Balık Pazarında nöbetçi olan yeniçeriler burada bir tezgâhtan ötekine giderler ve her balıkçıdan hediye olarak bir miktar balık alırlar. Pazar içindeki bir kulübede padişahın balık ticaretinin imtiyazını satın almış olan

Türkler veya Yahudiler oturur ve balık gümrüğünü tahsil ederler...” (Gerlach (b), 2007: 731).

“Bu kurala göre cumartesi ve pazar günü perhize devam etmeye gerek yok, çünkü deniz kenarında yaşayan Rumlar istiridye ve midye gibi deniz ürünleriyle beslenebilirken, denizden uzak yörelerde yaşayanlar böyle bir besin bulamıyorlar. İşçiler ve zanaatkârlar perhiz döneminde de günde üç öğün yemek yiyorlar, ama et, balık, yumurta, peynir gibi yiyeceklerden kaçınıyorlar. Genel perhiz dönemi dışında bütün yıl boyunca cumartesi ve pazar günü perhiz yapmıyorlar. İsa Peygamber'in Yudas'ın ihanetine uğraması anısına çarşamba günleri ve İsa'nın çektiği acılar anısına Cuma günleri onlar da perhiz yapıyorlar.” (Gerlach (b), 2007: 736).

1597 yılında Linz'de Latince olarak yayımlanan *Baron Wenceslaw Wratislaw*'ın anıları, XVI. yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğunda devlet düzeni, toplum yaşamı, Türk-Alman ilişkileri üstüne yazılmış çok ilginç tarihsel belgelerden biridir.

1591 yılında Alman Avusturya İmparatoru II. Rudolf, Türklerle barışı 8 yıl daha uzatmak ve yükümlü olduğu yıllık vergiyi ödemek üzere Viyana'dan İstanbul'a olağanüstü bir elçilik heyeti gönderir. Anıların yazarı *Wratislaw*, bu elçilik heyetinin en genç üyesidir. Tuna Nehri'nden başlayan, sonra karadan devam eden uzun bir yolculuktan sonra İstanbul'a varırlar, Çemberlitaş'taki Elçilik Konağı'na yerleşirler. Genç *Wratislaw* çok iyi bir gözlemcidir, ayrıntılara dikkat eder. Başkent'in görülmeye değer yerlerini, anıtlarını ziyaret ederler, sarayda yemek yerler, Galata'nın renkli Hıristiyan dünyasını keşfederler. Padişah'ın atlarından sokakta halkın beslediği kedilere, köpeklere, atmacalara, Avrat Pazarı'nda satılan insanlardan, Türklerin kadın-erkek ilişkilerine, evlenme törenlerine değin ilgilenmediği konu yoktur (Baron *Wratislaw*'ın Anıları, 1996: 2).

Küçükçekmece kasabasına gelen *Wratislaw*, burada konakladığı günlerde balıkçıların birtakım büyük ağlarla balık tuttıklarını görmüştür. Balıkçılar, bolca tuttıkları çok lezzetli balıkları seyyah ve ekibine satmışlardır (Baron *Wratislaw*'ın Anıları, 1996: 44).

İstanbul merkezine gelen *Wratislaw*, kıyılarının türlü türlü balıklarla dolu olduğunu ifade etmiş ve şu bilgilere yer vermiştir:

“Bu balıklar sürüler halinde, mevsimine ve balıkların çeşidine göre, kâh Bosfor (Boğaz) yoluyla Karadeniz'den Marmara'ya ordan da Ege Denizi'ne ve Akdeniz'e gitmekte, kâh buralardan gelerek Karadeniz'e geçmektedir. İşte bu geliş ve geçiş sırasında balıkçılar, büyük ve küçük ağlarla çok miktarda balık avlamakta ve bunları çok ucuz fiyatla

satmaktadırlar. Balıkçıların hemen hepsi Rum olup, balık pişirme zenaatinde de gerçekten ustadırlar. Türkler, iyi pişirilmiş, temiz olduklarına inandıkları balıkları yemekten çekinmezler. Bununla beraber, balık sevgisi Türklere çok, sonradan Müslüman olanlarda yani dönmelelerde vardır. Bununla dışında öz Türkler, kurbağa, salyangoz, kaplumbağa, istakoz ve buna benzer hayvanları yemek değil, bunlara el bile sürmezler...” (Baron Wratislaw’ın Anıları, 1996: 47).

“Dinsel buyrukların dışında kalan bazı boş şeylere Tanrı buyruğu gibi değer veren bu insanlar, böyle yapmakla yani kedi, köpek, balık, kuş ve Tanrı’nın başka canlı ve konuşamayan yaratıklarına yiyecek sadakası vermekle yüce Tanrı’nın gözüne gireceklerine inanırlar. Bu inançlarının sonucu olsa gerek, Balıklar için sulara ekmek parçaları atarlar...” (Baron Wratislaw’ın Anıları, 1996: 75).

İnsanların hayvanlara merhametle yaklaşması ve bunu Allah rızası için yaptıkları konusuna değinen *Gerlach* da şu ifadelerle yer vermiştir:

“...Bunları hep “Allah rızası için” yaparlar. Bazıları balık satın alır ve tekrar denize atar. Tuna kıyısında buna bizzat tanık olduk. Türkler bu davranışın bir ibadet yerine geçtiğine ve sevap sayıldığına inanırlar...” (Gerlach (b), 2007: 664).

Hans Dernschwam, “İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü” adlı eserinde, İstanbul’da özel bir balık pazarının olduğuna dikkat çekerken, bu pazarın vergisinin çok yüksekliğine ve orada olduğu dönemde de pazarın Yahudilerin elinde bulunduğuna değinmiştir (Dernschwam, 1992: 172).

XVIII. yüzyılın başında İstanbul’u gezen Fransız botanikçi *Tournefort*, Galata’daki balık halinin görülmeye değer ve limanın karşı yakasında, Ayasofya yolu üzerinde bulunan halden çok daha güzel olduğunu ifade etmiştir. Aktardığına göre, Galata balık hali uzun bir sokaktır ve sokağın her yanında dünyanın en güzel balıkları sergilenmektedir (Tournefort, 2008: 38).

Ege adalarını da ziyaret eden *Tournefort*, buradaki balıkçılık ve balık yeme kültürü ile ilgili olarak da şu bilgilere yer vermiştir:

“Ege Adalarından Milos Adası: Perhiz günlerinde nefis balıklardan, denizkestanelerinden ve güzel istiridyelerden yoksun kalınmaz; ama kızıl istiridye adı verilen, çok sert ve fazla tuzlu olur; karidesleri çok nefistir.” (Tournefort, 2008: 141).

“Ege Adalarından Naksos’ta balıkçılık, gümrük ve kentin tuzluları sadece 800 ekü karşılığında mültezime verilir; burada bir ekü’ye on iki-on beş ölçü tuz verilir; ve her ölçü, yüz yirmi Fransız libresi çeker.” (Tournefort, 2008: 166).

“Ege Adalarından Amorgos adasında odun bulunmaz; yakacak olarak sadece sakız ağacı ve servi yapraklı sedir ağacı kullanılır, ama alevler de bunları anında tüketir. Rumlar bu sedir ağacından balık avlamak için üç dişli bir çatal zıpkın yaparak yararlanırlar. Sedir parçalarını ince ince kıyıp bir kayığın burnunda mangalın üzerine dizerler ve geceleyin balıkları ışığa çekmek için yakarlar; mızrak atar gibi kullanılan üç dişli zıpkınla balıklar vurulur.” (Tournefort, 2008: 182).

Ulrich Jasper Seetzen, “İstanbul Günlükleri 12 Aralık 1802-22 Hazziran 1803” adlı eserinde, balık pazarının olduğu mahale ve balıkçılara dair birtakım bilgiler vermiştir. Gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Haliç’in çok yakınındaki bir yerdeki balok-basar (balık pazarı) dolaylarında uzun sıralar halinde dizili bazıları suyun içine gömülü kazıkların üstüne inşa edilmiş barakalar gördük. Bu barakalarda çok miktarda tütün her çeşit meyve örneğin elma, armut, mürdüm eriği, portakal, limon, mandalina, turunç gibi narenciye, kuru üzüm, kuş üzümü, bezelye, nohut, kuru fasulye, mercimek, darı, kuru soğan, arpacık soğanı, arpa gibi tarım ürünleri ve ayrıca değişik türden inşaat kerestesi de satılmaktadır.” (Seetzen, 2017: 131).

“Galata’nın bu bölgesinde aşırı bir hareketlilik vardı ve biz bazı yerlerde adeta insanları itekleyerek kendimize yol açmak zorunda kaldık. Balıkçılar bize balıklarını satmaya çalışıyorlar, kollarında sepetleri ile sokaklardan geçen satıcılar elma kestane portakal mandalina ve kurabiye gibi çeşitli mallarına müşteri bulmak için yüksek sesle bağıryorlardı. Yollar çok dardı ve kıyının yakınlarında nem oranı çok yüksekti.” (Seetzen, 2017: 34).

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde İstanbul’daki avlanan balıkçı sayısının az, avlamada kullanılan balıkçı kayıklarının basit ve küçük olması nedeniyle sistemli bir balıkçılığın olmadığı, balıkçıların avlamış oldukları balıkları, balık pazarı adı altında faaliyet gösteren çeşitli yerlerde o günün şartlarına göre sattıkları bilinmektedir. Zaman içerisinde ise daha fazla balık yakalamak için yeni olta teknikleri, yeni yemler ve yeni ağ sistemleri geliştirilmiştir.

Osmanlı döneminde balıkçılık faaliyetleri ile ilgili Batılı seyyahların gözlemlerinden de önemli bilgiler edinilebilmektedir. Resmi kayıtlarda tespit edilemeyen bazı bilgilere seyyahların eserlerinde ulaşabilmek mümkündür. Nitekim seyahatnamelerde, İstanbul ve Boğaziçi’nde balık avcılığına, çeşitli yöntemlerle tutulan balıkların halka sunulduğu alanlara,

balıkçılık yapan esnafa ve balık tüketimine dair detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir.

Seyahatnamelerde, İstanbul Boğazı'nın balık bolluğu açısından Avrupa'nın pek çok yerinden üstün olduğu, balıkların bol olması nedeniyle de burada herhangi birinin rastgele çok sayıda balık tutabileceği ifade edilmiştir. Balık avcılığı, esnaf halinde örgütlenmiş bağımsız balıkçılar tarafından kayıklarda, ığrıp ve oltalarla ya da dalyan sistemiyle yapılmıştır. Boğaziçi'nde balıkçılık ile geçinen halk ile dalyan ve voli sahipleri arasında yazısız bir hukuk geliştirilmiştir. Boğaziçi ve çevresinde avlanan balıklar öncelikle İstanbul Balıkhanesi'ne getirilmiş ve vergileri alındıktan sonra da semtlerdeki balıkçı esnafına dağıtılmıştır. Eminönü, Galata gibi semtlerde kurulan balık pazarlarında çeşitli balıklar halka sunulmuştur. Bazı balıkların sınıkların, kiremitlerin üstünde, damlarda kurutulduğu, bazılarının da tuzlanarak fiçılara doldurulduğu görölmüştür.

Seyyahlar, balığın Türkler tarafından az; Rum, Ermeni ve Yahudiler tarafından bol miktarda tüketildiğinden bahsederken, Türklerin genellikle temiz saydıkları balıkları tüketmeyi sevdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca balıkçıların çoğunluğunun Rum olduğunu ve balık pişirme zanaatında da usta olduklarını ifade etmişlerdir.

Neticede, Balıkçılık, çok eski tarihlerden beri insanoğlu için büyük bir öneme sahip olmuştur. Bunun günümüzde de geçerliliğini sürdürmesinin birçok sebebi bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, ihtiyaç duyulan hayvansal proteinin balıkçılık sayesinde karşılanabiliyor olmasıdır. Sürekli artan dünya nüfusu karşısında doğal besin kaynaklarına olan talebin giderek artması, balıkçılığın önemini de artırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey. (2001). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfü. (1979). “İstanbul Sarayına Ait Muhasebe Defterleri”, *Belgeler*, Cilt: IX, Sayı: 13, Ankara, s. 1-380.
- BELGE, Murat. (1994). “Balıkpazarı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul, s. 26-27.
- BLAİSDELL, Donald. (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- BURSA, Pınar. (2007). *Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- BUSBECG, Ogier Ghiselin De. (t.y.). *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Çeviren: Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- DERNSCHWAM, Hans. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, Faruk. (2011). “Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık (18. Yüzyıl- 20. Yüzyıl)”, *Tarih Okulu*, Mayıs-Ağustos, Sayı: X, s. 39-57.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, (Hazırlayanlar: Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GERLACH (a), Stephan. (2007). *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, (Çev. Türkis Noyan), Cilt: I, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- GERLACH (b), Stephan. (2007). *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, (Çev. Türkis Noyan), Cilt: II, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- GRAVİNA, Federico. (2008). *İstanbul'un Anlatımı*, (Çev. Yıldız Ersoy Canpolat), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HÜR, Ayşe. (1994). “Balıkçılık”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul, s. 17.
- KOÇ, Murat. (1998). *Yeni Türk Edebiyatında Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti*, M.Ü.S.B.E., Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- KOÇU, Reşat Ekrem. (1958). “Balıkhane”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: IV, İstanbul, s. 2012.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara.
- LEWİS, Raphaela (2009). *Osmanlı'da Gündelik Yaşam*, (Çev. Adile Runa Orhunsoy), Alter Yayıncılık, İstanbul.
- NERVAL, Gerard De. (2002). *Doğu'ya Seyahat*, (Çev. Muharrem Taşçıoğlu), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- OLİVİER, Antoine. (1977). *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)*, (Çev. Oğuz Gökmen), Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*. (1996). *16. Yüzyıl'da Türkler'e Esir Düşen Bir İspanyol'un Anıları*, (Çev. Fuad Carım), Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- SCHWEİGGER, Salomon. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- SOMÇAĞ (a), Selim. (1994). "Balıkçılık: Osmanlı Döneminden Günümüze", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul, s. 17-21.
- SOMÇAĞ (b), Selim (1994). "Balık Pazarları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul, s. 16-17.
- THEVENOT, Jean de. (1978). *1655-1656'da Türkiye*, (Çev. Nuray Yıldız), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- TEKKAYA, İbrahim. (1992). "Panaztepe Kazısında Ele Geçen Hayvan Kemikleri", *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 43-54.
- TOURNEFORT, Joseph de. (2008). *Tournefort Seyahatnamesi*, (Editör: Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- TİMUR, Metin - DOĞAN, Kadir. (2000). "Dünden Bugüne İstanbul Balık Hali ve Marmara Hamsisi", *İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletim Gazetesi*, Yıl 14, Sayı 63, Ocak, s. 11-21.
- SEETZEN, Ulrich Jasper. (2017). *İstanbul Günlükleri 12 Aralık 1802-22 Hazziran 1803*, (Çev. Selma Türkis Noyan), Cilt: I, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- ULUSKAN, Murat (2015). "İstanbul Balıkhanesi ve Balıkhaneye Mukataası (1550-1735)", *Osmanlı İstanbulu III*, (Edt. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay., İstanbul, s. 535-546.
- ÜNAL, Mehmet Ali. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

- ÜNVER, Süheyl. (1952). *Fatih Devri Yemekleri*, İstanbul Üniv. Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- WRATİSLAW, Baron Wenceslaw. (1996). *Baron Wratislaw'ın Anıları*, 16. *Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler*, (Çev. M. Süreyya Dilmen), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- YERASİMOS, Marianna. (2005). *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Boyut Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, Filiz. (2015). “Osmanlı İdaresinde Tuna Nehri’nde Bir Ekonomik Unsur: Balıkçılık”, *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller 1*, (Hazırlayanlar: Şakir Batmaz-Özen Tok), Not Yayınları, Kayseri, s. 327-347.
- ZAMAN, Mehmet. (2005). “Orta ve Doğu Karadeniz’de Balıkçılık”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 10(13), s. 31-78.

**ENGELLİ ÇOCUK VE MEDYA:
ENGELLİ ÇOCUKLARIN
MEDYADAKİ TEMSİLİ**

**BÖLÜM
3**

Mihalis (Michael) KUYUCU¹

¹ Doç.Dr., michaelkuyucu@gmail.com, İstanbul /Türkiye

Engelli ve Engellilik Kavramı

Engel-özür; insanların hayatları boyunca farklı durumlar karşısında yaş, cinsiyet, fiziksel, sosyal ve kültürel nedenlerle, toplumsal yaşamda üstlenmesi gereken görevleri yetersizlik nedeniyle yapamaması, sürdürememesi olarak tanımlanmaktadır (Gökbay, Ergen ve Özgen, 2011: 1).

Engellilik, özürlülük ya da sakatlık olarak genel ifadesini bulan durumlar, yazılı ve sözlü ifadelerinde birbirlerinin yerine kullanılsa da, her biri farklı durumları ifade etmektedir. Çalışma kapsamında genel olarak kullanacağımız engelli kavramı ise ülkemizde özellikle son yıllarda benimsenen bir ifade durumuna gelmiştir.

Özür” ve “yetersizlik” gibi kavramlar bireyleri etiketlemekte (ötekileştirmekte) ve bireyin içsel/ruhsal durumları üzerinden amacı aşan sonuçlara neden olmaktadır. Ancak engel kavramı, bireyin özür veya yetersizliğinden değil de çevresel faktörlerin etkisinden bahsetmesi açısından dışsal bir içeriğe sahiptir (Doğan ve Çitil, 2011: 33).

Genel bir açıklama ile engellilik, doğuştan ya da sonradan çeşitli nedenlerle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ya da sosyal yetelerin çeşitli derecelerde topluma uyum sağlama noktasında ve günlük faaliyetleri karşılama noktasında güçlüğü durumudur (Serenli, 2011: 18).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) engel durumu ile ilgili kavram kargaşasına son vermek için 1980’de Yetersizlik, Özürlülük ve Engelliliklerin Uluslararası Sınıflandırılması sistemini getirmiştir. Bu sisteme göre engellilik olgusu 3 kategoride ele almıştır. Buna göre (Bilsin & Boşbakkal, 2014: 66):

- Yetersizlik (Impairment): Vücudun zihinsel, fiziksel veya işlevsel bozukluğudur. Yetersizlik doku, organ, ekstremit, fonksiyonel sistem ya da vücut mekanizmasındaki psikolojik, fizyolojik veya anatomik yapı ve fonksiyonların geçici, sürekli kaybı ya da anormalliğini ifade eder.
- Özürlülük (Disability): Yetersizlik sonucu fonksiyonel kapasitede azalma ya da kayıptır. Yetersizlik sonucu günlük aktiviteleri içeren beklenen davranış ve fonksiyonlarda eksiklik ya da aşırılıktır.
- Engellilik (Handicap): Bir yetersizlik ya da özürlülük sonucu oluşan, toplum tarafından kişiden beklenen bireysel performans veya durumdan sapmaya neden olan toplumsal bir bozukluk

olarak ifade edilir. Engellilik, yetersizlik ve özür lülüğün sosyal ve çevresel sonuçlarıdır.

DSÖ tarafından yapılan bu kategorileştirme engelli bireylerin kısıtlılığı ve normal olmama durumunu öne çıkarmaktadır ve medikal model temelindeki kısıtlılık da tanımın ortaya çıkmasında önemli etkide bulunmuştur (Ulutaşdemir, 2007: 40).

Türkçe literatür içerisinde özür lü ve sakat kavramları geçmişten gelen bir süreçte yaygın biçimde kullanılmış, ancak BM tarafından 2006'da kabul edilen Convention on the Rights of Persons with Disabilities belgesinin resmi çevirisinde ilk kez “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” şeklinde kullanılmıştır (Şişman, 2012: 71).

Engellilik durumuna yönelik yaklaşımlar, engellilik ile ilgili algının zaman içerisindeki değişimini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre 1970'lerden önce tıbbi yaklaşım engelliliği tedavi edilmesi gereken bir olgu olarak görürken, 1970 sonrasında sosyal modelin gelişimi ile engelli hakları ön plana çıkarılarak bu durum, sosyal bir sorun olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu yaklaşıma göre toplumda çeşitli düzenlemeler ile engelli bireylerin yaşamın her alanına katılabilmesinin sağlanması, ötekileştirme ve dışlayıcı tutumlarla mücadele temel alanlar olarak görülmektedir. Bunlarla beraber son yıllarda engelliliği hem biyolojik; hem de bireysel ve sosyal açıdan ele alan biyo-psiko-sosyal model de ön plana çıkmaya başlamıştır (Menda, Balkan ve Berktaş, 2013: 12).

Engellilik doğum öncesi ve doğum sırasındaki nedenler, kalıtsal rahatsızlıklar, anneye ait risk faktörleri, yüksek riskli gebelik, zor doğum ve doğum travmalarına bağlı olabileceği gibi doğum sonrası dönemdeki faktörlere bağlı olarak da gelişebilir. Engellilik konuşma, işitme, ortopedik sorunlar, zihinsel engellilik içerisinde çok farklı bir yelpaze içerisinde çeşitlilik gösterebilir (Demirbilek, 2013: 58).

Uluslararası Kuruluşların Engellilik Tanımları

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından kabul edilen Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme uyarınca engelli tanımı “Normal bir bireyin kişisel veya sosyal yaşamında kendi kendine yapması gerekli işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki kalıtsal ya da sonradan olma herhangi bir eksiklik sonucunda yapamayanlar” şeklindedir (Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, 2006: 71) Buna göre, herhangi bir

kişi geçmişte herhangi bir bozulma yaşarsa ya da kişisel ya da grup standartlarına ya da normlara dayanılarak engelli olarak görülürse engelli olarak kalabilir. Bu engeller, fiziksel, duyuşsal ve bilişsel ya da gelişimsel engelleri içerebilir. Psikiyatrik veya psikolojik zayıflıklar gibi zihinsel bozukluklardan muzdarip insanlar da aynı zamanda engelli insanlar olarak tanımlanmaktadır. BM 2006 yılında kabul ettiği bir sözleşme ile engellilerin haklarını genişletmiş; ayrıca engelli bireylerin çıkarlarını gözeten BM Etkinleştirme adı verilen bir birim kurmuştur. BM, Milenyum hedefleri içinde engelli haklarının korunması konusuna da yer vermiştir (Sastry, 2012: 19).

BM Genel Kurulu tarafından 1993'te kabul edilen Özürlüler İçin Fırsat Eşitliğinin Sağlanması konusunda Standart Kurallar belgesine göre ise engellilik; fiziksel, zihinsel ya da duyuşsal bir işlev ve yeti yitimi, tıbbi bir durum ya da zihinsel hastalıktan kaynaklanan kalıcı ya da geçici bir olgu" olarak ifade edilmiştir (Şişman, 2012: 75).

DSÖ ise engellilik tanımı olarak "bir noksanlık sonucu meydana gelen ve normal sayılabilecek bir insana oranla iş yapabilme yeteneğinin kaybedilmesi veya kısıtlanması" şeklinde bir açıklama yapmıştır (WHO, 2011: 3-4).

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) 1983 tarihli 159 sayılı ILO Sakatların Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdamı Hakkında Sözleşme ise bu olguyu "bu sözleşmenin amaçları açısından sakat terimi uygun bir iş temini muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki beklentileri, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel bir özürlü sonucu önemli ölçüde azalmış birey" olarak açıklamıştır (Şişman, 2012: 76-77).

Türkiye'de Engellilik Tanımı

T.C. Başbakanlık Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor araştırmasında yapılan özürlü tanımı ise; "Özürlü: Doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal, sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişilerdir" şeklindedir (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2008: 28).

Türkiye'de son yıllarda olumlu gelişmeler kaydedilmesine rağmen engellilik, genellikle sakat, kör, sağır-dilsiz, hasta gibi sıfatlarla tanımlanmakta ve olumsuz bir anlamda kullanılmaktadır. Bununla beraber Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık

Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik'te ICF sınıflamasına uyum sağlanamaması nedeniyle mevzuatta engelli kavramı yerine özürlü kavramı kullanılmaya devam etmiştir (Bilsin & Boşbakkal, 2014: 68).

2014 yılında 6518 sayılı kanunda yapılan değişiklik ile engelli tanımı yeniden yapılandırılmış ve engelli “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak ifade edilmiştir (Ertürk, Şimşek, Songür ve Şengül, 2014: 380).

Engelli Çocuk Kavramı Üzerine

Zihinsel, işitsel, fiziksel ve görme engellerini içine alan engellilik çok geniş bir kavramı ifade etmektedir. Buna göre bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal yönden normalden farklı olan çocuklar, engelli çocuk olarak tanımlanmaktadır (Doğan ve Çitil, 2011: 31).

DSÖ'ne göre engelli çocuk tanımı, ise engelli çocukları, serebral palsi, spina bifida, kas distrofisi, down sendromu ve işitme, görme, görme, fiziksel, iletişim ve zihinsel engel gibi sağlık koşullarına sahip çocukları kapsamıştır (WHO, 2012: 7).

1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi halen engellilere açıkça yer veren tek sözleşme olma özelliği göstermektedir ve bu sözleşmenin 23. maddesi tümüyle engelli çocuklara ayrılmıştır. Buna göre sözleşmeye taraf ülkeler, zihinsel ya da bedensel özre sahip çocukların saygınlıklarını güvence altına alma, özgüvenlerini geliştirme ve topluma uyumu için etkin bir şekilde katılımlarını sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Maddenin ikinci fıkrasında ise özürlü çocuğun eğitimi, mesleki eğitimi, tıbbi bakım ve iyileştirme hizmetleri, bir işte çalışabilecek duruma getirme hazırlık programları ve dinlenme/eğlenme olanakları gibi özel bakımdan yararlanma hakkını kabul eder ve üçüncü fıkrasında ise söz konusu yardımın olanaklar dâhilinde ücretsiz sağlayacaklarını taahhüt eder (Bilici & Boşbakkal, 2014: 69).

DSÖ, çocukların genellikle toplum içerisinde ve aileleri tarafından engellilik ve olumsuz tutumlar konusunda yetersiz bilgi nedeniyle, daha fazla damgalanma ve dışlanma yaşadığını belirtmektedir (WHO, 2012). Bu kapsamda geçmişten günümüze engelli çocukların toplumdaki rollerinden engel durumlarının psikolojileri üzerindeki etkilerine kadar bir dizi çalışma yürütülmüştür. Türkiye'de ise engelli bireylere yönelik çalışmaların geneli

aile üyeleri, öğretmenler ve akranlar gibi engelli olmayan bireylerin bakış açısına odaklanma eğilimi göstermektedir (Çobaner ve Yıldırım, 2015: 403).

Engelli çocuk ve ergenlerin yaşamlarının ilk döneminde karşılaştıkları en önemli problemlerden biri eğitim ile ilgilidir. Dünyada çağdaş eğitim anlayışının yerleşmesi ile herkesin bireysel özelliklerine göre eğitim alması bir hak olarak kabul edilmiş ve böylece özel eğitim gereksinimi olan çocukların eğitimi de gündeme gelmeye başlamıştır (Kulaksızoğlu, 2011: 19). Her şeyden önce engelli çocuklar, eğitiminin normal gelişim gösteren çocuklarda olduğu gibi kimliklerini koruma ve kapasitelerini geliştirme gibi haklara sahiptir (Fazlıoğlu, 2011: 148).

Engelli çocukların kendilerini olumlu anlamda geliştirebilmeleri için aile ve okulun uyum içerisinde çalışması gerekmektedir ve bu durum Çocuk Hakları Komitesi tarafından da vurgulanmıştır. Buna göre Çocuk Hakları Sözleşmesi uyarınca gelişme hakkı, sadece fiziki ve zihinsel anlamda değil, insanların devredilemez hakları ile birlikte sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel gelişimi de içermektedir. Aynı sözleşme kapsamında sağlık, eğitim, örgütlenme, şiddet ve istismara karşı korunma gibi pek çok hakkın düzenlenmesi de çocuğun gelişme hakkının yerine getirilmesini desteklemektedir (Fazlıoğlu, 2011: 148).

Engelli çocukların eğitim hakkının önemi 1994'te İspanya'da herkes için eğitim hedefi kapsamında 92 ülke ve 25 uluslararası kuruluşu temsilen 300'ün üzerinde katılımcının dâhil olduğu uluslararası toplantıda vurgulanmıştır. Buna göre her çocuğun kendisine özgü öğrenme, yetenek ve ilgisinin olduğu; her çocuğun eğitim görme hakkı olduğu, özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların da normal okullara devam etmeleri ve okulların çocuğu merkeze alan bir anlayışla kaynaştırma eğitimine geçmesi gerekliliği vurgulanmıştır (Kulaksızoğlu, 2011: 19).

Türkiye'de engelli çocuklara yönelik yasal düzenlemeler Anayasa, Çocuk Hakları ve BM Engelli Hakları Sözleşmesi yanı sıra Özürlüler Kanunu çerçevesinde düzenlemiştir. Buna göre 1982 Anayasası 2. Maddesi uyarınca, çocuk hakları ile ilgili ilk anayasal ilke sosyal devlet ilkesidir. Buna göre sosyal devlet ilkesi genel olarak sosyo-ekonomik, sosyal ve bilgi yönünden görece zayıf olanların korunması esas alarak, zayıfların korunmasını devletin görevleri içerisinde kabul eder. Çocuğun zayıflığı ve bağımlılığı ise yaşı gereği doğaldır. Hatta herhangi bir örgüt, lobisi olmadığı için çocukların sosyal korunma gereksinimi herkesten

fazladır. Anayasal eşitlik ilkesi de çocuklar bakımından özel önem taşır (Kepenekci & Aslan, 2011: 26). “1982 Anayasası’nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yasa” ile bu Anayasa’nın 10. maddesinin ikinci fıkrasının sonuna “Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz” ifadesi ve aynı maddeye ikinci fıkradan sonra gelmek üzere “Çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi özel surette korunması gerekenler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılamaz.” fıkrası eklenmiştir (Kepenekci & Aslan, 2011: 26-27).

Anayasa 42. maddesinde “devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır” ifadesi ile engellilerin eğitim gereksinimlerinin karşılanması doğrultusunda korunmalarına hukuki bir dayanak oluşturulmuştur. Özürlüler Kanunu’nun eğitim ve öğretim başlıklı 15. maddesinde ise “Özürlü çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünleştirilmiş ortamlarda ve özürlü olmayanlarla eşit eğitim imkânı sağlanır” ifadeleri yer almaktadır (Bilici & Boşbakal, 2014: 72).

Engellilerin Medyada Temsili ve Ayrımcılık Karşısında Medyanın Sorumluluğu

Medya, günlük yaşamımızın son derece önemli bir parçasıdır ve aynı zamanda bir endüstri olarak enformasyonun kitlelere yayılmasında kritik öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, medyanın toplum üzerindeki etkisi, medyanın engellilerin ayrımcılığına katkıda bulunmaya devam ettiği, özellikle engellilikle ilgili olarak, toplumun yararına her zaman kullanılmadığı da bir gerçektir (Pirls & Popovska, 2013: 42).

Engelli insanlar dünyadaki en büyük azınlık durumundadır. Buna rağmen ABD özelinde, 2013’ten bu yana büyük televizyon kanallarında senaryolar içerisinde düzenli görülen 796 karakterin yalnızca 8’i (yüzde 1) engelli durumdadır (Alper, 2014: 58). Dolayısıyla engellilerin medyada ne şekilde temsil edildiğinin ortaya konulması ve bunun ayrımcılığı ortadan kaldıracak şekilde yeniden ele alınması büyük öneme sahiptir.

1970’lerde Amerika’da engellilerin temsili ile ilgili kalıp yargıların (stereotipler) olduğu araştırmalar yayınlanmaya başlamış ve 1980’lerde bu tür çalışmalarda artış yaşanmıştır. 1980’ler sonrasında medyanın engelli insanların temsilindeki eksiklikler daha çok dikkat çekmeye

başlamış ve konu ile ilgili çalışmalar çoğalmıştır. Genel olarak engelliler, kitle iletişim araçlarında yaygın olarak yinelenen kalıp yargılar içerisinde temsil edilmektedir. Bu kalıplar engelliler için acıma ve merhamet, merak veya şiddet nesnesi, uğursuz veya kötü, süper sakat, atmosfer, gülünç, kendinin en kötü düşmanı, yük, aseksüellik ve günlük hayata katılamamak olarak belirlenmiştir. Bu basmakalıp karakterler özellikle televizyon, gazete ve reklamcılıkta belirgindir (Barnes, 1991: 45-46).

Medyada engelli bireylerin temsili konusunda ortaya çıkan kalıp yargılar, genel olarak iki grupta ortaya çıkmaktadır. Buna göre ilk olarak engelli bireyler acıma, merhamet duyguları veya yetersizlikler ile betimlenirken diğer yandan süper kahramanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre bir vakada engelli birey toplumsal uyumu olmayan, hoş görülme ve yük olarak görülürken; diğer bir vakada tüm işlev bozukluklarına karşı büyük başarılar elde eden sıra dışı kişi olarak değerlendirilmektedir (Zengin, 2014: 244).

Zengin (2014: 244)'e göre engelli bireylere yönelik algının oluşumunda engelli olmaya bireylere, onların yaşadıkları zorlukları yansıtan mesajların güçlü ve başarılı yanlarını vurgulayanlardan daha fazla ulaşması, olumsuz bir etki doğurmaktadır. Yapılan araştırmalar engelli bireylerin ve engelliliğin basın, sinema, televizyon gibi kitle iletişim araçlarında çoğunlukla olumsuz kalıp yargılarla temsil edildiğini göstermektedir. Buna göre engelli bireyler güçsüz, zavallı, kendisine acıyan uğursuz ve günahkâr, alay edilen tuhaf kişiler olarak resmedilirken, diğer yandan süper kahraman niteliğinde gösterilmektedir (Zengin, 2014: 244). Dolayısıyla medyada bu programların etkisi altında kalan milyonlarca insan, genelde engellilerle ilgili olumsuz yapımlardan fazlasıyla etkilenmekte, günlük yaşamda karşılaştığı engelli bireylere bu engelli profiline etkisinde kalarak yaklaşmaktadır (Akdağ, 2005:163).

Engelli bireylerin medyada temsili konusunda belirtilmesi gereken bir konu da engellilere yönelik içeriğin engelli olmayan bireyler tarafından hazırlanması ve engelli karakterlerin engelli olmayan oyuncular tarafından canlandırılmasıdır. Bu nedenle yalnız insan manzaraları, trajedi ve kahramanlık öyküleri ortaya çıkmaktadır (Zengin, 2014: 245-246).

Wilton'a (2003) göre, popüler medya engelli kişileri aseksüel olarak yansıtmakta ya da bu kişilerin cinselliklerinde kötü varsayımların üremesine yardımcı olmaktadır. Engelli kişilerin cinsel ifadelerini sunma

çabaları, bazı durumlarda sansürle karşılaşmakta, engellilik ve aseksüellik neredeyse aynı anlamda kullanılmaktadır.

Dramatik hava oluşturmak için engellilerin kullanılması yaklaşımına Harnet “sembolizmin duygusal çekiciliği” tespitini getirmektedir ve özellikle senaristler tarafından tercih edildiğini belirtmektedir. Sembolizmin duygusal çekiciliğinde engelli karakterler normal rollerde yer alamadığı gibi aile üyesi, eş, işçi veya işveren olarak da görülmektedir. Yeterli duygusal yoğunluğun elde edildiği bu temsillerin ardından toplumda oluşan engelli algısı: “Eş, işveren, aile üyesi olarak sosyal hayatta yer alamayan zavallı insanlar” şeklinde ortaya konulmaktadır (Ulu, 2013: 93).

Engelli karakterler normal olarak tasvir edildiklerinde ise genellikle tek boyutlu ve arka planla karıştırılmış olarak görülmektedir. Kendi hikâyelerinden söz edilmemekte ve yardımcı rollerde yer almaktadırlar. Medya bu şekliyle toplumu dönüştürürken yukarıda da belirtildiği gibi referansını da toplumdan almaktadır. Toplumun ürettiği kalıp yargılarda engelli acınacak, yardım edilecek, tedirginlik veren birey olarak bakılması filmlere, programlara ve haberlere de bu şekilde referans olmasına neden olmaktadır (Ulu, 2013: 93)

Yapılan tüm ayrımcılıklar karşısında, engellilerin hakları konusunda pozitif ayrımcılığın medyada da kendisine yer bulması gerektiğini savunan görüşler vardır. Buna göre özellikle görsel medyada engellilerin görünürlüğünün ve bu görünürlüğün niteliğinin artması gerekmektedir. Böylece engellilikler ile ilgili yayınlarda kalitenin artırılması, konu ile ilgili haberlerin yıl içerisinde dengeli bir şekilde işlenmesi ve engellilerin sosyal yaşam içerisine katılımını sağlayacak yayınların yapılması gerekmektedir (Sönmez, Karatekin ve Mery, 2013: 2077).

Alankuş, engelli bireylerin medyadaki görünürlüğünün artırılabilmesi için geleneksel habercilik yerine hak odaklı habercilik yürütülmesi gerektiğini savunmaktadır. Buna göre hak odaklı habercilik ile ilgili üç önemli konu şu şekilde özetlenebilecektir: (Sönmez, Karatekin ve Mery, 2013: 2077):

- ⇒ Hak ihlallerini haber yapıp, takip eden bir habercilik.
- ⇒ Bütün haberleri "ötekiler" lehine odaklı kılmak,
- ⇒ Haber yaparken hak ihlali yapmamak, haklar konusunda bilgilendirici, kullanımları konusunda cesaretlendirici olmak.

Engellilerin televizyon haberleri aracılığı ile karşılaştığı ayrımcılık türü yok saymak, olumsuzlukların konusu yapmak, ayrımcı niteliklemlerle birlikte anmak ya da nefret söylemi geliştirmek biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal referanslarla haberlere yansıyan bu ayrımcılık biçimi, televizyon haberleri aracılığıyla yeniden üretilerek toplumun her kesimine ulaştırılmakta ve pekiştirilmektedir.

Türkiye’de engellilerin kitle iletişim araçlarında nasıl temsil edildiğine dair engelli bireylerin ne düşündüğünü anlamaya yönelik bazı araştırmalar da yapılmıştır. Buna göre RTÜK tarafından Özürlülerin Televizyon İzleme/Dinleme Eğilimleri Araştırması (2007) kapsamında gerçekleştirilen değerlendirmede, engelli bireylerin TV kanallarında sorunlarının ele alınışı ve engellilere yönelik programların nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Çalışma sonucunda engelli bireylerin konu ile ilgili derinlemesine mülakat kapsamındaki görüşleri şu şekilde özetlenebilecektir (RTÜK, 2007: 7-8):

- Genel olarak, TV kanallarının kendi sorunlarına çözüm üretici ve yol gösterici nitelikte yayınlar yapmadıkları,
- Bilhassa, özel televizyon kanallarının reyting uğruna özürlülerin sorunlarına yönelik programlara yer vermedikleri veya daha çok magazinsel format içerisinde kısmen yer verdikleri,
- Çok nadir olarak yapılan bazı nitelikli programların da prime-time dışında, genellikle çok geç saatlerde verildiği,
- TV kanalları özürlülerin sorunlarını daha ziyade duygu sömürüsü ve acıma hissi uyandırarak ele aldıkları,
- Reel somut konular yerine izleyicilerin merhamet duygularını ajite etmeye dönük programlarla özürlülerin gerçek sorunlarına eğilmedikleri,
- Özürlülerle ilgili bu tarz ajitasyona dayalı programların özürlüler üzerinden prim yapmayı hedeflediği,
- TV kanallarının özürlüleri düşünmekten çok reyting kaygısıyla özürlüleri alet etmek suretiyle kendi çıkarlarını düşündükleri,
- Az sayıda yapılan programların da meseleyi ele alış tarzı itibariyle çok eksik ve niteliksiz olduklarını,
- Genellikle engelliler haftasında yayınlanan programların içerik olarak yavan ve özürlülerin reel problemlerini anlamaya ve kamuoyu oluşturmaya dönük nitelikte olmadığı,

- Dizi filmlerde ve özellikle de son yıllarda TV kanallarında moda olan sır programlarında işlenen özürllülük temasının özürllüleri gayet rencide eder nitelikte olduğu,
- Bu tip programlarda engelli olmanın ilahi bir ceza veya dünyada işlenen günahların kefareti olarak lanse edilmesi,
- İnsanların dini ve manevi duygularını istismar etmeye yönelik, özürllülük teması bir araç olarak kullanıldığı,
- Dizilerde seçilen özürllü rol modellerinin gerçeği yansıtmayan hayali karakterler biçiminde ele alındığı,
- Özürllülerin toplumdan kopuk, izole ve eve kapanmış atıl varlıklar olarak görüntülendiği belirtilmiştir (RTÜK, 2007: 7-8).

Türk medyasında engellilerin temsili de, Batı'daki örnek kalıp yargılarıyla benzer şekildedir. Örneğin ulusal kanallardan olan Kanal D'de bir süre yayınlanan Serseri adlı dizide, gözleri görmeyen kadın karakter algısı düşük, kandırılmaya açık, her türlü tehlikeye açık bir şekilde ve izleyicilere acıma duygusu uyandıracak şekilde oluşturulmuştur (Ergüden, 2008: 28).

Eski Türk filmlerinde engellilik genel olarak seyircinin merhamet duygularını harekete geçiren, ağlatan bir unsur olarak kullanılmış, sıklıkla engelli karakterler kötü karakterlerin zulmüne maruz kalan bireyler olarak gösterilmiştir. Böyle bir zulüm de ancak hor görülen, ezilen, acınan ve ötekileştirilen insanlar olarak gösterilmekle başarılıdığından bu tarz senaryolara sıkça rastlanmıştır (Ulu, 2013: 70).

1973 tarihli Kambur isimli filmde Fatma Girik bulunduğu kasabanın alay ve aşağılanma konusudur. Kınalı Yapıncak'da Hülya Koçyiğit, dilsiz olduğu için hor görülüp, aşağılanarak hizmetçi muamelesi görmüştür. Yıldız Kenter, Ablam filminde tekerlekli sandalyede olan bayanı canlandırırken, eşi onu kardeşiyle aldatmaktadır. Yalnızlar İçin filminde, kekeme olması nedeniyle sağır ve dilsizler okuluna kapatılan Kenan'ın dram dolu hayatı ve yaşama mücadelesi anlatılmaktadır (Ulu, 2013: 70)

Türk filmlerinde genelde mağdur olarak resmedilen engelliler ayrıca fakir, garip, ekmek mücadelesi içinde genellikle sokak satıcısı vs. şeklinde temsil edilmiştir. Bunun tersi durumda zengin olarak resmedilen engelli karakterler ise bu kez zalim olarak gösterilmektedir. Memduh Ün'ün Üç Arkadaş filminde görme engelli Gül, çengelli iğne satarak hayatını kazanmaya çalışmaktadır. Kartal Tibet'in yönetmenliği yaptığı

En Büyük Şaban filmindeki kör kız çiçekçilik yapmaktadır. Ömer Lütfi Akad'ın Diyet filminde sakatlananlar fabrikada çalışmaktadır (Ulu, 2013: 70)

Yeşilçam sinemasında engellilerin gösterimi ile ilgili belirtilecek bir diğer konu ise, engelli bireylerin birçok örnekte mucize eseri olarak engellerinin sona ermesidir. Mutlu son ile biten bu filmler engelliler için bir umuttan ziyade hayal kırıklığına sebep olmaktadır. Kınalı Yapıncak'ta Hülya Koçyiğit yangın sonrası dilsiz olmuş ve daha sonra konuşmaya ve duymaya başlamıştır. En Büyük Şaban filminde çiçekçi kızın gözleri ameliyatla görmeye başlarken Üç Arkadaş filminde de Gül'ün gözleri üç arkadaşın fedakârlığı ile yaptırdıkları ameliyat sonucu görmeye başlamıştır (Ulu, 2013: 70-71).

Genel bir değerlendirme ile gerek Batı medyasında gerekse Türk medyasında engellilerin kalıp yargılar ile karakterize edilmesine sıklıkla rastlanmaktadır. Böylece Dahl (1993)'ın da belirttiği gibi kitle iletişim araçları, karakter tasvirleri yoluyla engellilik klişelerini sürdürmektedir. Ancak, kitle iletişim araçlarının, izleyici kitlesinin tutum ve görüşlerini manipüle etmede önemli bir etkisi olduğuna dair kanıt yoktur. Araştırmacılar, medyanın kamuoyu üzerindeki kesin etkilerinin ne olduğunu keşfetmenin zor olduğunu belirtiyorlar. Görülen ya da duyulanların bir sonucu olarak tutum ve görüşlerin çarpıcı biçimde değişmesi mümkündür. İzlenenlerin seçici olarak algılandığına dair göstergeler vardır, yani izleyicilerin mevcut inançlarını güçlendirenle özdeşleşme eğilimi vardır. Bazı varsayımlara rağmen, engelliler hakkındaki efsaneler veya batıl inançlar sürekli olarak ana kültürün bir parçası olarak oluşturulmakta ve yeniden düzenlenmektedir, daha sonra medya tarafından yeniden üretilmektedir.

Engellilerin Medyada Temsili ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Zhang & Haller (2013)'a göre medyada gerçekçi temsiller olmadan, basmakalıplar toplumun belirli bir grubun sahip olduğu hâkim imaj haline gelmektedir ve bu nedenle medyanın engelli insanları “hasta ve çaresiz kurbanlar” olarak göstermesi, “engelli bir kişinin hayatının [...] yetenekli bir insanın hayatından aşağı” olduğu algısını yaratmaktadır.

Basılı medyada engelli bireylerin ne şekilde algılandığı ile ilgili çalışmalarında Inimah, Ndeti ve Mukulu (2014) engelli bireylerin medyadaki temsillerini topluma yük olarak ve kederli olarak

algıladıklarını göstermiştir. Buna göre katılımcıların yüzde 42,8'si medya kuruluşlarının onlara karşı önyargılı olduğunu hissettiğini göstermiştir.

Türkiye’de engelli bireyler ve medya ile ilgili çalışmalar dünyaya göre daha kısıtlıdır. İlk kez I. Özürlüler Şurası (29 Kasım-2 Aralık 1999)’nda engelli bireyleri istismar eden programların önlenmesi konusu yer almış; medyada engelli bireylerin sunumu üzerine çalışılması gündeme gelmiştir (Zengin, 2014: 239).

Sönmez, Karatekin ve Merey (2013) 48 ulusal televizyon kanalındaki engelliler ve engelli hakları ile betimsel analiz yöntemi ile yürüttükleri çalışmalarında, engelli bireylerin medya temsilinde süre, sayı ve içerik açısından yetersiz olduğu; en fazla istihdam ve çalışma hayatı ile ilgili yayınların olduğu ve en fazla yayının Dünya Engelliler Haftası içerisinde yapıldığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Cinıslı, “Ulusal Basında Özürlülük İmajının Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi” (2012) isimli Yüksek Lisans tezinde, ele aldığı örnekleme incelediği 2005-2010 yılları arasında, engellilikle ilgili 1420 habere ulaştığını ve bu sayının ülkemizdeki engelli insanların nüfusa oranı göz önüne alınırsa oldukça düşük olduğunu ifade etmektedir. Engelli bireylerin toplumsal kabullerini arttırmak için önemli koşullardan biri olarak “farkındalık” oluşturma gerekliliğinden bahseden Cinıslı, ele aldığı haberler üzerinden yaptığı analizlerde, ulusal basının bunu yapmaktan uzak olduğunu ve bu nedenle toplumsal model açısından basının yetersiz olduğunu belirtmektedir.

Yıldırım (2011)’ın yüksek lisans tez çalışması olarak sunduğu araştırmada, Türkiye’de ulusal televizyon kanallarında engelli haklarına yer verilme durumunu farklı değişkenlerle ortaya koymuştur. 4 ulusal gazetenin içerik analizinde engelliler ile ilgili haberlerin hak haberciliği kapsamında sunulmadığı değerlendirilmiştir.

Çobaner ve Yıldırım (2015) Facebook’ta engelli ve engelli ailelerinin buluşma platformu olan bazı sayfalarda yaptıkları söylem analizine göre, incelenen gruplarda homojen bir söylem olmadığını; engelliliğin iki tartışma etrafında kavramsallaştırıldığını ortaya koymuşlardır. Buna göre tıbbi modele dayalı olarak bir hastalık ile birlikte yaşama ve onunla mücadele etme durumunu içeren paylaşımlar yanı sıra sosyal modele dayalı olarak, olumlayıcı model sınırları içerisinde engelli örgütlenmesine yönelik paylaşımlar, bu sosyal medya gruplarında egemen durumdadır.

Ergüden (2008) sosyal dışlanma açısından bedensel engelli bireyler ile yürüttüğü araştırması kapsamında, araştırmaya katılan engellilerin 2/3'sinden biraz fazlasının genel olarak medya görüntülerinde engellilerin acınacak şekilde sunulduğunu, kişisel özellikleri yerine engelinin temel alındığını ve yardıma muhtaç bireyler olarak yansıtıldıklarını düşündükleri göstermektedir. Araştırmaya katılan engellilerin yarısından biraz fazlasının engellilerin reytingi artırma amaçlı kullanıldığını, 2/5'sinin ise engellilerin cinselliğinin inkâr edildiğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

Paftalı (2013) Türk sinemasında engellilerin temsiline yönelik algıyı değerlendirdiği çalışmasında, incelenen on filmin sekizinde engelli karakterlerin, ele alınan temsil kalıplarından birden fazlasına uygun şekilde temsil edildiği sonucuna ulaşmıştır. Ele alınan filmlerdeki on iki engelli karakterin on tanesi, literatürde yer alan ve medya temsillerinde tekrar ettiği iddia edilen kalıplara uygun şekilde temsil edilmektedir. Bu temsil kalıpları içinde Türk sinemasında öne çıkanlar “Günlük hayata tam olarak katılamayan kişi”, “Şiddetin nesnesi” ve “Gülünecek kişi” olarak engelli karakter temsilleridir. Bu sonuçtan yola çıkarak incelenen filmlerde genel olarak engelli bireylerin toplumsal hayattan uzak, kendi dünyalarında yaşayan ve günlük hayata “engelsiz” bireyler kadar katılamayan kişiler olarak temsil edilmişlerdir.

Engelli Çocuklara Yönelik Yapılan Uygulamalar

Ticari kültür, Batı ebeveynlik ve çocukluk çağında önemli bir rol oynamaktadır ve son 15 yılda engelli çocukların aileleri de medya endüstrisinde küçük ama büyüyen bir pazarı temsil etmektedir. Engelli çocukların ebeveynlerine yönelik ürünler, eğitim, eğlence ve terapötik değere sahip olarak pazarlanmaktadır (Alper, 2014: 51).

Sadece yazılı basın ve görüntülü medyada değil, engelli çocuklara yönelik internette de birçok uygulama hayata geçirilmeye başlanmıştır. Otistik gençler arasında öğrenmeyi desteklemek üzere tasarlanan Google Play ve App Store'da mevcut olan yaygın mobil cihaz uygulamalarının çoğalmasında otuz yılı aşkın bir süredir yayınlanmış araştırmalardan kaynaklanmaktadır ve birçok otistik insanın güçlü görsel-mekânsal becerilere sahip olduğunu göstermektedir. Ebeveynler, otistik çocuklarının medya seçimlerini kontrol etmek, özellikle de videoları iletme ve geri sarmak için ara yüzlerde gezinme konusunda güçlü becerilere sahip olduğunu bildirmektedir. Çocuklar, medya seçimleri

yaparak ve teknik becerilerini görerek kendi kendine yeterliliklerini gösterme şansına sahip olmaktadır (Alper, 2014: 54).

İnternetin yaygınlaşması ile ortaya çıkan sosyal ağlar ise, engellilerin toplumsal statüsünü arttırmak, engellilere yönelik toplumsal bilinci arttırmak ve sosyal destek sağlama konusunda önemli bir potansiyele sahiptir. Öte yandan dijital teknolojiler, engelli bireyler için özsaygılarının ve benlik imgesinin gelişimi açısından fırsatlar sunduğu gibi, destekleyici teknolojinin yokluğu ve öğrenme desteğinin olmaması nedenleri ile engel bağlamında değerlendirilebilecektir (Çobaner ve Yıldırım, 2015: 402).

Çocuk & Medya İlişkisi

Kültürlerin devamını sağlayan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin başında gelen kitle iletişim araçlarının en yaygın ve güçlü olanı televizyon, bir yandan geleneksel kültürlerde değişikliklere sebep olurken, bir yandan da hâkim güçlerin ürettiği yeni kültürün, egemen bir kültür hâline gelmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu yeni kültürün adı, popüler kültürdür (Milli Eğitim Bakanlığı, 2008:11).

Televizyon modern endüstriyel toplumlarda çağdaş ve etkili bir kitle iletişim aracı olarak, gündelik yaşam deneyiminin en önemli parçalarından biri durumuna yer almaktadır. Bu yaşam içerisinde televizyondan izleyiciye doğru sürekli bir ileti akışı söz konusudur. Bu iletiler televizyonun içinde bulunduğu kültürel, siyasal, ekonomik atmosfer perspektifinde şekillenmekte ve bu televizyondan sunulan iletiler ve temsiller izleyicinin gündelik yaşamı içinde kavranmakta, yorumlanmakta ve kullanılmaktadır (Olgundeniz, 2010: 83)

Popüler kültür bir anlamda gündelik yaşamın kültürü olup, sürekli değişip dönüşmektedir. Türk toplumu televizyon yayınları ile sosyo-ekonomik ve siyasal yönden önemli değişimlerin yaşandığı yıllarda tanışmıştır. Inter Star Türkiye'nin ilk özel televizyonu olarak yayına geçmesinden sonra birçok kanal yayın hayatına başlamıştır. Türkiye'de özel televizyonların yayına geçmesi ve sayılarının her geçen artması toplumun televizyonla ilişkisini farklı boyutlarda geliştirmiş, demokrasi anlayışından siyasete, bürokrasiden gündelik hayata ve popüler kültürün oluşumuna kadar uzanan hayatının pek çok yönünü etkilemiş, (Erdoğan, 1999:74).

Popüler kültürün en büyük üretim kaynaklarından biri ve yönlendiricisi olan televizyon bu gücü nedeniyle iktidarın en önemli aktörü olarak görev almaktadır. Bir iktidar aygıtı olan ve kitleleri hem ideolojik hem de ekonomik açıdan yönlendirme işlevi bulunan televizyon aynı zamanda insanların istekleri doğrultusunda anlamlandırdıkları kültürel bir kaynak olarak da görülmektedir. Popüler kültür açısından önemi işte bu çift taraflı işlevinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde televizyon yayıncılığı paraya bağımlı büyük ve ciddi bir endüstridir. Dolayısıyla bu endüstrinin popüler olanı üretmesi veya popüler olanı temsil etmesi kaçınılmazdır. Televizyonu, kitlelerin gerçeklik anlayışına ulaşabildiği oranda yaygınlaşan içinde birbirleriyle çelişen ve zıt anlamlarda her türlü metnin bulunduğu, kültürel bir mozaik olarak tanımlamak mümkündür (Arık, 2016:126).

Hemen her yaş grubundaki insanları hedef alan televizyon sayesinde popüler kültür ürünleri toplumun kesimine yayılmaktadır. Bu bağlamda popüler kültürün etkisi altına giren ve en çok etkilenen kesimin çocuklar ve gençler olduğu bilinmektedir. Çünkü çocuklar ile gençler medya sayesinde popüler hale gelen ürünleri benimsemekte, kullanmakta ve hızlı bir biçimde tüketmeye eğilimlidirler (Kaya & Tuna, 2010:239). Örneğin, giyimde popüler markaların tercih edilmesi, popüler markaların satın alınması, filmlerde seyredilen popüler kahramanların giyim, aksesuar vb. eşyaların satın alınarak kullanılması ve onlar gibi davranılması veya ilkökul öğrencileri arasında popüler çizgi film karakterlerinin resimlerinin olduğu araç gereçlerin tercih edilmesi onların yaşamlarında oldukça önemlidir.

Popüler kültür ve televizyonun birbirlerini besleyerek ve yayarak birbirlerini etkileyen kavramlar olduğunu ve her tarafı saran popüler kültür unsurlarına karşı başta çocuklar ve gençler olmak üzere, halkı bilinçlendirmek gerektiğini ifade etmektedir. Televizyondaki yayınların toplumun isteklerine ve ihtiyaçlarına göre belirlenen içeriklerden oluştuğu kadar, televizyonun eğitim işlevinin altını çizerek, toplumda yeni ve olumlu değerlerin oluşturulmasını sağlayacak, kültürel değerlere bağlı, toplumun bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi konusunda sorumluluk odaklı içeriklerden de oluşması gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Bu nedenle, toplumun yaygın olarak beğendiği ve tercih ettiği ürünler, hizmetler, davranışlar bütünü olarak özetlenebilen popüler kültürün, ilköğretim dönemindeki çocuklar üzerindeki toplumsal çevre ve kitle

iletişim araçları aracılığıyla gerçekleşen etkisi karşımıza çıkan önemli bir toplumsal sorundur (Gündüz, 2015:287).

ocuk ve medya ilişkisinde en önemli unsurların başında ise çizgi filmler gelmektedir. Geçmişten günümüze çizgi filmlerin çocuklar tarafından en fazla izlenilen medya ürünü olduğu konusunda çalışmalar vardır. Bu nedenle medya ile ilişki içerisinde olan çocukların çizgi filmler aracılığı ile doğrudan etkilendiği bir gerçektir.

Dünyada en etkili kitle iletişim ve propaganda araçlarının başında yer alan, endüstri, sanat ve eğitim alanı olarak kabul edilen animasyon, yeni kuşakların yetiştirilmesinde, kültürel değerlerin genç nesillere aktarılmasında, ocuk ve gençlere bakış açısı kazandırılmasında, sanat kültürünün ve estetik zevklerin zenginleştirilmesinde oldukça etkilidir (BEBKA, 2017:23).

Farklı lkelerinin kültürleri, her gün televizyonda yayınlanan çizgi filmler aracılığıyla çocuklara aktarılmaktadır. Günün büyük vaktini ekran karşısında geçiren 0- 6 yaş grubu çocuklar, birbirinden farklı çizgi filmler ve hayali kahramanlarla karşı karşıya kalmaktadır. izgi film, tamamen dijital dünyada yayınlanmak üzere oluşturulmuş, kendi içerisinde birkaç farklı metotla hazırlanan, çizgi, karakter ve grafiklerin belirli bir metin (senaryo) doğrultusunda hareket ettirilmelerinden oluşan filmidir. izgi film sadece çocukları eğlendiren ve sosyalleşmelerinden önemli yer tutan bir eğlence aracı değildir. Bugün, izgi film dendiğinde akla milyon dolarlık bir sektör gelmektedir. Çocuklara yani geleceğin büyüklerine kolayca ve kısaca vermek istediği mesajı rahatlıkla verebilen çizgi filmler günümüzde milletler arası (ya da kültürlerarası) propaganda olarak dahi kullanılabilir.

Bir izgi filmde en fazla ne çıkan ge, o filmin karakteridir. Karakter bir filmin izlenmesinde en fazla etkili olan unsurdur. Zaten pek çok çizgi filmde karakterleri ile bilinmektedir. izgi filmlerin izlenmesi ve tanınmaları karakterleri sayesinde olmaktadır. Bu nedenle çocukların izledikleri çizgi filmlerdeki karakterlerin davranışlarından etkilenebilecekleri göz önünde bulundurulurken, bu yapımların özelliklerinin nitelikli ve olumlu yönde olmasına dikkat edilmelidir (Köşker, 2005:52).

izgi filmleri hedef kitleye ulaştırmanın en yaygın yolunun televizyon olduğu düşünüldüğünde, bu sayede çocuklarla iletişim kolaylıkla kurulabilir. Çocuklar eğlenmekte ve bir amaç doğrultusunda

hazırlanan çizgi filmlerle öğrenmektedir. Çizgi filmler renkli ve sesli olma özellikleri ile çocukların dünyasında akılda kalıcılığı artırabilmekte aynı zamanda görerek ve işiterek etkin bir öğrenme sağlayabilmektedir (Köşker, 2005:100). Çizgi filmler diğer görsel unsurlara göre özellikle çocuklar tarafından daha kolay algılanıp kavranmakta ve daha kalıcı olmaktadır (Atan, 1995:34).

Çizgi filmlerin renkli, abartılı, eğlenceli, komik ve kolay anlaşılabilir olması çocukları hem çok eğlendirmekte hem de onları çok etkilemekte, farklı yaş grubundan her çocuk izlediği çizgi filminden dikkati doğrultusunda farklı şeyler öğrenmektedir. Küçük bir çocuk ekrandaki renklere ve hareket eden görüntülere odaklanırken, daha büyük bir çocuk ise içeriğe ve olaylara dikkat edebilmektedir (hürriyettaile.com, 2013). Televizyon ve internet ortamında yayınlanan yapımlara oldukça fazla maruz kalan çocukların en fazla takip ettikleri yapımların çizgi filmler olduğu bilinmektedir. Küçük yaşlardan itibaren çocukların gördükleri ve izledikleri davranış ve tutumları taklit etme özelliğine sahip oldukları da dikkate alındığında; güdüleyici, eğlendirici ve öğretici nitelikler taşıyan, olumlu davranış modelleri sunan, çocukların kendilerini tanıyabilmelerine olanak sağlayan ve onlara düşünme ve sorgulama fırsatı veren çizgi filmlerin önemi çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. (BEBKA, 2017:24).

Şüphesiz televizyonun eğitici ve öğretici bir araç olduğunu, ancak asıl üzerinde durulması gereken noktanın televizyonun ne öğrettiğinin farkında olunması ve bu konuda bir bilinç sahibi olunması gerektiğini söylenebilecektir. Aynı şey çizgi filmler için de geçerlidir.

Çizgi filmlerin eğitici ve öğretici olmasını kabul etmekle beraber içeriğinde ne olduğunun, hangi kültürel kodları yansıttığının, hangi ideolojik çerçevede biçimlendiğinin bilinmesi oldukça önemlidir.

Çizgi filmler, popüler kültürün ürünü olarak çocukların davranış biçimleri şekillendirmekte ve toplumsal, kültürel ve siyasal kimliğinin inşasında etkin bir rol oynamaktadır. Henry A. Giroux'un da ifade ettiği gibi, çizgi filmler; "toplumsal değerleri öğretme hususunda aile, okul ya da dini kurumlardan daha güçlüdür" (Türkmen, 2013:152). Kısacası yapılan birçok araştırmanın gösterdiği gibi medya çocuklar üzerinde olumlu ve olumsuz birçok etki göstermektedir ve dolayısıyla çocuklar özelinde yapılan yayınlar, çocukların sosyalleşmesi üzerinde oldukça etkili durumdadır.

Engelli Çocukların Medyada Temsili

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesinde, “çocuğun yüksek yararı” ilkesinden “temel düşünce” olarak söz edilmektedir. Küçük yaştaki bireylerin gelişen bedenlerinin ve zihinlerinin korunması toplumun elinde bulunan kaynaklar arasında ilk sırayı almalıdır. Öncelik ilkesi, çocuğun yararlarının her zaman ve her koşulda öncelikle korunmasını ifade eder. Çocuğun korunması ve yararlılığı ilkesi, çocuk hukukunda özel hukuk ve kamu hukuku alanlarının ikisini birden ilgilendirmektedir. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin kitle iletişim araçları üzerinde çocuğun zihinsel ve ruhsal gelişiminin televizyon programları aracılığıyla engellenmemesi, aksine yayınlanan programlar aracılığıyla desteklenmesi beklenmektedir. Kitle iletişim araçlarının yayınlarında çocukların en temel hakkı olan “bedeni ve zihni gelişiminin” korunması yayın mevzuatına kaynak teşkil etmektedir. ÇHS'de “çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence (etkinliklerinde) bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma” hakkını tanımlanır (Avcı, 2011:93).

“Ülkeler, çocuğun kültürel ve sanatsal yaşama tam olarak katılma hakkını saygı duyarak tanırlar ve özendirirler ve çocuklar için, boş zamanı değerlendirmeye, dinlenmeye, sanata ve kültüre ilişkin (etkinlikler) konusunda uygun ve eşit fırsatların sağlanmasını teşvik ederler(Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1995: madde 31).” Çocukların eşit fırsatlara sahip olması konusunda medyaya önemli bir görev düşmektedir.

Birey olarak çocuk ve haklarının korunması, kitle iletişiminde onların hassas durumlarının göz önünde bulundurulması konusunda en genel hatlar Anayasa ile çizilmiştir. Anayasa'nın 10, 42 ve 61'inci maddeleri birebir medya ile ilgili değilse bile, bu maddelerle birlikte 41'inci maddede belirtilen “çocukların her türlü korunması” hükmü, medya organlarında yapılması gereken düzenlemeleri de dolaylı olarak etkilemektedir. Çocuk ve medya ilişkisini düzenleyen ilk yasa olma niteliğini taşıyan “Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu”, 7 Temmuz 1927 tarihinde yürürlüğe girerek, küçük bireyleri kitle iletişiminin olumsuz yönlerinden sakındırmayı hedefleyen ilk yasa olma niteliğini taşımaktadır (Güven, 2011:102).

Bu yasaya göre; “18 yaşından küçüklerin maneviyatı üzerinde olumsuz etki yapacağı anlaşılan mevkute ve mevkute tanımına girmeyen diğer basılmış yapıtlar”ın yükümlü olduğu sınırlamaları belirlemektedir. 2005 yılının 3 Temmuz tarihinde kabul edilip, yürürlüğe giren 5395 sayılı “Çocuk Koruma Kanunu” ise özellikle “çocukların yüksek çıkarlarının korunması açısından önemli bir kilometre taşı” olarak görülmektedir. Avrupa Birliği uyumlanma süreçleri çerçevesinde Türk Ceza Kanunu’nda gerçekleştirilen değişikliklerle, müstehcenliğe değinilen 226. maddesinde cinsellik yönüyle zararlı içerik yayınlamaktan çocuk kanallarını men etmektedir (Güven, 2011:102).

Engelli çocukların haberlerde yorumlanması ile ilgili iki temel model vardır. Buna göre ilk model engelli bireylerin engelli olmalarına rağmen, kazandıkları başarıları gösteren geleneksel bakış açısına sahip tıbbi modeldir. İkinci bakış açısı ise engellileri toplumda azınlık olarak değerlendiren ve bu kapsamdaki haklarına odaklanan, kültürel çeşitliliği ön plana çıkaran modeldir (Almakanin & Alodat, 2018: 272).

Tıbbi model temel olarak engelli bireylere tedaviye yönelik yaklaştığı için, engelli bireyleri de hasta olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşımda temel amaç engelliği normal hale getirmek olduğu için, alt metin okumasında bunun engel durumunu anormal değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Bu kapsamda hastaneler, özel klinikler, özel sosyal yardım kuruluşları bu yaklaşıma göre şekillendirilmiştir (Ünal, 2010: 7)

Sosyal model, tıbbi modelin aksine engelliliği toplumsal bir mesele olarak ele alır. Buna göre normal olmayan bedenlerin toplumla kaynaşmasının sorumluluğu ya da Thomas Couser’in deyimiyile yükü toplumun omuzlarındadır. Sosyal model kapsamında engellik kavramı, bedensel ya da fiziksel sakatlığı değil bir toplumun organize oluş biçimi dolayısıyla ortaya çıkan engellenmişliği ifade etmektedir (Ünal, 2010: 7). Bu nedenle sosyal model problemi yeniden tanımlamış ve engelliliğin bireyin iş görememesinden kaynaklanmadığını, toplum içerisinde engeli olan insanlar üzerinde baskı kurarak onları etkisizleştiren toplumdan kaynaklandığını savunmaktadır (Çobaner ve Yıldırım, 2015: 405).

DSÖ’ye göre iki model de önemli ancak tek başlarına yeterli değildir. Engellilik hem kişinin bedeni ile hem de toplumsal yapı ile ilgili karmaşık bir olgudur. Buna göre, engelliliği daha iyi anlamayı sağlayacak yaklaşım, bu iki modelin sentezlenmesi ile ortaya çıkacaktır. Bu yaklaşıma biyo/fiziksel/toplumsal model adını veren Dünya Sağlık

Örgütü, Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırması (The International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF)'ni bu yaklaşıma göre oluşturmaktadır (WHO, 2002: 9).

Çocukların psiko-sosyal ve zihinsel açıdan zayıf olmaları, yaşadıklarını yetişkinler gibi sorgulayamamaları, televizyonda şahit oldukları görüntülerin ya da tutumların etkisinde daha kolay kalmalarına ve bunları çevrelerine yansıtma yol açmaktadır (Serttaş & Eral, 2017: 333). Dünyada engelli çocuklara yönelik programlar, engelli çocukların medyadaki temsili yanı sıra çocuk kanallarında engelli karakterlerin yer alması gibi birçok unsur medyada engelli çocuk konusunu çok önemli hale getirmektedir.

Engelliliğe karşı tutumları normalleştirmek, engelli bireyleri güçlü bir şekilde toplumla bütünleştirmek için çok önemlidir. Araştırmacılar, genellikle fiziksel sakatlığa bağlı gizemi ve damgalamayı silmek için, fiziksel sakatlığa yönelik tutumları değiştirmenin toplumun en genç üyeleriyle başlaması gerektiğini savunmaktadır, çünkü fiziksel sakatlığa karşı olumlu tutumları olan güçlü çocuklarda bu tutumu ergenlik ve yetişkinlikte de taşımaları muhtemeldir (Bond, 2013: 408).

Genel olarak televizyondaki karakterlerin engellilere davranış biçimleri, çocukların gerçekte fiziksel engelli bireylere karşı nasıl davranacaklarını etkileyebilmektedir. Deneysel bir araştırmada deneysel durumdaki çocukların engellilere yönelik tutumlarının, kontrol grubundaki çocuklara göre dikkat çekici şekilde artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Bond, 2013: 409).

Sosyalleşmenin çocukluk çağı ile başladığı düşünüldüğünde ve tutumların ve davranışların kolay değişmediği göz önüne alındığında, engellilerin çocuk programlarında ne şekilde gösterildiği büyük öneme sahiptir. Özellikle bu konuda farkındalık oluşturmak, engelle sahip olmayan çocukların engelli bireyleri ve akranlarına karşı bilinçli tutum oluşturabilmeleri için medya yayınlarının doğru bir şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir (Serttaş ve Eral, 2017: 335).

İngiltere'de yapılan bir araştırmaya göre uzun süredir devam eden çocuk dizileri içerisinde sadece İtfaiyeci Sam ve Ejderhanı Nasıl Eğitirsin'de engelli karakterlere yer verildiği, diğer dizilerde engelli karakterlerin çok az gösterildiği değerlendirilmiştir. Bu konuda 2012 Paralimpik Açılış Töreni'nin eş yöneticisi ve işaret dili tiyatrosu

Graeae'nin sanat direktörü Jenny Sealey de olumlu rol modellerine duyulan ihtiyacın özellikle gerekli olduğunu belirtmektedir.

BBC'de Temmuz 2015'te röportaj veren ve işitme engelli çocuklara yönelik yayınlar hazırlayan Flashing Lights Media şirketi yetkilileri, engelli çocukların kendileri gibi birilerini ekranda görmek istediğini ve 21. yüzyılda bunun çok sınırlı olmasını eleştirmiştir (Serttaş ve Eral, 2017: 334).

Türkiye'de engelli çocukların medyada temsillerinde engelliliğin bir eksiklik olarak yansıtıldığı göze çarpmaktadır. Yayınlandığı dönemde büyük bir ilgi ile takip edilen Muhteşem Yüzyıl dizisinde Şehzade Cihangir karakteri engelli bir çocuktur ve bu karakter sürekli olarak çevresindekilerin üzülmesine neden olmaktadır. Engeli dolayısıyla hiç kimse Cihangir'in Padişah olma olasılığını konuşmamaktadır. Anne babası dâhil, herkes Cihangir'e farklı davranmaktadır ve bu farklılığın altında da Cihangir'in engelli olması yatmaktadır. Bu mağduriyet dolayısıyla kendisine daha fazla şefkat gösterilirken, yine bu nedenle onun Padişahlık yapma ihtimali göz ardı edilmeye başlanmaktadır ve Şehzade olsa bile engelli olmak bir sorun olarak görülmektedir (Ünal, 2010: 45).

Çocuk kanalları üzerine TRT Çocuk özelinde engellilerin temsili üzerine çalışma yapan Serttaş ve Eral (2017: 338) analiz edilen çizgi dizilerden sadece Heidi'de iki engelli karakter olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna göre çizgi dizinin ilk 30 bölümünde yer almayan Clara karakteri tekerli sandalyededir ve diziyeye dâhil olması sonrası Heidi'nin yakın arkadaşlarından biri haline gelir. Görme engelli olan büyükanne karakteri ise anaç bir rol üstlenmiştir. Araştırmacılara göre incelenen çizgi dizilerin hiçbirinde ana karakter engelli değildir ve tek tip bir dünya yaratılarak çocuk izleyicilerin farklılıklarla tanışması mümkün olmamıştır (Serttaş& Eral, 2017: 338).

Son olarak TRT Çocuk kanalında 2018 boyunca yayınlanan "Kardeşim Ozi" down sendromlu bir çocuğun yaşamını anlatarak bu konuda bir ilk olma özelliği ile dikkat çeken bir yapımdır. Konu ile ilgili TRT Çocuk Kanal Koordinatör Yardımcısı İsmihan Yılmaz engelli karakterin çocuk medyasında yer almasının önemine dikkat çekerek, şu ifadelerle engelli karakterlerin arttırılacağını açıklamıştır:

"TRT Çocuk olarak kamu yayıncılığının yüklediği bilinç ile hareket ediyoruz. Bu da TRT Çocuk olarak hedef kitemizin her

katmanına hitap etmemizi, içinde barındırdığı tüm grupların tüm mecralarımızda temsili konusunda hassas davranmamızı hatta dezavantajlı çocuklarımız ile ilgili yapımlarda özenli ve öncelikli aksiyon almamızı beraberinde getiriyor. Dezavantajlı çocukların, hedef kitemiz özelinde medyada temsili, bu açıdan bir sorumluluğun gereği. Kardeşim Ozi de bu bakış açısının sonucu olan özgün bir karakterden yola çıkılarak hikâyesi kurulan yapımlardan biri. Dezavantajlı çocuklar, hedef kitemizin yüzde 1'ini dahi oluştursa biz bunu, bizim için ekranda ve hayatın doğal akışı içerisinde, çocuklarımızın temsiliyet açısından önemli görüyoruz” (Çocukların Yeni Arkadaşı Ozi, 2018).

TRT Çocuk'ta Kardeşim Ozi'den sonra 0-5 yaş arasındaki çocuklara işitme engelli dili öğretme amacıyla yayın hayatına hazırlanan El Feneri isimli çizgi film de engellilerin eğitiminde televizyondan faydanılması konusunda bir ilk olma özelliği göstermektedir. Çocukların yanı sıra büyüklerde de farkındalığı arttırmak için hazırlanan yapım ses yanı sıra alt bölümde işaret dili ile seslendirme yapan bir kişiye de yer verecektir.

Engelli Çocukların Medyada Temsili ile İlgili Dünyadaki ve Türkiye'deki Çalışmalar

Engellilerin medyada temsili ile ilgili birçok çalışma yapılsa da engelli çocuklar özelinde yapılan araştırmaların sayısı sınırlıdır.

Matthews ve Clow (2007) engellilerin çocuk kitaplarında temsili ile ilgili yaptıkları çalışmada derinlemesine mülakat tekniği ile ebeveynler, kütüphaneciler, öğretmenler ve çocuklarla görüşmüşlerdir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda çocuk edebiyatında ve medyasında katılım ve eşitlik açısından kapsayıcı resimli kitapların olmadığı ortaya konulmuştur.

Cumberbatch ve Negrine (1991), erken dönemde İngiliz çocuk programlarında engellilik konusunda yaptıkları çalışmalarında, çocuk dramalarının sadece yüzde 5'inde engelli bir kişiye yer verildiği, bu engellilerin de çocuktan ziyade yetişkin olarak tasvir edildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Bond (2013) medyanın fiziksel engelliliği nasıl gösterdiğini daha iyi anlayabilmek için, 400'den fazla çocuk televizyon programında fiziksel engelin nasıl gösterildiğini analiz etmiş ve programlarda engeli olan karakterlerin nadir görüldüğü sonucuna ulaşmıştır. Engelli karakterlerin olduğu yapımlarda ise genel olarak bu karakterlerin fiziksel engelli yaşlı

beyaz erkekler olma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Engelli karakterler programlar için merkezi önemde olmasa da, bu karakterlerin genel olarak iyi, çekici ve yaşamdan memnun olarak gösterildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Serttaş ve Eral (2017) TRT Çocuk özelinde engellilerin çocuk dizilerinde temsiline yönelik yaptıkları araştırmaya göre çocuklara yönelik yapımlardan sadece birinde, 2 yardımcı karakter engelli olarak temsil edildiğini ortaya koymuşlardır. Bu durum ise sağlıklı çocuklar açısından eksik tutum geliştirme olarak değerlendirilirken, engelli çocuklar açısından temsil problemi olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Genel bir değerlendirme ile medyanın genel halkın algıları üzerinde yüksek bir etkiye sahip olduğu yerlerde, engelli kişilerin yetersiz temsil edilmesi veya yanlış temsil edilmesi büyük sosyal etkilere sahiptir. Medya endüstrisinde çalışan engellilerin yüzdesini arttırmak, klişeleri kaldırmak ve genel toplumdaki engellileri güçlendirmek için atılmış büyük bir adım olacaktır.

Tutum oluşumunda ve değişiminde en etkili faktörlerden biri ve birçok uzmana göre en önemlisi medyadır. Kitle iletişim araçları aracılığıyla medya yayınlarının toplum üzerindeki etkileri yadsınamayacak düzeydedir. Dolayısıyla medyanın sosyal meselelerdeki yaklaşımı, kitlelerin yaklaşımlarını da belirleyebilmektedir.

Medyanın engelli bireylere yönelik tutumları toplumsal açıdan birçok sonuç meydana getirmektedir. Genel olarak engellilerin medyada görünürlüğünün çok kısıtlı olması, engellilere yönelik karakterlerin hala belirli kalıp yargılarla yanıtlanması engelli bireylerin yeni bir sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir.

Medyada engelli sunumları toplum içerisinde engellilere yönelik davranışları etkilediği gibi; medyanın ve dolayısıyla toplumun engelli bireye bakışı engelli bireyin kendine bakışını da etkilemektedir. Böylece kitle iletişim araçları engelli bireylerin kendilerini değerlendirmeleri ve toplum içindeki duruşunu belirleyen önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Engellilere yönelik indirgemeci ve kalıplara indirgeyen temsil şekli, temsil edilen kişi ya da gruplar hakkında olumsuz düşüncelerin oluşmasına neden olabilmektedir. İçselleştirilen toplumun olumsuz yaklaşımları, bireyin kendine ve topluma yabancılaşmasına

sebepl olmakta ve toplumla bütnleŖmesi yönünde engeller yaratmaktadır. Engelsiz insanların engelli insanlara tutum ve davranıŖları, medyanın olumsuz mesajlarıyla da Ŗekillenmekte ve engelli insanın topluma katılımını engelleyen birçok faktörle birleŖerek engelli insanın toplum dıŖına itilmesine sebep olmaktadır.

Engellilere yönelik medya kalıp yargıları, kitle iletiŖim araçlarından en fazla etkilenen çocuklar üzerinde de birçok etki göstermektedir. Buna göre çocuklar medyadaki davranıŖ kalıplarını yetiŖkinlerden çok daha fazla benimsemektedir ve bu nedenle medyada engelli çocukların temsili kadar, ocuk yayınlarında engelli karakterlerin tasviri konusunda sorumlu yayıncılık izlenmesi gerekmektedir.

İster ocuk ister yetiŖkinlere yönelik olsun medyada engellilerin olumlu ve güçlü özelliklerine odaklanması gerekmektedir. Bu amaçla, hem engelli bireylerin kendilerine iliŖkin algılarını, kendilerini değerlendirmelerini hem de engelli olmayanların engelli bireylere bakıŖ açılarını olumlu etkileyecek bilgi ve beceri kazandıran programlar düzenlenebilir. Kitle iletiŖim araçları olarak, televizyon programları, gazeteler, filmler, öykü ve romanlar, kitaplar ve hatta ders kitapları önemli etkiye sahiptir. Bu etki kuŖkusuz engellilere yönelik tutumlar için de geçerlidir. Bu nedenle diğer ayrımcılık türlerinde olduğu gibi engellilere karŖı da olumsuz tutum oluŖturabilecek engelli portrelerinin medya söyleminden ayıklanması ve medyanın ayrımcı ifadelerden kaçınması gerekmektedir.

Engellilerin medyada belirli kalıplarla temsil edilmesi sorunu sadece Türkiye'ye has bir özellik değildir ve tüm dünyada medyanın genel bir sorunu durumundadır. Toplum yaŖamında ikinci plana atılan ve sosyalleŖmeleri önünde engeller bulunan engellilerin ve engelli çocukların durumu medyada da benzer Ŗekildedir. Bu nedenle onlarla duygudaŖlık kurularak destek sağlamak, iletiŖim problemlerini ortadan kaldırmak ve engellilerin hayatlarını kolaylaŖtırmak için doğru tutum ve davranıŖ geliŖimini sağlamak için medya yaygın ve etkili bir araç olmak durumundadır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, A.Ş. (2005). "Engelli Kadının Medyadaki Yeri". Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyum 29-30 Nisan Kocaeli. Grafik Matbaacılık, İstanbul, ss. 163-165.
- Almakanin, Hisham A.; Alodat, Ali M. (2018) "Issues of Children with Disabilities as Reflected in the Jordanian Media from their Parents' Perception: A SWOT Analysis", The New Educational Review, Vol 52, ss. 271-283.
- Alper, M. (2014) Digital Youth and Disabilities, MacArthur Foundation, Cambridge: The MIT Press.
- Arık, M. B. (2006). Bir Demet Tiyatro Dizisi Bağlamında Popüler Kültürde Sistemîçi Direniş Olanakları. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 15, ss. 121-130.
- Atan, U. (1995). Animasyonun Kültür Aktarımındaki Yeri. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Avcı, A. (2011), "Çocuk Haklarının Yasal Boyutu-Sözleşmeler ve Yasal Düzenlemeler", Çocuk Hakları ve Medya El Kitabı (Ed. Mustafa Ruhi Şahin), ss. 89-110, Çocuk Yayınları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Barnes, Colin (1991) "Discrimination: Disabled People and the Media", Contact, No. 70, Winter, pp. 45-48.
- BEBKA (2017). Animasyon Sektörü Raporu: 2017, Bursa Eskişehir Kalkınma Ajansı, Eskişehir: BEBKA Yatırım Destek Ofisi.
- Bilici, E.; Boşbakkal, Z. (2014) "Dünyada ve Türkiye'de Engelli Çocuklar", Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 30(2), ss. 65-78.
- Bond, B. J. (2013) "Physical Disability on Children's Television Programming: A Content Analysis", Early Education and Development, 24:3, ss. 408-418.
- Cinisi, N. A. (2012). Ulusal Basında Özürlülük İmajının Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çobaner, A; Yıldırım, P.Ö. (2015) "Dijital Medyada Engellilerin Temsili: Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook'ta Engelli Grup Sayfaları", Yeni Medya Çalışmaları II: Ulusal Kongre Kitabı, 9-10 Mart 2015, Ankara.
- Çocukların Yeni Arkadaşı Ozi (2018), [https://www.star.com.tr/cumartesi/cocuklarin-yeni--arkadasi-oz-i-haber-1304971/\(10.01.2019\)](https://www.star.com.tr/cumartesi/cocuklarin-yeni--arkadasi-oz-i-haber-1304971/(10.01.2019))

- Dahl, M. (1993) “The Role of the Media in Promoting Images of Disability: Disability as Metaphor: The Evil Crip”, *Canadian Journal of Communication*, 18(1), <https://www.cjc-online.ca/index.php/journal/article/view/718/624>, (Erişim: 07.01.2019).
- Demirbilek, M. (2013) “Zihinsel Engelli Bireylerin ve Ailelerin Gereksinimleri”, *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 7(3), ss. 58-64.
- Doğan, İ.; Çitil, M. (2011) “Engelli Çocuk ve Ergenlerin Sosyolojik Boyutu”, içinde Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları, A. Kulaksızoğlu (ed), İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Erdoğan, İ. (1999). Popüler kültür: Kültür alanında egemenlik ve mücadele, Popüler Kültür ve İktidar, N. Güngör (der.), Ankara: Vadi Yayınları.
- Ergüden, D. (2008) Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- Fazlıoğlu, Y. (2011) “Zihinsel Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları”, içinde Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları, A. Kulaksızoğlu (ed), İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Gökbay, İ. Z.; Ergen, A.; Özdemir, N. (2011) “Engelli Bireylerin İstihdamına Yönelik Bir Vaka Çalışması: Engelsiz Eğitim”, *Öneri Dergisi*, 9(36), ss. 1-8.
- Gündüz, Y. (2015). Popüler Kültürün Görsel Sanatlar Dersine Olası Yansımaları. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, No 31, ss. 278-293.
- Güven, S. (2011), Medyada Küçüklerin Korunmasına Yönelik Düzenlemeler, Uzmanlık Tezi, Ankara: RTÜK.
- Inimah, G., Ndeti, N., & Mukulu, E. (2014). “Portrayal of People with Disabilities in the Print Media in Kenya”, *IOSR Journal of Humanities and Social Sciences*, 19(7), ss. 9–16.
- Kaya K. & Tuna M. (2008) “İlköğretim Çağındaki Çocukların Sosyalleşmesinde Televizyonun Etkisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, No 17, 159-182.
- Kepenekci, Y. K., Aslan, C. (2011) Okul Öncesi Döneme Seslenen Kitaplarda Çocuk Hakları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Köşker, N. (2005). Televizyondaki Çizgi Filmlerin (Animasyon), İlköğretim Çağı Çocuklarının Eğitimi Üzerine Etkileri. Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Kulaksızoğlu, A. (2011) “Türkiye’de Özel Eğitim ve Engelli Çocuk Ve Ergenlerin Hakları”, içinde Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları, A. Kulaksızoğlu (ed), İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Matthew, N.; Clow, S. (2007) “Putting Disabled Children in The Picture: Promoting Inclusive Children’s Books and Media”, International Journal of Early Childhood, 39(2), ss. 65-78.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2008). Öğrencilerin Televizyon İzleme Alışkanlıkları. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Menda, E.; Balkan, N.; Berktaş, N. (2013) Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Olgundeniz, S. (2010) Televizyon Dünyasında Çocuğun Temsili: Televizyon Dizilerinde Ve Reklamlarda Çocuk Kimlikleri, İzmir: Ege Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Paftalı, E. (2013) Yakın Dönem (1996-2013) Türk Sinemasında Engellilerin Temsili, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- Pirls, D.; Popovska, S. (2013) “Media Mediated Disability: How to Avoid Stereotypes”, International Journal of Scientific Engineering and Research, 1(4), ss. 42-45.
- RTÜK (2007) Özürlülerin Televizyon İzleme/Dinleme Eğilimleri Araştırması, Ankara: Kamuoyu Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı.
- Sastry, T. (2012) Human Rights of Vulnerable and Disadvantaged Groups, Pune: University of Pune.
- Serenli, A. (ed) (2011) Türkiye’de Engelli Gerçeği, İstanbul: MÜSİAD Yayınları.
- Serttaş, A.; Eral, G. (2017) “Türkiye’de Yayınlanan Çizgi Dizilerde Engelli Bireylerin Temsili: TRT Çocuk Kanalı Örneği”, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 44, ss. 331-347.
- Sönmez, Ö. F., Karatekin, K.; Mery, Z (2013) “Ulusal Televizyon Kanallarında Engelli Hakları”, Turkish Studies, 8(8), ss. 2073-2095.
- Şişman, Y. (2012) “Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 7(28), ss. 69-85.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2008) Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor, Ankara: Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayını.

- Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı (2006) Avrupa Sosyal Politikası ve Sosyal Haklar, İstanbul: Bay Matbaa Baskı Teknolojileri.
- Türkmen, N. (2013). Çizgi filmlerin kültür aktarımındaki rolü ve Pepee. Sosyal Bilimler Dergisi, 36-2, 139-158.
- Ulu, E. (2013) Televizyon Haberlerinde Sunulan Engelli Temsillerinin Alınlanması, İstanbul: Arel Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ulutaşdemir, N. (2007) “Engelli Çocuklarda İletişim ve Oyunun Önemi” Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, 2(5), ss. 36-51.
- Ünal, A. (2010). The Representation of The Disabled in Turkish Children’s Literature (1969-2009), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- WHO, (2012). Early Childhood Development and Disability: A Discussion Paper,
- Wilton, R.D. (2003). “Locating Physical Ability in Freudian and Lacanian Psychoanalysis: Problems and Prospects”. Social & Cultural Geography, September, 4(3), ss. 369-390.
- World Health Organization (WTO) (2011) World Report on Disability, Switzerland: WTO Publication.
- Yıldırım, Ş. B. (2013) Engellilere İlişkin Haberlerin Hak Haberciliği Bağlamında Değerlendirilmesi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Zengin, M. O. (2014) “Engellilik Modelleri Çerçevesinde Medyada Engelli Temsilleri”, içinde İletişim Ve... Aysel Aziz ve Suat Sungur (ed), İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Zhang, L.; Haller, B. (2013). “Consuming Image: How Mass Media Impact the Identity of People with Disabilities”, Communication Quarterly, 61(3), 319-334.

**VAN BELEDİYELERİNİN
HİZMETLERİNE YÖNELİK
MEMNUNİYETİN
GENELLEŞTİRİLMİŞ SIRALI
LOGİT MODELİ İLE ANALİZİ**

**BÖLÜM
4**

Muhammed Hanifi VAN¹

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, Van, Türkiye. E-posta: hanifivan@yyu.edu.tr. "Dr. Öğr. Üyesi

GİRİŞ

Ülkelerin gelişmişlik seviyesi, kentlerin yaşam kalitesi, gelişmişlik düzeyi ve kentleşme hızının çevresel bilinç ile aynı düzeyde olup olmadığı ile ilişkilidir. Bugün kentleşmeyi ve kentleşmenin gerektirdiği tüm alt ve üst yapı hizmetlerine bakıldığında yerel yönetimlerin önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Belediyeler kentin tüm su, kanalizasyon, haberleşme, yol, kanal vb. gibi alt yapı hizmetlerinin yanı sıra kent sakinlerinin sosyal ve toplumsal beklentilerini de karşılamalıdır.

Bireylerin yaşam kaliteleri, bağlı buldukları belediyeden aldıkları hizmetlerle doğrudan orantılıdır. Bir mahallede yüksek kalite bir hizmet sunuluyor ve başka bir mahallede de aynı hizmet sunulmuyorsa, bu durum memnuniyet düzeyini farklılaştıracaktır. Oluşan bu farklılaşma sosyo-ekonomik bir ayırım yaratacağından dolayı meydana gelecek toplumsal huzursuzluk ilerde yerel yönetim de seçmen davranışlarını etkileyecektir. Yerel yönetimlerin mevcut kaynakları en etkin şekilde kullanma yeteneği memnuniyet üzerine yapılacak çalışmaları oldukça önemli kılmaktadır.

1.LİTERATÜR

Belediyelerin memnuniyeti üzerine yapılan çalışmalarda nüfus yoğunlu fazla olan şehirlerde bireylerin yaşam alanlarından duydukları memnuniyet sürekli göç almaları, farklı gelir gruplarına sahip ilçelerinin olması ve eğitim seviyelerine göre oldukça farklılık gösterebilmektedir [1]

Belediyelerin çalışmalarından memnuniyet araştırması Tük 2004-2018 verilerine göre; Belediye hizmetlerinden içme suyu hizmeti, çöp ve atık toplama hizmeti, alt yapı çalışmaları, çevre düzenlemeleri ve yeşil alan hizmetlerinden memnun olma oranları yılların içinde özellikle içme suyu hizmeti ile çevre düzenlemesi ve yeşil alan hizmetinde azaldığını görülmektedir [2].

Tablo 1. Literatür

<i>Yazarlar</i>	<i>Veri Seti</i>	<i>Sonuçlar</i>
Kelly ve Swindell (2002)	Amerika Ülkelerinden 30 Ülkenin Eyaleti (Atlanta, Austin, Belleveu, Burnsville, Calgary, Dakota Country, Dayton, Fort Worth, Gresham, Kansas City, La Mesa, Little Rock, Lubbock, Norfolk, Odessa, Oklahoma City, Phoenix, Portland, Prince William Country, Redwood City, Richmond, Riverside, San Diego, San Mateo, Santa Monica, Seattle, Tempe, Virginia Beach, Washoe Country, Wichita)	Vatandaşın memnuniyeti belediyelerin hizmet kalitesi ve performansı ile belirlenmektedir.
Kushner ve Siegel (2005)	Kanada ülkesine ait 3 eyalet (Central Elgin, Chatham-Kent, Kingston)	Eyaletlerin alt yerel yönetim birimlerini birleştirilmesi sonucu vatandaşların hizmet kalitesinden memnuniyetinde bir değişim olup olmadığı araştırılmış ve önemli bir değişikliğin olmadığı görülmüştür.
Westaway (2007)	Güney Afrika’da yaşayan 375 Siyah ve 358 Beyaz tenli kişiler seçilmiştir.	Yaşadıkları mahallelerde farklı tenlere sahip insanların bir arada yaşadıkları memnuniyet düzeyleri incelenmiştir.
Girginer ve Cankuş (2010)	Eskişehir iline ait 2 ilçe belediyesi (Odunpazarı ve Tepebaşı).	Vatandaşların Tepebaşı belediyesinin çalışmalarından memnuniyet olumlu yönde çıkmış fakat Odunpazarı belediyesinden memnuniyet olumsuz yönde çıkmıştır.
Akgül (2012)	Kırşehir ilinden seçilmiş 292 kişi	Kırşehir belediye hizmetlerinin yetersizliği kişilerde memnuniyetsizliğe sebep olmuştur.
Arı ve Yıldız (2016)	Türk’ün 7984 kişiye yaptığı 2014 Yaşam memnuniyet anketi.	Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerle sıralı logit modeller kullanılarak tahminlenmeye çalışılmıştır.
Topal, Şahin ve Topal (2019)	Kütahya’ının Simav ilçesindeki 253 kişi	İlçe belediyesinde kadınların memnuniyet düzeyinin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüştür.

2. GENELLEŞTİRİLMİŞ SIRALI LOGİT MODEL

Regresyon denkleminde bağımlı değişkenin ikiden fazla değer aldığı ve nitel değişkene sahip olduğu modellerde, bağımsız değişkenlerin kategorik veya sürekli olması doğrusal olasılık modellerinin varsayımlarını karşılamadığından tercih edilmemektedir.

Doğrusal olasılık modelinde $E(Y_i | X) = \beta_0 + \beta_1 X$ şeklinde ifade edilmektedir. $Y_i=1$ olması olayın gerçekleşme olasılığını (P_i), $Y_i=0$ ise gerçekleşmeme olasılığını ($1-P_i$) göstermektedir. P_i olasılığı 0 ile 1 arasında değerler alabildiğinden koşullu beklenen değeri de $0 \leq E(Y_i | X) \leq 1$ ya da $0 \leq \beta_0 + \beta_1 X \leq 1$ değerleri arasında kısıtlandırmıştır. Doğrusal olasılık modellerinde sonuçların anlamlı olabilmesi için parametrelerin en küçük kareler varsayımlarını sağlaması gerekmektedir. Doğrusal olasılık modellerinde hata teriminin P_i ' ye bağlı olması hata teriminin aslında X ' in koşullu beklenen değerine bağlanmasına neden olacaktır ki bu hataların varyansının sabit olmasını gerektiren en küçük kareler varsayımlarını sağlamamaktadır [3].

Bağımlı değişkenin birden çok değer alması ve nitel değişkene sahip olmasından dolayı logit model tercih edilmektedir. Logit model kümülâtif olasılık modelinden türetilmiş lojistik dağılım fonksiyonudur. Lojistik kümülâtif dağılım fonksiyonu aşağıdaki gibidir [4];

$$P_i = F(V_i) = F(\beta_0 + \beta_1 X) = 1 / e^{-V_i} = 1 / 1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X)}$$

Burada, P_i X ' nin i. bireyin belirli bir seçimi yapma olasılığıdır. V_i değişkeni $\pm\infty$ arasında değer aldığındaki P_i ' de 0 ile 1 arasında değerler alacaktır. Bu ilişki doğrusal olmadığından, bir durumun gerçekleşme olasılığı olan $P_i / 1 - P_i$ yani odds oranının logaritması alınır [4].

Logaritması alınan odds oranı ile lojistik fonksiyon doğrusal hale getirilir [5];

$$L_i = \ln(P_i / 1 - P_i) = \ln(e^{V_i}) = V_i = \beta_0 + \beta_1 X$$

Burada, L_i (Logit model) X ' e ve odds oranına ($P_i / 1 - P_i = e^{V_i}$) göre doğrusal hale gelmiştir. Logit modelini en küçük kareler yöntemiyle tahminlemek mümkün gibi görünse de parametreler etkin olmayacağından tercih edilmemektedir. Logit modeli tahmini en çok olabilirlik yöntemiyle yapılabilmektedir [6].

Logit modelde bağımlı değişkenin birden fazla değer alması ve değişkenlerin belirli bir sıralama takip etmeleri durumunda sıralı logit

model tercih edilmektedir. Sıralama şekli anket çalışmalarında yer alan likert ölçeklerden olabileceği gibi, okullardaki öğrenci not sistemleri, belediye seçimlerinde başkan adayları olabilir.

Sıralı logit modelinde, Y_i nitel sıralı bağımlı değişkeninde gözlenemeyen bir gizli (latent) değişkenin olduğu ve bağımlı değişkenin gizli değişkenin bir fonksiyonu olduğu yaklaşımına dayanmaktadır. Gizli değişken Y_i^* şeklinde gösterilir. Gizli değişken aşağıdaki şekilde ifade edilir [7];

$$Y^* = \sum_{k=1}^K \beta_k X_{ik} + \varepsilon \quad k=1,2,\dots,K$$

Bağımlı değişken ile gizli değişken arasındaki ilişkinin ifadesinde eşik değeri yani τ (tao) sağlamaktadır. Burada eşik değeri, gözlemlerin gizli değişkenin hangi değerinden sonra değiştiğini ve bağımlı değişkene kodlanan diğer seçeneklere göre eğilimlerini göstermektedir [8].

Oransal odds varsayım modeli, logit regresyonun sıralı sonuçlara göre geliştirilmesini sağlayan bir karşılaştırma yaklaşımının kümülâtif model türüdür. Oransal odds modelinde bağımlı değişken, kümülâtif olasılıklara dayanmakta ve paralel eğimler varsayımı denmektedir. Sıralı logit modelinin temelinde paralel eğimler varsayımı vardır. Bu varsayım, parametrelerin farklı kategorik düzeyler için regresyon eğrilerinin paralel olduğu yani değişmediği kabul eder. Şöyle ki, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon, bağımlı değişkenin farklı kategorik düzeyleri için değişmez ve parametre tahminleri eşik noktaları için de değişmez [9].

Sıralı logit modelde paralel eğimler varsayımının sağlanıp sağlanmadığını anlamak için Brant(1990)' in Wald testi kullanılmaktadır [10]. Burada, paralel eğimler varsayımının çoğunlukla sağlanmadığını ve araştırmacıların bu konuyu ihmal ettiği görülmektedir. Varsayımın sağlanmaması sıralı logit model sonuçlarını güvenilmez yapmaktadır. Sıralı logit modellerinde paralel eğimler varsayımını gerektirmeyen ve varsayımı gevşeten modellerden biri geliştirilmiş sıralı logit modelidir. Genelleştirilmiş sıralı logit model hem bağımlı değişkenin sıralı yapısını dikkate alıyor hem de paralel eğimler varsayımını esnetebiliyor [9].

Genelleştirilmiş sıralı logit modelinde bağımlı değişkenin birden fazla değer aldığı anda, bağımlı değişken sayısının bir eksiği kadar model ve

sabit tahminler. Burada kümülâtif dağılım fonksiyonları aşağıdaki gibi gösterilir [11];

$$P(Y_i < k) = F(-X \beta_k) \quad k=1,2,\dots,m$$

Burada m, kategorik düzey için genelleştirilmiş sıralı logit modelinin olasılığı aşağıdaki gibi gösterilir [11];

$$P(Y = m | X) = \begin{cases} F(\tau_1 - X \beta_1) & m=1 \\ F(\tau_m - X \beta_m) - F(\tau_{m-1} - X \beta_{m-1}) & 1 < m \leq M-1 \\ 1 - F(\tau_{M-1} - X \beta_{M-1}) & m=M \end{cases}$$

F, logit modelin kümülâtif dağılımı, β logit katsayı vektörü, τ eşik noktası ve m logit sayısıdır [12]. Buradan hareketle genelleştirilmiş sıralı logit modelin m. kategorik düzey için kümülâtif olasılık değeri aşağıdaki gibi gösterilir [11];

$$\Pr(Y \leq m) = F\left(\tau_m - \sum_{k=1}^K \beta_{mk} X_k\right) \quad m=1,2,\dots,M-1$$

Her bir kümülâtif logitin kendi kesim noktası yani τ değeri vardır. β_{mk} katsayı, k.bağımsız değişkendeki 1brm'lik artışın kümülâtif logitteki etkisini göstermektedir. X_k ise oransal odds de olduğu gibi bağımsız değişkenlerin yokluğunda ortaya çıkan etkiyi göstermektedir [13].

Genelleştirilmiş sıralı logit modelleriyle elde edilen katsayılar doğrudan yorumlanamamaktadır. Modelin katsayılarını yorumlamak için fark oranları bulunur. Genelleştirilmiş sıralı logit modelinde 3 kategorik düzeye sahip bağımlı değişken için 1- 2ve3, 1ve2- 3 şeklinde karşılaştırma yapılarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin kategorik düzeyleri üzerindeki etkisini görme ve yorumlama olanağı sağlar [9].

3. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER

Çalışma, Van ilinde ikamet eden seçmenlerin yerel seçimlerde belediyelerinin çalışmalarından duydukları memnuniyeti analiz etmek amacıyla basit şans örnekleme yöntemiyle 1633 kişiye anket yapılmıştır. Büyükşehir belediyesi ve her ilçe için ayrı ayrı seçmenlerin memnuniyetlerini etkileyen faktörler incelenmiştir.

Belediyelerin çalışmalarından duyulan memnuniyet algısını belirlemek amacıyla ankette likert ölçekli sorular sorulmuş ve altı faktör başlığı oluşturulmuştur. Bu faktörler belediyelerin çalışmalarından memnuniyet, belediyenin çevre duyarlılığı, belediyenin kültürel faaliyetleri, belediyenin imar ve alt yapı hizmetleri, belediyenin haberleşme ve sorumluluk alanları ve belediyenin temizlik hizmetleridir. Bu faktörlerle birlikte kişilerin demografik özellikleri de modele eklenerek memnun olup olmadıkları incelenmiştir. Modelde tahmin edilen bağımsız değişkenlerden anlamlı olanlara ait tablo aşağıdaki gibidir;

Tablo2: Bağımsız değişkenler ve açıklamaları

<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Açıklama</i>
<i>Memnuniyet</i>	İlçe belediyelerin çalışmalarından memnun musunuz? 1.Memnun değilim. 2.Kararsızım 3.Memnunum
<i>Cinsiyet</i>	1.Erkek 2. Kadın
<i>Eğitim Durumu</i>	1.Okur-yazar değil 2.İlköğretim 3.Orta öğretim 4.Lise 5.Ön lisans 6.Lisans 7.Y.lisans- Doktora
<i>Meslek</i>	1.Evhanımı 2.İşsiz 3.Serbest meslek 4.Esnaf 5.Özel sektör 6.İşçi 7.Emekli 8.Memur 9.Öğrenci
<i>İlçe</i>	1.Gevaş 2.İpekyolu 3.Özalp
<i>Belediyenin Çevre Duyarlılığı</i>	Ankette yer alan likert ölçekli sorulardan çevre duyarlılığı faktörü için çevre ile ilgili olan cevapların ortalaması alınmıştır.
<i>Belediyenin Kültürel Faaliyetleri</i>	Ankette yer alan likert ölçekli sorulardan kültürel faaliyetler faktörü için kültürel faaliyet ile ilgili olan cevapların ortalaması alınmıştır.
<i>Belediyenin İmar ve Altyapı Hizmetleri</i>	Ankette yer alan likert ölçekli sorulardan imar ve alt yapı hizmetleri faktörü için imar ve alt yapı ile ilgili olan cevapların ortalaması alınmıştır.
<i>Belediyenin Haberleşme ve Sorumluluk Alanları</i>	Ankette yer alan likert ölçekli sorulardan haberleşme ve sorumluluk alanları faktörü için haberleşme ve sorumluluk alanları ile ilgili olan cevapların ortalaması alınmıştır.
<i>Belediyenin Temizlik Hizmetleri</i>	Ankette yer alan likert ölçekli sorulardan temizlik hizmetleri için temizlik hizmetleri ile ilgili olan cevapların ortalaması alınmıştır.

4.BULGULAR

4.1. Van İlçe Belediyelerinden Memnuniyet Bulguları

Belediye memnuniyet anket verilerinden yararlanarak, Van ilinde seçmen olan bireylerin belediyeden memnuniyeti etkileyen faktörler sıralı logit modeli ve genelleştirilmiş sıralı logit modeli ile analiz edilmiştir.

İlçe belediyelerinden memnuniyeti belirlemek amacıyla Van ilinde Gevaş, İpekyolu ve Özalp ilçelerinden toplanmış verileri sıralı logit modeli ile analiz edilmiş ve elde edilen en iyi model tahminleri Stata programıyla elde edilmiştir.

Tablo 3. İlçe Belediyeler için Sıralı Logit Model Tahminleri.

<i>Gözlem Sayısı:</i> 1633 <i>Pseudo R²:</i> 0,3407			<i>LR (13):</i> 920,61 <i>Prob.:</i> 0,0000	
İlçe Belediyelerinden Memnuniyet	Katsayı	Standart Hata	z	P > z
<i>Gevaş ilçe belediyesi</i>	-0.8407304	0.1778847	-4.73	0.000
<i>Özalp ilçe belediyesi</i>	-1.097588	0.2147984	-5.11	0.000
<i>Çevre duyarlılığı</i>	-0.3713117	0.0839453	-4.42	0.000
<i>Kültürel faaliyetler</i>	-0.3402896	0.0839222	-4.05	0.012
<i>İmar ve altyapı hiz.</i>	-0.2446613	0.097569	-2.51	0.000
<i>Haberleşme ve sorumluluk alanları</i>	-0.6770282	0.0953769	-7.10	0.000
<i>Temizlik hizmetleri</i>	-0.537478	0.07847	-6.85	0.000
<i>Eğitim (ilk öğretim)</i>	-0.5743907	0.2360195	2.43	0.015
<i>Eğitim(okur-yazar değil)</i>	-0.1523113	0.2668106	0.57	0.568
<i>Eğitim(Lise)</i>	0.4246484	0.2337127	1.82	0.069
<i>Eğitim(Ön lisans)</i>	0.5184699	0.2740638	1.89	0.059
<i>Eğitim (Lisans)</i>	0.6624244	0.2459647	2.69	0.007
<i>Eğitim(Y.lisans ve doktora)</i>	1.28659	0.5568463	2.31	0.021
<i>Kesim-1</i>	-6.655558	0.4217752		
<i>Kesim-2</i>	-5.722472	0.4080967		

Tablo 3' te elde edilen sonuçların paralel eğimler varsayımını sağlayıp sağlamadığını görmek için Brant (1990)' in Wald testi yapılmıştır.

Tablo 4. Brant' in Wald Testi.

Tüm Değişkenler	Ki-Kare	P>Ki-Kare	Serbestlik Derecesi
	19.94	0.097	13
<i>Gevaş ilçe belediyesi</i>	1.12	0.290	1
<i>Özalp ilçe belediyesi</i>	4.02	0.045	1
<i>Çevre duyarlılığı</i>	4.95	0.026	1
<i>Kültürel faaliyetler</i>	2.22	0.136	1
<i>İmar ve altyapı hiz.</i>	0.05	0.816	1
<i>Haberleşme ve sorumluluk alanları</i>	3.81	0.051	1
<i>Temizlik hizmetleri</i>	0.87	0.351	1
<i>Eğitim (ilk öğretim)</i>	1.40	0.236	1
<i>Eğitim(okur-yazar değil)</i>	0.52	0.472	1
<i>Eğitim(Lise)</i>	0.01	0.935	1
<i>Eğitim(Ön lisans)</i>	0.29	0.588	1
<i>Eğitim (Lisans)</i>	0.51	0.475	1
<i>Eğitim(Y.lisans ve doktora)</i>	0.03	0.861	1

Tüm değişkenlerin ki-kare tablo değeri prob. değerinden (0,097 > 0,05) büyük olması nedeniyle, paralel eğimler varsayımının sağlandığını belirten H_0 hipotezi %5 yanılma düzeyinde kabul edilmektedir.

Tablo 3'de elde edilen sıralı logit modelleri sonuçları doğrudan yorumlanamadığından Tablo 5'te model katsayıları odds oranı olarak elde edilmiştir.

Tablo 5. İlçe Belediyeler için Sıralı Logit Modelde Odds Oranları.

Gözlem Sayısı:1633 Pseudo R^2 :0,3407			LR (13): 920,61 Prob.:0,0000	
İlçe Belediyelerinden Memnuniyet	Odds Oranı	Standart Hata	z	P > z
<i>Gevaş ilçe belediyesi</i>	0.4313953	0.0767386	-4.73	0.000
<i>Özalp ilçe belediyesi</i>	0.3336749	0.0716728	-5.11	0.000
<i>Çevre duyarlılığı</i>	0.6898289	0.0579079	-4.42	0.000
<i>Kültürel faaliyetler</i>	0.7115642	0.059716	-4.05	0.012
<i>İmar ve altyapı hiz.</i>	0.7829697	0.0763935	-2.51	0.000
<i>Haberleşme ve sorumluluk alanları</i>	0.5081248	0.0484634	-7.10	0.000
<i>Temizlik hizmetleri</i>	0.5842198	0.0458437	-6.85	0.000
<i>Eğitim (ilköğretim)</i>	1.776048	0.419182	2.43	0.015
<i>Eğitim(okur-yazar değil)</i>	1.164523	0.310707	0.57	0.568
<i>Eğitim(Lise)</i>	1.529053	0.3573591	1.82	0.069
<i>Eğitim(Ön lisans)</i>	1.679456	0.460278	1.89	0.059
<i>Eğitim (Lisans)</i>	1.939489	0.4770458	2.69	0.007
<i>Eğitim(Y.Lisans ve Doktora)</i>	3.620421	2.016018	2.31	0.021
<i>Kesim-1</i>	-6.655558	0.4217752		
<i>Kesim-2</i>	-5.722472	0.4080967		

Tablo 5’ teki sıralı logit modelin odds oranı kestirimlerinin yorumlanması için modelin geçerliliğine bakılır. Sıralı logit modelinde modelin anlamlılığını sınamak amacıyla en çok olabilirlik oranına (LR) bakıldığında, tablo 5’ te yer alan LR test istatistiği 920,61 ($p < 0.05$) olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. Model istatistiksel olarak anlamlıdır.

- “Gevaş ilçesinde” yaşayanların “Belediye hizmetlerinden memnun olamama” olasılığını “İpekyolu ilçesinde” yaşayanlara göre 0.43 kat daha azdır.
- “Özalp ilçesinde” yaşayanların “Belediye hizmetlerinden memnun olamama” olasılığını İpekyolu ilçesinde” yaşayanlara göre 0.33 kat daha azdır.
- İlçe belediyelerinin “çevre duyarlılığının” artması “Belediye hizmetlerinden memnun olmama” olasılığını 0.69 kat azaltır. Belediyelerin çevreye karşı duyarlı davranması seçmenleri daha memnun etmektedir.
- İlçe belediyelerinin “kültürel faaliyetlerinin” artması “Belediye hizmetlerinden memnun olmama” olasılığını 0.71 kat azaltır. Belediyelerin kültürel faaliyetlerde bulunması seçmenleri daha memnun etmektedir.
- İlçe belediyelerinin “İmar ve altyapı hizmetlerinin” artması “Belediye hizmetlerinden memnun olmama” olasılığını 0.78 kat azaltır. Belediyelerin İmar ve altyapı hizmetlerinin artması seçmenleri daha memnun etmektedir.
- İlçe belediyelerinin “Haberleşme ve Sorumluluk alanlarından” halkı bilgilendirmesi “Belediye hizmetlerinden memnun olma” olasılığını 0.50 kat artırmaktadır. Belediyelerin haberleşme ve sorumluluk alanlarından halkı bilgilendirmesi seçmenleri daha memnun etmektedir.
- İlçe belediyelerinin “Temizlik hizmetlerinin” artması “Belediyeden memnun olma” olasılığını 0.58 kat artırmaktadır. Belediyelerin temizlik hizmetlerinin artması seçmenleri daha memnun etmektedir.
- Bireyin “ilkokul” mezunu olması “Belediye hizmetlerinden memnun olmama” olasılığı “ortaokul” mezunlarına göre 1.77 kat daha azdır.

- Bireyin “lisans” mezunu olması “Belediye hizmetlerinden memnun olmama” olasılığı “ortaokul” mezunlarına göre 1.93 kat daha fazladır.
- Bireyin “lisansüstü” bir eğitimden mezun olması “Belediye hizmetlerinden memnun olmama” olasılığı “ortaokul” mezunlarına göre 3.62 kat daha fazladır. Eğitim düzeyi artıkça belediye hizmetlerinden beklentiler de artmakta bu da belediye çalışmalarının duyulan memnuniyeti azaltmaktadır.

4.2. Van Büyükşehir Belediyesinden Memnuniyet Bulguları

Van büyükşehir belediyesinden memnuniyeti belirlemek amacıyla Van ilinde Gevaş, İpekyolu ve Özalp ilçelerinden toplanan veriler Stata 14.0 paket programı kullanılarak genelleştirilmiş sıralı logit modeli tahmin edilmiştir.

Bağımlı değişkeni oluşturan Van Büyük Şehir Belediyesi’nden memnun musunuz sorusu likert ve sıralı bir yapıya sahip olmasından dolayı ilk olarak sıralı logit model kullanılmıştır.

Tablo 6. Van Büyükşehir Belediyesi için Sıralı Logit Model Tahminleri.

Gözlem Sayısı:1633 Pseudo R ² :0,1844			LR (13): 637,84 Prob.:0,0000	
Van Büyükşehir Belediyesi Memnuniyet	Katsayı	Standart Hata	z	P > z
<i>Çevre duyarlılığı</i>	-0.407392	0.0721045	-5.65	0.000
<i>Kültürel faaliyetleri</i>	-0.1898733	0.070635	-2.69	0.007
<i>Haberleşme ve sorumluluk alanları</i>	-0.8567985	0.0725664	-11.81	0.000
<i>Temizlik hizmetleri</i>	-0.2023031	0.0657161	-3.08	0.002
<i>Meslek(Ev hanımı)</i>	-0.4641488	0.238138	-1.95	0.051
<i>Meslek(İşsiz)</i>	-0.1783664	0.2374528	-0.75	0.453
<i>Meslek(Serbest meslek)</i>	-0.2993364	0.2209362	-1.35	0.175
<i>Meslek(Esnaf)</i>	-0.4543252	0.2500892	-1.82	0.069
<i>Meslek(İşçi)</i>	-0.3548543	0.2849828	-1.25	0.213
<i>Meslek(Memur)</i>	-0.23694	0.2541039	-0.93	0.351
<i>Meslek (Öğrenci)</i>	-0.2174507	0.2551341	-0.85	0.394
<i>İpekyolu</i>	-0.5661227	0.1784527	-3.17	0.002
<i>Gevaş</i>	-0.3959086	0.1460261	-2.71	0.007
<i>Erkek</i>	-0.2368995	0.1553795	-1.52	0.127
<i>Kesim-1</i>	-6.680733	0.4474556		
<i>Kesim-2</i>	-5.297512	0.4346426		

Sıralı logit modelinin kullanılabilmesi için temel bir varsayım olan Paralellik varsayımının sağlanması gerekmektedir. Bu yüzden Tablo 5' te elde edilen sonuçların paralel eğimler varsayımını sağlayıp sağlamadığını görmek için Brant (1990)' in Wald testi yapılmıştır.

Tablo 7. Brant' in Wald Testi.

Tüm Değişkenler	Ki-Kare	P>Ki-Kare	Serbestlik Derecesi
	54.31	0.000	14
<i>Çevre duyarlılığı</i>	0.49	0.484	1
<i>Kültürel faaliyetler</i>	0.00	0.996	1
<i>Haberleşme ve sorumluluk alanları</i>	5.11	0.024	1
<i>Temizlik hizmetleri</i>	4.65	0.031	1
<i>Meslek(Ev hanımı)</i>	1.01	0.316	1
<i>Meslek(İşsiz)</i>	1.52	0.218	1
<i>Meslek(Serbest meslek)</i>	0.06	0.814	1
<i>Meslek(Esnaf)</i>	0.43	0.513	1
<i>Meslek(İşçi)</i>	1.45	0.229	1
<i>Meslek(Memur)</i>	2.14	0.144	1
<i>Meslek (Öğrenci)</i>	1.53	0.216	1
<i>İpekyolu</i>	11.55	0.001	1
<i>Gevaş</i>	31.60	0.000	1
<i>Erkek</i>	0.53	0.465	1

Tablo 7 incelendiğinde Ki-Kare değeri 54.31, $p < 0.05$ bulunduğundan dolayı H_0 hipotezi reddedilerek paralellik varsayımının ihlal edildiği sonucuna varılmıştır. Tablo 7 ayrıntılı incelendiğinde, paralellik varsayımını Haberleşme ve sorumluluk alanları, Temizlik hizmetleri, İpekyolu ve Gevaş değişkenlerinin ihlal ettiği görülmektedir. Böyle bir durumda sıralı logit model sonuçlarına güvenilemeyeceğinden dolayı daha esnek varsayımlara sahip olan Tablo 8'teki Genelleştirilmiş sıralı logit modeli tahmin edilmiştir.

Tablo 8. Genelleştirilmiş sıralı logit tahminleri.

Gözlem Sayısı: 1633 Pseudo R ² : 0,2005		LR (28): 693,56 Prob.: 0,0000			
Van Büyükşehir Belediyesinden Memnuniyet	Katsayı	Standart Hata	z	P > z	
1	<i>Çevre duyarlılığı</i>	-0.4057604	0.0807904	-5.02	0.000
	<i>Kültürel faaliyetler</i>	-0.1651555	0.0816131	-2.02	0.043
	<i>Haberleşme ve sorumluluk alanları</i>	-0.9540063	0.0818412	-11.66	0.000
	<i>Temizlik hizmetleri</i>	-0.1643576	0.767802	-2.14	0.032
	<i>Meslek(Ev hanımı)</i>	-0.6821317	0.2759334	-2.47	0.013
	<i>Meslek(İşsiz)</i>	-0.330436	0.2746858	-1.20	0.229
	<i>Meslek(Serbest meslek)</i>	-0.4009221	0.2561063	-1.57	0.117
	<i>Meslek(Esnaf)</i>	-0.5725846	0.2940579	-1.95	0.052
	<i>Meslek(İşçi)</i>	-0.5952768	0.3229468	-1.84	0.065
	<i>Meslek(Memur)</i>	-0.3768371	0.2975816	-1.27	0.205
	<i>Meslek (Öğrenci)</i>	-0.3632853	0.2953208	-1.23	0.219
	<i>İpekyolu</i>	-0.8324277	0.2065259	-4.03	0.000
	<i>Gevaş</i>	-0.8216724	0.1690777	-4.86	0.000
	<i>Erkek</i>	-0.3102863	0.1780374	-1.74	0.081
	<i>Sabit</i>	7.126145	0.5286061	13.48	0.000
2	<i>Çevre duyarlılığı</i>	-0.3853081	0.0842357	-4.57	0.000
	<i>Kültürel faaliyetler</i>	-0.1869326	0.815395	-2.29	0.022
	<i>Haberleşme ve sorumluluk alanları</i>	-0.7937242	0.885989	-8.96	0.000
	<i>Temizlik hizmetleri</i>	-0.2496305	0.759482	-3.29	0.001
	<i>Meslek(Ev hanımı)</i>	-0.3456723	0.2745996	-1.26	0.208
	<i>Meslek(İşsiz)</i>	-0.1278185	0.2718516	-0.47	0.638
	<i>Meslek(Serbest meslek)</i>	-0.3352183	0.2622549	-1.28	0.201
	<i>Meslek(Esnaf)</i>	-0.3195267	0.2920242	-1.09	0.274
	<i>Meslek(İşçi)</i>	-0.119484	0.3681092	-0.32	0.745
	<i>Meslek(Memur)</i>	-0.0080184	0.2873885	-0.03	0.978
	<i>Meslek (Öğrenci)</i>	-0.0667397	0.2938198	-0.23	0.820
	<i>İpekyolu</i>	-0.1076503	0.2149428	-0.50	0.616
	<i>Gevaş</i>	0.2402045	0.1793172	1.34	0.180
	<i>Erkek</i>	-0.2023735	0.1795909	-1.13	0.260
	<i>Sabit</i>	4.695379	0.5012992	9.37	0.000

Tablo 8’te elde edilen Genelleştirilmiş sıralı logit modelleri doğrudan yorumlanamadığından Tablo 9’da model katsayıları odds oranı olarak elde edilmiştir.

Tablo 9. Genelleştirilmiş sıralı logit tahminlerinin odds oranları.

<i>Gözlem Sayısı:</i> 1633 <i>Pseudo R²:</i> 0,2005		<i>LR (28):</i> 693,56 <i>Prob.:</i> 0,0000			
Van Büyükşehir Belediyesinden Memnuniyet		Odds Oranları	Standart Hata	z	P > z
1	<i>Çevre duyarlılığı</i>	0.6664698	0.0538444	-5.02	0.000
	<i>Kültürel faaliyetler</i>	0.8477619	0.0691885	-2.02	0.043
	<i>Haberleşme ve sorumluluk alanları</i>	0.3851947	0.0315248	-11.66	0.000
	<i>Temizlik hizmetleri</i>	0.8484386	0.0651433	-2.14	0.032
	<i>Meslek(Ev hanımı)</i>	0.5055382	0.1394949	-2.47	0.013
	<i>Meslek(İşsiz)</i>	0.7186103	0.1973921	-1.20	0.229
	<i>Meslek(Serbest meslek)</i>	0.6697023	0.171515	-1.57	0.117
	<i>Meslek(Esnaflık)</i>	0.5640657	0.165868	-1.95	0.052
	<i>Meslek(İşçi)</i>	0.5514099	0.1780761	-1.84	0.065
	<i>Meslek(Memur)</i>	0.6860278	0.2041493	-1.27	0.205
	<i>Meslek (Öğrenci)</i>	0.695388	0.2053625	-1.23	0.219
	<i>İpekyolu</i>	0.434992	0.0898371	-4.03	0.000
	<i>Gevaş</i>	0.4396957	0.0743428	-4.86	0.000
	<i>Erkek</i>	0.733237	0.1305436	-1.74	0.081
<i>Sabit</i>	1244.072	657.6241	13.48	0.000	
2	<i>Çevre duyarlılığı</i>	0.680241	0.0573005	-4.57	0.000
	<i>Kültürel faaliyetler</i>	0.8294997	0.67637	-2.29	0.022
	<i>Haberleşme ve sorumluluk alanları</i>	0.4521578	0.0400607	-8.96	0.000
	<i>Temizlik hizmetleri</i>	0.7790886	0.0591704	-3.29	0.001
	<i>Meslek(Ev hanımı)</i>	0.7077444	0.1943463	-1.26	0.208
	<i>Meslek(İşsiz)</i>	0.880013	0.239233	-0.47	0.638
	<i>Meslek(Serbest meslek)</i>	0.7151819	0.18756	-1.28	0.201
	<i>Meslek(Esnaflık)</i>	0.7264928	0.2121535	-1.09	0.274
	<i>Meslek(İşçi)</i>	0.8873782	0.3266521	-0.32	0.745
	<i>Meslek(Memur)</i>	0.9920136	0.2850933	-0.03	0.978
	<i>Meslek (Öğrenci)</i>	0.9354387	0.2748504	-0.23	0.820
	<i>İpekyolu</i>	0.8979416	0.1930061	-0.50	0.616
	<i>Gevaş</i>	1.271509	0.2280034	1.34	0.180
	<i>Erkek</i>	0.8167898	0.146688	-1.13	0.260
<i>Sabit</i>	109.4403	54.86232	9.37	0.000	

Tablo 9’ da ki genelleştirilmiş sıralı logit modelin odds oranı kestirimlerinin yorumlanması için modelin geçerliliğine bakılır. Genelleştirilmiş sıralı logit modelinde modelin anlamlılığını sınamak amacıyla en çok olabilirlik oranına (LR) bakıldığında, tablo 8’ a yer alan LR test istatistiği 693,56 ($p < 0.05$) olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. Model istatistiksel olarak anlamlıdır.

Çevre Duyarlılığı: Büyük Şehir Belediyesinin çevre duyarlılığının artması “Memnun olmama” kategorisinde bulunma olasılığı “kararsız “ ve “Memnun” kategorisine göre 0.66 kat daha azalır.

Kültürel Faaliyet: Büyük Şehir Belediyesinin Kültürel faaliyetlerin artması “Memnun olmama” kategorisinde bulunma olasılığı “kararsız “ ve “Memnun” kategorisine göre 0.84 kat daha azalır.

Haberleşme ve Sorumluluk: Büyük Şehir Belediyesinin ‘Haberleşme ve Sorumluluk alanlarından’ halkı bilgilendirmesi “Memnun olmama” kategorisinde bulunma olasılığı “kararsız “ ve “Memnun” kategorisine göre 0.38 kat daha azalır.

Temizlik Hizmetleri: Büyük Şehir Belediyesinin Temizlik hizmetlerini artması “Memnun olmama” kategorisinde bulunma olasılığı “kararsız “ ve “Memnun” kategorisine göre 0.85 kat daha azalır.

Ev Hanımı: Meslek olarak ev hanımı değişkeni istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır ($p<0.05$). Ev hanımları emeklilerle göre Memnun olmama kategorisinde bulunma olasılığı kararsız ve Memnun kategorisine göre 0.50 kat daha azdır.

Esnaf: Meslek olarak esnaf değişkeni istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır($p<0.10$). Esnaflık yapanlar emekli olanlara göre Memnun olmama kategorisinde bulunma olasılığı kararsız ve Memnun kategorisine göre 0.56 kat daha azdır.

İşçi: Meslek (işçi) değişkeni istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır($p<0.10$). İşçi olanlar emekli olanlara göre Memnun olmama kategorisinde bulunma olasılığı kararsız ve Memnun kategorisine göre 0.55 kat daha azdır.

İpekyolu ilçesi: İpekyolu değişkeni istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır($p<0.01$). İpekyolu ilçesinde yaşayanlar, Özalp ilçesinde yaşayanlara göre Memnun olmama kategorisinde bulunma olasılığı kararsız ve Memnun kategorisine göre 0.43 kat daha azdır.

Gevaş ilçesi: İpekyolu değişkeni istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır($p<0.01$). İpekyolu ilçesinde yaşayanlar, Özalp ilçesinde yaşayanlara göre Memnun olmama kategorisinde bulunma olasılığı kararsız ve Memnun kategorisine göre 0.44 kat daha azdır.

Cinsiyet(Erkek): Erkek değişkeni istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır($p<0.10$). Erkekler, Kadınlara göre Memnun olmama

kategorisinde bulunma olasılığı kararsız ve Memnun kategorisine göre 0.73 kat daha azdır.

5.SONUÇ

Van Büyük Şehir Belediyesi ile Van'ın ilçe belediyelerinden Gevaş, İpekyolu ve Özalp'ın hizmetlerinden duyulan memnuniyet sıralı logit model ve genelleştirilmiş sıralı logit modelleri ile incelenmiştir.

İlçe belediyeler dikkate alındığında yaş, cinsiyet ve mesleklerin memnuniyet algısı üzerinde istatistikî anlamlı bir etkinin olmadığı tespit edilmiştir. Bunun birlikte, kültürel faaliyetler, imar ve altyapı hizmetleri, haberleşme ve sorumluluk alanlarında bilgilendirme ve temizlik hizmetleri gibi faktörler bireylerin memnuniyetini arttırıcı faktörler olarak bulunmuştur. Gevaş belediyesinde yaşayanlar Özalp ve İpekyolu belediyesinde yaşayan bireylere göre daha memnundurlar. Son yerel seçimlerde Gevaş belediyesi seçmenleri aynı partideki belediye başkana oy vermeleri bu durumu destekler mahiyettedir. Genel olarak eğitim düzeyi arttıkça ilçe belediyelerinden beklenen hizmet kalitesi ve niteliği de artmakla birlikte memnuniyet oranı da düşmektedir. Yaş, meslek ve cinsiyetin ilçe belediyelerinin memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir.

Büyükşehir belediyesinde de ise yaş ve eğitim düzeyinin memnuniyet üzerinde istatistikî olarak anlamlı bir etkisi tespit edilmemiştir. Büyük şehir belediyesi ilçelere götürdüğü hizmetler bakımından bazı meslek gruplarının memnuniyet anlayışı üzerinde daha etkili olmuştur. İlçe belediyelerde cinsiyet anlamlı bir değişken olmamasına rağmen Büyükşehir belediyesinde erkeler kadınlara göre daha memnun oldukları görülmektedir. İlçe belediyelerde olduğu gibi Büyükşehir belediyesinde de kültürel faaliyetler, imar ve altyapı hizmetleri, haberleşme ve sorumluluk alanlarında bilgilendirme ve temizlik hizmetleri gibi faktörler bireylerin memnuniyetini arttırıcı faktörler olarak bulunmuştur.

Bireylerin belediyelerden beklentileri, yaşam kalitelerini arttırmayı amaçlamasıdır. Bu bağlamda alt ve üst yapı hizmetleri, sosyal ve kültürel politikaları, çevre düzenlemeleri ve temizlik başlıkları önemli birer faktör olmuştur. Belediyelerde karar alıcı noktada olan yöneticiler, bireylerin yaşam kalitelerini arttırıcı hizmetleri ve bu hizmetlerin verimli ve beklentilere uygun olmasını sağlamak amacıyla, çalışmanın vardığı

bulguları dikkate alarak bireylerin memnuniyetini artırıcı kararlar alabilirler.

KAYNAKÇA

- [1] Girginer, N., & Cankuş, B. (2010). Eskişehir’de Belediye Hizmetlerine İlişkin Algı Ve Memnuniyetin İkili Lojistik Regresyon Analizi ile ölçülmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 297-322.
- [2] Tüik, 2004-2018 yaşam memnuniyet araştırması, <https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.zul>
- [3] Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (1999). *Essentials of Econometrics*. Singapore: Irwin / McGraw-Hill.
- [4] Güriş, S., Çağlayan, E. (2005). *Ekonometri Temel Kavramlar*. 2.Basım, İstanbul. Der Yayınları.
- [5] Gujarati, D. N. (2006). *Basic Econometrics*. 4thedt.
- [6] Bierens, H. J. (2008). *The Logit Model: Estimation, Testing and Interpretation*. Penn State, Department of Economics.
- [7] Long, J. S. (1997). Regression models for categorical and limited dependent variables *Advanced quantitative techniques in the social sciences*, 7,116-118.
- Borooh, V. K. (2002). Logit and probit: Ordered and multinomial models (No. 138). *Sage*.(p:7-8).
- [8] Long, J. S. (1997). Regression models for categorical and limited dependent variables *Advanced quantitative techniques in the social sciences*.(Vol. 7),(p:116-118).
- [9] Williams, R. (2006). Generalized ordered logit / partial proportional odds models for ordinal dependent variables. *Stata Journal*, 6(1):58.
- [10] Brant, R. (1990). Assessing proportionality in the proportional odds model for ordinal logistic regression. *Biometrics*,46, 1171-1178.
- [11] Fu, V. K. (1999). Estimating generalized ordered logit models. *Stata Technical Bulletin*, 8(44).
- [12] Fullerton, A. S. (2009). A conceptual frame work for ordered logistic regression models. *Sociological methods & research*, 38(2), 306-347.
- [13] Fullerton, A. S., Xu, J. (2012). The proportional odds with partial proportionality constraints model for ordinal response variables. *Social Science Research*,41(1):182-198.
- [14] Kushner, J., & Siegel, D. (2005). Citizen satisfaction with municipal amalgamations. *Canadian Public Administration*, 48(1), 73-95.

- [15] Kelly, J. M., & Swindell, D. (2002). A multiple-indicator approach to municipal service evaluation: Correlating performance measurement and citizen satisfaction across jurisdictions. *Public administration review*, **62**(5), 610-621.
- [16] Westaway, M. S. (2007). Life and neighborhood satisfaction of black and white residents in a middle-class suburb of Johannesburg. *Psychological Reports*, **100**(2), 489-494.
- [17] Arı, E., & Yıldız, Z. (2016). Bireylerin yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin sıralı lojistik regresyon analizi ile incelenmesi. *Journal of International Social Research*, **9**(42), 1362-1374.
- [18] Akgul, D. (2012). Measuring the satisfaction of citizens for the services given by the municipality: the case of Kirşehir Municipality. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, **62**, 555-560.
- [19] Topal, B., Şahin, H., & Topal, B. (2019). Belediye Hizmetlerinden Memnuniyetin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma: Simav Belediyesi Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, **8**(15), 5-13.

MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİNDE ŞİKÂyet

BÖLÜM
1

Murat AKSU¹
Oğuz DİKER²
Sedef Ece BATİBEKİ³
Ecevit SAYILIR⁴

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm Fakültesi, e-mail: drmurataksu@comu.edu.tr

² Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm Fakültesi, e-mail: oguzdiker@comu.edu.tr

³ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-mail: sedefbatibeki@gmail.com

⁴ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-mail: ecevitsayilir@gmail.com

GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme sonucunda artan rekabet ortamı, işletmeler için her geçen gün yeni sorunlar ortaya çıkarmakta ve ayakta kalmayı zorlaştırmaktadır (Alabay, 2012). Bütün bunlar sonucunda da işletmeler tarafından yönetilmesi gereken yeni alanlar ortaya çıkmaktadır. Bu alanlardan bir tanesini de müşteri şikâyetleri oluşturmaktadır (Eser vd., 2016). Şikâyet yönetimi, günümüzde işletmeler açısından mal ve hizmetlerini iyileştirmeleri açısından oldukça önemli bir araç haline gelmiştir (Ceylan ve Karaman, 2017).

Şikâyet, satın alınan mal ve hizmetlerin müşteriye tatmin etmemesi ve bunun sonucunda müşterinin olumsuz geri bildirimde bulunmasıdır (Eser vd., 2016). İşletmenin bakış açısıyla şikâyet, mal ve hizmetlerin hatalı üretiminin birer sonucudur. Müşterinin bakış açısıyla ise, beklentilerinin karşılanmaması demektir (Alabay, 2012). Müşteri şikâyetleri, mal üreten işletmelerde genel olarak ürün temelliyken, hizmet işletmelerinde çoğunlukla çalışanlar, müşteriler ve çevresel etmenlerle alakalıdır (Sujithamrak ve Lam, 2005).

Turizmde müşteri şikâyetleri ile ilgili çalışmalar incelendiğinde Türkiye'ye gelen turistlerin tatil bölgesindeki şikâyetlerine yönelik (Kozak, 2007; Özdiçiler, 2016), farklı kültürdeki turistlerin şikâyet davranışları yönelik (Yüksel, 2004), konaklama ve seyahat işletmelerine yönelik (Unur, Çakıcı ve Taştan, 2010; Çetin Gürkan ve Dönmez Polat 2014; Arpacı ve Toylan, 2015), termal konaklama işletmelerine yönelik (Aylan, Arpacı ve Celiloğlu, 2016), seyahat sitelerine yönelik (Güzel, 2014), turistlerin demografik özelliklerine yönelik (İlban, 2011), konaklama ve seyahat işletmelerine yönelik e-şikâyet (Lee ve Hu, 2004; Doğru vd. 2014; Yılmaz, 2014), otel işletmelerine yönelik (Hu vd., 2019; Lamve Tang, 2003), kültür turlarına yönelik (Zorlu ve Erkuşun, 2018) çalışmalar bulunmaktadır.

Şikâyet Kavramı ve Önemi

Şikâyetler, müşterilerin başka işletmeleri tercih etmelerini önlemek için hızlı bir şekilde iyileşme gerektiren, işletmenin iç süreçlerinde bazı sorunları işaret eden bir kavram olarak değerlendirilmelidir (Filip, 2012). Her bir şikâyet, müşteri ve işletme arasındaki ilişkiyi tehdit eden unsurun ortadan kaldırılması için bir fırsattır (Albayrak, 2013). Bu kavram işletmeler tarafından, bir hediye olarak görülmeli ve hatalarını

düzeltilmeleri yolunda teşvik edici bir unsur olarak kabul edilmelidir (Thomson, 2019). Harrison Walker (2001) şikâyet yönetiminin işletmeye sağladığı faydaları şu şekilde sıralanmaktadır:

- Müşteriyi elde tutma oranlarında artış,
- Ağızdan ağıza iletişimin zarar verici yanının azaltılması,
- Ağızdan ağıza iletişimin pozitif etkisinin öne çıkarılması,
- Müşterinin kalite algısının yükseltilmesi,
- Tatmin olmuş müşterilere yan ürünlerin satılması,
- Pazarlama zekâsının geliştirilmesi,
- İşletmenin imajının güçlendirilmesi,
- Müşterilerin yasal işlem başlatmasının önlenmesi.

Müşteri şikâyetleri üç başlıkta incelenmektedir (Barış, 2006 akt. Eser vd., 2016):

Mutlak Şikâyetler: Bu şikâyet türü, işletmeler tarafından en çok karşılaşılan şikâyet türüdür ve mutlaka çözümleri gerekmektedir. Bu türün önemi, sonuçlarından kaynaklanmaktadır. Müşterinin şikâyeti çözülmezse, müşteri işletmenin imajını ve şikâyetini zihninde bütünleştirerek çevresine iletir.

Sürpriz Şikâyetler: Bu şikâyet türünün çözümü müşteri tarafından oldukça olumlu karşılanmaktadır. İşletme, tüketici zihninde olumlu bir yer edinir.

Yapısal Şikâyetler: İşletme içerisinde yapısal değişiklik gerektiğini belirten şikâyet türüdür. Şikâyet incelendikten sonra, bazı yapısal değişiklikler yapılabilir ve yeni hizmet sunumları hakkında fikir vermektedir.

Eser vd. (2016)'ya göre, işletmeler için müşteri şikâyetleri üç açıdan önemlidir. Bunlar:

- Yönetime çalışanların performansı hakkında bilgi sağlaması,
- İşletmede iyileştirilmesi gereken konulara ışık tutması,
- Şirket performansına dair en iyi göstergedir.

Memnun olmayan müşterilerin çoğu şikâyetinde bulunmadığından dolayı, işletmelerin şikâyet kanallarını geniş ve açık tutmaları oldukça önemlidir (Alabay, 2012: 145). Şikâyet kanalları doğrudan, dolaylı ve

ilişkisel olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Doğrudan şikâyet kanalları, memnun olmayan müşterinin, şikâyetini doğrudan işletmeye, işletme çalışanlarına, işletme içi birimlere yapmasını ifade etmektedir. Dolaylı şikâyet kanalları, Tatmin olmayan müşterilerin şikâyetlerini doğrudan işletme kaynaklarına değil, şikâyet sitelerine yapmalarını, arkadaşlarına kötü konuşmalarını, mahkemeye vermeleri gibi davranışlarını ifade etmektedir (Kitapçı, 2008). İlişkisel kanallar ise, Müşterilerin şikâyette bulunmak için işletmeyle bir çeşit ilişkiye girmesini gerektiren kanallara denir. Bu kanallar: şikâyet kutuları, müşteri anketleri, şikâyeti çalışanlara iletme, müşteri bilgi destek mesajları, ücretsiz telefon hatları, çağrı merkezleridir (Alabay, 2012: 146).

Turizmde Şikâyet Yönetimi

Günümüz rekabet koşullarında müşteri memnuniyetinin sağlanması ve devamlılığı müşteri odaklılık ile birlikte mümkün olabilmekte ve bu kavram da beraberinde etkin bir şikâyet yönetimini gerektirmektedir (Alabay, 2012). Şikâyet yönetimi ile birlikte, memnuniyetsiz müşteri memnun edilmekte ve de sadakati sağlanmaktadır (Keskin, 2016).

Yapılan çalışmalar sonucunda, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatının doğrudan ilişkili oldukları açıklanmıştır. İşletmelerin müşterilerini tatmin edebilmeleri için onların ihtiyaç, beklenti ve isteklerini saptamaları ve yerine getirmeleri gerekmektedir. Çünkü müşteri ancak beklenti ve ihtiyaçları karşılandığında tatmin olacaktır. Bu sebeple işletmelerin ihtiyaçları doğru bir şekilde analiz etmeleri, istek ve beklentilerini saptamaları gerekmektedir. Müşteri ihtiyaç, istek ve beklentilerini yerine getiren ve hatta bu beklentiyi aşan işletmeler müşteri memnuniyetini sağlamak ve kaliteli olarak nitelendirilmektedir. Eğer işletmenin performansı yeterli gelmez ve müşteri beklentileri karşılanamaz ise işletme kalitesiz olarak algılanmaktadır (Nam vd., 2011; Blodgett vd., 2000). Bu sebepten müşteri sadakati işletmeler için oldukça önem arz etmektedir. Günümüz koşullarında, işletmeler karlarını arttırmak ve yaşamlarını devam ettirebilmek için mevcut müşterilerini elde tutmak için stratejiler geliştirmekte ve bu müşterileri sadık müşterilere dönüştürmeye çalışmaktadırlar (Alabay, 2012). Müşteri sadakatini sağlamanın ilk aşaması ise müşteri memnuniyetinin sağlanmasıdır (Uyar, 2019).

Müşteri şikâyetleri, işletmelerin başarısını etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak görülmektedir. Şikâyetlerin doğru yönetilmesi

işletmeleri başarıya götüren konulardan bir tanesidir (Alabay,2007:151). Müşteri beklentilerinin karşılanmaması memnuniyetsizlik duygusunu ortaya çıkartmaktadır ve beklentileri karşılanmayan müşteriler değişik yollarla mal ve hizmet üreten işletmelere şikâyetlerini iletirler. Şikâyet yönetimi, müşteri şikâyetlerini kaydetme, sorunu analiz etme ve çözme, sorunların tekrar oluşmasını engelleme, çözümleri müşterilerle paylaşma gibi aşamalardan oluşmaktadır (Basch vd., 2005).

Seyahat ve konaklama işletmeleri için şikâyetlerin kabul edilip incelenmesi turizm literatürü için büyük önem arz etmektedir. Bunun sebebi olarak da, şikâyetçi turistten gittikten sonra bir daha asla geri dönmeyeceği gösterilebilir (Arpacı ve Toylan, 2015). Turizm sektöründe şikâyet, sektörün yapısından dolayı kaçınılmazdır. Hizmet yoğun yapısı gereği, standardizasyonu sağlamak oldukça güçtür. Ürünün hazırlık aşaması ve sunumu gibi özellikleri kişiden kişiye değişebileceği gibi bundan tatmin olma düzeyi de müşteriden müşteriye değişebilecektir. Turizmde önemli olan konu, ürünün tüketimi sırasında hissedilen duygularla tüketim öncesi hissedilen duyguların karşılaştırılmasının sonucu olan tüketici tatminin sağlanmasıdır (Tütüncü, 2001). Müşterilerin hizmete yönelik herhangi bir beklentileri karşılanmadığında, müşteriye göre hizmette hata olacaktır. Bu hatanın işletme tarafınca telafi edilip edilmemesi, müşterinin bu hizmeti olumlu ya da olumsuz değerlendirmesinde etkili olacaktır (Yüksel ve Kılınç, 2003).

Hizmetlerle ilgili konularda şikâyetler genellikle kalite, personel, diğer müşteriler ya da süreçlerle alaka göstermektedir (Özdipçiner, 2016). Tüm bunlara ek olarak turizm sektörü yapısı gereği ürünün üretildiği anda tüketilmesi şikâyetleri de beraberinde getirmektedir (Kozak, 2007). Turizm endüstrisinde hizmet hatalarının tümüyle yok edilmesi mümkün değildir ve memnuniyetsizlik diğer sektörlerde göre daha fazla olabilmektedir bu sebeple de şikâyetlerin iyi yönetilmesi işletme açısından hayati önem taşımaktadır (Schoefer ve Ennew, 2004). Bu bağlamda turizm sektöründe hizmetlerin iyileştirilmesi, memnuniyetin ölçülmesi ve rekabet fırsatlarının ortaya çıkarılması gibi konularda şikâyetler en önemli veri kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır (Yanık, 2016). Aynı zamanda turizm işletmelerinde şikâyetin müşteri işletmeden ayrılmadan çözülmesi oldukça önemlidir. Bu sebeple işletmeler iyi şikâyet sistemleri kurmalı ve hızlı bir şekilde geri bildirimde bulunmalıdırlar (Özdipçiner, 2016).

Turizm sektöründe şikâyet eğilimleri ile ilgili olarak Kozak (2007), turizm sektöründe tüketicilerin şikâyetlerini bildirme eğilimlerini ve turistlerin şikâyet çözüm önerilerini araştırdığı çalışmasında, turistlerin şikâyetlerini öncelikle kendi ülkelerindeki seyahat acentesine daha sonra konakladıkları otel yönetimine ve daha sonra da sırasıyla diğer turistlere, aile ve arkadaş çevresine ve turist rehberine bildirme eğiliminde olduklarını ve turistlerin şikâyet çözüm önerisi olarak ödenen paranın geri alınması ve ücretsiz bir tatilin hediye edilmesi olduğunu ortaya koymuştur. Hu vd. (2019), otel müşterilerinin şikâyet nedenlerini araştırdıkları çalışmalarında, yüksek kalitedeki otellerde karşılaşılan şikâyet konularının daha çok hizmet odaklı, düşük kaliteli otellerde karşılaşılan şikâyet konularının ise tesis odaklı olduğunu tespit etmişlerdir. Zorlu ve Erkuşun (2018), kültür turlarında turist şikâyet ve davranışlarını belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında kültür turlarında temel şikâyet konularının, tur içeriği kaynaklı, rehber kaynaklı, mola kaynaklı ve otobüs personelinin tutumu kaynaklı olduğunu, bununla birlikte şikâyet konuları ile şikâyet davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuştur.

Özdipçiner (2016), müşterilerin şikâyet eğilimlerinin demografik verilere göre fark yaratıp yaratmadığını belirlemeyi amaçladığı çalışmasında, şikâyet eğiliminin demografik faktörlere bağlı olduğunu tespit etmiştir. Aylan, Arpacı ve Celiloğlu (2016), termal otellerdeki şikâyetlerle ilgili yaptıkları çalışmalarında şikâyetlerin çağrı merkezi, eğlence hizmeti, ek hizmet, konaklama, fiziki şart, önbüro, fiyat-reklam-kampanya, personel, restaurant-bar, spor-aktivite, Wellness- SPA, web hizmeti ve diğer konular şeklinde sınıflandırıldığını ve termal otellere yapılan şikâyetlerin %32,48'inin cevaplandığı sonucuna ulaşmıştır. Arpacı ve Toylan (2015), turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama ve seyahat işletmelerine yönelik tüketicilerin şikâyetlerinin işletmeler tarafından bilgi yönetimi süreci içerisinde bilgi kaynağı olarak değerlendirilip değerlendirilmediğini tespit etmek amacıyla yaptıkları çalışmalarında, şikâyetlerin işletmeler tarafından bilgi yönetimi sürecinde bilgi kaynağı olarak değerlendirilmediğini dolayısıyla rekabet avantajı sürecinde kullanılabileceğinin de farkında olmadıkları gözlemişlerdir.

Çetin Gürkan ve Dönmez Polat (2014), konaklama işletmesini ziyaret eden yerli turistlerin şikâyetlerinin belirlenmesi ve bu şikâyetlerin belirli unsurlar çerçevesinde sınıflandırılması amacıyla yaptıkları çalışmalarında müşterilerin hizmet kalitesi, personel, tesis imkânları, havuz ve yönetsel

olmak üzere beş ana temada şikâyetle bulduklarını ortaya koymuşlardır. Güzel (2014), tripadvisor sitesini kullanarak marka itibarını koruma bağlamında bir konaklama işletmesini ele almış, şikâyetleri içerik analizi ile incelemiştir. Fiziksel çevre, diğer müşteriler, personelin yabancı dil bilgisinin eksikliğinin başlıca şikâyet edilen konular olduğu ve şikâyet davranışı olarak da oteli tavsiye etmedikleri, otele yönelik kötülleme ifadelerinin kullanıldığı ve başka otellere yönlendirme yaptıkları tespit edilmiştir. Doğru vd. (2014), çalışmalarında engelli bireylerin turizm etkinliklerine katılırken yaşadıkları sorunları; konaklama ve seyahat işletmelerine yönelik e-şikâyetlerini incelemiştir. En fazla şikâyet edilen konuların, çalışanların engelli turistlere karşı kötü tutumları, altyapı eksikliği, fiziksel ortamdan kaynaklanan sorunlar, firmaların haksız yere fazla ücret talep etmesi olduğu ortaya konmuştur. Yılmaz (2014), tur operatörleri ve konaklama işletmelerine yönelik e-şikâyetleri ve işletmelerin bu şikâyetlere yönelik tutumlarını incelemiştir. Sonuç olarak işletmelerin, şikâyetlerin yönetimi konusunda hala yeterli düzeye ulaşamadığını ortaya koymuştur.

İlban (2011), müşterilerin şikâyet etme davranışlarını ve tutumlarının boyutlarını belirlemeyi amaçladığı çalışmasında, demografik özelliklerine göre müşterilerin şikâyet davranış ve tutumlarının değişiklik gösterdiğini tespit etmiştir. Çalışmadan elde edilen bir diğer bulgu ise, müşterilerin şikâyet etme davranış ve tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğudur. Unur, Çakıcı ve Taştan (2010), çalışmalarında seyahat acentelerinin paket turlara yönelik karşılaştıkları şikâyetleri ne tür yollarla aldıklarını ve şikâyetleri nasıl çözdüklerini belirlemek istemiş ve şikâyetlerin en çok telefon yolu ile alındığı ve şikâyetlerin çözümünde etkileşimsel yolların kullanıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Lee ve Hu (2004), otel müşterilerinin bir e-şikâyet sitesindeki şikâyetlerini analiz ettikleri çalışmalarında, müşterilerin otellerde temel hizmetlerden memnun olmadıkları ve en çok çalışanların uygunsuz davranışlarından rahatsız oldukları sonucunu bulmuştur. Yüksel (2004), çalışmasında, farklı kültürlerden olan müşterilerin hatalar karşısında ne tür davranışlar sergileyeceğini araştırmış, müşterilerin olası şikâyet durumlarında aktif ve pasif şikâyet davranışlarını açıklamış, farklı kültürlerden gelen turistlerin gösterebilecekleri şikâyet davranışlarına değinmiştir. Lam ve Tang (2003), çalışmalarında Hong Kong otel restoranlarında müşterilerin şikâyet davranışlarının demografik özellikleriyle ilişkisini bulmayı amaçlamış ve sonuç olarak şikâyetlerini daha sesli olarak ifade edenlerin

daha genç, daha iyi eğitimi ve yüksek gelir grubuna dâhil oldukları belirlenmiştir.

SONUÇ

şikâyet konusu turizm işletmelerin en sık karşılaştığı sorunlardan bir tanesidir. Memnun olmayan bir müşterinin şikâyeti, müşteriyi tatmin eden bir şekilde çözümlenmezse işletme açısından sorunlar baş gösterebilecektir. Bu sebeple işletmeler şikâyet konusuna gereken önemi vermeli ve şikâyet yönetim araçları ile müşterileri maksimum memnuniyet düzeyinde tutmaya özen göstermelidir.

Turizm işletmelerinde şikâyetle ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde turistlerin ilk izledikleri yolun öncelikli olarak kendi acentaları daha sonra ise konaklama işletmelerine başvurdukları anlaşılmaktadır. Bunun yanında turistlerin aile, arkadaş ve turist rehberlerinde bildirme eğiliminde oldukları görölmektedir. Turistleri şikâyetlerine yönelik çözüm önerilerinde ise ödediklerin paranın geri ödenmesi veya ücretsiz tatil şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Turistlerin en fazla şikâyet ettikleri konuların ise hizmete, işletmeye, tura, rehber, personele, fiyata, yönetime, altyapıya ve diğer müşterileri yönelik olduğu görölmektedir.

Tüm bunlar dikkate alındığında turizm işletme için oldukça önemli olan şikâyet yönetimi, turizm işletmeleri için de hayati önem taşımaktadır. Turizm sektöründe sunulan ürün üretildiği yerde tüketildiği ve sürecin tekrarı mümkün olmadığı için hatasız hizmet bu sektörde çok önemli bir yere sahiptir. Ancak oluşan hataları da turist işletmeden ayrılmadan öğrenmek ve telafi etmek gerekmektedir. Çünkü mevcut müşteriyi kaybetmenin, olumsuz yorumların ve yeni müşteriler kazanmanın maliyeti her zaman için müşterinin şikâyetinin telafi edilme maliyetinden daha yüksektir.

KAYNAKÇA

- Alabay, M. N. (2012). Müşteri Şikâyetleri Yönetimi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(16):138-158.
- Albayrak, A. (2013). Restoran İşletmelerinde Müşteri Şikâyetleri ve Şikâyete İlişkin Davranışlar. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 9(2): 24-51.
- Arpacı, Ö. ve Toylan, N. (2015). Turizm İşletmelerinde Bilgi Yönetimi ve Bilgi Kaynağı Olarak Müşteri Şikâyetlerinin Değerlendirilmesi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (3): 50-71.
- Aylan, S., Arpacı, Ö. ve Celiloğlu, F. (2016). Bir İnternet Şikâyet Forumundaki Termal Otellere Yönelik Şikâyetlerin İncelenmesi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1): 49-68.
- Basch, V., G., Enriquez ve F., T. (2005). TQM and QFD: Exploiting a Customer Complaint Management System, *International Journal of Quality & Reliability Management*, 22(1): 30-37.
- Blodgett, J.G. ve Anderson, R.D. (2000). A Bayesian Network Model of Consumer Complaint Process, *Journal of Service Research*, 2(4): 321-338.
- Ceylan, U. ve Karaman, S. (2017). Kurumsal İtibar Oluşturma Sürecine Müşteri Şikâyet Yönetimi, İnovasyon ve Öğrenmenin Etkisi: Seyahat Acentaları Üzerine Bir Araştırma, *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 85-106.
- Çetin Gürkan, G. ve Dönmez Polat, D. (2014). Ege ve Akdeniz Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Resort Konaklama İşletmeleri Hakkında Yapılan Şikâyetler Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2): 45-61.
- Doğru, H., Kaygalak, S., Çavdırılı, C. ve M., Bahçeci, V. (2014). Engelli Bireylerin Turizm Hizmetlerine Yönelik E- Şikâyetleri, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2: 33-47.
- Eser, Z., Pınar, M. ve Girard, T. (2016). Müşteri Şikâyetlerinin Önemi: Hizmet Pazarlaması ve Markalaşması Üçgeni Çerçevesinde Bankacılık Sektöründe Bir Çalışma, *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 2(2): 23-49.
- Filip, A. (2012). Complaint Management: A Customer Satisfaction Learning Process, *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 93(21): 271-275.

- Güzel, F. Ö. (2014) Marka İtibarını Korumada Şikâyet Takibi: Çevrimiçi Seyahat 2.0 Bilgi Kanallarında Bir uygulama, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 5(1): 5-19.
- Harrison-Walker, L. J. (2001). E-Complaning: A Content Analysis of An Internet Complaint Forum, *Journal of Services Marketing*, 15(5): 397-412
- Hu, N., Zhang, T., Gao, B. ve Bose, I. (2019). What Do Hotel Customers Complain About? Text Analysis Using Structural Topic Model, *Tourism Management*, 72: 417-426.
- İlban, M. O. (2011). Otel Müşterilerinin Şikâyet Davranışları ve Tutumlarını beliremeye Yönelik Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 8 (1): 6-16.
- Kitapçı, O. (2008). Restoran Hizmetlerinde Müşteri Şikâyet Davranışları: Sivas İlinde Bir Uygulama, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31: 111-120.
- Kozak, M. (2007). Turizm Sektöründe Tüketicilerin Şikâyetlerini Bildirme Eğilimleri. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (1): 137-151.
- Lee, C. ve Hu, C. (2004). Analyzing Hotel Customers' E-Complaints From An Internet Complaint Forum, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 17(2,3): 167-181.
- Nam, J., Ekinci, Y. ve Whyatt, G. (2011). Brand Equity, Brand Loyalty and Consumer Satisfaction, *Annals of Tourism Research*. 38(3): 1009-1030.
- Özdipçiner, N. S. (2016). Turizm Sektöründe Müşteri Şikâyet Eğilimlerinin Farklılıkları: Pamukkale Yöresine Yönelik Bir Uygulama, *Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1): 235-249.
- Schoefer, K. ve Ennew, C. (2004). Customer Evaluations of Tour Operators' Responses to Their Complaints, *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 17(1): 83-92.
- Sujithamrak, S. ve Lam, T. (2005). Relationship Between Customer Complaint Behavior and Demographic Characteristics: A Study of Hotel Restaurants' Patrons, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*. 10(3): 289-307.
- Thomson, A. (2019). How to Deal With a Complaint, *Paediatrics and Child Health*, 29(1): 38-41.
- Tütüncü, Ö. (2001) Yiyecek İşletmelerinde Müşteri Tatmininin Ölçülmesi, Ankara: Turhan Kitabevi.

- Unur, K., Çakıcı, C. ve Taştan, H. (2010). Seyahat Acentelerinde Uygulanmakta Olan Müşteri Şikâyet Çözüm Türleri Üzerine Bir Araştırma, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(24): 241-253.
- Uyar, A. (2019). Müşteri Memnuniyeti İle Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi: Otomobil Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(69): 41-57.
- Yanık, A. (2016). Turizmde Şikâyet Yönetim Sistemlerinden Müşteri Memnuniyeti Yaratmak: Palandöken Kayak Tesisleri Örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 13 (3): 102-106.
- Yılmaz, Ö. D. (2014) Tüketici Şikâyetlerinin Örgütsel Öğrenme Aracı Olarak Değerlendirilmesi: Konaklama İşletmeleri ve Tur Operatörlerine Yönelik Şikâyetler Üzerine Bir Araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (4): 131-148.
- Yüksel, A. (2004). Otel Müşterilerinin Şikâyet Davranışları: Kültürlerarası Farklar ve Benzerlikler, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 1(1): 18-24.
- Yüksel, A. ve Kılınç, U. K. (2003). Müşterilerin Şikâyet Çözümüne Yönelik Konaklama İşletmelerinden Beklentileri ve Değişik Müşteri Grupları Arasındaki Beklenti Farklılıkları, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 14(1): 23-32.
- Zorlu, Ö. ve Erkuş, G. (2018). Kültür Turlarında Turist Şikâyetleri ve Şikâyet Davranışları, *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 1(1): 31-40.

**ETNO-DİNSEL KİMLİKLERDE
SOY VE ANLATILARIN ÖNEMİ:
BİR HALK DİNİ OLARAK
ALEVİLİKTE SOY VE
ANLATININ KURUCU İŞLEVİ**

**BÖLÜM
6**

Murat COŞKUNER¹

¹ Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE, muratcoskuner1@gmail.com

GİRİŞ

Topluluğun etnik bir bilinç kazanmasında din kuşkusuz en önemli etmenlerin başında gelmiştir. Seçilmişliğe ya da kutsal soya yönelik dini ve mitik anlatılar topluluğun bir “biz” bilinci kazanmasında temel rol oynamışlardır. Din vasıtasıyla etnik bilinç kazanmış topluluklar da literatürde etno-dinsel topluluklar olarak anılmışlardır.

Bu bağlamda, seçilmişliğe yönelik bir çerçeve sunan dinin, farklı toplulukları bir halk olarak oluşturduğuna yönelik literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak gerek halk katında yaşanan dinin nasıl bir topluluk bilinci kazandırdığına gerekse de Türkiye'deki Alevi-Bektaşî toplulukların etnik bilinç kazanmasındaki dinselliğin rolüne dair hemen hemen hiç çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, Alevi-Bektaşîliği bir halk dini olarak konumlandırarak onları etno-dinsel bir topluluk olarak ele almakta ve etnik bilinç kazanmalarında dinsel anlatılarının önemine değinmektedir.

Dinsel ve mitik anlatıların bu bağlamda etnik seçilmişlik bilincini kurmakta gerekli altyapıyı kurduğuna yönelik kabulden yola çıkan çalışma, Alevi-Bektaşî topluluklarının dinsel anlatıları konumunda bulunan menakıbnameleri ya da bir diğer isimle velayetnameleri ile bu topluluk içerisinde kurucu konumda bulunan ve halife Ali'nin, Muhammed Peygamberden sonra halife olması gerektiğine değinen “veda hutbesi” olarak anılan konuşması ve “yazılmayan vasiyetname” anlatılarına odaklanacaktır. İlgili anlatıların metin analizini gerçekleştirerek oluşturulan bu çalışma, anlatılarda soy şartının oldukça önemli olduğunu göstermeyi deneyecektir. Ardından ise böyle bir içeriğe sahip olan anlatıların topluluğun etnik bir bilinç kazanmasındaki rolüne değinecektir.

Çalışma kapsamında ilk bölümde din, soy ve etnik bilinç arasında kurulan ilişkinin teorik bir tartışması gerçekleştirilecektir. İkinci bölümde Aleviliği bir halk dini olarak konumlandırarak dinsel anlatılarındaki soya vurgu yapan içerik çözümlenecektir. Son bölüm ise Alevi-Bektaşî dinsel anlatılarının etnik bilinç sağlamadaki rolüne değinecektir.

1. HALK DİNİ, SOY VE ETNO-DİNSEL KİMLİK TEŞEKKÜLÜ

Tanrı, kutsallık ve toplum arasında kurulan bağlardan belki de en dikkate değerini Fransız antropolog Emile Durkheim'in çalışmalarında buluruz. Tanrı'nın hammaddesinin toplum olduğu biçimindeki önemli teorisini dayandırdığı ilkel soy şenlikleri, ona toplumsal coşkunkuluklar ile kutsallığın ortaya çıkışı arasında bir ilişki olduğunu iddia etme imkânı tanır. Durkheim böylece vurguyu heyecansal tutku patlamasına, histeriye ve böyle bir toplantıya katılan her bireyin hissettiği çoğaltıcı güce koyar.¹ Fransız antropologun bu önemli teorisi, dinin işlevsel mantığını ortaya koymakla beraber topluluk ile kültürün yalnızca birlikte yaşam bulabileceğini de göstermekteydi. Kült, toplulukla birlikte var oluyor, buna mukabil topluluğun siyasal birliğini temellendiriyordu. Bu bakımdan Jose Casanova'nın da belirttiği gibi siyasal ve dinî cemaatler eş-uzamlı (*co-extensive*) hale geliyordu. Bir diğer deyişle, kişi, cemaat kültürlerinin içine doğuyordu ve toplumsal-siyasal cemaati ile dinî cemaati örtüşüyordu. Bu nedenle de topluluk kültürünün tanrısı, cemaatin temsili ve kutsanmasını sağlıyordu.²

Toplum ve tanrı arasında kurulmuş olan bu bağın ortaya çıkardığı özgün sonuçlardan biri, toplumun kutsal olduğu veya kutsal bir soydan geldiğine yönelik inancı oluşturmaktadır. Ancak hemen burada bu şekilde kan bağı temelli totemik bağlılıkların her zaman biyolojiye bağlı olmadığını da belirtmek gerekir. Aksine neyin kan bağı ya da aile sayılacağına ilişkin fikirleri doğuran, Durkheim'in grubun dinsel (ya da daha doğru kutsal) niteliği/karakteri dediği şeydir.³ Dinsellik, istisnasız tüm toplumların seçilmiş bir halk olarak ortaya çıkmasını sağlamakta ve onlara güçlü bir varoluş gerekçesi sağlamaktadır. Örneğin İsraililerin uzunca yıllar boyunca dağılmadan kalmalarını sağlamış olan şey, böyle bir seçilmişlik hissine sahip olmaları olmuştur. İsraililer, 'koru ve hatırla' emri ile bir halk olarak ortaya çıkmışlardır. Böylece yeni bir duygudaşlığa dayanan ulusun prototipi oluşmuştur. Jan Assman'ın belirttiği gibi bu toplulukta hatırlama eylemi seçilmiş olma ilkesine

¹ Bronislaw Malinowski, **Büyük, Bilim ve Din**, çev. S. Özkal, İstanbul: Kocabı Yayinevi, 1990, s. 47.

² José Casanova, **Modern Dünyada Kamusal Dinler**, çev. Mehmet Murat Şahin, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014, s. 64-65.

³ Jacqueline Stevens, **Devletin Yeniden Üretimi**, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 140.

dayanmıştır. “Çünkü seçilmiş olmak hiçbir şekilde unutulmaması ve unutturulmaması gereken en yüksek düzeyde sorumluluklar kurumu anlamına gelmiştir.”⁴ Günümüz modern milletleri için de bu durumun geçerliliğini tartışan Anthony D. Smith, kendini “kutsal millet” olarak görmenin, seçilmişliği ayrılmaz bir biçimde kolektif kutsamaya bağlamak anlamına geldiğini belirtir. Bu modern milletler için “kurtuluşa yalnızca kefaretle varılacağı” düşüncesinin öne çıktığını savunan yazara göre bu da kutsanmanın araçları olan eski usullere ve inançlara geri dönmeyi gerektirir.⁵ Bir diğer deyişle, topluluğun eski saf, fedakâr, özverili ve kendini toplumuna ve kutsallarına adayan o eski ideal durumuna geri dönüş güzellemesidir söz konusu olan. Çünkü bütün soyun toplumsal bir birlik olarak kendini dini-kutsalıyla özdeşleştirme olgusunun hilafsız bir şekilde yaşandığı; mezhep ve inanç ayrılıklarının olmadığı ya da bölünmenin hiçbir türünün bulunmadığı bir geçmişe dönme isteğini yansıtır.

Toplumun bütünleşik ve aynı soydan gelen seçilmiş bir halk olarak ortaya çıkmasını sağlayan kutsallık anlayışı göz önünde bulundurulduğunda, dinin aslında bir soy işi olduğu görülmektedir.⁶ Kutsalın ve dinin, cemaati bir bütünlük olarak temellendirmesinde önemli işlev üstlenen dinsel-mitik anlatıların bu bağlamda soy bağlarıyla ve toplumla yakından ilişkili olduğunu belirtmek gerekir. Yunan dünyasında bu nevi anlatılar olarak gösterilen Homeros şiir ve destanlarındaki tanrılarla ilgili anlatılar ile büyük aileler ve onların soylarına yönelik ayrıcalıklardan söz edilmesi bunun önemli örneklerinden birini sunar.⁷ Bu anlatılarda bireysel anlatımlara, itiraflara ya da bireyin psikolojisinden kaynaklanan olaylara rastlamak neredeyse imkânsızdır. Aksine soylara ve büyük ailelere odaklanılır. Soylara ve ailelere odaklanmak, mitlerin ve dinsel anlatıların kaynak aldığı yer açısından bize önemli ipuçları sunmaktadır. Dinsel-mitik anlatıların kaynak yeri, doğa ve birey değil toplumdur. Bu nedenle düşünceden ziyade duyguya dayanırlar.⁸ Benzerlikler üzerine kurulmuş olan toplumun ifadesi olan mitik ve dinsel anlatılarda hısmılık ve benzerlere duyulan duygusal yakınlık oldukça

⁴ Jan Assman, **Kültürel Bellek**, çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 35.

⁵ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, çev. Bahadır S. Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 66.

⁶ Malinowski, **a.g.e.**, s. 45.

⁷ Jean-Pierre Vernant, **Eski Yunanda Söylen ve Toplum**, çev. Mehmet E. Özcan, Ankara: İmge Kitabevi, 1996, s. 203-204.

⁸ Ernst Cassirer, **İnsan Üstüne Bir Deneme**, çev. Necla Arat, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980, s. 83.

önemlidir.⁹ Bu bakımdan hısımlık, akrabalık ve kan bağı gibi toplumsal bağlılık türlerinin gelişmiş dinsel sistemler için bir cemaat oluşturmakta etkili olmadığı, dolayısıyla dinsel sistemlerin mitik anlatılardan ayrı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğine yönelik iddiaları olumlu değerlendirmek pek mümkün değildir. Bu duruma bir açıklık kazandırmaya çalışan Ernst Cassirer'e göre insan kültürünün evrimi içerisinde mitin sona erdiği ve dinin başladığı bir noktayı belirlemek mümkün değildir. Ona göre, "din, tüm tarihsel gelişimi içinde mitik öğelerle kaynaşmış ve çözülmez biçimde birleşmiş olarak kalır [...] söylene (mit) daha başlangıcında olanaklı dindir. Birinden ötekine yol açan beklenmedik bir düşünce bunalımı ve duygusal bir devrim değildir."¹⁰ Bu nedenle, gerek dinsel düşüncede gerekse de mitik düşüncede soy bağlarına yönelik özel bir vurgu bulunur. Tanrılar tarafından seçilmiş olmak, onların soyundan gelmek gibi temel kabuller, evrene yönelik açıklamaları da etkileyecek biçimde güçlüdür. Bu açıklamalar da soya dair temellendirmelerden payını alır. Bu nedenle genellikle evrenbilim ile soybilimin ayrım göstermesi söz konusu değildir.¹¹

Gerek dinsel, gerek mitik olsun tüm anlatılar tanrısal soya olan bağlılığa oldukça büyük önem vermişlerdir ancak bu anlatılar belirli bir noktadan sonra kendini somut kan bağına dayalı bağlılık biçimlerinden ayırmak ve bunun yerine daha soyut bağlılık biçimlerini kullanmak durumunda kalmıştır. Yazılı kaynaklarındaki somut kan bağlarına yapılan vurgular, yeni geliştirilen yorumlarla soyut anlamlara kavuşturulmaya çalışılmıştır. Toplumun sınırlarında ve nüfusunda gerçekleşen hacimsel bir artışın getirisi olarak ortaya çıkan bu değişim ile din ya da mit, daha rasyonel bir biçim alabilmek adına geniş kitlelerin kabul edebileceği bir şekilde kendini uyarlamıştır. Kan bağı ilişkilerinin güçlü ve geçerli olduğu küçük topluluklardan, pek çok farklı topluluğun içinde yer aldığı bir birlikteliğe geçişle birlikte din de dayanışma, bir diğer deyişle asabiyyet, çerçevesini genişletmek zorunda kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında, toplum önemli bir açılım gerçekleştirmiştir. Soyun somut gerekliliklerini ilga ederek onun yerine daha büyük ve soyut bir asabiyyet koymuştur. Ayhan Yalçınkaya'nın da belirttiği gibi:

⁹ Stjepan. G. Mestrovic, **21. Yüzyılda Durkheim**, çev. S. Güldal, S. Güldal, İstanbul: Matbu Kitap, 2015, s. 73.

¹⁰ Cassirer, **a.g.e.**, s. 88.

¹¹ Cassirer, **a.g.e.**, s. 163-164.

“her asabiyyetin ilk amacı daha büyük bir asabiyyet haline gelmektir. Din de bundan istisna değildir. Fakat daha büyük bir asabiyyet haline gelebilmek için, başlangıçtaki küçük asabiyyette hem yaslanmak hem giderek tasfiye etmek zorundadır [...] kandaşlık asabiyyeti bu anlamda bizatihi kendini var eden çerçeve tarafından imha edilir.”¹²

Bu açıklamalar dinsel sistemlerin belli bir noktaya kadar soy temelli geliştiklerini ancak artık kendi gelişimlerinin önünde engel olmaya başladığını düşündüklerinde ondan sıyrılmak ya da bu bağı genişletmek zorunda kaldıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Dinin sağladığı benzerlere duyulan bağlılık temelinde gelişen dayanışmanın işlevini yerine getiremez oluşunu sağlayan bir diğer etmen ise toplum içerisinde kurumsallaşmış bir siyasal iktidarın ortaya çıkmaya başlamasıdır. Bu, dinin yeni bir bağlılık biçimi geliştirmesinde önemli bir diğer etken olarak sayılabilir. Kurumsallaşmış siyasal iktidar ortaya çıkar çıkmaz, toplumsal bütünlüğün sağlanması işlevini yerine getirmek amacıyla dinsel alanın aktörlerine ya bir rakip olacak ya da onlarla eşgüdümlü bir şekilde çalışacaktır. Ancak kurumsallaşmış siyasal iktidar toplumsal çoğu denetim altına alabilmek ve bütünlüğü sağlayabilmek için dinsel sistemin kurduğu asabiyyet bağına genişletmek ve ona daha rasyonel siyasal bir nitelik kazandırmak durumundadır. O halde, somut dayanışma biçimlerinin, kurumsallaşmış bir dinsel aktör ya da kurumsallaşmış bir siyasal aktör tarafından rasyonelleştirildiğini söylemek mümkündür. Halk dini açısından bakıldığında ise, kurumsallaşmış bir dinsel ya da siyasal aktöre sahip olunmadığından dolayı rasyonelleştirilmiş bağlılık biçimlerinin gelişmediği ve hatta bunlara karşı bir direnme eğilimi içerisinde bulunduğu görülür. Halk dini kendi anlatılarında ve menkıbelerinde, hep soya, kutsal soydan gelen kahraman ya da velilere yönelik bir teveccüh üzerine kurulmuştur. Halk dininin kendini temellendirdiği o kutsal soyun kökeni tarihsel zamanın da ötesine taşınacak şekilde kurulur. Örneğin, İslami ilkelere göre dünya gerçekliği ve peygamberin varlığı, halk dini anlatılarının bir örneğini sunan *Seyf b. Zî Yezzen* hikâyesinde, Muhammed Peygamberin gerçek

¹² Ayhan Yalçınkaya, **Pas: Foucault’dan Agamben’e Sivilleşmiş İktidar ve Gelenek**, Ankara: Phoenix Yayınları, 2005, s. 178.

doğumundan ve öğretisini oluşturmasından bile çok öncede görülmektedir. Bu yüzden, halk katındaki düşünce, kutsallığın Peygamber'in ve Kur'an'ın açıklamalarından ziyade dünyanın nizamı üzerine onun kökeni ve soyunu irdeleyen bir tahlil girişimi olarak kalır.¹³

Halk dininde görülen kutsal soya dayalı dayanışma ve bütünlüğe yönelik teveccühün Alevi-Bektaşî topluluğunda aldığı şekil ve mahiyetler üzerine bir çözümlemeyi deneyecek olan izleyen bölüm, bir halk dini olarak Alevi-Bektaşîliğin soya vurgu yapan anlatıları ve menakıpnameleriyle nasıl etno-dinsel bir topluluk olarak belirlediğini tartışacaktır.

2. ALEVİ-BEKTAŞİ ANLATILARINDA SOYUN ÖNEMİ

İslâmî anlayış ve yorumları sınıflandırma girişiminde bulunan Ahmet Yaşar Ocak, bu anlayış ve yorumları üreten aktörlere dayalı olarak dörtlü bir tasnif gerçekleştirir. Buna göre İslami yorumlar; devlet, din adamları, tarikatlar ve halk tarafından gerçekleştirilmekte ve bu aktörlere bağlı olarak da farklı isimlerle anılmaktadırlar. Ocak'a göre;

- 1) Devlet tarafından üretilen İslam: Siyasal İslâm,
- 2) Din adamları tarafından üretilen İslam: Kitabî İslâm,
- 3) Tarikatlar tarafından üretilen İslam: Mistik İslâm,
- 4) Halk tarafından üretilen İslam: Popüler İslâm'dır.¹⁴

Tüm bu İslami yorumların kendine özgü karakterleri olduğunu iddia eden Ocak'a göre Alevilik halk İslamı olarak adlandırılan kısma dâhil edilecek bir özellik sergilemektedir. Halk İslamı, Peygamber soyuna ve bu soydan geldiğine inanılan evliyaya gösterilen hürmetle tanımlanmaktadır. Bu bakımdan Hacı Bektaş Veli'nin, Anadolu halklarına nüfuzunda evliya odaklı inanç ve kılıgı karışımının başrolü oynadığı düşünüldüğünde buna pek şüphe bulunmamaktadır.¹⁵

¹³ Abdel Hamid el Zein, "Beyond Ideology and Theology: The Search For An Anthropology of Islam", *Annual Review of Anthropology*, 1977, 6, s. 246.

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Halk İslamı: Tarihsel Temeller-İnanç Yapısı-Teolojik Karakter-Modernleşme Problemi", *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası* içinde, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 174.

¹⁵ Ahmet Karamustafa, "Hacı Bektaş Veli ve Anadolu'da Müslümanlık", *Hacı Bektaş Veli: Güneşte Zerresinden Deryada Katresinden* içinde, der. P. Ecevitöglü, A. M. İrat, A. Yalçınkaya, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 46.

Alevi topluluklar, Safevilerle olan bağları koştuktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde dini anlamda marjinal bir konumda bulunmuşlar ancak zamanla Bektaşî tarikatına bağlanmışlardır. Onları Bektaşî tarikatına bağlayanlar da muhtemelen erken dönem Bektaşî halifeleri ya da müritleridir.¹⁶ Bektaşî tarikatının halk dinine olan yakınlığı da bu bağlanmada etkili olmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin kişiliği ve teolojik niteliğine kısa bir bakış, bu tarikatın halk dinine olan yakınlığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Hilmi Ziya Ülken'e göre, "hakikatte Hacı Bektaş fıkıhla örfü, Oğuz töresiyle kitap ve sünneti telife çalışmak isteyen bir adamdı."¹⁷ Hacı Bektaş Veli'yi iyi yetişmiş bir teolog olarak gören Ülken'e göre o, döneminin müceddidlerinden biriydi. Ancak Ülken'in, Hacı Bektaş hakkında verdiği izahat, Cumhuriyet Türkiye'sinde halk dini ve Bektaşî dervişleri üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Fuad Köprülü tarafından yenilenerek daha doğru bir şekilde sokulacaktı. Köprülü, Hacı Bektaş ve diğer dervişleri halk dininin kristalize olmuş sembolü olarak görmekte ve bu dervişlerin alt sınıflardan geldiklerinden dolayı ince tasavvufî gözlem ve yaşantıları anlamakta yetenekli olmadıklarını belirtmekteydi. Hacı Bektaş'ın bu niteliği göz önünde bulundurulduğunda Alevilerin, Bektaşî tarikatına bağlanmaları bir mantık kazanmaktadır. Böylece, Bektaşîliğin, Aleviler arasında yayılmaya başlamasıyla Hacı Bektaş'ın hayatının mitik anlatılar şeklinde vücut bulmaya başladığına yönelik iddia da revize edilerek ters çevrilir hale gelmektedir.¹⁸ Bektaşîlik, Aleviler arasında yayılmaya başladığında Hacı Bektaş'ın hayatı anlatılar, menakıpnameler ve rivayetler şeklini almamış, aksine bir halk dini olan Bektaşîlik zaten böyle bir niteliği haiz olmuştur. Dolayısıyla bu dervişlerin İslami anlayışında soyun oldukça önemli bir konumu bulunmuş, kutsal soydan geliyor olmanın dinsel bir üstünlük sağladığına inanmışlardır. Alevilik de tıpkı Bektaşî dervişleri gibi, "Ali'yi, onun soyunu ayrıca soylarını Ali'ye bağlayan birçok mutasavvıf, derviş ve gaziye kutsayarak velileştiren bir Türkmen ve geniş halk kitlesi Müslümanlığı"¹⁹ olmuştur.

¹⁶Kristiza Kehl-Bodrogi, **Kızılbaşlar/Aleviler**, çev. O. Değirmenci, B. E. Aybudak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 43.

¹⁷ Hilmi Ziya Ülken, **Anadolu'nun Dini Sosyal Tarihi**, çev. ve haz. A. Taşgın, Ankara: Kalan Yayınları, 2003, s. 98.

¹⁸ Bu iddia için bkz. Ülken, **a.g.e.**, s. 98.

¹⁹ Ahmet Karamustafa, "Anadolu'nun İslamlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu", **Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşîlik** içinde, der. Y. Çakmak, İ. Gürtaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 51.

Bu dindarlığı tanımlayan önemli niteliklerden bir diğeri ise yine halk İslamı'nın bir başka özelliği olan ulemadan, şehirli mutasavvıflardan ve şeriat anlayışından uzak durmalarıdır.²⁰ Ulema ile şehirli mutasavvıflardan uzak durmuş ve zamanla “dede ve baba” şeklinde anılan kendi din adamlarını çıkarmışlardır.²¹ Aleviliğin inanç esaslarını ve erkânını yürüten ve dede olarak adlandırılan bu dinsel önderlerin de yine Peygamber soyuna dayanan belli ocaklardan geldiklerine inanılır. Her ocağın bir yazılı seceresinin veya beratının olması gerektiğine dair özellikle dedeler arasındaki yaygın kabul²² dinsel önderler bakımından da bu soy şartının önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. Kehl-Bodrogi'ye göre bu soy şartı bir takım tarihsel şartlar sonucunda oluşmuştur. Ona göre, topluluk izolasyon sürecinde “evlilikleri sıkı bir endogami uygulamasına tabi tutarak kendini tekrar tekrar üretmiştir. Bu uygulama Alevilerin sosyal ve kült toplumuna aidiyetin istisnasız olarak soya dayanma şartının zaman içinde ilkeleşmesini de beraberinde getirmiştir.²³ Aidiyet hissi, yardımlaşma ve üyelerin birbirlerini karşılıklı olarak desteklemesi, grup dışından yardım alma şansı kalmayan bu insanlar için hayati önem taşımıştır.²⁴ Alevi topluluklarda soyun önemine dair bir diğer açıklama ise Ahmet Karamustafa'ya aittir. Soya verilen önemi atalar kültürüne bağlayan yazara göre, kavmin atalarına tapınma anlamına gelen atalar kültü yerini seyyidlerin ya da bir kısmı seyyid olan (en azından seyyid olduklarına inanılan) velilere bırakmış sonuç olarak da böyle bir durum ortaya çıkmıştır. Karamustafa'ya göre “çoğu zaman bir Şiilik belirtisi olarak görüle gelmiş Hz. Ali ve Oniki imam sevgisinin de atalar kültürünün bir devamlılığı şeklinde yeniden değerlendirilmesi gerekir.”²⁵

Karamustafa'nın izahı tarihsel-toplumsal devamlılıkların altını çizmesi bakımından önem taşımakla birlikte hayati bir noktaya değinmemektedir. O da, bu tarihsel devamlılık süregiderken, soya verilen bu değerın zamanla neden bir dönüşüm geçirmediği, daha soyut bir bağlılığa evrilmediğidir. Bu nedenle bu açıklama, günümüzde de hala Alevilik içerisinde soyun dinsellikle olan ilişkisini izah edememektedir.

²⁰ Karamustafa, *a.g.e.*, s. 50.

²¹ Karamustafa, *Hacı Bektaş Veli: Güneşte Zerresinden Deryada Katresinden*, s. 46-47.

²² Ayfer Karakaya-Stump, *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yayınları, 2015, s. 4.

²³ Kehl-Bodrogi, *a.g.e.*, s. 39.

²⁴ Kehl-Bodrogi, *a.g.e.*, s. 40.

²⁵ Karamustafa, *Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik*, s. 48.

Halbuki günümüz Aleviliğinin salt dinsel önderlerine bakıldığında dahi “*Gadir-i Humm*” ve “*Yazılmayan Vasiyetname*” gibi dinsel anlatılar üzerinden soy şartının hala nasıl temel itikatları oluşturduğunu görebilmek mümkündür.²⁶

Menakıpnamelere bakıldığında ise soyun ve peygamber soyunun üstünlük ve kutsallığına verilen dinsel öneme daha belirgin bir şekilde tesadüf edilmektedir. Bu soy dinsel anlamda en yüksek mertebede bulunmayı ifade etmekle birlikte hayat hikayesi anlatılan velinin de bu soydan geldiği öne sürülmekte ve tam da bu nedenle kerametler gösteren biri olduğu iddia edilmektedir. Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli’ye göre Hacı Bektaş Veli, baba tarafından On İki İmamlar üzerinden Hz. Muhammed’in soyuna mensuptur. Onun büyüklüğü ve kerametlerinin nedeni de bu soydan geliyor olmasıdır.

Abdal Musa Velayetnamesi ’ne göre ise Abdal Musa’nın soyu ‘Âl-i Âbâ’ya dayandırılır. Babası seyyid soyundan olmakla beraber Abdal Musa velayetnamede Hacı Bektaş’ın amca oğlu olarak tanıtılır.²⁷ Alevi-Bektaşî kültüründe önemli yere sahip zatlardan bir diğeri olan ve Kolu Açık Hacım Sultan olarak bilinen velinin de benzer şekilde nesebi kutsal soya dayandırılır. Hakkında bilinenler velâyetnamelerindeki bilgiler çerçevesinde kalır ve velayetnamesi bize asıl adının Recep olduğunu, İmam Naki’nin soyundan geldiğini ve Hünkâr Hacı Bektaş’ın akrabası olduğunu rivayet etmektedir. Velayetnameden anlaşıldığına göre Hacım Sultan’ın soyu, İmam Ali el-Nakî üzerinden Hz. Ali soyuna bağlanmaktadır. Hacı Bektaş Veli ona “kolu açık” unvanını verdikten sonra Kolu Açık Hacım Sultan diye anılmaya başlamıştır.²⁸

Alevi-Bektaşîler tarafından kutsanan velilerden bir diğeri olan Otman Baba’nın şeceresi yine Ehl-i Beyt’e yani Hz. Ali yoluyla Hz. Muhammed’e dayanmaktadır. Velâyetnâme’ye göre Otman Baba, kân-ı velâyet ve kutbu’l-aktâb olarak tasvir edilen ve abdalları tarafından müşîd, şeyh, baba olarak kabul edilen bir tarikat lideri hüviyetindedir. Velayet makamında bulunan Otman Baba’ya bu miras Hz. Ali’den, ona

²⁶ Hüseyin Temiz Dede, *Horosan’dan Almanya’ya: Bir Dedenin Alevilik Üstüne Düşünceleri*, İstanbul: Aydınışu Yayınları, [yy], s. 42. Ayrıca bkz. Mehmet Yaman, *Alevilik: İnanç-Edeb-Erkân*, İstanbul: Ufuk Matbaası, 1993, s. 27.

²⁷ Abdurrahman Güzel, *Abdal Musa Velayetnamesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 19.

²⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/hacim-sultan>

da Peygamberden kalmıştır. *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi* de bu bilgiyi şu şekilde aktarmaktadır:

“Bizzât Hazret-i Türk-i Türkan Hoca Ahmed-i Yesevî Hazretleri bunların künyelerin Gâzi Osman Balı buyurmuşlar idi. Ânın için müddet-i medid-i ömr-i azizleri gâzâ ile geçüp seyyâh-ı âlem idiler... Bizzât bu Osman Baba Sultan, ırk-ı tâhir-i sülale-i ehl-i Abâ’dandır kim Musa Kazım Hazretleri’nin yedinci oğullarından Seyyid Ali’dir, anın oğlu Seyyid Hüsameddin’dir, anın oğlu bu Hazreti Osman Baba’dır kim hasibü’n-nesib ırk-ı tâhirden olup sâdât-ı kiramdan olduğuna şekk-i şübhe yokdur...”²⁹

3. ETNİKLİĞİN ANLATI YOLUYLA KURULMASI

“Alevi” sözcüğü İran’da Ali’nin soyundan gelen demektir.³⁰ Ancak Türkiye’de bir etno-dinsel kimliğin adı olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar Türkiye’de Alevi toplulukları bu adla anılıyor olsa da bilimsel anlamda Ali’nin soyundan geldikleri kabul görmemektedir. Ancak yine de bu topluluk için nesep bağı “doğru din”in yaşanması ve öğrenilmesi açısından oldukça önem teşkil etmektedir. Onlara göre “doğru din” yalnızca kutsal soydan gelen pirlar ve mürşidler tarafından uygulamaya konabilmektedir. Menakıpnamelerin ve velayetnamelerin önemi de tam anlamıyla bu noktada ortaya çıkmaktadır. Onlar kutsal soya sahip yol göstericiler olarak örnek karakterlerdir. Onların hayatlarını ve kerametlerini dinleyip onlarla bütünleşmek dinsel bir ibadettir. Alevi topluluklar bu hikâyelerin okunup-anlatılmasıyla ve dinlenmesiyle bir etno-dinsel kimlik olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak Rıza Yıldırım, Aleviliğin soy ağırlıklı bir etnik karakter taşımadığını düşünür. Ona göre Aleviliğin kaynaklarına bakıldığında inancın sınırlarını belirlerken kalıtsal unsurlara belirgin şekilde vurgu yapılmadığı ve Alevi teolojisinin özünde etnik bir karakter taşımadığı görülür. Hatta Yıldırım’a göre teoloji düzleminde konuya yaklaştığımızda oldukça evrensel ve hümanist bir inanç yapısı ile karşılaşırız.³¹ Ancak gerek velayetnameler ve gerekse günümüzde Aleviliğin inanç önderlerine bakıldığında teolojik düzeyde kalıtsal unsurlara oldukça yoğun bir vurgu görürüz. Son dönem

²⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Prof. Dr. Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 343.

³⁰ Irene Mélikoff, *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, İstanbul: Cumhuriyet Kitap, 1999, s. 20.

³¹ Rıza Yıldırım, “Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Ekskenleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012, c. 62. s. 148.

Alevi dedelerinin ifadeleri bunu açıkça göstermektedir. Örneğin Hüseyin Temiz Dede, Hacı Bektaş-ı Veli'nin İslam anlayışı ile Osmanlı'nın İslam anlayışını kıyaslarken soy üzerinden analiz gerçekleştirir. Ona göre Hacı Bektaş'ın İslam anlayışı onun cediti olarak ifade ettiği Ehlibeyt'in İslam anlayışının aynısıdır. Ancak Osmanlıların İslam anlayışı ise biçimsel mantık üzerine kurulmuş totaliter bir Emevi İslam anlayışıdır ve Osmanlı İslamı da Emevi soyunun İslam anlayışıdır.³²

Yıldırım'ın iddiasının bir diğer ayağı ise Alevilikte etnikliğin soya bağlılıktan türetilmediğine ilişkindir. Nesep bağları dinin doğru bir şekilde yorumlanıp aktarılmasında önemli bir kriter olarak görülmesine rağmen Alevi topluluğunun etnik bir karakter kazanmasında etkili değildir. Buna karşın Aleviliğe etnik karakterini veren etken dinsel anlatılar tarafından kurulmuş bir kült topluluğu oluşudur. Alevi belleği, İslam tarihi kahramanlarının isimleri etrafında şekillenen efsanevi-mitolojik menkıbeler üzerine kurulu olduğu için etniklik anlatılarıyla şekillenmiş ve Alevilik bilinci bu anlatılar vasıtasıyla oluşmuştur.

*Başta Hz. Ali ve Hz. Peygamber olmak üzere Ehl-i Beyt mensuplarının menkıbeleri, hilafet meselesine dair tartışmalar, Kerbela olayını anlatan makteller [...] velayetnamelerde yer alan hikayeler, nesilden nesile aktarılarak toplumu bir arada tutan ve kolektif aidiyet hissini yaratan ortak belleğin ana unsurlarıdır. Bütün Alevi gruplarının paylaştığı bu ana bellek havuzuna ocak mensuplarının kendi atalarına dair anlatageldiği menkıbeler de ana belleğin yerel uzantıları olarak eklenmelidir.*³³

Ocak, halk İslamı olarak Aleviliğin kendini en iyi ortaya koyduğu kaynaklardan birisi olan menâkıbnamelerin³⁴ vücuda gelmesinde iki önemli unsur bulunduğunu belirtir. Bu unsurlardan birisi “halk” iken diğeri ise “yazar”dır.³⁵ Peygamber soyuna ait olduklarına inanılan velilerin hayat hikâyelerini, olağanüstü güçlerini ve gösterdikleri kerametleri anlatan bu kaynaklar aslında velinin hayatının halkın muhayyilesinde aldığı boyutu ifade eder. Halk, veliyi kutsallaştırmış ve ona insan üstü nitelikler atfetmiştir. Üstelik bu muhayyile kulaktan kulağa sadırdan sadıra yıllar geçtikçe zayıflamamıştır. Halk dininin

³² Temiz Dede, a.g.e., s. 109-110.

³³ Yıldırım, a.g.e., s. 151.

³⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 30.

³⁵ Ocak, a.g.e., s. 36-37.

temelini oluşturan ve kutsal nitelik taşıyan bu velilerin hayatları bir noktadan sonra ise unutulmasın diye bir yazar tarafından yazıya geçirilmiştir. Aslen sözlü kaynaklar niteliğine sahip olan bu eserlerin yazıya geçirilmesi adlarına yazılmış olan velilerin yaşadıkları devirlerden sonraki bir döneme aittir. Bir diğer deyişle, halk arasında anlatılan bu kerametler unutulmasın, velinin yaşamı gelecek kuşaklara da iletilebilsin diye yazıya geçirilmiştir. Bektaşî Tarikatı'nın kuruluşu bu bakımdan güzel bir örnek teşkil eder. Aşıkpaşazade'ye göre, Bektaşîler Tarikatı'nın kurucusu [...] Hacı Bektaş değil, onun manevi eşi Kadıncık Ana ve Kadıncık Ana'nın müridi Abdal Musa'dır.³⁶ Abdal Mûsâ, Sultan Orhan'ın gazalarına katılmış ve Yeniçeriler ordusunun kuruluşu ile de bağlantısı olmuştur. Tarikatın kurumlaşması ise sultan II. Beyazıd'ın (1481-1512) 1501 yılında Hacı Bektaş tekkesi postnişinliği'ne getirdiği Balım Sultan'a dayanır.³⁷ Görüldüğü üzere, tarikat aslında bir kült etrafında kurulmuştur. Tarikatı kuran kişi bizzat Hacı Bektaş Veli olmamış aksine onun kerametleriyle yetişmiş ve bu bilinci edinmiş tarikler olmuştur. "Büyük ihtimalle Hacı Bektaş'ın vefatından sonra çevresinde bulunanlar, gittikleri yerlerde Hünkar'ın hikayelerini anlatmışlar ve bu şekilde Bektaş kültü genişletilmiştir. Amaçlarının kültün yayılması olduğu da hikâyelerin içeriğinden anlaşılmaktadır."³⁸

Alevi-Bektaşilik bilincinin oluşumu ve sürdürülmesiyle ilgili çalışmalar yürüten antropolog Mark Solileau anlatıların önemini altını çizmektedir. Soileau'ya göre Hacı Bektaş Veli'nin anlatılarını ve Makalat'ını dinleyen veya okuyanlar imgesel olarak kendilerini bu ilişkiler çerçevesine oturtmakta ve Bektaşî kimliğini bulmaktaydılar.³⁹ O halde Alevilik tam da bir din olarak bellekle oldukça yakından ilintili hale gelmekte ve bu bellek, etniklik bilincinin oluşumunda başrolde bulunmaktadır. Köprülü de halk dini özelinde belleğin altını çizmekte bu niteliğin yeni anlatıların ortaya çıkmasına olanak verdiğini ifade etmektedir.⁴⁰ Bektaşilik üzerine önemli çalışmaları olan ünlü Türkolog Irene Melikoff'un kitabına verdiği isim ve ismin Türkçeye çevrilmesinde

³⁶ Irene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar: Alevilik Bektaşilik Araştırmaları**, çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1994, s. 205.

³⁷ Melikoff, **a.g.e.**, s. 21-22.

³⁸ Mark Soileau, "Vilayetname: Bir Metnin Serüveni", **Hacı Bektaş Veli: Güneşte Zerresinden Deryada Katresinden** içinde, der. P. Ecevitoglu, A. M. İrat, A. Yalçınkaya, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 89

³⁹ Soileau, **a.g.e.**, s. 91.

⁴⁰ Mehmed Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Akçağ Yayınları, 2011, s.41.

kendisinin Türkçe çevirmenine verdiği bilgiler Alevi topluluğundaki anlatıların önemini ortaya koymasından dolayı ayrıca önem taşımaktadır. *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe* başlığıyla Türkçeye tercüme edilen kitabın Fransızca yayınının alt başlığında “mythe” ve “avatar” sözcükleri yer almaktadır. Eserin Türkçe çevirisinin “Efsaneden Gerçeğe” biçiminde yapılması ise yazarın bir seçimidir. Yazar bu tercihle, Hacı Bektaş’ın gerçek bir tarihsel kişilik olmakla birlikte, onu yalnızca anlatılarla tanıdığımızı, onun bir söylence kahramanı olduğunu ve bir “mythe” (anlatı) olarak Alevilerin bilincinde yaşadığını belirtmektedir.⁴¹

SONUÇ

Etniklik çoğu zaman ortak bir soy veya kan bağı temelinde gelişen bir topluluk bilinci olarak algılanıyor olsa da toplulukların “biz” bilincini oluşturan daha soyut bağlılık biçimleri de etnikliği üretebilme kapasitesine sahiptir. Alevi-Bektaşî toplulukları etno-dinsel bir topluluk yapan bağları bu bakımdan önem arz etmektedir. Topluluk kendini Alevilik üzerinden temellendirmekte ancak bu din de anlatılar üzerinden şekillenmektedir. Bir diğer deyişle Alevi bilincinin kazanılmasında dinsel ve mitik anlatılar ön planda yer almakta ve esas teşkil etmektedir. Genellikle dinsel önder ve velilerin kerametleri ile hayat hikâyelerini anlatan anlatıların bu rivayetler dizisinin içeriği ise nesep bağlarının öne çıkmasıyla yapılanmıştır.

⁴¹ Turan Alptekin, “Çevirenin Sunuşu”, **Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe** içinde, İstanbul: Cumhuriyet Kitap, 1999, s. 11-12.

KAYNAKÇA

- Alptekin, T. (1999). “Çevirenin Sunuşu”, **Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe** içinde, İstanbul: Cumhuriyet Kitap.
- Assman, J. (2001). **Kültürel Bellek**, çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Casanova, J. (2014). **Modern Dünyada Kamusal Dinler**, çev. Mehmet Murat Şahin, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Cassirer, E. (1980). **İnsan Üstüne Bir Deneme**, çev. Necla Arat, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- el Zein, A. H. (1977). “Beyond Ideology and Theology: The Search For An Anthropology of Islam”, **Annual Review of Antropology**, 6, s. 227-54.
- Evliya Ç. (2003). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Prof. Dr. Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Güzel, A. (1999). **Abdal Musa Velayetnamesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karakaya-Stump, A. (2015). **Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yayınları.
- Karamustafa, A. (2010). “Hacı Bektaş Veli ve Anadolu’da Müslümanlık”, **Hacı Bektaş Veli: Güneşte Zerresinden Deryada Katresinden** içinde, der. P. Ecevitoğlu, A. M. İrat, A. Yalçinkaya, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Karamustafa, A. (2016). “Anadolu’nun İslamlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu”, **Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik** içinde, der. Y. Çakmak, İ. Gürtaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kehl-Bodrogi, K. (2012). **Kızılbaşlar/Aleviler**, çev. O. Değirmenci, B. E. Aybudak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2011). **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Malinowski, B. (1990). **Büyük, Bilim ve Din**, çev. S. Özkal, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Melikoff, I. (1994). **Uyur İdik Uyardılar: Alevilik Bektaşılık Araştırmaları**, çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Melikoff, I. (1999). **Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe**, İstanbul: Cumhuriyet Kitap.
- Mestrovic, S. (2015). **G. 21. Yüzyılda Durkheim**, çev. S. Güldal, S. Güldal, İstanbul: Matbu Kitap.
- Ocak, A. Y. (1992). **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ocak, A. Y. (2010). “Türk Halk İslamı: Tarihsel Temeller-İnanç Yapısı-Teolojik Karakter-Modernleşme Problemi”, **Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası** içinde, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Smith, A. D. (1994). **Milli Kimlik**, çev. Bahadır S. Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soileau, M. (2010). “Vilayetname: Bir Metnin Serüveni”, **Hacı Bektaş Veli: Güneşte Zerresinden Deryada Katresinden** içinde, der. P. Ecevitoglu, A. M. İrat, A. Yalçinkaya, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Stevens, J. (2001). **Devletin Yeniden Üretimi**, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Temiz Dede, H. (Yy). **Horosan’dan Almanya’ya: Bir Dedenin Alevilik Üstüne Düşünceleri**, İstanbul: Aydıuşu Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2003). **Anadolu’nun Dini Sosyal Tarihi**, çev. ve haz. A. Taşgın, Ankara: Kalan Yayınları.
- Vernant, J. P. (1996). **Eski Yunanda Söylen ve Toplum**, çev. Mehmet E. Özcan, Ankara: İmge Kitabevi.
- Yalçinkaya, A. (2005). **Pas: Foucault’dan Agamben’e Sıvılaşmış İktidar ve Gelenek**, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Yaman, M. (1993). **Alevilik: İnanç-Edeb-Erkân**, İstanbul: Ufuk Matbaası.
- Yıldırım, R. (2012). “Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, c. 62. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hacim-sultan>

**MUHASEBE MESLEK
MENSUPLARININ ÇEVRE
MUHASEBESİ HAKKINDAKİ
GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

**BÖLÜM
7**

Murat KARA¹

¹ Dr. Öğr.Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Gevaş Meslek Yüksekokulu, Gevaş, Van
karamurat_4401@hotmail.com

1.GİRİŞ

Teknolojide meydana gelen değişim ve gelişmelerle birlikte kâr maksimizasyonu, refah seviyesinin yükselmesi, hızlı kentleşme gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Kârı maksimize edilebilmek için doğadaki kıt kaynakların israfı, çevresel kayıpları önemsemeksizin elde edilen refah, teknolojideki gelişmeler, hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme, rekabet koşulları ve doğal afetler gibi sebeplerden dolayı birçok çevresel sorunun oluştuğu görülmektedir (Altınbay, 2007:1).

Ekonomi ile çevre arasındaki ilişkinin öneminin incelenmesi, artan çevresel sorunlarla birlikte çevresel bilincin oluşmasını sağlamıştır. Çevresel sorunlar beraberinde ekonomik faaliyetlerin çevre sorunlarına yönelik çözüm üretmesini gerekli kılmıştır. İşletmelerin çevreleri ile olan ilişkisi düşünüldüğünde, işletmeler de çevresel sorunlar oluşumunda sorumludurlar. Bu nedendir ki, işletmelerde çevre sorunlarında çözümsel katkıda bulunurken, muhasebe bilimi çevreyle yakından ilgilenmeye başlamıştır (Gönen;Güven,2014:40).

Çevre muhasebesinin işletmelerde kullanılmaya başlanmasının önemli nedenleri; çevrenin korunması, çevrenin doğal yapısının sürdürülmesi ve işletme atıklarının çevreye verdiği zararın engellenmeye çalışılmasıdır (Yarbaşı, 1998: 60-64). İşletmelerin üretimleri sonucundaki atıklar ve çevreye verdikleri zararları bilmeleri ve bunları gidermeleri gerekmektedir. Çevre muhasebesi ile işletmeler faaliyetleri sonucundaki çevresel kaynaklardaki artış ve azalışları ile bu bilgileri ilgili yerlere ileten bir bilgi sistemi sağlamaktadır. Bu sebeple, işletmeler tekdüzen muhasebe kayıtlarında çevre maliyetlerini ayrı hesaplarda sınıflandırarak muhasebeleştirilmeli ve çevresel kararları alabilmek için ilgililere raporlar sunulmalıdır. Çevre muhasebesinin en önemli amacı, işletmelerin çevresel faaliyetler sonucundaki zararı en aza indirmek ve bu bilgileri finansal tablolara sunmaktır.

2. ÇEVRE MUHASEBESİ

Literatürde “yeşil muhasebe” (green- accounting) ya da “doğal kaynak muhasebesi” (natural resource accounting) olarak da adlandırılmaktadır. Finansal muhasebede ölçümleme işlevlerinin dikkatle uygulanmasıdır (Alagöz;Yılmaz,2001:150). Diğer bir tanımla, bir işletmenin faaliyetlerinin çevresel olarak sınıflandırılmak, envanterlemek, envanterdeki değişimleri izlenmek, bu değişimlerin parasal ve/veya

fiziksel boyutlarını ortaya koymak ve bunu işletme bilançosuyla bütünleştirmek işletmenin gerçek kârlılığını ortaya koymaktır (Gönel ; Atabarut, 2005:26). Bu tanım ile çevre maliyetlerinin hem kayıt altına alınması hem de finansal tablolarda gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Çevre muhasebesinin bir diğer amacı da işletmenin doğal çevre ile olan ilişkileri hakkında ilgililere bilgi sağlamasıdır. Bu amaç dışında özel amaçları da mevcuttur. İşletmelerin çevre muhasebesini uygulama amaçlarını maddeler halinde şöyle sıralanabilir (Kaya, 2006: 40):

- *Bilgi Üretimi*
- *Kaynak Envanterini Çıkarmak*
- *Mamul Maliyetinin Doğru Hesaplamasına Katkı Sağlamak*
- *Gerçek Kâr veya Zararın Hesaplanmasına Katkı Sağlamak*
- *Uluslararası Piyasalarda Rekabet Şartlarına Uyumu Kolaylaştırmak*

3. ÇEVRE-MUHASEBE İLİŞKİSİ

İnsanoğlunun çevreye karşı olan duyarlılığı, çevresel sorunların artması, kıt kaynakların aşırı kullanılması v.b. sebeplerden dolayı artmıştır. Bu gelişmelerle birlikte muhasebenin çevre ile ilişkilendirilmesi gerekliliği önem kazanmıştır. Artan rekabet ortamında işletmeler ayakta kalabilmek, tüketici ihtiyaçlarına cevap verebilmek ve faaliyetlerini sürdürebilmek için üretimleri esnasında birçok çevresel kaynağı kullanmaktadırlar. Çevresel sorunları açısından muhasebenin faydalı olabileceği alanlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Gönen ve Güven, 2014:40):

- Çevresel sorunların etkisine ilişkin sosyal sorumluluk anlayışının işletmenin finansal yapısına ve yıllık hesaplarına yansıtılması,
- Çevresel sorunlarının denetim programlarına dâhil edilmesi,
- Çevresel raporlamanın yaygınlaştırılmasını sağlayacak teori ve uygulamalar,
- İşletmelerin çevresel beyan ve raporlarının incelenmesi ve denetlenmesine katkı sağlama,

- Çevresel karar verme ve yönetim sistemlerinin değerlendirilmesi konularına katkı sağlama.

Çevre faaliyetlerinin kayıtlanması sadece bilanço hesaplarında değil aynı zamanda sonuç hesaplarında da olmalıdır. Böylece genel muhasebe ve çevre muhasebesi ilişkisi gider ve maliyet niteliğindeki faaliyet kayıtlanmasında ortaya çıkar. Bu noktadan hareketle çevreyle ilgili klasik giderlere ek olarak; çevreyle ilgili vergiler ve cezalar, emisyon (salınım) kontrol ve azaltma giderleri, çevreyle ilgili yatırımların amortismanı vb. giderlerin raporlanması ile genel muhasebe ve çevre muhasebesi bilgi alışverişinde bulunacaktır (Gray vd. 1993: 23).

Finansal muhasebedeki terimlerden çevresel unsurların yer aldığı tanımlar aşağıdaki gibi açıklanabilir (Kaya, 2006: 43-44):

- *Varlık*: Hava, su, toprak vb. doğal kaynakların varlıklara dâhil edilmesidir.
- *Borç*: Borç tanımına ek olarak doğal kaynak tüketme riski de katılmaktadır.
- *Gider*: Gider kapsamı genişletilerek işletmelerin doğal sermayeyi koruma giderleri de gider kapsamına alınmaktadır.
- *Maliyet*: Çevresel sosyal maliyetlerin de maliyet unsuru olarak hesaba katılmasıdır.

4.ÇEVRE MUHASEBESİNİN UYGULANMASINDAKİ GÜÇLÜKLER

Çevre muhasebesinin geliştirilmesi ve uygulanmasında belirlenen güçlükler aşağıdaki gibi sıralanabilir(Şakrak, 1997: 134).

- *Çevresel Dışsallıkların İçselleştirilmesindeki Güçlükler*: Dışsallık, faaliyet sonucunda meydana gelen fakat faaliyeti yapan tarafından üstlenilmeyen olumlu veya olumsuz etkilerdir. Çevresel dışsallıkların içselleştirilmesi çevre muhasebesinin etkinliğinin sağlanmasındaki en önemli unsurlardan birisi olmakla birlikte işletmeler genellikle olumsuz çevresel dışsallıkların içselleştirilmesinden kaçınılmaktadırlar. Çevresel dışsallıkların içselleştirilmesi, işletmeye ek maliyet getirmekte ve dışsallıkların içselleştirilmesi tespit edilme güçlüğünün yanı sıra

boyutlarının ölçülmesi, değerlendirilmesi güçlüğü bulunmaktadır (Soylu, 2005: 72).

- *Çevresel Etkilerin İşletmenin Bütün Faaliyetlerini Kapsaması:* İşletmelerin faaliyetlerinin sonucunda çevresel etkilerinin olması ve bu çevresel etkilerinde maliyetlerinin ayrıca değerlendirilmesinin işletmeye ekstra güçlüğünün olmasıdır.
- *Çevresel Etkiler Faaliyetler İtibarı İle Zaman ve Yer Olarak Önemli Farklılıklar Göstermektedir:* Her zaman veya her yer için, çevresel etkiler ilgili sınır değerler konulması ve bunların denetlenmesi aynı sonuçları vermeyebilir.
- *Çevre Muhasebesinin Uygulanması İşletmeler İçin Ek Maliyet ve Yük Getirmektedir:* İşletmeler açısından zorunlu yaptırımlar olmadığı sürece çevre muhasebesi uygulamanın ek maliyet getireceği söz konusu olduğunda faaliyetlerin muhasebeleştirilmesinden işletmeler kaçınma eğiliminde olacaktır.

5. VAN İLİNDEKİ MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ ÇEVRE MUHASEBESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA

5.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışma ile Van ilindeki muhasebe meslek mensuplarının çevre muhasebesi hakkındaki görüş ve düşünceleri tespit etmek amaçlanmıştır. Anket formları tesadüfi yöntemle seçilen 120 muhasebe meslek mensubuna yüz yüze uygulanmıştır.

5.2. Araştırma Yöntemi ve Güvenilirliği

Anket yöntemiyle yapılan araştırma ile daha önce bu alanda yapılan çalışmalar incelenmiş olup, benzer çalışmalardan faydalanılmıştır. Anket sorularının hazırlanmasında meslek mensuplarının görüşlerinden de yararlanılmıştır. Anketten elde edilen veriler SPSS programından yararlanılarak değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular, yüzde dağılım yöntemiyle birlikte tablolar halinde sunulmuştur. Araştırmadaki Cronbach Alpha değeri 0,950 ile verilerin güvenilirliği yüksek çıkmıştır.

5.3. Araştırma Bulguları

5.3.1. Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Özellikleri ile İlgili Frekans Analizi Sonuçları

Demografik özelliklere ait analize ilişkin sonuçlar şöyledir;

Tablo 1. Demografik Özellikler

Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde (%)		Eğitim Durumu	Frekans (f)	Yüzde (%)
Erkek	100	83		Ortaöğretim	0	0
Bayan	20	17		Lise	15	13
Toplam	120	100,0		Ön lisans	0	0
Yaş	Frekans (f)	Yüzde (%)		Lisans	70	58
18-24	5	4		Y. Lisans	25	21
25-30	23	19		Doktora	10	8
31-40	35	29		Toplam	120	100,0
41-50	32	27		Mezun Olunan Bölüm	Frekans (f)	Yüzde (%)
51-60	25	21		İşletme	90	75
Toplam	120	100,0		Kamu Yönetimi	13	11
Mesleki Faaliyet Yılı	Frekans (f)	Yüzde (%)		İktisat	12	10
1-3	13	11		Ekonometri	0	0
4-6	18	15		Maliye	5	4
7-9	17	14		Diğer	0	0
10-15	29	24		Toplam	120	100,0
16-19	13	11				
20 ve üstü	30	25				
Toplam	120	100,0				

Tablo 1'e göre muhasebe meslek mensuplarının yüksek oranı erkektir. 31-40 yaş aralığındaki muhasebe meslek mensuplarının oranı diğer yaş aralıklarına göre yüksektir. Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının büyük çoğunluğu 20 yıl ve üzeri ile 10-15 yıl arasında mesleki faaliyetlerini yerine getirdiği görülmektedir. Muhasebe meslek

mensuplarının çoğu lisans mezunu olup, İşletme bölümünden mezun olmuşlardır.

5.3.2. Muhasebe Meslek Mensuplarının Çevre Muhasebe İle İlgili Görüş ve Düşünceleri

Tablo 2. Muhasebe Meslek Mensuplarının Çevre Muhasebesine İlişkin Görüşleri

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Çevre Muhasebesi hakkında bilgi sahibiyim.	-	30	-	40	30	100
Çevre Muhasebesi ile sosyal sorumluluk kavramı arasında ilişki vardır.	-	4	12	62	22	100
Çevre ile ilgili mali nitelikli işlemlerin muhasebeleştirilmesi gereklidir.	-	-	-	40	60	100
Muhasebe bilim dalının çevresel sorunların önlenmesinde çevreye ilişkin araştırmalar yapması önem arz eder.	-	-	10	50	40	100
Muhasebe sistemi içinde çevresel bilgilerde öngörülmelidir.	-	-	20	50	30	100
Çevresel bilgiler mali tablolara yansıtılmalıdır.	-	-	35	25	40	100
Meslek mensupları, çevresel bilgi sistemi hazırlama ve geliştirme konusunda sorumluluk almalıdır.	-	-	25	35	40	100
Çevre muhasebesi uygulamalarında bazı sorunlarla karşılaşmaktadır.	6	10	35	45	4	100
Şu an uygulanmakta olan muhasebe sistemi çevresel sorunlara yönelik olarak gerekli tedbirlerin alınmasında yeterlidir.	3	40	25	15	17	100
Çevre muhasebesi uygulamalarında devletin desteği artırılmalıdır.	3	5	5	65	22	100

Tablo'ya göre muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğu çevre muhasebesi hakkında bilgi sahibidir. Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarına göre sosyal sorumluluk kavramı ile çevre muhasebesi arasında ilişki vardır. Yine muhasebe meslek mensuplarına göre çevre ile ilgili mali nitelikteki işlemlerin muhasebeleştirilmesi gereklidir. Muhasebe meslek mensuplarına göre muhasebe biliminin de ve muhasebecilerinde çevre sorunlarının önlenmesinde araştırmalar yaparak rol alması gerekli ve muhasebe sisteminde çevresel bilgiler olmalı ve mali tablolara yansıtılmalıdır. Muhasebe meslek mensuplarına göre çevre muhasebesi uygulanırken bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarına göre çevresel sorunlara yönelik olarak gerekli tedbirlerin alınmasında, şu an uygulanmakta olan muhasebe sistemi yeterli görülmemektedir. Muhasebe meslek mensuplarına göre çevre muhasebesi uygulamalarında devletin desteği artırılmalıdır.

6. SONUÇ

Çevre muhasebesi uygulamalarının işletmelerin isteğine bağlı olarak gerçekleştirilmesi, işletmelerin çevre bilinci geliştirmelerini sekteye uğratmaktadır. Konuya ilişkin işletmelerin motivasyonlarının artırılması gerekmektedir. İşletmelerin hazırlayacakları raporlarda çevresel bilgilerin ne kadarını açıklayacakları, hangi faaliyetleri vurgulayarak, hangilerini göz ardı edecekleri konusunda serbest ve kendileri lehine davranmaları söz konusu olacaktır. Çevre muhasebesi uygulamalarının muhasebeleştirilmesinin yasalarla zorunlu hale getirilmesi gerekliliği ortadadır. Bu sayede uygulanacak cezai yaptırımlar, işletmeler için bağlayıcı bir unsur olacak ve çevresel tahribat en aza indirilebilecektir. Finansal tablolarda yer verilecek çevresel bilgiler için terim birliği sağlanması, finansal tablo kullanıcıları için önem arz etmektedir. Çevre muhasebesine gereken önemin verilmesi, çevresel bilgilerin muhasebeleştirme ve raporlanması konusuna açıklık ve netlik kazandırılması, işletme içi ve dışı finansal tablo kullanıcılarına, tabloları okuma, planlama, karar alma, uygulama ve denetleme aşamalarında büyük ölçüde destek olacaktır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir:

- Van il merkezindeki muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğu baylardan oluşmaktadır. Bayanların sayısı azınlıktadır.

- Muhasebe meslek mensuplarının eğitim düzeyleri yüksektir. Meslek mensupları arasında üniversite mezunu sayısı fazladır.
- Muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğu orta yaş diye tabir edeceğimiz 30 ve üzeri yaştadır.
- Muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğu işletme mezunudur. Meslek mensuplarının çoğunluğu mesleki faaliyetlerinin 10 yılı ve üzerinde faaliyet göstermektedirler.
- Muhasebe meslek mensuplarının büyük çoğunluğu çevre muhasebesi hakkında bilgi sahibidir.
- Muhasebe meslek mensuplarına göre sosyal sorumluluk kavramı ile çevre muhasebesi arasında ilişki vardır.
- Muhasebe meslek mensuplarına göre çevre ile ilgili mali nitelikteki işlemlerin muhasebeleştirilmesi gereklidir.
- Muhasebe meslek mensuplarına göre muhasebe biliminin de ve muhasebecilerinde çevre sorunlarının önlenmesinde araştırmalar yaparak rol alması gerekli ve muhasebe sisteminde çevresel bilgiler olmalı bu çevresel bilgiler mali tablolara yansıtılmalıdır.
- Muhasebe meslek mensuplarına göre çevre muhasebesi uygulanırken bazı sorunlarla karşılaşmaktadır.
- Muhasebe meslek mensuplarına göre çevresel sorunlara yönelik olarak gerekli tedbirlerin alınmasında, şu an uygulanmakta olan muhasebe sistemi yeterli görülmemektedir.
- Muhasebe meslek mensuplarına göre çevre muhasebesi uygulamalarında devletin desteği artırılmalıdır.

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırmanın sadece Van ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının çevre muhasebesi hakkındaki bilgi düzeyleri ve düşünceleri analiz edilmiştir. Aynı çalışma Van'da faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde tekrar uygulanarak aradan geçen sürede muhasebe meslek mensuplarının çevre muhasebesi hakkındaki bilgi düzeyleri ve düşünceleri değerlendirilebilir. Araştırma, zaman ve maddi olanaklar kısıtından dolayı sadece Van ilindeki muhasebe meslek mensuplarına yapılmıştır. Farklı illerde benzer çalışmanın yapılması faydalı olacaktır.

Muhasebe meslek mensuplarının çevre muhasebesi hakkındaki bilgi düzeyleri ve düşünceleri ilgili daha geniş katılımlı çalışmalar yapılabilir.

7. KAYNAKÇA

- Alagöz, Ali; Yılmaz, Baki (2001), “Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetler”, Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi, 2(1), 150-168.
- Altınbay, Ali (2007), “Çevresel Maliyetlerin Raporlanması”, Akademik Bakış Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı 11, s:1-15.
- Gönel, Feride; Atabarut Tamer(2005),”Şirketlerin Yeni Yönetim Aracı: Çevre Muhasebesi”, TÜSİAD.
- Gönen, Seçkin; Güven, Zeynep (2014), “Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Seramik Fabrikasında Uygulama” ,Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı 63,s:40.
- Gray,Rob;Jean Bebbington ;Diane ,Walters (1993), Accounting for the Environment by the Chartered Association of certified Accountants, Accounting and Business Research, Scotland.
- Kaya, Uğur (2006), İşletme – Doğal Çevre İlişkilerinin Mali Tablolar Aracılığıyla Raporlanması ve Denetimi, Yayın No:201, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Soylu, Kamuran, Çevre Muhasebesinde Çevre Maliyetlerinin Belirlenmesi ve Tüpraş’da Bir Uygulama, basılmamış Doktora Tezi, Kocaeli, 2005.
- Şakrak, Münir, Maliyet Yönetimi, Yasa Yayınları, İstanbul, 1997.

**SARI KEÇİLİ AŞİRETİ
YÖRÜKLERİNİN SOSYAL YAPISI
(1843 TARİHLİ İNCİR KAZASI
ÖRNEĞİ)**

**BÖLÜM
8**

Mustafa Ali UYSAL¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak Hikmet Tolunay MYO,
mauyasal@mehmetakif.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı devletinde modern anlamda ilk genel nüfus sayımı, 1831 yılında yapılmıştır. II. Mahmut'un 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ile birlikte Müslüman halktan oluşan Asakir-i Mansure-i Muhammediye kurulmuştu. Yeni kurulan bu ordunun asker ihtiyacını karşılamak, nüfus tespiti yapılmak istendi. Bir diğer neden ise halktan alınacak vergileri belirlemek ve tekrar devletin gelir ve giderini dengelemektir. 1831 yılı ile başlatılan nüfus sayımı, Müslim ve gayrimüslim erkek nüfusunu içeren ilk nüfus sayımı olması açısından önem arz etmektedir. 1831 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımından sonra değişik tarihlerde bölgesel veya genel nüfus sayımları yapıldığı görülmektedir.

Osmanlı kent tarihi araştırmalarında başvurulan önemli kaynaklar arasında arşiv belgeleri yer almaktadır. Zaman, mekân ve insan unsurunu bir arada barındıran arşiv belgeleri arasında önemli kayıtlardan olan nüfus defterleri araştırmamızın kaynağını oluşturmaktadır.¹ Arapça nefis kelimesinin çoğulu olan nüfus, “*nefis, ruh, can, hayat*” manalarına gelip, daha çok bir coğrafyada yaşayan insanları ifade eder. “*Bir yerde oturan, ikamet eden*” anlamındaki sakinin çoğulu olan sükkân/sekene de nüfus kelimesinin karşılığında kullanılmıştır.² Nüfus kelimesini kısaca tanımlarsak, sınırları belli olan bir alanda ve belli dönemde yaşayan insan sayısı olarak açıklamak mümkündür. Bu alan, yeryüzü üzerindeki bölge, bir köy, bir kasaba, şeklinde olabilmekteydi.³

Osmanlı Devletinde klasik dönemde nüfus kayıtları denilince tahrir defterleri akla gelmektedir. Merkezi hükümet klasik dönemde, fethedilen bölgede, öncelikle nüfus ve arazi tahriri yapmaktaydı. XV-XVI. yüzyıllardaki tahrirler, yetişkin erkekleri, özellikle vergi ödeyen kişi olarak hane reisiyle birlikte bekârları ve diğerlerini kapsamaktaydı.⁴

¹ Kazım Kartal, “Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(4), 2019, s. 256-264.

² Kazım Kartal & Serpil Sevim Kartal, “H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo-Ekonomik Ve Demografik Yapısı”, *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, Gece Akademi, C.2, Aralık 2018, s. 109-128; Kazım Kartal, “Malatya Sancağı Tabii Gözene, Kadir uşağı, Alişar Ve Kuşdoğan karyeleri'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, *4. Uluslararası Tarih Ve Kültür Kongresi*, Mayıs 2019, Malatya, s. 1-10.

³ Kenan Gürtan, *Demografik Analiz Metotları*, Sermet Matbaası, İstanbul 1969, s. 5; Hüseyin Muşmal & Mehmet Özçelik, “1834 Ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır Ve Elmasın (Güneysınır)”, *SUTAD*, Güz 2018; (44), s. 183-215.

⁴ Ö. Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, Cilt: 2/1, (İstanbul 1941), s. 29-59; Erhan Afyoncu, “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2003, s. 267-286.

XVII. yüzyıla kadar, periyodik denebilecek nitelikte olan bu tahrir defterlerinin yerini, avâriz⁵ vergilerini toplamak için oluşturulan avâriz defterleri almıştır. XVIII. yüzyılda müstakil avâriz defterlerine ilave olarak, kadı sicillerindeki tevzî defterleri, cizye⁶ defterleri tutulmaya devam edildi. Her ne kadar bu tahrirler, yapıldığı dönemin nüfusuna ait bizlere bazı bilgiler verse de nüfus verilerini ortaya çıkarmada yeterli değildi.⁷ 1831 yılında II. Mahmud döneminde modern anlamda nüfus sayımlarına geçildi.⁸ Bu nüfus sayımlarını, temettuat sayımları, devlet ve vilayet salnameleri,⁹ Muhasebe defterlerinde tutulan kayıtlar¹⁰ ve seyahatların bildirdikleri takip etti.¹¹ Biz bu çalışmamızda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde, NFS.d., 3271 ve 3276 numaralı nüfus defteri odaklı İncir kazasında yaşayan Sarı keçili aşiretinin sosyal yapısı üzerinde durduk.

1. İncir Kazasının İdari Yapısı

Günümüzde Burdur ili Bucak ilçesinin batı tarafında bulunan İncir, 16. Yüzyılda “İncirli Mezraası” ve “İncir kazası” olarak, XVII. Yüzyılda “Ağlasun maa İncir kazası” olarak Ağlasun kazası ile birlikte

⁵ Avanz vergileri ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Mustafa Ali Uysal & Kazım Kartal, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850)*, Gece Akademi, Ankara 2018, s. 26.

⁶ Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyıla kadar bu vergi için haraç kelimesi kullanılmış, daha sonra cizye veya cizye-i şer’î tabiri yaygınlaşmıştır. Ayrıca bazı belgelerde “baş haracı” tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu vergiyi toplayanlara önceleri harâcî veya haraccı, daha sonra ise cizyedar adı verilmiştir. Cizye vergisi ile ilgili bkz: Halil İnalçık, “Cizye”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 45-48; Kazım Kartal, “Tanzimat Süresince Diyarbakır’ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)”, Edit: Oktay Bozan & Hakan Asan vd., *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Manas Yay., Ankara 2019, s. 191-225; Kazım Kartal & Mustafa Ali Uysal, “Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Edit: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar Yay., İstanbul 2018, s. 223-256.

⁷ Abdulkadir Gül, “Son Dönem Osmanlı Eğin Nüfus Defterleri Ve Bize Sundukları”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Yıl 2015, C. 3, S. 7, s. 158.

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TÜİK Yayınları, Ankara 1997, s. 10-20; Mustafa Ali Uysal & Kazım Kartal, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850)*, Gece Akademi, Ankara 2018, s. 2.

⁹ Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1982, s. 17.

¹⁰ Kazım Kartal, “1846 Tarihli Muhasebe Defterinin Değerlendirilmesi Ve Tahlili”, *Uluslararası 29 Ekim Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu*, 26-29 Ekim 2019 İzmir.

¹¹ Abdulkadir Gül, a.g.m.

kaydedilmiş, XVIII. Yüzyılda “İncir Pazarı” adını almış ve Ağlasun kazasına bağlı bir idari birim olarak yer almıştır¹².

“İncir Pazarı” veya “İncirli Pazarı” adı da verilen¹³ bu yer hakkında Şemsettin Sami, “Kâmus-ul A’lam” adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: “İncirli Bazarı (yahud İncir Bazarı), Konya vilayetinin Burdur sancak ve kazasında nahiye merkezi bir küçük kasaba olup, nahiyesi ekseriya Ağlasun nahiyesiyle birlikte idare olunur¹⁴.”

Ali Cevad, “Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı” adlı eserinde “İncir Pazarı”nı, Konya vilayetine bağlı bazen nahiye olan bir mevkiin ismi olarak tanıtmaktadır¹⁵. Süleyman Şükrü Karçınzade, 1886 yılında ziyaret ettiği bu yer hakkında “Seyahatül Kübra” adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: “İncirli köyüne yakın güzel manzaralı bir mevkiye yapılmış olan İncirhanı, Selçuklulardan kalan eserlerin en büyüklerindedir. İncirhanı'nın mevki, şehir ve kasabalara uzak kenar köylerin ortasında olmakla, havlusunda haftada bir defa açık pazar kurulmaktadır. Eskiden beri kurulan bu pazara para ile kimse gelmez. Köylüler yağ, bal, yumurta, zahire, keçi, koyun, kara sığır, manda derileri, çeşitli av hayvanı derileri ve benzeri getirirler, Isparta ve Burdur'un pazar koğulayıcı pazarlarında yerli ve yabancı mallar ve "Komşu Çatlatan" unvanlı solucu elvan basmalar ile bu mevkiye dikilip mübadele suretiyle mükemmel alışveriş yaparlar¹⁶.”

Hicri 1246 (Miladi 1831) tarihli nüfus defterine baktığımız zaman Konya Eyaleti, Hamid Sancağı (Livası), “İncir Kazası” olarak kayıt yer almaktadır. Buna göre İncir merkez kazası veya İncir köyü yoktur. Ancak İncir kazasına bağlı Kestel, Yüreğil, Keçili, Ürkütlü, Seyyid, Dere ve

¹² COA, *İE.ML*, no: 2890, Kazım Kartal & Mustafa Ali Uysal, “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 81, Kasım 2018, s. 533-553; Serkan Sarı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Isparta 2008, s. 156; M.Sadık Akdemir, *XVIII yüzyılın ilk yarısında Isparta'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (170 ve 171 Numaralı Şerhiye Sicillerine Göre)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Doktora tezi), Isparta, 2004, s. 10.

¹³ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s. 250.

¹⁴ Şemseddin Sami, *Kâmusu'l A'lam*, C. II, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, s. 1047; Kazım Kartal & Mustafa Ali Uysal, “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 81, Kasım 2018, s. 533-553.

¹⁵ Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Kısım-ı Evvel, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1313, s. 121.

¹⁶ Süleyman Şükrü, *Seyahatül Kübra*, Elektrik Matbaası, Petersburg 1907, s. 54, 59-60.

Koklan adlarında yedi köy bulunmaktadır. 1831 yılında İncir kazasında 169 hanede 411 erkek nüfus yaşamaktadır¹⁷.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Hamid Sancağı'na ait temettuat tahriri Maliye Masârifât defterinde “İncirpazarı kazası” olarak¹⁸, Hicri 1261 (Miladi 1845) yılı temettuat defterinin ilk sayfasının başında ise, Konya eyaleti Hamid sancağı kazalarından Isparta kazasına tabi “İncir kazası” olarak kayıt görülmektedir¹⁹.

Hicri 1259 (Miladi 1843) yılı nüfus defterinde Ağlasun ve İncir kazaları birleştirilerek “Kaza-i Ağlasun maa İncir” şeklinde kaydedilmiştir²⁰. Hicri 1261 (Miladi 1845) yılı nüfus icmal defterinde ise Konya Eyaleti, Hamid ili kaymakamlığı idaresinde “İncir Pazarı kazası” adıyla belirtilmiştir. Bu deftere göre İncir Pazarı kazasının nüfusu 235'tir²¹.

1867 Vilayet Nizamnamesine göre İncir (İncirli), Hamid sancağı, Burdur kazasına bağlı nahiye durumundadır²². 1868 yılı Konya Vilayet Salnamesi'ne göre, İncir kazası, Konya vilayeti Hamid sancağına bağlı Burdur kazasının tek nahiyesi olan Ağlasun nahiyesine bağlıdır ve “Maa İncirli Ağlasun nahiyesi” olarak kaydedilmiştir. 1868 yılında İncirli ile birlikte Ağlasun nahiyesinin mahalle ve köy sayısı 22, nüfusu 3412'dir²³. 1872 yılı salnamesine baktığımızda, Burdur Hamid sancağından ayrılarak Konya vilayetine bağlı sancak olmuş ve Maa İncirli Ağlasun nahiyesi de Burdur sancağına (livasına) bağlanmıştır²⁴.

Konya Vilayet Salnamesine göre, 1881 yılından itibaren artık İncir kazası yoktur²⁵. 1894 yılı Konya Vilayet Salnamesinde Ağlasun kazasına bağlı İncirdere köyü bulunmaktadır²⁶. Daha önce İncir kazasına bağlı olan Dere köyünün adı İncirdere köyü olarak değişmiş ve İncir kazasının ortadan kalkmasıyla da buraya bağlı olan köyler Ağlasun'a bağlanmıştır.

¹⁷ COA, NFS. d., 3237, s. 32-38.

¹⁸ Kurtuluş Demirkol, Hamid Sancağı Temettuat Tahriri Masârifât Defteri Üzerine Bir Değerlendirme (1845-1848), *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı: 11, s. 144, 146.

¹⁹ COA, ML.VRD.TMT.d..., 10105, s. 2.

²⁰ COA, NFS. d., 3271, s. 79.

²¹ COA, NFS. d., 3691, s. 2-3.

²² Kadir Temurçin, Hamidâbâd Kazasında Nüfus (1831-1917), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, Elazığ 2007, s. 50.

²³ KVS, H.1285, s. 94.

²⁴ KVS, H.1289, s. 52.

²⁵ KVS, H. 1296, s. 128; KVS, H. 1298, s. 52.

²⁶ KVS, H. 1312, s. 284.

1914 yılı Konya Vilayet Salnamesine ve 1915 yılı Osmanlı Arşivindeki Burdur nüfusu ile ilgili bir belgeye baktığımız zaman, İncirdere köyünün Ağlasun nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir²⁷. Daha önce İncir kazasına bağlı olan bütün köyler Cumhuriyet döneminde Burdur ilinin Bucak ilçesine bağlanmıştır.

2. 1843 Yılında İncir Kazasının Sosyal Yapısı

2.1. Hane ve Nüfusu

Tablo 1. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında İncir Kazası Köylerine İskan Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu²⁸

Köy	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Hane Başına Düşen Kişi Sayısı
Kestel	20	76	3.8
Keçili	9	39	4.33
Yüreğil	6	21	3.5
Ürkütlü	6	35	5.83
TOPLAM	41	171	4.17

Sarı keçili aşiretinde iskana tabi tutulan kişilerin yerleştikleri köyler tabloda görüldüğü gibi Kestel, Keçili, Yüreğil ve Ürkütlü köyleridir. 1843 yılına ait Nüfus defterlerinden elde ettiğimiz bilgilere göre İncir kazasının hane sayısı 41 olup toplam erkek nüfus ise 171 kişidir. Toplamda hane başına düşen kişi sayısının 4.17 olduğu görülmektedir. Hane sayısı ve buna bağlı olarak erkek nüfusun en fazla olduğu köy ise Kestel köyüdür. Elimizdeki sayılar üzerine bir değerlendirme yaptığımızda Kestel köyünde hane başına 3.8 kişinin düştüğü görülmektedir. Keçili köyünde ise hane başına 4.33 kişi düşmektedir. Yüreğil köyünde hane başına 3.5 kişinin, Ürkütlü köyünde ise hane başına 5.83 kişinin düştüğü görülmektedir. Bu durumda hane başına nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu köyün Ürkütlü olduğunu söylemek mümkündür.

²⁷ COA, *DH. EUM. KLU*, 15/61, s. 3; KVS, H. 1332, s. 562.

²⁸ COA, *NFS.d.*, 3271, s. 88-98.

2.2. En Çok Kullanılan İsimler

Tablo 2. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında İncir Kazası Köylerine İskan Olunan Yörük Aşiretlerinin En Çok Kullandıkları İsimler²⁹

	Mehmed	Mustafa	Ahmed	Halil	İbrahim	Musa	Osman	Hasan	İsmail	Hubeyb	Ali	Süleyman	Yusuf
Kestel	13	5	3	6	4	5	5	3				1	
Keçili	4	5	5	1	1	2		1		1	1	1	
Yüreğil	2	1	1		1	1		2	1		1		2
Ürkütlü	2	6	4	4	4	2	1		2	1			
Toplam	21	17	12	11	10	10	6	6	3	2	2	2	2
Toplam Nüfus İçindeki Payı %	12.28	9.94	7.01	6.43	5.84	5.84	3.50	3.50	1.75	1.16	1.16	1.16	1.16

3271 numaralı defterdeki bilgilere göre İncir kazasında 13 farklı isim içerisinde en çok kullanılan isim 21 adet ve %12.28 pay ile Mehmed'dir. Mehmed isminin en çok Kestel köyünde kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra 17 adet ve % 9.94 pay ile Mustafa, 12 adet ve %7.01 pay ile Ahmed, 11 adet ve % 6.43 pay ile Halil isimleri kullanılmaktadır. İbrahim ve Musa isimlerini 10'ar kişi, Osman ve Hasan isimlerini 6'şar kişi, İsmail ismini 3 kişi, Hubeyb, Ali, Süleyman ve Yusuf isimlerini 2'şer kişi kullanmaktadır. İsimlerin büyük çoğunluğunun peygamber, halife ve sahabe adlarından oluştuğu anlaşılmaktadır. Sarı keçili aşiretinde kullanılan isimlere baktığımızda aslında bu aşiret mensuplarının Türk-İslam devletlerindeki örf, adet ve geleneklerine bağlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu durum aslında İslam dinine olan saygının etkisini göstermektedir.

2.3. Hanelere Göre Fiziki Özellikleri

Nüfus defterleri, kayıt altına alınan kişilerin fiziksel özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. Fiziksel özellik olarak da genellikle boy, sakal, bıyık, özür durumları kaydedilmiştir. Özür durumlarının kaydedilmesinin nedeni ise orduya alınmak istenen kişi sayısı ve vergi oranlarının tespiti için önemli olmasıydı. İncelediğimiz defterde şahıslar hakkında verilen kısa fiziki tanıttıcı bilgilerden o kişilerin bazı ipuçlarına ulaşmak mümkündür. İncelemiş olduğumuz nüfus defterinde kişileri tanımlamak amacıyla bireylerin boyları, sakalları ve bıyıklarının kayıt altına alındığı görülmektedir. Boyların belirlenmesi ise muhtemelen gözlem sonucunda belirlenmiştir. Bu nedenle fiziki özellikler hakkında

²⁹ COA, *NFS.d.*, 3271, s. 88-98.

bilgi verilirken kısa, orta, uzun boylu olarak tasnif edildiği incelemiş olduğumuz nüfus defterine konu olmuştur.³⁰ Anadolu coğrafyasında yaşayanların karakteristik özelliklerinden biri orta boylu oluşlarıdır ki bu da eşkâli verilenlerde çok bariz olarak ortaya çıkmaktadır (Tablo 3,4,5,6). Aşağıdaki tablolar incelendiğinde aynı şekilde orta boylu kişi sayısının çoğunlukta olduğu görülecektir. Sakal ve bıyık durumlarına baktığımızda ise dönemin şartlarına göre bireyin yetişkin olmasında önemli bir etken olan sakal ve bıyık bırakma konusunda kesin bir yaş sınırı koymak mümkün değildir. Sakalı-bıyığı çıkmamış delikanlılar için şabb-ı emred, bıyığı yeni terleyenler için ter bıyıklı olarak kayıt edilmişlerdir. İncelememize konu olan nüfus defterinde köylerin geneline bakıldığı zaman kara bıyıklı, ter bıyıklı, kara sakallı olarak tasnif edildiği görülmektedir (Tablo 3,4,5,6).

3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterinde 1843 yılında İncir Kazası köylerine iskan olunan Yörük aşiretlerinin hanesi ve hanede yaşayan kişi sayısı ile bu şahısların fiziki özellikleri belirtilmiştir.

2.3.1. Kestel Köyü

Tablo 3. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında İncir Kazası Kestel Köyüne İskan Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu ile Fiziki Özellikleri³¹

Karye-i Kesdel Tabi-i Kaza-i Ağlasun Maa İncir, Aşiret-i Sarı Keçili

Hane	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Fiziki Özellik
1	7	- Orta boylu ak sakallı, kethüda Mehmed - Kara bıyıklı veled-i İbiş - Ter bıyıklı Osman - Kara sakallı Mehmed
2	6	- Uzun boylu ak sakallı Mehmed veled-i Halil - Kara sakallı Halil
3	1	- Orta boylu kara sakallı Osman veled-i İbrahim
4	1	- Orta boylu kara bıyıklı Mehmed veled-i Hüseyin
5	2	- Orta boylu kara bıyıklı Osman veled-i Ömer

³⁰ Salih Akyel & Savaş Sertel, "Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği", *Journal of History and Future*, Cilt: 1, Sayı: 1, Aralık 2015, ss. 78-98; Kazım Kartal, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", *Tıdsad (Türk ve İslam Dünyası Araştırma Merkezi)*, S.12, Eylül 2017, s. 381-395.

³¹ COA, *NFS.d.*, 3271, s. 79-82.

		- Kara bıyıklı Ahmed veled-i Ömer
6	6	- Orta boylu ak sakallı Halil veled-i Mustafa - Kara bıyıklı Mustafa - Kara bıyıklı Mehmed - Ter bıyıklı Musa
7	4	- Orta boylu kara sakallı Musa veled-i Mehmed - Kara bıyıklı Mehmed - Ter bıyıklı Ahmed
8	4	- Orta boylu kara sakallı Mehmed veled-i Mustafa - Kara sakallı Hasan - Kara bıyıklı Mehmed veled-i Himmet
9	7	- Orta boylu ak sakallı Koca Osman veled-i Halil - Kara sakallı Mustafa - Kara sakallı Halil veled-i Osman - Kara sakallı İbrahim
10	2	- Orta boylu kara sakallı Süleyman veled-i Ömer
11	5	- Orta boylu ak sakallı Kara Halil veled-i İbrahim - Kara bıyıklı Mustafa - Ter bıyıklı Hasan
12	2	- Orta boylu kara sakallı İbrahim veled-i İbrahim
13	4	- Orta boylu sarı sakallı İbrahim veled-i Mehmed - Kara sakallı Mustafa veled-i Mehmed
14	2	- Orta boylu ak sakallı Mehmed veled-i Mehmed - Kara bıyıklı Mehmed
15	4	- Orta boylu kır sakallı Halil veled-i Osman - Kara bıyıklı Ali - Kara sakallı Mehmed
16	6	- Orta boylu kara sakallı Halil veled-i Musa - Kara bıyıklı Musa - Ter bıyıklı Mustafa - Kara bıyıklı Hasan veled-i Musa - Kara bıyıklı Mehmed
17	2	- Orta boylu ak sakallı Musa veled-i İbrahim
18	1	- Uzun boylu kara sakallı Musa veled-i Mehmed
19	5	- Orta boylu kara sakallı Resul oğlu Osman

		veled-i Ahmed - Kara bıyıklı Ahmed veled-i Osman
20	5	- Orta boylu ak sakallı İbiş veled-i Yusuf - Kara bıyıklı Mehmed - Kara sakallı İbrahim veled-i İbiş

Kestel köyüne iskan olunan Yörük aşiretlerinin hane sayısı 20 olup, bu hanelerde yaşayan toplam kişi sayısı ise 76'dır. En kalabalık haneler 7'şer kişilik erkek nüfus ile 1 ve 9 numaralı hanelerdir. En az nüfusun yaşadığı 18 numaralı hanede ise 1 erkek nüfus bulunmaktadır. Fiziki özellikler ile ilgili Kestel köyünü değerlendirdiğimizde genellikle orta boylu kişilerin fazla olduğu, sakal olarak ise en çok ak sakallı, kara sakallı kişilerin bulunduğu, bıyık olarak ise kara bıyıklı kişi sayısının fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca Kestel köyünde dikkat çeken bir diğer özellik ise bir kethüdanın bulunduğuudur.

Kethüda; Osmanlı devlet teşkilâtında XV. yüzyılda bazı devlet görevlilerinin işlerinde yardımcı olan anlamı bulunmakla birlikte, devlet bürokrasisinde en üst kademesinden en alt seviyedekine kadar mülkî ve askerî erkândan pek çok görevlinin kethüda unvanını kullanan yardımcısının bulunduğu görülmektedir. Sivil hayatta da büyük konakların veya çiftliklerin işlerini yönetenler genellikle kâhya unvanıyla isimlendirilmiştir. Kethüda ve kâhyalar maaş karşılığı çalışırlardı. 1839 tarihli bir arşiv belgesine baktığımızda saray kethüdasına maaş bağlandığı görülmektedir.³² Başarılı kethüdâlar hizmetlerine karşılık daha üst memuriyetlere getirilirdi. Halka zulmeden veya kötü davranan kethüdaların ise en ağır cezalar ile cezalandırıldığı arşiv belgelerine yansımıştır.³³ Göçebe aşiretler ve gayrimüslim toplulukların da devlet ile olan ilişkilerinde aracılık ve vergi tahsili için aşiret kethüdaları bulunmaktaydı.³⁴ Kestel köyünde bulunan bir kişi olan Kethüda ise muhtemelen burada bulunan Sarı keçili aşireti ile merkezi hükümetin ilişkilerini sağlayan kişi olmasıdır. Bu durum aslında merkezi hükümetin Sarı keçili aşiretine verdiği önemi göstermesi açısından da önemli olduğunu bizlere göstermektedir.

³² COA, *İ.DH.*, 28.

³³ COA, *A.MKT.MHM*, 86.

³⁴ Mehmet Canatar, "Kethüdâ", *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 332-334.

2.3.2.Keçili Köyü

Tablo 4. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında İncir Kazası Keçili Köyüne İskan Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu ile Fiziki Özellikleri³⁵

Karye-i Keçili Tabi-i Kaza-i Ağlasun Maa İncir, Aşiret-i Sarı Keçili

Hane	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Fiziki Özellik
1	7	- Orta boylu ak sakallı Mustafa veled-i Ali - Kara sakallı Ahmed - Kara sakallı Süleyman
2	6	- Orta boylu kara sakallı İbrahim veled-i Ali - Kara sakallı Ali - Müzellef sakallı Ahmed - Ter bıyıklı Mehmed
3	5	- Orta boylu ak sakallı Mustafa veled-i Ali - Ter bıyıklı Mehmed
4	4	- Orta boylu ak sakallı Musa veled-i Ahmed - Kara bıyıklı Ahmed - Ter bıyıklı Hasan
5	3	- Orta boylu ak sakallı Ali Hoca veled-i Ahmed
6	1	- Orta boylu kara sakallı Hubeyb veled-i Ahmed
7	5	- Orta boylu ak sakallı Mustafa veled-i İbrahim - Kara bıyıklı Ahmed - Şabb-ı emred Ali - Kara sakallı Halil veled-i İbrahim
8	6	- Orta boylu kara sakallı Mehmed veled-i Mustafa - Kara bıyıklı Mustafa - Çoban Ahmed veled-i Bekir - Kara bıyıklı Mustafa veled-i Bekir
9	2	- Orta boylu kara bıyıklı Musa veled-i Mehmed - Sarı bıyıklı Mehmed veled-i Ali

Keçili köyüne iskan olunan Yörük aşiretlerinin hane sayısı 9 olup, bu hanelerde yaşayan toplam kişi sayısı ise 39'dur. En kalabalık hane 7 kişilik erkek nüfus ile 1 numaralı hanedir. En az nüfusun yaşadığı 6 numaralı hanede ise 1 erkek nüfus bulunmaktadır. Keçili köyünde yaşayan kişilerin fiziki özelliklerine baktığımızda; boy olarak orta boylu kişilerin fazla olduğu, büyük olarak ise en fazla kara bıyıklı kişilerin bulunduğu görülmektedir. Sakal olarak ise en çok kara sakallı ve ak sakallı kişiler bulunmaktadır. Ayrıca bu köyde meslek olarak 1 çoban kaydedilmiştir. Meslek, insanların geçimlerini sağladıkları uğraş alanları olmasının yanında, bireylerin sosyal statülerinin belirlenmesinde önemli

³⁵ COA, NFS.d., 3271, s. 83-85.

bir etkindir.³⁶ Keçili köyünde Sarı keçili aşiretinin iktisadi yapısının hayvancık üzerinde kurulduğu *Çoban* mesleğinden anlaşılmaktadır.³⁷

2.3.3.Yüreğil Köyü

Tablo 5. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında İncir Kazası Yüreğil Köyüne İskan Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu ile Fiziki Özellikleri³⁸

Karye-i Yüreğil Tabi-i Kaza-i Ağlasun Maa İncir, Aşiret-i Sarı Keçili

Hane	Hanede Sayısı	Yaşayan Kişi	Fiziki Özellik
1		3	- Orta boylu kara sakallı Ali veled-i Osman - Kara bıyıklı Mehmed
2		7	- Orta boylu kara sakallı Hasan veled-i Osman - Kara sakallı Musa veled-i Osman - Kara sakallı Yusuf
3		2	- Orta boylu kara bıyıklı İsa veled-i Musa - Kara bıyıklı İsmail
4		5	- Orta boylu ak sakallı Ahmed veled-i Mehmed - Kara bıyıklı İbrahim - Kara bıyıklı Hasan veled-i Mehmed - Kara bıyıklı Yusuf
5		2	- Orta boylu kara sakallı Mehmed veled-i Mustafa
6		2	- Orta boylu kara sakallı Mustafa veled-i Mehmed

Yüreğil köyüne iskan olunan Yörük aşiretlerinin hane sayısı 6 olup, bu hanelerde yaşayan toplam kişi sayısı ise 21'dir. En kalabalık hane 7 kişilik erkek nüfus ile 2 numaralı hanedir. En az nüfusun yaşadığı 3, 5 ve 6 numaralı hanelerde ise 2'şer erkek nüfus bulunmaktadır. Yüreğil köyünde yaşayanların fiziki özelliklerine bakarsak, boy olarak orta boylu kişilerin, sakal olarak kara sakallı kişilerin, bıyık olarak da kara bıyıklı kişilerin çok olduğu görülmektedir.

³⁶ Kazım Kartal & Serpil Sevim Kartal, "H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazâsı: Sosyo-Ekonomik Ve Demografik Yapısı", *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, Gece Akademi, C. 2, Aralık 2018, s. 109-128.

³⁷ Kazım Kartal & Serpil Sevim Kartal, "H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazâsı: Sosyo-Ekonomik Ve Demografik Yapısı", *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, Gece Akademi, C. 2, Aralık 2018, s. 109-128.

³⁸ COA, *NFS.d.*, 3271, s. 86-87.

2.3.4. Ürkütlü Köyü

Tablo 6. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında İncir Kazası Ürkütlü Köyüne İskan Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu ile Fiziki Özellikleri³⁹

Karye-i Ürkütlü Tabi-i Ağlasun Maa İncir, Aşiret-i Sarı Keçili

Hane	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Fiziki Özellik
1	7	- Orta boylu kara sakallı Halil veled-i Ahmed - Kara bıyıklı Ahmed - Kara bıyıklı Mustafa - Kara sakallı Mestan veled-i Ahmed - Kara bıyıklı Ahmed veled-i Mehmed - Kara sakallı İsmail
2	9	- Orta boylu ak sakallı Mustafa veled-i Hubeyb - Kara sakallı Osman - Kara bıyıklı Halil veled-i Osman - Kara sakallı Musa - Kara sakallı Hubeyb veled-i Saffet - Kara bıyıklı İbrahim
3	10	- Orta boylu ak sakallı İsmail veled-i Ahmed - Kara bıyıklı Mustafa - Kara bıyıklı İbrahim - Kara sakallı Mustafa veled-i Mehmed - Kara bıyıklı Musa - Kara bıyıklı Hüseyin - Kara sakallı Mehmed
4	4	- Orta boylu kara sakallı İbrahim veled-i Mustafa - Kara bıyıklı Halil - Kara bıyıklı Mustafa - Ter bıyıklı Ahmed
5	2	- Orta boylu kara sakallı İbrahim veled-i Ahmed - Kara bıyıklı Ahmed
6	3	- Orta boylu kara sakallı Deli Halil veled-i Mustafa - Kara bıyıklı Mustafa - Kara bıyıklı Mehmed

Ürkütlü köyüne iskan olunan Yörük aşiretlerinin hane sayısı 6 olup, bu hanelerde yaşayan toplam kişi sayısı ise 35'tir. En kalabalık hane 10 kişilik erkek nüfus ile 3 numaralı hanedir. En az nüfusun yaşadığı 5 numaralı hanede ise 2 erkek nüfus bulunmaktadır. Ürkütlü köyünde yaşayan kişilerin fiziki durumlarına baktığımızda tabloda da görüldüğü gibi orta boylu, kara bıyıklı ve kara sakallı gibi fiziki özelliklerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

³⁹ COA, *NFS.d.*, 3271, s. 89-90.

2.4. Tahrirde Kaydı Olmayanlar

1847 yılına ait Kaza-i İncir Bazarı diye kaydedilen bir diğer kayıta da aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi tahrirde kaydı olmayan diye ayrı not düşülmüş ve bunlar Sarı keçili aşiretinden olan Yörükler olarak ayrı kaydedilmiştir.⁴⁰

Tablo 7. 3276 Numaralı İcmal Defterine Göre 1847 Yılında İncir Kazası Köylerindeki Tahrirde Kaydı Olmayanlar⁴¹

Karye-i Büğdüz	1
Aşiret-i sarı keçili sakin-i karye-i Kestel	1
Aşiret-i sarı keçili sakin-i karye-i Keçili	1
Aşiret-i sarı keçili sakin-i karye-i Yüreğil	1
Toplam	4

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi “İncir kazası köylerindeki tahrirde kaydı olmayanlar” diyerek Büğdüz, Kestel, Keçili, Yüreğil olmak üzere 4 köy kaydedilmiştir. Bunlardan birisi olan Büğdüz, Burdur kazasına bağlı olup diğer 3 köy İncir kazasına bağlıdır. Bu 3 köyde Sarı keçili aşiretinden olan Yörükler yaşamaktadır. Bu köylerde 143 ve abdal olarak da 22 hanenin bulunduğu, toplamda ise 165 hanenin olduğu belirtilmiştir.⁴²

SONUÇ

Çalışmamız Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer alan COA, NFS.d, 3276 ve 3271 numaralı Nüfus defterlerinden hareketle hazırlanmıştır. Defterlerde yer alan veriler okunup değerlendirilmiş ve XIX. yüzyılın ortalarında İncir kazası köylerinde yaşayan Sarı keçili aşiretinin sosyal yapısı hakkında bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre Tanzimat dönemi ile birlikte yapılan nüfus sayımlarına göre Sarı keçili aşireti Yörüklerinin İncir kazasına bağlı Kestel, Keçili, Yüreğil ve Ürkütlü köylerine yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. 1843 yılına ait Nüfus defterlerinden elde ettiğimiz bilgilere göre İncir kazasının hane sayısı 41 olup toplam erkek nüfus ise 171 kişidir. Hane sayısı ve buna bağlı olarak kişi sayısının en fazla olduğu köy Kestel köyüdür. En kalabalık hane 10

⁴⁰ COA, NFS.d., 3276, s. 1 (f).

⁴¹ COA, NFS.d., 3276, s. 1 (f).

⁴² COA, NFS.d., 3276, s. 1 (f).

kişilik erkek nüfus ile Ürkütlü köyündeki 3 numaralı hanedir. İncir Kazası köylerine iskan olunan Yörük aşiretlerinin fiziki durumlarına baktığımızda orta boylu, kara bıyıklı ve kara sakallı gibi fiziki özelliklerin çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Mesleklerine baktığımızda genelde konargöçerlerin hayvancılık ile uğraştıkları görülmektedir. Ayrıca merkezi hükümet ile ilişkileri düzenlemek için bir kethüdanın bulunduğunu görmekteyiz.

KAYNAKÇA

COA, NFS. d., 3237.

COA, NFS. d., 3271.

COA, NFS.d., 3276.

COA, NFS. d., 3691.

COA, ML.VRD.TMT.d..., 10105.

COA, İE.ML, 2890.

COA, İ..DH., 28.

COA, A.MKT.MHM, 86

KVS (Konya Vilayet Salnamesi): H.1285, H. 1289, H. 1296, H. 1298, H. 1312, H. 1332.

Afyoncu, E. (2003), “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul, s. 267–286.

Akdemir, M. S. (2004), *XVIII yüzyılın ilk yarısında Isparta’da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (170 ve 171 Numaralı Şerhiye Sicillerine Göre)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Doktora tezi), Isparta.

Akyel S. & Sertel, S. (2015), “Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği”, *Journal of History and Future*, Cilt: 1, Sayı: 1, Aralık 2015, ss. 78-98.

Ali Cevad, (1313), *Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Kısım-ı Evvel, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet.

Barkan, Ö. L. (1941), “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazı Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, Cilt: 2/1, İstanbul, s. 29-59.

Canatar, M. (2002), “Kethüdâ”, *TDVİA*, C. 25, Ankara, s. 332-334.

Demirkol, K. (2014), Hamid Sancağı Temettuat Tahriri Masârifât Defteri Üzerine Bir Değerlendirme (1845-1848), *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 11, s. 139-154.

Duman, H. (1982), *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)*, IRCICA Yayınları, İstanbul.

- Gül, A. (2015), “Son Dönem Osmanlı Eğin Nüfus Defterleri Ve Bize Sundukları”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C. 3, S. 7, s. 155-173.
- Gürtan, K. (1969), *Demografik Analiz Metotları*, Sermet Matbaası, İstanbul.
- İnalcık, H. (1993), “Cizye”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul, s. 45-48.
- Karal, E. Z. (1997), *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TÜİK Yayınları, Ankara.
- Kartal, K. (2017), “19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’da Bir Semt: Kuzguncuk”, *Tidsad (Türk ve İslam Dünyası Araştırma Merkezi)*, S.12, Eylül 2017, s. 381-395.
- Kartal K. & Uysal, M. A. (2018), “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 81, Kasım 2018, s. 533-553
- Kartal, K. & Kartal, S. S. (2018), “H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazâsı: Sosyo-Ekonomik Ve Demografik Yapısı”, *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, Gece Akademi, C. 2, Aralık 2018, s. 109-128.
- Kartal, K. (2019), “Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(4), s. 256-264.
- Kartal, K. (2019), “Malatya Sancağı Tabi Gözene, Kadir uşağı, Alişar Ve Kuşdoğan karyeleri’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, *4. Uluslararası Tarih Ve Kültür Kongresi*, Mayıs 2019, Malatya, s. 1-10.
- Kartal, K. (2019), “Tanzimat Süresince Diyarbakır’ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)”, Edit: Oktay Bozan & Hakan Asan vd., *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Manas Yay., Ankara 2019, s. 191-225.
- Kartal, K. & Uysal, M. A. (2018), “Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Edit: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar Yay., İstanbul, s. 223-256.
- Kartal, K. (2019), “1846 Tarihli Muhasebe Defterinin Değerlendirilmesi Ve Tahlili”, *Uluslararası 29 Ekim Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu*, 26-29 Ekim 2019, İzmir.

- Muşmal, H. & Özçelik, M. (2018), “1834 Ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır Ve Elmasun (Güneysınır)”, *SUTAD*, Güz 2018; (44), s. 183-215.
- Sarı, S. (2008), *XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Isparta.
- Süleyman Şükrü, (1907), *Seyahatü'l Kübra*, Elektrik Matbaası, Petersburg.
- Şemseddin Sami, (1306), *Kâmusu'l A'lam*, C. II, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Sezen, T. (2006), *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Temurçin, K. (2007), Hamidâbâd Kazasında Nüfus (1831-1917), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 17, S. 1, Elazığ, s. 45-64.
- Uysal, M. A. & Kartal, K. (2018), *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850)*, Gece Akademi, Ankara.

**SOSYAL POLİTİKA
ANLAYIŞINDA YÜKSELEN BİR
PARADİGMA: SÜRDÜRÜLEBİLİR
TÜKETİM**

**BÖLÜM
9**

**Mustafa HATİPLER¹
Nilgün KÖKSALAN²**

¹ Doç. Dr., Trakya Üniversitesi ESOBMYO, mustafahatipler@trakya.edu.tr
² Dr., Trakya Üniversitesi ESOBMYO, nilgunkoksalan@gmail.com

GİRİŞ

Son yıllarda küresel çapta ekonomilerin hızla büyümesiyle birlikte ürün ve hizmet üretiminde yaşanan artış üretim süreçlerinde daha fazla doğal kaynağın kullanılmasına yol açmıştır. Bir yandan endüstriyel ve bireysel boyuttaki aşırı tüketim sonucunda ortaya çıkan çevresel sorunlar, diğer yandan aşırı tüketimin sürüklediği toplumsal eşitsizlikler, kıtlık ve yoksulluk gibi sosyal sorunlar, ürün ve hizmetlerin üretiminde ve kullanımında sosyal ve çevresel duyarlılığı öne çıkaran bir anlayışı gerekli kılmıştır. Bu bağlamda gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama imkânlarına zarar verilmeden ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan sürdürülebilir bir sistem inşasını hedefleyen sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda tüketim yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma hedefinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir kavram olan sürdürülebilir tüketim, ürün ve hizmetlerin kullanımında sosyal ve çevreye olan zararlı etkilerin en aza indirilmesini amaçlamaktadır.

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir tüketim dünden bugüne farklı disiplinlerden birçok araştırmacının ilgisin çekmiş bir olgudur. Ekonomi (Harris, 2000); kalkınma (Redclift, 1992); kentleşme (Tosun Karakurt, 2009); çevre (Lorek ve Spangerberg, 2013); pazarlama (Belz & Peatty, 2009; 2019); tüketici eğitimi (Hayta, 2009); psikoloji (Sarı ve Topçuoğlu, 2019) gibi birçok alandan araştırmacı sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir tüketim üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir. İlgili literatür incelendiğinde sürdürülebilir tüketim ve politika arasındaki ilişkinin daha çok sürdürülebilir kalkınma bağlamında incelendiği görülmektedir. Disiplinler arası bir bilim dalı olarak aynı zamanda devletin eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi alanlara yönelik plan ve uygulamalarını ifade eden sosyal politika anlayışı ise sürdürülebilir tüketim literatüründe nispeten daha az çalışılmış bir konudur. Ancak, günümüzde sürdürülebilir tüketim anlayışının sosyal, çevresel ve ekonomik hayat üzerindeki etkileri ile sosyal politika anlayışının geniş bir çerçeveden sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ve çevre, sağlık, eğitim gibi toplumsal alandaki düzenlemelerin sağlanması yönündeki çalışmaları birlikte ele alındığında sürdürülebilir tüketimin sosyal politika anlayışındaki yeri ve önemini ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, sürdürülebilir tüketim olgusu ve sosyal politika anlayışı ile ilgili olarak; öncelikle sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ve

sürdürülebilir tüketim kavramları ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, ardından sosyal politika anlayışı hakkında açıklamalara yer verilmiş, son olarak sosyal politika anlayışında yeni bir paradigma olarak sürdürülebilir tüketim olgusu irdelenmiştir.

1.SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM

Günümüzde birçok alanda karşımıza çıkan sürdürülebilirlik kavramı, gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakabilmek adına özellikle çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla ele alınması gereken bir olgudur. Bu bölümde öncelikle sürdürülebilirlik kavramı ele alınarak, ardından sürdürülebilirlik kavramının tüketim ve kalkınma boyutları üzerinde açıklamalara yer verilmiştir.

1.1. Sürdürülebilirlik Kavramı

Dünden bugüne ekonomik, çevresel ve sosyal sorunların artarak devam ettiği dünyamızda sürdürülebilirlik kavramı, birçok farklı disiplinde üzerinde çokça tartışılan konular arasında yer almaktadır. En genel ifadesiyle bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama imkânını elinden almama fikrine odaklanan sürdürülebilirlik kavramı çevreden teknolojiye, politikadan pazarlamaya birçok araştırmacının ilgisini çeken bir kavramdır.

Literatürde birçok farklı tanımlanan sürdürülebilirlik kavramı, en genel ifadesiyle bir toplumun, ekosistemin ya da sürekliliği olan herhangi bir sistemin kesintisiz, bozulmadan ya da sistemin hayati bağı olan ana kaynaklara aşırı yüklenmeden devam ettirebilme yeteneğidir (Sarıkaya ve Kara, 2007: 222). Bir diğer ifadeyle ise, ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutun ortaya çıkardığı bir kombinasyonu olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik boyutunda, hem tüketici hem üretici için adil ücret politikalarının izlenmesi öne çıkarken, ekolojik boyutunda ise, doğal çevreye duyarlı olunması ve son olarak sosyal boyutunda ise, üretim aşamaları ile toplumun öncelik ve ihtiyaçlarının uyumlaştırılması olarak açıklanmaktadır (Vermeir ve Verbeke, 2008: 543).

Sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkış nedenlerinin Sanayi Devrimi'yle birlikte ekonomik ve sosyal alanda gerçekleşen değişikliklere dayandığı görülmektedir. 18. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi sonrasında üretim yöntemlerinde ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin ve sanayileşen ülkelerdeki hızlı ekonomik ilerlemelerin

zaman içerisinde üretimle birlikte tüketimi de artırdığı ve söz konusu durumun doğal kaynakların bilinçsiz bir şekilde kullanılarak hızla tükenmesine yol açtığı görülmektedir. Özellikle 20. yüzyıl içerisinde hızlı nüfus artışıyla birlikte, gıda maddeleri ve enerji kaynaklarının kullanımı artmış ve buna bağlı olarak da toplam tüketimde hızlı bir artış gözlenmiştir. 1970’li yıllara kadar bireylerin yaşam standartlarında gelişimi hedefleyen ekonomik büyümeye odaklanan sistemler, 1970’li yılların başında çevre konusunda bilinçlenmeye başlamıştır. 1972 yılında Roma Kulübünün “Büyümenin Sınırları” adlı raporunun yayınlanması ile başlayan süreç, 1987 yılında “Sürdürülebilirlik” düşüncesinin literatüre girmesi ile hız kazanmıştır (Hayta, 2009: 144).

Sürdürülebilirlik, kavram olarak ilk defa 1982 yılında, Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN) tarafından kabul edilen Dünya Doğa Şartı belgesinde, insanların diğer canlıların yaşamlarını tehlikeye atmadan doğal kaynakları uygun şekilde kullanmalarını öngören kaynak yönetimi ifadeleriyle yer almıştır. Uluslararası politikalar bağlamında ise 1987 yılında gerçekleşen Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commission of Environment and Development-WCED) tarafından hazırlanan Brundtland Raporu’nda, “bugünkü neslin ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün verilmeksizin karşılanması” şeklinde tanımlanmaktadır. İlgili raporda ayrıca, sosyal, ekonomik ve ekolojik hedeflerin üzerine odaklanarak ekonomik ihtiyaçların karşılanmasının ekosistemin taşıma kapasitesi ile sınırlı olduğu vurgulanmaktadır (Kaya ve Bıçkı, 2006: 234). “Tüketim kalıpları değişikliklerini desteklemede ulusal politikalar ve stratejiler” bağlamında 1992 yılında düzenlenen Dünya Zirvesi’nde yer alan 21. Gündem maddesinde ise “sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve insan faaliyetlerinin ekolojik çevreye karşı olumsuz etkilerini en aza indirmek için tüketim kalıplarını değiştirmenin insanoğlunun en büyük mücadelelerinden biri” olduğu şeklinde ifade edilmiştir (Schaefer ve Crane, 2005: 76). Söz konusu tanımlardan hareketle sürdürülebilirlik olgusuyla bağlantılı olarak kalkınma, çevre ve insan hakları gibi konulara vurgu yapıldığını ifade etmek mümkündür.

1.2. Sürdürülebilir Kalkınma

Son yıllarda artan bir hızla gelişen teknoloji, bir yandan insanoğlunun daha fazla olanaklara sahip olmasını sağlayarak ülkelerin refah seviyelerini artırırken, diğer yandan daha fazla kaynak kullanımına, atık

üretimine ve çevresel bozulmalara neden olmuştur. Çevresel bozulmaların doğanın kendi kendini yenileyebilme sınırlarının çok üzerinde gerçekleşmesi sonucunda ise çevresel bozulmalar zamanla önüne geçilemez boyutlara ulaşmıştır (Başülmez ve Meçik, 2018: 382). Bu noktada iktisadi gelişimin desteklenmesi konusu ile iktisadi gelişimin yol açabileceği çevresel ve sosyal sorunlar birlikte değerlendirildiğinde sürdürülebilirlik olgusunun günümüz ekonomilerinin kalkınma hedefleri bağlamında üzerinde önemle durulması gereken bir kavram olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sürdürülebilir Kalkınma kavramı köken itibariyle İngilizce “Sustainable Development” kavramının Türkçe karşılığı şeklindedir. Sözlük anlamı “çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bu günkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanması” olarak ifade edilen sürdürülebilir kalkınma günümüzde ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla toplum yaşamını birçok yönden etkileyen bir olgu haline gelmiştir (Keleş, 1998: 112). Bir diğer ifadeyle ise “herkesin temel gereksinimlerini karşılayabilmeyi ve kaynakların kullanımı, yatırımların yönlendirilmesi, teknolojinin yönünün belirlenmesi ve kurumsal değişiklikler yaşanırken insanlığın beklentilerinin dikkate alınmasını amaçlayan bir değişim süreci” olarak tanımlanmaktadır (Karabulut, 2004: 72).

Literatürde sürdürülebilir kalkınma ile ilgili yapılan tanımlar incelendiğinde birbirinden farklı disiplinlerden araştırmacının farklı tanımlar yaptığı görülmektedir. Ancak, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olarak “Bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılamalarından ödün vermeden karşılamak” şeklinde 1987 yılında, Brutland adlı raporda yapılan tanım genel kabul görmektedir (UN Documents, 1987). Kavramla ilgili yapılan tanımlardan hareketle kavramın doğal kaynak ve kalkınma dengesinin sağlanması ve kalkınmanın getirilerinden yalnızca bugünün değil gelecek kuşakların da faydalanması anlamları öne çıktığı görülmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma fikrinin tarihsel sürecine bakıldığında kavramın klasik iktisatçıların doğal kaynakların kendi kendini türeten ve sınırsız bulunabilirlik özelliğine sahip olduklarına dair varsayımından hareketle, uzun bir süre çevre sorunlarına duyarsız kalmalarının bir

sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür (Kaypak, 2011: 22). Ardından yaşanan süreçte 1960'lı yıllar itibariyle yine çevresel sorunlara kalkınmanın doğal ve katlanılması gereken sonuçları olarak bakılarak, kalkınma için yapılan her eylem ve faaliyet meşru kabul edilmiş çevrenin tahrip edilmesi sorgulanmamıştır (Tekeli, 1996: 26). Söz konusu dönemlerde dünya üretiminin bir yandan yüzyılın başlarına göre birkaç kat artarken diğer yandan, doğal kaynakların kendini yenileme kapasitesinin üstünde; yok olduğu, yoksulluğun yaygınlaştığı, ormanların tahrip edildiği, biyo çeşitliliğin azaldığı ve iklimlerin değişmeye başladığı görülmektedir (Masca, 2009: 197). Hızlı sanayileşme ile birlikte devam eden süreçte çevresel bozulmalar ancak 1970'li yıllarda ülke gündemlerine gelmeye başlamıştır.

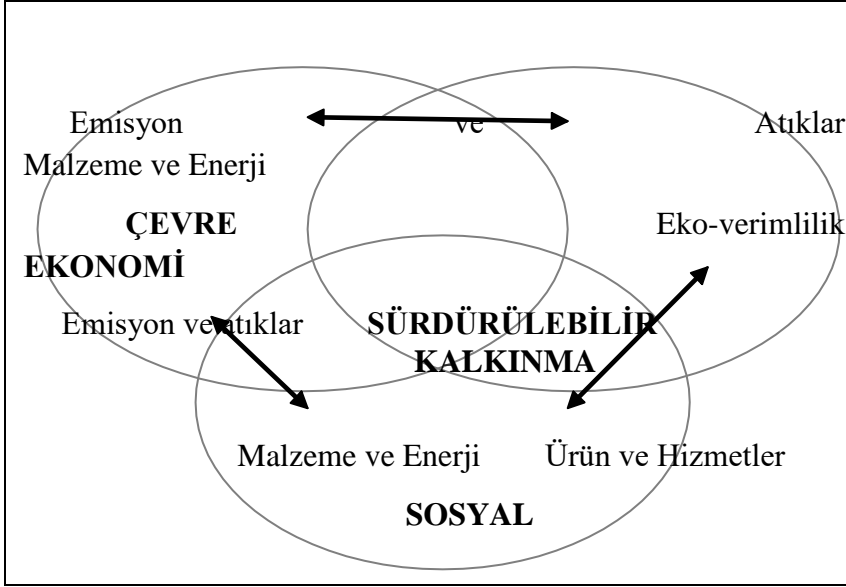
1972 yılında Roma Kulübü tarafından yayınlanan “Büyümenin Sınırları” isimli rapor, ardından aynı yıl Birleşmiş Milletler (BM) ‘in düzenlediği “İnsan Çevresi Konferansı” sürdürülebilir kalkınma kavramını ilk kez evrensel boyuta taşımıştır (Turgut, 1996: 702). 1987 yılında BM genel kuruluna sunulan “Ortak Geleceğimiz” adıyla da bilinen “Brutland Raporu”nda sürdürülebilir kalkınma'nın hedefleri şu şekilde sıralanmıştır (Aksu, 2011: 6):

- Büyümei canlandırmak,
- Büyümenin kalitesini değiştirmek,
- İş bulma, yiyecek, enerji, su ve sağlık konularındaki temel ihtiyaçları karşılamak,
- Sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garanti altına almak,
- Kaynak tabanını korumak ve zenginleştirmek,
- Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek,
- Karar verme sürecinde çevre ve ekonomiyi birleştirmek.

Sürdürülebilir kalkınmanın küresel çapta kabul görmesi ise 1992 yılında yapılan “Rio Konferansı” ile gerçekleşmiştir. Konferansta, Rio deklarasyonu ve Gündem 21 adlı iki temel belge kabul edilmiştir. Takip eden dönemde ise 1995 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de BM tarafından “Nüfus ve Kalkınma Konferansı” düzenlenmiştir. Söz konusu konferansta Sürdürülebilir Kalkınma kavramı en genel kapsamlı haliyle nüfus kavramıyla ilişkilendirilmiştir. 1996 yılına gelindiğinde ise İstanbul'da “BM İnsan Yerleşimleri Konferansı–Habitat II”

gerçekleştirilmiş ve konferans sonucunda sürdürülebilir kalkınma kavramı insan yerleşimleri alanına uyarlanmıştır (Bozdoğan, 2005: 1020-1022).

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınma Modeli

Kaynak: Azapagic & Perdan, 2000: 244

Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olarak yapılan çalışmalar incelendiğinde sürdürülebilir kalkınmanın, Şekil 1’ de yer aldığı üzere sosyal, ekonomik ve çevresel amaçlar olmak üzere üç temel ihtiyacın karşılanması hedefini taşıdığını ifade etmek mümkündür (Azapagic & Perdan, 2000: 244). Aynı şekilde bir diğer çalışmada Serageldin (1994), sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere üç boyutundan bahsetmektedir. Sosyal boyut, bir diğer ifadeyle sosyal sürdürülebilirlik, ekonomik sürdürülebilirliğin temelini oluşturan bir kavramdır ve insanların katılım, sosyal hareketlilik, sosyal bağımlılığın, kültürel kimliğin ve kurumsal gelişmenin güçlendirilmesini vurgulamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutunu ifade eden ekonomik sürdürülebilirlik ise ekonomik gelişim, gelir dağılımında adalet ve etkinlik konularına odaklanmaktadır. Son olarak çevresel sürdürülebilirlik olarak ifade edilen çevresel boyut ise, eko-sistem bütünlüğü, taşıma kapasitesi, bio-çeşitlilik ve küresel ısınma gibi konuları kapsamaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma, kalkınma kavramını sadece ekonomik ihtiyaçlarla sınırlamayıp daha geniş ele alarak, kuşaklar arası eşitliği gözeten, aynı zamanda ülkeler içinde ve arasında da eşitliği hedefleyen bir anlayışı temsil etmektedir (Doğaner Gönel, 2016: 271). Temel parametreleri; “nüfus artışı, eğitim, ekonomi, toplumun duyarlılığı ve tüketilen enerji miktarı ve çeşitliliği, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılabilirliği, geri kazanımların uygulanabilirliği, çevreyi kirleten emisyonların etkinliği, enerji verimliliği, kaynak kullanımında tasarruf olanakları ve kaynakların planlı olarak kullanılması” olarak sıralanan kavram küresel ekonomilerde ekonomik, sosyal ve çevresel bağlamda sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada önemli bir süreç olarak yer almaktadır (Selici, Utlu ve İlten, 2005: 3).

1.3. Sürdürülebilir Tüketim

İnsanlık tarihi boyunca ihtiyaçlar, bir yandan sosyal, politik ve ekonomik yaşamı yönlendirirken diğer yandan bireylerin tüketim alışkanlıklarını şekillendirmiştir. Sanayileşme ile birlikte artan gelir ve üretim maliyetlerindeki düşmeler bireylerin daha çok yiyecek, giyecek ve enerji tüketmesi gibi sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Zaman içerisinde üretim şekillerinde ortaya konan değişim ve dönüşümler ile bilimsel ve teknolojik alanda yaşanan ilerlemeler, devamlı olarak insanoğlunun süregelen tüketim ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken, tüketimin gerçek bir ihtiyaçtan mı yoksa tüketicinin arzu ve isteklerinden mi kaynaklandığı noktasıdır. Bunun nedeni çağımızda tüketimde sınırlı ihtiyaç ve sınırsız isteklerin birbirinin yerine kullanılması ve tüketimin aslında istek temelli olmasına rağmen tüketici tarafından ihtiyaç olarak algılanması sonucunda sınırsız tüketimin merkeze alındığı bir anlayışın ortaya çıkmasıdır. Söz konusu anlayışın ise modern toplum hayatında çevresel ve toplumsal açıdan göz korkutucu hale geldiğini ifade etmek mümkündür (Jackson, 2005: 21-22).

Tüketim günümüzde insanların toplum içerisindeki konumunu belirlediği ve kimliğini tanımladığı fiziksel eylemlerini ifade eden bir süreçtir. Tüketme eylemi içerisinde yeme, ısınma, seyahat etme gibi kişisel istek ve ihtiyaçların karşılanması için alınan kararlar, doğrudan ya da dolaylı olarak diğer insanları ve çevreyi etkilemektedir (Belz ve Peattie, 2009: 73). Bu nedenle, tüketimle birlikte aynı anda kaynakların

kullanılıyor olması tüketicinin geleceğe dönük olumsuz etkilerini tartışmaya açmaktadır.

Tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini tanımlaması ile başlayan tüketim süreci, seçenek ve bilgilerin araştırılması sonucunda seçeneklerin değerlendirilmesi ile devam eden ve satın alma davranışı ile kullanma ya da kullanmama şeklinde tamamlanan bir süreçtir. Özellikle son yıllarda tüketicinin giderek toplumsal, ekonomik ve ekolojik dengeleri sarsan bir etkiye ulaşması, tüketimle ilgili olarak farklı bakış açılarının ortaya konmasına zemin hazırlamıştır. Tüketicinin çevre, sosyal ve ekonomik düzen üzerindeki olası zararları düşünüldüğünde gelecek nesillerin yaşam olanaklarını tehdit edebilecek seviyelere doğru yol almasının önüne geçilmesi adına çeşitli çözüm önerileri sunulmaktadır. Bu bağlamda birçok alanda varlığını hissettiren sürdürülebilirlik kavramı tüketim noktasında da üzerinde durulan konuların başında gelmektedir.

Sürdürülebilir tüketim, artan tüketimle birlikte dünyamızın hem çevresel hem sosyal yönüyle yaşanılabilir olmaktan gittikçe uzaklaşması nedeniyle geleceğe en azından bugünkü olanakların ulaştırılması kaygısından hareket edilerek ortaya atılan bir anlayışın ürünüdür. Sürdürülebilir tüketicinin gelecek kuşakların ihtiyaçlarını da dikkate alarak doğal kaynakların sürdürülebilirlik sınırları içerisinde kullanılmasını sağlayan, çevreye zarar verecek maddelerin kullanımını en aza indirirken temel gereksinimleri karşılamanın yollarını arayan bir tüketim şekli olarak ifade edilmektedir (Hayta, 2009: 144-145). Bir diğer ifadeyle ise tüketicinin ihtiyaçlarını karşılarken, tüketimden kaçınmak, tüketim miktarını azaltmak ve çevreye zararı olmayan ya da en az düzeyde zararı olan çevre dostu ürünleri tercih etmek şeklinde tanımlanmaktadır (Hansen ve Schrader, 1997: 445).

Tüketici davranışları ve beklentileri sürdürülebilir tüketimi etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Şekil 2’de sürdürülebilir tüketimle ilgili olarak etkileyen unsurlar, sürdürülebilir tüketim süreci ile sürdürülebilir tüketim sonrası değerlendirme aşamaları yer almaktadır.

Şekil 2: Sürdürülebilir Tüketim

Sürdürülebilir Tüketimi Etkileyen Ögeler	Sürdürülebilir Tüketim Süreci	Tüketim Sonrası Değerlendirme
Tüketici Davranışları ve Beklentileri	1.İhtiyaç ve isteğin tanımlanması	Tatmin olur
1.Rasyonel Ögeler	2.Seçenekleri ve bilgileri arama	Kısmen tatmin olur
2.Psikolojik Ögeler	3.Seçeneklerin değerlendirilmesi	Tatmin olmaz
3.Sosyolojik Ögeler	4.Satın alma	
4. Diğer Ögeler	5.Kullanma/Kullanmama	

Kaynak: Özbakır ve Velioğlu, 2010: 75.

Sürdürülebilir tüketim sürecinde ilk olarak ihtiyaç ve isteklerin tanımlanarak, ardından seçeneklerin ve bilgileri araştırılması ile seçeneklerin değerlendirilmesi ve son olarak satın alma ve satın alma sonrası ürün/hizmetin kullanılıp kullanılmamasına karar verilmesi aşamaları yer almaktadır. Modele göre tüketim öncesi ve sonrası sürece tüketici davranışları ve beklentilerinin yön verdiği görülmektedir. Modelde ayrıca, sürdürülebilir tüketim sürecinde önemli bir aşama olan tüketim sonrası değerlendirme aşamasında ise üç farklı sonuçtan bahsedilmektedir. Bu sonuçlar; ürün/hizmetin tekrar kullanıldığı tatmin olma sonucu, ürünün geçici olarak kullanılmasının bırakıldığı kısmen tatmin olma sonucu ve ürünü tamamen kullanılmadığı tatmin olmama sonucu şeklindedir (Özbakır ve Velioğlu, 2010: 76).

Sürdürülebilirlik konusuyla ilgili olarak tüketimin yanında üretimin de sürdürülebilir hale getirilmesi önemlidir. Bu bağlamda üretici ve tüketicilerin ortak hareket etmeleri ve bilinçli olarak kaynakları yönetebilmeleri konusunda 3-R kavramlarından söz edilmektedir. Bunlar; (Babaoğlu ve Altıok, 2008: 395); ürünlerin tüketimi ve üretimi sonrasındaki atık miktarının daha az olmasına dikkat edilerek kullanılan ürünlerin seçilmesi (Reduce: Azaltmak); ürünlerin tamamının ya da bir kısım parçalarının tekrar kullanımı (Reuse: Yeniden kullanmak); atığın yeni bir ürüne dönüştürülmesi (Recycle: Geri Dönüşüm) kavramlarıdır. Sürdürülebilir tüketimin sağlanmasında daha az kaynakla üretim, yeşil

tüketim, sosyal sorumluluk gibi çeşitli mekanizmaların yer aldığı görülmektedir. Lebel ve Lorek (2008) çalışmasında, sürdürülebilir tüketim bağlamında harekete geçirilen bazı mekanizmaları (Tablo 1) tablo halinde sunmuştur (Lebel ve Lorek (2008)'den akt: Lorek ve Spangenberg, 2012: 6).

Tablo 1: Sürdürülebilir Tüketime Olanak Veren Mekanizmalar

Sürdürülebilir Tüketime Olanak Veren Mekanizma	Tanım
Daha azla üretim	Üretim sürecindeki yenilikler yapılan birim başına etkiyi azaltmaktadır.
Yeşil tedarik zinciri	Zincirdeki kaldırıcı firmalar, çevresel performansı iyileştirmek için tedarikçilerine standart koymaktadır.
Ortak tasarım	Tüketiciler daha az çevresel etkiye sahip fonksiyonların tasarımında yer almaktadır.
Sorumlu üretim	Üreticilerin, ömürleri sonunda ürünlerin elden çıkarılmasından kaynaklanan atıklardan sorumlu tutulmaları anlamına gelmektedir.
Satıştan çok hizmet	Üreticiler, ürün satmak yerine hizmet sağlar; Bu, tüketicilere hala ihtiyaç duydukları işlevleri sağlarken üretilen ürünlerin sayısını azaltır.
Sertifika ve Etiket	Tüketiciler etiketli ürünler satın alırlar. Etiketler bağımsız sertifikalandırmaya dayandığından, iyi uygulama yapan üreticiler pazar paylarını artırır.
Adil Ticaret	Asgari fiyat ve diğer yatırım veya avantajları içerebilecek üreticilerle anlaşmalar yapılır. Tüketiciler, adil ticaret kanalları aracılığıyla satılan veya etiketlenen ürünleri satın alırken, üreticiler aynı zamanda daha iyi bir anlaşma yapmış olur.
Etik Pazarlama	Pazarlama ve pazarlamadaki etik dışı uygulamaları azaltmak israf ve fazla tüketimi de azaltacaktır.
Sorumlu Satın Alma	Tüketicileri, bireysel ürünlerin, ürün sınıflarının ve tüketim modellerinin etkisi konusunda eğiten kampanyalar genel olarak davranışı değiştirir.
Daha az Kullanma	Tüketim, çeşitli sebeplerden dolayı, örneğin işsizliğin bir sonucu olarak azaltılabilir. Genel tüketimden daha az potansiyel çevresel kazanç vardır.
Akıllı artış	Tüketimi artırmak, ekonomik aktivite arttıkça çevresel etkileri en aza indirecek şekilde yapılabilir.

Kaynak: Lebel ve Lorek (2008)'den akt: Lorek ve Spangenberg, 2012: 6

Tablo 1’de belirtildiği gibi, daha az kaynakla üretim, etik pazarlama, adil ticaret, daha az tüketim, sorumlu üretim ve satın alma gibi anlayışlar sürdürülebilir tüketimin gerçekleştirilmesi ile çevresel ve sosyal bozulmaların da önüne geçilmesini sağlamaktadır. Bu noktada tüketicilerin eğitim oldukça önemlidir ve “sürdürülebilir tüketimi sağlamak ve kaynakları etkin kullanmak için tüketici davranışlarını belirleyen etkenleri anlamak, sürdürülebilirliği sağlamada var olan tüketim alışkanlıklarını iyiye doğru değiştirmek için doğru bir başlangıç noktası” olacaktır (Hayta, 2009: 144).

2. SOSYAL POLİTİKA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM

Sürdürülebilirlik, sosyal, ekonomik, çevresel birçok alanda olduğu gibi günümüz politika anlayışı üzerinde de önemli etkileri olan bir olgudur. Özellikle de sürdürülebilir kalkınma anlayışı doğrultusunda çevresel, sosyal ve ekonomik anlamda küresel çapta bir değişim ve dönüşümün hedeflendiği günümüz toplumlarında sürdürülebilir tüketimin desteklediği sosyal politikaların uygulanma ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Bu bölümde öncelikle sosyal politika anlayışı ile ilgili olarak açıklamalara yer verilmiş ardından sosyal politika anlayışında yeni bir paradigma olarak sürdürülebilir tüketim konusu irdelenmiştir.

2.1. Sosyal Politika Anlayışı

Dün olduğu gibi bugün de dünyada var olan tüm toplulukların güvenlik, eğitim, çalışma, sağlık ve refah gibi birçok alanda insani birtakım ihtiyaçları bulunmaktadır. Eğitimde kalite, sağlık ve sosyal hizmet, çevre, işsizlik yardımı, yoksulluğun azaltılması gibi sosyal problemlerin çözümüne yönelik yapılan çalışmalarda devlet, aile, sivil toplum, piyasa ve uluslararası organizasyonlar farklı roller üstlenmektedir. Bu noktada devlet ve sivil toplumun süregelen sosyal problemlere nasıl bir çözüm sunacağı çerçevesinde yer alan bir anlayışın ürünü olan sosyal politika, ırk, etnisite, göç, cinsiyet, engellilik gibi sosyo-ekonomik eşitsizliklerin bireylerin ve toplulukların hizmetten faydalanmaları noktasında en aza indirilmesini amaç edinmektedir.

Sosyal politika, çeşitli tanımları yapılmakla birlikte temelde iki ayrı anlamın ifade edildiği bir kavramdır. Bir taraftan akademik bir disiplini ifade ederken, diğer taraftan sosyal refahın sağlanması amacıyla yapılan toplumsal düzenlemeleri belirtmek amacıyla kullanılmaktadır (Ersöz, 2011: 47). Sosyal politikanın konusunu ise temel olarak yoksulluk ve

sosyal dışlanma; yaygın eğitim; hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi durumlarda bireyi desteklemeye yönelik sosyal güvenlik önlemleri ve çalışma hayatının düzenlenmesi olarak belirtmek mümkündür (Keyder ve Buğra, 2013: 9). Bunlara yanında cinsiyet ayrımcılığı ve çevre politikaları konularının da sosyal politika kapsamında ele alındığı görülmektedir (Ersöz, 2011: 56).

“İnsan refahına ilişkin olarak yaşam koşullarının değiştirilmesi, sürdürülmesi veya oluşturulmasıyla ilgili müdahalelerin ortaya konması” anlamına gelen sosyal politika kavramının gelişimi 18. yüzyıl itibariyle sanayileşme alanında yaşanan köklü değişimlerin çalışma hayatında meydana getirdiği olumsuz etkilerin toplumsal yaşamda hissedilmeye başlaması ile birlikte olmuştur (Hernandez, Noruzi ve Irani, 2011: 287). Hızlı sanayileşme süreciyle birlikte işsizlik, düşük ücretler, çocuk ve kadın işçilerin yoğun olarak çalıştırılması, uzun çalışma süreleri gibi problemler giderek artmış ve bunun sonucunda devletler toplum yapısında ortaya çıkan sosyal sorunlara yönelik çeşitli tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda başlangıçta “işçilerin korunması ve işçi-işveren arasındaki çatışmanın giderilmesi” gibi sosyal uygulamaları içeren dar anlamdaki sosyal politika anlayışı, sonrasında “toplumun tüm bireylerini kapsayacak bir genişliğe ulaşarak devletin uyguladığı vergi ve ücret politikalarından sosyal yardımlara, eğitim ve sağlık politikalarından çocuk yuvaları ve huzur evlerine kadar birçok uygulama ve hizmetin yer aldığı” geniş kapsamlı bir anlayış haline gelmiştir (Koray ve Topçuoğlu, 1995: 22).

2.2. Sosyal Politika Anlayışında Yükselen Bir Paradigma Olarak Sürdürülebilir Tüketim

Dünden bugüne ekonomik ve sosyal birçok olgu sosyal politika anlayışında değişikliklere neden olmuştur. Sanayi Devrimi'yle başlayan ve özellikle yaşlı nüfusun artışı, kadınların çalışma hayatında daha fazla yer alması, işsizlik ve yoksulluk artışı gibi toplumsal yapıdaki değişmelerle devam eden süreçte sosyal politika uygulayıcıları geliştirdikleri ve zenginleştirdikleri farklı düzenlemelerle sosyal eşitsizlikleri en aza indirmeyi amaçlamıştır. Bu noktada, sosyal politika anlayışı doğrultusunda var olan problemlerim çözümünde sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarıyla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir tüketim olgusu günümüzde yeni bir paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sürdürülebilir tüketim “insanoğlunun temel ihtiyaçlarının karşılanması sırasında Dünya’nın taşıma kapasitesini aşmadan hareket etmek” anlamına gelen bir anlayışın ürünüdür. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde çok fazla kaynak kullanımının neden olduğu aşırı emisyon ve gelişmekte olan ülkelere meydana gelen ve kabul edilmesi mümkün olmayan sosyal etkiler bugünkü tüketim kalıplarının sürdürülemez olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelere bakıldığında bu ülkelerdeki temel ihtiyaçların giderilmesi noktasında karşılaşılan kaynak yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan tüketim kalıplarının da sürdürülemez olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu noktadan hareketle sürdürülebilir tüketim “dünya üzerinde tüketimin daha eşit bir şekilde dağıtılarak çevresel etkilerin azaltılmasını” hedefleyen bir çerçevede bugün ve geleceğin dengesini kurmaya çalışmaktadır (Hertwich ve Katzmayr, 2004: 2).

Tüketimin sürdürülebilir kılınmasında özellikle doğal kaynakların kullanımı açısından bir yandan kamu kurumları ve hükümetler diğer yandan çeşitli sivil toplum kuruluşları ortaya koydukları çalışma ve faaliyetlerle toplumsal boyutta bir bilinç oluşturmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir tüketim politikaları bireylerin yaşamlarında enerji ve kaynak tüketimlerinde atıkların en aza indirilerek hane halkının çevreye duyarlı satın alma alışkanlıkları gibi davranışlarını teşvik etmek amacıyla hareket etmektedir (Gürbüz ve Ayar, 2018: 920). Hükümetler çeşitli yasal düzenlemeler ve kampanyalarla sürdürülebilir tüketimin özendirilmesi, işletmeler ürün geliştirme alanında ürünlerin çevresel etkilerinin azaltılması için ekolojik tasarım stratejileri uygulamaktadır (Van Nes ve Cramer: 2006: 1307). Bir yandan kamusal diğer yandan sivil çabalar değerlendirildiğinde sürdürülebilir tüketimin, yalnızca zenginlerin ilgi gösterdikleri gereksiz bir konu değil, aksine dünya üzerinde yaşayan tüm ulusların katılımının gerektiği zorunlu bir süreç olarak görüldüğünü ifade etmek mümkündür (Karalar ve Kiracı, 2011: 67).

Daha az tüketimle hem bugün hem gelecekte daha yaşanabilir bir dünya hedefinde işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi günümüz sosyal problemlerine bir çözüm olarak sunulabilecek bir olgu haline gelen sürdürülebilir tüketimin sağlanabilmesi için beş ögenin gerçekleşmesi gerekmektedir (Seyfang, 2006: 784):

1. Yerelleşme: Yerel ekonomilerin güçlenmesi ve ithal ikamesi olarak yerli ürünlerin kullanımı.

2. Ekolojik kirliliğin azaltılması: Geri dönüşüm ile tüketim sonrası ortaya çıkan atıkların tekrar üretime katılarak israfa yol açan tüketim kalıplarının değişmesi.

3. Topluluk oluşturma: Esnek, kapsayıcı ve sağlam sürdürülebilir topluluklar kurarak insanların sosyal dışlanmadan kurtulmalarını sağlamak ve katılımcı, aktif ve gelişen toplum şeklinin meydana getirilmesi.

4. Kolektif hareket: Tüketim sorunlarıyla ilgili olarak kararları etkileme bağlamında birlikte hareket edilmesi.

5. Yeni sosyal kurumlar inşa etmek: Yeni sosyal ve ekonomik kurumlarla alternatif sistemlerin oluşturulması ve toplumun çevreci davranışlara teşvik edilmesi.

Modern çağda tüketim hem ekonomik hem çevresel boyutlarıyla toplumsal yaşamı olumsuz etkilemektedir. Tüketime meydana getirdiği olumsuz etkilerin bertaraf edilmesi adına ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları kamu politikalarında önemli yer tutmaktadır. Ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması için yeşil kalkınmayı sürükleyici şekilde vergi indirimleri ve teşvikler gibi uygulamaların yanında üniversitelerde yapılan eğitim programları, araştırma geliştirme, eğitim programları gibi çalışmalarda finansal destekler verilmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik açısından, doğal kaynakların yönetimi, korunması gibi çalışmaların öne çıktığı görülmektedir. Ekonomik ve çevresel boyutlarının yanında sosyal anlamda da tüketime olumsuz etkilerinden sıyrılmak adına kamusal düzeyde sürdürülebilirlik çalışmaları yürütülmektedir. Özellikle gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakabilme noktasında insan hakları ve çevre yasaları konusunda düzenlemeler yapılmaktadır.

SONUÇ

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan tüketim olgusu dün olduğu gibi bugün de bireysel ve toplumsal yaşamı biçimlendiren en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Son yıllarda özellikle tüketim miktarlarında meydana gelen artışlar ve tüketim alışkanlıklarında yaşanan değişimlerle birlikte bugünün olduğu kadar yarının dünyasını da etkileyecek boyutlara ulaşan tüketim olgusu artık birçok açıdan sorgulanır hale gelmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında, sanayileşmenin verdiği güçle daha fazla üretimin daha fazla kaynak kullanımını beraberinde getirdiği görülmektedir. Doğal kaynakların ölçsüz bir şekilde kullanımı zamanla çevresel bozulmalar ile yoksulluk, işsizlik ve eşitsizlik gibi sosyal ve ekonomik problemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Günümüze gelindiğinde hem bugünü etkileyen hem de gelecek nesilleri etkileyecek olan aşırı tüketimin ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerini azaltabilmek için hem kamusal hem sivil anlamda çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda toplumun birçok düzeyindeki tüketicilerin daha az tüketime özendirilmesi, ekolojik ürünlerin veya ekolojiye en az etki eden ürünlerin tercih edilmesi ve sıfır atık gibi davranışlarını değiştirmeye yönelik çalışmalarla sürdürülebilir tüketim konusunda bir bilinç oluşturulmaya çalışılmaktadır. Üretimde daha az kaynak ve enerjinin kullanımını, atık seviyesinde azalmayı, geri dönüşümü, yenilenebilir enerji kaynaklarını, aşırı tüketimin neden olduğu toplumsal eşitsizlikleri gidermeyi hedefleyen sürdürülebilir tüketim olgusu bir yandan tüketim bilinci sağlamaya çalışırken diğer yandan daha az tüketimi de teşvik eden bir anlayıştır.

Sonuç olarak, tüketim hızının ve boyutlarının neden olduğu ve ileriki yıllarda neden olabileceği sorunlara ekonomik, sosyal, çevresel birçok alanda sürdürülebilirlik yaklaşımıyla çözümler bulunmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, sağlıklı bir toplumsal yapının oluşturulması ve sürdürülebilmesi için sosyal ve ekonomik anlamda eşitsizliklerin giderilmesi hedefi doğrultusunda çaba sarf eden sosyal politika da yeni bir paradigma olarak sürdürülebilir tüketim anlayışıyla hareket ederek geleceğin nesillerine daha yaşanabilir ve daha az tüketilmiş bir dünya bırakabilmeyi amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksu, C. (2011). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre, *Güney Ege Kalkınma Ajansı*, 33. Erişim: http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_19v5e00u1ru61bb
Erişim Tarihi: 11.11.2019
- Azapagic, A. & Perdan, S. (2000). Indicators of Sustainable Development for Industry: A General Framework. *Trans IChemE*, 78, 243-261.
- Babaoğul, M. & Altıok, N. (2008). Sürdürülebilir Tüketim ve Tüketici Eğitimi, 13. Uluslararası Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Çukurova Üniversitesi, Adana, 394-402.
- Belz, F. M. & Peattie, K. (2009). *Sustainability Marketing: A Global Perspective*, West Sussex: John Wiley.
- Başülmez, Ü. & Meçik, O. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma ve Endüstriyel Ekoloji Kapsamında E-Atık Politikaları İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 52, 381-408.
- Bozdoğan, R. (2005). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı, *Argos Yeryüzü Kültürü Dergisi*, 33, 1012-1028.
- Doğaner Gönel, F. (2016), *Kalkınma Ekonomisi*, Ankara: Efil Yayınları.
- Ersöz, H. Y. (2011). *Sosyal Politikada Yerelleşme*. İstanbul: İTO
- Gürbüz, A. & Ayar, İ. (2018). Tüketicilerin Sürdürülebilir Satın Almaya İlişkin Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma, Çankırı Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 919-924.
- Hansen, U. & Schrader, U. (1997). A Modern Model of Consumption for A Sustainable Society. *Journal of Consumer Policy*, 20: 443-468.
- Harris, J. M. (2000). Basic Principles of Sustainable Development. *Global Development and Environment Institute Working Paper:00-04*, Tufts University, USA.
- Hayta, A. B. (2009). Sürdürülebilir Tüketim Davranışının Kazanılmasında Tüketici Eğitiminin Rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (3), 143-151.
- Hernandez J. V., Noruzi, M. R. & Irani F. N. H. A. (2011). What is Policy, Social Policy and Social Policy Changing?. *International Journal of Business and Social Science*, 2(10), 287-291.
- Hertwich, E. & Katzmayr, M. (2004). Examples of Sustainable Consumption: Review, Classification and Analysis. *Industrial Ecology Programme, NTNU, Report 5/2004* Erişim:

<https://pdfs.semanticscholar.org/a57f/4bbb9b1b013a2b53766f4a43a76549db8d02.pdf> Erişim Tarihi: 12.11.2019).

- Jackson, T. (2005). Live Better By Consuming Less?. *Journal of Industrial Ecology*, 9(2), 19-36.
- Karabulut, E. (2004). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının İşletmelerde Uygulanması. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 19(1-2).
- Karalar, R., & Kiracı, H. (2011). Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 63-76.
- Kaya, Y. & Bıçkı, D. (2006). Sürdürülebilirlik Argümanı ve Derin Ekolojik İtiraz. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 231-249.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20), 19-33.
- Keleş, R. (1998). *Kent Bilimleri Sözlüğü*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Keyder, Ç. & Buğra, A. (2013). *Sosyal Politika Yazuları*, İstanbul: İletişim.
- Koray, M. & Topçuoğlu, A. (1995). *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Lorek, S. & Spangenberg, J. H. (2013). Sustainable Consumption Within A Sustainable Economy Beyond Green Growth and Green Economies. *Journal of Cleaner Production*, 1-12. Erişim:https://www.academia.edu/4719976/Sustainable_consumption_within_a_sustainable_economy_e_beyond_green_growth_and_green_economies. Erişim Tarihi: 13.11.2019.
- Masca, M. (2009). Sürdürülebilir Kalkınma: Kalkınma Ve Doğa arasında Denge Arayışları, *Uluslararası Davraz Kongresi, Küresel Diyalog, Bildiriler*, 24-27 Eylül, Isparta, 195-206.
- Özbakır, M. & Velioglu, M. (2010). Pazarlamaya Sürdürülebilirlik Çerçevesinden Bakış ve Bir Örnek Olay Analizi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 71-98.
- Redclift, M. (1992). The Meaning of Sustainable Development. *Geoforum*, 23(3), 395-403.
- Sarı, S. & Topçuoğlu, F. (2019). Kişilik Tiplerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24(2), 159-169.

- Schafer, A. & Crane, A. (2005). Addressing Sustainability and Consumption. *Journal of Macromarketing*, 25(1), 76-92.
- Serageldin, I. (1994) *Making Development Sustainable*. In Serageldin, I. and Steer, A. (editors) *Making development sustainable: from concepts to action*. World Bank.
- Selici T., Utlu Z. & İlten N. (2005), Enerji Kullanımının Çevresel Etkileri Ve Sürdürülebilir Gelişme Açısından Değerlendirilmesi, *III. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu*, 19-21 Ekim 2005, Mersin.
- Seyfang, G. (2006). Sustainable Consumption, the New Economics and Community Currencies: Developing New Institutions for Environmental Governance. *Regional Studies*, 70(7), 781-791.
- Tekeli, İ. (1996). Habitat II Konferansları Yazıları, T.C. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- Tosun Karakurt, E. (2009). Sürdürülebilirlik Olgusu Ve Kentsel Yapıya Etkileri. *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, (e-dergi), 5(2).
- UN Documents, (1987). Gathering a Body Of Global Agreements, Development And International Co-operation: Environment Report Of The World Commission On Environment And Development, Note by the Secretary-General, Our Common Future, Distr: General 4 August 1987, A/42/427
Erişim: <http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm> Erişim Tarihi: 09.11.2019.
- Van Nes, C.N. & Cramer, J.M. (2006). Product Lifetime Optimization: A Challenging Strategy Towards More Sustainable Consumption Patterns. *Journal of Cleaner Production*, 14, 1307-1318.
- Vermeir, I. & Verbeke, W. (2008). Sustainable Food Consumption among Young Adults in Belgium: Theory of Planned Behaviour and The Role of Confidence and Values. *Ecological Economics*, 64(3): 542:553.
- Wanamaker, C. (2018). The Environmental, Economic, and Social Components of Sustainability. Erişim Adresi: <https://soapboxie.com/social-issues/The-Environmental-Economic-and-Social-Components-of-Sustainability>. Erişim Tarihi: 10.11.2019.

**GÖÇÜN KENTLEŞME
ÜZERİNDEKİ SOSYO-KÜLTÜREL
ETKİLERİ: BATMAN
ÖRNEĞİNDE BİR ÇALIŞMA¹**

**BÖLÜM
10**

Muzaffer BİMAY²

¹ Bu çalışma Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında 25 Mart 2019 tarihinde kabul edilen yayımlanmamış doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Öğr. Gör. Dr., Batman Üniversitesi, muzafferbimay@gmail.com

GİRİŞ

Göç, ilk insanın ortaya çıkmasından günümüze kadar sosyo-ekonomik ve kültürel birçok nedene bağlı olarak bazen zorunlu bazen de gönüllü olarak gerçekleşen ve sonuçları itibarıyla kalıcı izler bırakan en önemli sosyal olgularından biridir. Tarih boyunca göçler yeni yaşam alanları, yeni kentler ortaya çıkartarak toplumların yeniden şekillenmesini sağlamış ve son yüzyıldaki büyük göç hareketleri ile dünyamız bugünkü halini almıştır (Castles ve Miller, 2008; Karpat, 2013; Abadan-Unat, 2002). Bu önemi nedeniyle göç, bilimsel anlamda dünyada ve ülkemizde üzerinde tartışılması ve incelenmesi gereken en önemli konulardan birisi haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, gerekçesi ve gerçekleşme durumu ne olursa olsun Batman ili özelinde yapılan göçlerin kentleşme süreci üzerindeki sosyo-kültürel etkilerinin incelenmesidir. Bu çalışmada elde edilen bulgular dikkatle incelenerek literatürdeki bilgiler ile karşılaştırılarak göç ile ilgili yeni eğilimler ortaya konulmuştur. Bu açıdan çalışmanın, gerek göç öncesi gerek göç sonrası oluşturulacak politikalar açısından, kent yönetimlerine veri kaynağı olması açısından da önem kazanacaktır.

Ülkemizde 1955'lerden sonra kırdan kente yaşanan iç göçler ile belli aralıklarla zorunlu veya isteğe bağlı yaşanan dış göçlerin etkileri sonucu kentlerin yapısı değişmiş hızlı, düzensiz ve çarpık kentleşme denilen yeni kentleşme süreçleri ortaya çıkmıştır. Siirt'in Beşiri ilçesine bağlı bir köy iken keşfedilen petrol yatakları sonucu kısa süre içerisinde yaşanan sanayileşmesi ile büyüyen Batman, artan nüfüsü sayesinde önce ilçe ve kısa süre içerisinde il olmuştur. Başlangıçta ekonomik ve sosyal nedenlerle isteğe bağlı yapılan iç göçler, 1990'lı yıllardan sonra terör vb. gerekçelerden dolayı zorunlu kitlesel göçlere dönüşmüştür. Türkiye'nin içinde yaşanan terör olayları ve dışında özellikle komşu ülkelerde ortaya çıkan savaşlardan dolayı önemli ölçüde hem göç alan ve hem göç veren bir yer haline gelmiştir. Ancak alınan ve verilen göçlerin beraberinde getirdikleri maddi ve manevi değerleri kentin sosyo-kültürel yapısında önemli değişim ve dönüşümlere neden olmakta kentleşme sürecini önemli ölçüde etkilemektedir.

Batman'da yıllar itibarıyla farklı nedenlerle yaşanan farklı türdeki göçler farklı sonuçlar doğurmuştur. Bu nedenle bu çalışmada göç edenlerin Batman'ın kentleşmesi üzerinde sosyo-kültürel açıdan nasıl etkiler bıraktığı konusunda göç edenlerin kent ile olan ilişkisinin

anlamlılığını çeşitli analizlerle elde edilmeye çalışılmaktadır. Araştırma amacının tespiti için olaylar arasında gözlenen ilişkilerin gerçekte anlamlı olup olmadıklarını ve geleceğe ne kadar ışık tutabileceğine ilişkin varsayımlar ileri sürülmektedir. Çalışma da göçlerinin etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için göç ve kentleşme kavramları, göçün nedenleri ve türleri açıklanmış ve son olarak Batman ili özelinde yapılan iç ve dış göçlerin kentleşme üzerindeki sosyo-kültürel etkileri incelenmiştir. Sonuçta gerek teorik bilgiler gerekse saha çalışmasından elde edilen veriler dikkate alınarak bir takım değerlendirme ve öneriler geliştirilmiştir.

GÖÇ VE KENTLEŞME KAVRAMLARI ÜZERİNE

Toplumların sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarını oluşturan, etkileyen, değiştiren en önemli unsurlarından birisi olarak göç (Akkayan, 1979: 19) ve göçe ilişkin kavramlarla ilgili birçok yazar tarafından benzer tanımlamalar geliştirilmiştir. Buna göre göç, kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere, tamamen yahut geçici bir süre için kişilerin yaşamakta olduğu mekândan başka bir yerleşim birimine yerleşmek üzere yaptığı her türlü coğrafi yer değiştirme hareketidir (Durugönül, 1997: 95; Keleş, 1998: 58; Çağlayan, 2008: 301-302; Ünalın; 1998: 91; Karpat, 2013: 71; Gündüz ve Yetim, 1997: 110; İçduygu ve Ünalın, 1998: 38; Tümertekin ve Özgüç, 2002: 308). Dolayısıyla göç, kişilerin zamanda, fiziki mekânda veya sosyal yapılarıdaki her tür devinimine işaret etmektedir (Fichter, 1990: 154). Göç sadece terk edilen mekânları değil göç edilen yerleri de etkilemektedir. Karşılıklı etkileşime dayanan göçler sonucunda kalıcı izler görülebilmekte neden ve sonuçlarına bağlı olarak çeşitli göç kavramları ortaya çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (UNHCR), anayurtlarından ayrılmak zorunda kalan insanları mülteciler (refugees), sığınmacılar (asylum-seekers), geri dönenler (returnees), ülke içinde yerlerinden edilenler (internally displaced persons-IDPs), vatansızlar (stateless persons), ülke içinde yerlerinden edilipte eve geri dönenler (IDPs who have returned home) ve bu kategorilerin herhangi birine girmeyen, ancak BM Ofisi'nin koruma ve / veya yardım faaliyetlerini genişlettiği diğer insanlar olarak yedi farklı şekilde kavramlaştırmıştır (UNHCR, 2009: 5).

Tanımlı, türü ve statüsü ne olursa olsun yapılan tüm göçlerin hem göç edilen yer üzerinde hemde terkedilen mekana önemli etkileri

bulunmaktadır. Göç edenler, fiziksel bir yer değiştirme olayının yanında maddi ve manevi tüm değerlerini de göç ettikleri kentlere taşıdıklarından dolayı ciddi anlamda toplumsal değişimin ana unsuru haline gelmektedirler (Bulut ve Eraldemir, 2015: 16). Diğer yandan kente göç ettikten sonra geri dönüş yapanları daha önce bıraktıkları toplumun değerleri ve yargıları üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olmaktadır. Göçmenler kentte öğrendikleri yeni bilgi ve becerileri bu mekânlara taşıyarak bu toplumda alternatif yaşam biçimlerinin (özellikle kadınlarda ataerkil tutumların azalmasına) oluşmasına aracılık ederler (Kaygalak, 2009: 19). Dolayısıyla göç ve kentleşme arasında süreçle bağlı bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

Sosyo-kültürel ve ekonomik, açılardan gelişmiş bir yaşam ve yerleşim birimi olan kent, göçün sonlandığı ve sonuçlarının ortaya çıktığı cazibe merkezleridir. Kentleşme ise bu cazibe merkezlerinin sayısı ile içinde yaşayanların sayısındaki artışa bağlı olarak ortaya çıkar (Wirth, 2002: 77; Tekeli, 2015: 261; Adıgüzel, 2016: 49; İspir, 1982: 7-8; Keleş, 2010: 205; Es ve Ateş, 2004: 213). Ancak kentleşmeyi salt demografik ölçütlerle tanımlamak eksik ve dar bir tanımlamayı orataya çıkaracaktır (Kıray, 1998: 115; Sezal, 1992: 21). Bu sebeple kentleşmenin gerçekleşebilmesi için demografik ölçütlerin yanında kent yaşamında kentsel yaşam kalıplarının da benimsenmesi ve kültürel norm ve kurallarına da uyulması gerekmektedir (Tekeli, 2015: 262). Böylece kentleşme, modern dünyada kentlerin yaşam kalitesini yükselttiği önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

GÖÇ NEDENLERİ VE TÜRLERİ

Göçlerin etkilerini anlama ve bu etkilerin ortaya çıkardığı sorunların çözümü için göç nedenleri ve türlerinin bilinmesinde fayda görülmektedir. Çünkü her göç olayının gerçekleşme nedeni ve oluşum süreci farklı olduğu için çözüm önerilerinin de bu doğrultuda gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu sebeple bu bölümde genel olarak göçlerin nedenleri ve buna bağlı olarak hangi göç türünü oluşturdukları konusunda çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır.

3.1. Göçün Nedenleri

Göç nedenleri göçü teşvik eden çekme ve itme faktörlerine göre ikiye ayrılmaktadır. Bu faktörler, göçün kaynak yeri ile varış yeri arasındaki farklılığa bağlı olarak değişebilmektedir (Arsenault, 2011; Tümertekin & Özgüç, 1998; Gündüz ve Yetim, 1997; İçduygu, Sirkeci ve Aydıngün,

1998; Paas, Eamest, Room, Selliov, Jurgenson and Masso, 2002). Göçmenleri varış yerine çeken çekici nedenler; yaşam koşullarını iyileştirmek için ekonomik fırsatlar, iyi istihdam olanakları, varış ülkesinde yüksek potansiyel gelir, kır-kent gelir farklılığı, daha iyi eğitim ve sağlık sistemi, kentin çekiciliği, ulaşım ve iletişim olanakları, toplumsal ve kültürel olanaklardan yararlanma, kişisel güvenlik, özgürlük ve bağımsızlık şansı gibi kişiye sağlayacağı imkân ve fırsatlar olarak sıralanmaktadır (Paas, vd. 2002: 49; İçduygu vd., 1998: 216-217). İtme faktörleri arasında demografinin dengesiz büyümesi ve anavatanda elde edilen düşük kazanımlar, tarımda makineleşme sonucu açığa çıkan işgücü, kan davaları, doğal afetler, toprağın mirasla parçalanması, yoksulluk, işsizlik, yaşam biçiminin sınırlılığı, tarımdaki düşük üretkenlik ve kırsal alandaki işsizlik, eğitim, toplumsal ve siyasi baskı ve çatışma nedeniyle can güvenliğinin tehdit altında olması olarak sayılabilir (Paas vd., 2002: 49; İçduygu vd., 1998: 216-217; Gündüz, Yetim, 1997: 109-115; Tümertekin ve Özgüç, 1998: 310-314).

Genel olarak göçler ekonomik ve sosyo-kültürel nedenlerle yapılmaktadır. Ekonomik amaçla göç eden bireyler daha düşük yaşam standartlarını daha yüksek hayat standartlarına yükseltme amacıyla durgunluk ve küçülme yaşanan piyasalardan, genişleyen piyasalara, az gelişmiş ve krizler yaşayan ülkelerden, gelişmiş ülkelere doğru bir hareketlilik sağlar (Oris, 2003: 194; Çelik, 2007: 88). Göçlerin sosyo-kültürel nedenleri arasında ise ülkelerin yasaları (ülkeler arasında işçi hareketini düzenleyen mevzuat, iş yasası), siyasi, sosyal, psikolojik, kültürel ve tarihsel yapıları bulunmaktadır (Paas vd., 2002: 49-50). Göç gönderen ve alan bölgelerin eğitim seviyelerindeki farklılıklar, buldukları yerleşim yerlerinde eğitim şartlarının yetersiz olması, eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerine erişim kolaylığı, evlilikler göçü tetiklemektedir (Mutluer, 2003: 16). Fırsat eşitsizlikleri, cinsiyet ayrımcılığı, kadına yönelik şiddet, etnik ayrımcılık ve ideolojik sebeplere dayalı ayrımcılıklar, kişileri buldukları ortamlardan başka yerlere göç etmeye zorlamaktadır. İnsanların ister kendi aileleriyle veya başka ailelerle yaşadıkları skandallar ve çatışmalardan dolayı birbirlerine karşı olan geçimsizlikleri sosyo-kültürel göçün diğer sebepleri arasında sayılmaktadır (Parnwell, 1993: 27). Bu gibi göçlerde zorla çalıştırma, cinsel istismar ve sığınmacılık gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Çiçekli ve Demir, 2013: 34-35). Diğer yandan adına “iklim mültecileri” denilen doğal afetler, çevre kirliliği ve küresel ısınmanın ortaya çıkardığı

çevresel güvensizlikler nedeniyle ortaya çıkan göçlerde bu gruba dahil edilmektedir (Ekşi, 2016: 14).

Ülkemizde sosyo-kültürel nedenler açısından yaşanan göçlerde demografik yapının etkisi önemli ölçüde ortaya çıkmaktadır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli politikalarından biride nüfus artışını desteklenmesi ve nüfusun yeniden dengelenmesiydi. Buna paralel olarak refah seviyesindeki artışa bağlı olarak sağlık alanındaki iyileşmeler, doğurganlık oranlarında artışa neden olmuştu (Kocacık, 1997: 137). Artan nüfusu besleyemeyen kırsal bölgelerden kentlere göçler yaşanmış, buna bağlı olarak kentleşme olgusu ortaya çıkmıştı (Vergin, 1986: 28).1927 yılında 13.6 milyon olan nüfus, 1940 yılında 17.8 milyona, 1950 yılında 21 milyon, 1960 yılında 27.7 milyona çıkmıştı (TÜİK, 2019). Ancak hızlı ve çarpık kentleşmenin doğurduğu sonuçları ortadan kaldırmak için 1960'lara kadar devlet politikası olarak desteklenen nüfus artışı 1960'lardan sonra yerini nüfus artış hızını düşürücü politikalara bırakmıştır (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1594). Devletin doğum kontrol politikalarına bağlı olarak 1995 yılından itibaren düşme yaşanmış olsa da genel olarak her yıl artış görülmektedir. 2019 yılında 82.3 milyon nüfusun 2023 yılında 84.2, 2075 yılında 89.1 milyon olması tahmin edilmektedir (TÜİK, 2019).

3.2. Göç Türleri

Literatürde göçler “nedenleri”, “mekânsal”, “gidilen yer”, ”göç etme kararı”, “statüsü”, ” süresi”, ”amacı” vb. birçok açıdan sınıflandırmalar yapılmıştır (İçduygu ve Ünal, 1998; Toksöz, 2006; Yalçın, 2004; Tümertekin ve Özgüç, 1998; Çiçekli ve Demir, 2013). Örneğin Petersen (1958: 261), göç türlerini ilkel göçler, zorunlu göçler, yönlendirilen göçler, serbest göçler ve kitlesel göçler olarak beş kategoride ele almıştır. Faist (2003: 47), sürekli yerleşimcileri, geçici sözleşmeli işçileri, geçici meslek misafirleri, gizli ya da illegal işçileri, mültecileri ve sığınma hakkı arayanları yaygın güç türleri olarak sıralamıştır.

Genel olarak göç kararının verilmesi açısından göçler zorunlu ve gönüllü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Fichter, 1990: 154). Karmaşık ve çeşitli olmasına rağmen bu kararın çeşitli sosyo-kültürel gerekçelerle bireyin iradesiyle gerçekleştirilen göçlere “gönüllü göçler”; savaş, doğal afetler gibi bireyin istemi dışında gerçekleşen olaylar yüzünden yapılan göçlere de “zorunlu göçler” denilmektedir. Göç akışının boyutuna göre ise, bireylerin kendi iradesiyle veya zorunlu nedenlerle gerçekleştirdiği

göçler bireysel; ailesi, akrabaları ve köylülerinin grup veya kitleler halinde olması kitlesel; göç kararının bireysel ve özerk olarak değil üyesi bulunulan birime bağlı olarak ve onları dikkate alarak verildiği göç türü ise zincirleme göçler olarak adlandırılmaktadır. Yine yerleşme veya zaman esasına göre süresi ve mekânı önceden belirlenmiş olan göçler geçici, uzun süreli kalma amacıyla ekonomik, politik ve sosyal nedenlerle gerçekleşen göçler sürekli göçler olarak tanımlanmaktadır.

Göçler, yapıldığı yerdeki hukuk kurallarına göre yapıлып yapılmadığına ilişkin veya uluslararası hukuka aykırı olup olmamalarına göre yasal ve yasal olmayan şeklinde bir ayrıma tabi tutulabilir. Göç edilen yerin mevzuatına göre yapılan göçler “yasal göçler”, göç edilen yerin mevzuatına aykırı yapılan göçler ise “yasadışı göçler” denir. Nüfus hareketlerinin yöneldiği mekân açısından bir ülkenin ulusal sınırları içinde bölge, kent, kasaba ve köy gibi yerleşim yerleri arasında yaşanan nüfus hareketlerine “iç göç”; geçici veya kalıcı kalmak üzere çalışmak veya yerleşmek amacıyla bir ülkenin siyasi sınırlarını aşarak başka bir ülkeye doğru yapılan hareketlere “dış göçler” adı verilmektedir (Lewis, 1982: 15; Üner, 1972: 77; Yalçın, 2004: 19).

Sosyo-ekonomik ve politik nedenlerle yapılan iç göç hareketleri daha çok tarımsal üretimdeki sıkıntılar nedeniyle o ülkenin kırsal kesiminden veya geri kalmış bölge ve kentlerinden daha gelişmiş bölge ve kentlerine doğru hareket etmektedir (Keleş, 2010: 27-29). İç göçler; kırdan kente, kırdan kıra, kentten kıra ve kentten kente de yaşanmaktadır (Akkayan, 1979: 25). Bu süreç, kırsal alanlardan kentlere göç eden köylü nüfusla başlamakta ve büyük kentlerde gecekondulaşma, yarı işsizlik, kent kültürüne uyum sorunlarıyla sonlanmaktadır. Bu yüzden “iç göçler” konusu üçüncü dünyada “sağlıksız büyüme” ve “çarpık kentleşme” ile özdeşleşmiştir (Özer, 2004: 24). Modern dönemin önemli göçlerinden sayılan kırdan kente göç, aynı zamanda kentleşme sürecinin bir sebebi olarak da görülmektedir. Göç veren ve alan birimler açısından birbirinden farklı toplumsal yapılar yer alır. Göçü veren birim olarak “köy” toplumu, kurumsal yapı, ekonomik faaliyetler, sosyal işbölümü ve ilişkiler açısından göçü alan birim olan “kent” toplumundan farklı özelliklere sahiptir. Kentten kıra ve kırdan kıra nadir olarak görülen göç tipleridir. Kırdan kente göç ise ülkemizde en yaygın olarak görülen göç türüdür (Akkayan, 1979: 25).

Dış göç, istikrarsızlaştırma ve halkı tehdit etme unsuru gibi devletlerin reaksiyonlarındaki değişikliklerin sebep olduğu çeşitli nedenlerle ortaya çıkan bir tanımlamadır (Castells, 1997: 273). Dış göçler, genellikle aile birleşimi ve çocuk bakımı, evlilik göçü, öğrenci göçü, emeklilik göçü, yüksek vasıflı göç ve beyin göçü, çevresel ve iklim değişikliği göçü, mübadele göçü, insan ticareti ve cinsel sömürü şeklinde gerçekleşmektedir (King, 2012: 9). Dış göçler, uluslararası beyin göçü ile işçi göçü olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Beyin göçü; nitelikli, iyi eğitim almış, seçkin, yetenekli ve uzman işgücünün yetiştiği az gelişmiş veya gelişmekte olan bir ülkeden daha gelişmiş bir ülkeye göç etmesi olarak tanımlanmaktadır. Emek veya işçi göçü, ekonomik amaçla yapılan göçlerdir.

GÖÇÜN SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERİ: BATMAN KENTLEŞMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bu bölümde iç ve dış göçlerle büyüyen Batman'ın kentleşmesinde etkili olan göçlere ilişkin yapılan alan araştırmasının verileri açıklanmakta ve analizleri yapılmaktadır.

Araştırma Alanına İlişkin Genel Bilgiler

Tarihi M.Ö. 546 yılına dayandığı ve Med'lerin hükümlerinde olduğu bu dönemde yöre halkının Media, El Medine ve İluh adlarıyla anıldığı bilinmektedir (www.batman.bel.tr, 2019). 1515 yılında Siirt vilayeti Elmedin kazasına bağlı İluh Köyü iken, 1926 yılında Elmedin kazasının sular altında kalması nedeniyle İluh Köyü, 1927 yılında Beşiri (Kobin) ilçesine bağlanmış ve 1937 yılında bucak olmuştur. 1927' de yapılan nüfus sayımını gösteren istatistik kitabında köylerin nüfusu verilmediğinden İluh Köyü'nün o dönemdeki nüfusu hakkında bilgi edinilememektedir. 1935 yılında yapılan nüfus sayımında ise burası 319, 1940'ta 409, 1945'te 443, 1950'de 915 kişi olarak kaydedilmiştir (Tuncel, 1992: 201).

1950'li yılların başlarında bölgede bulunan petrol rezervlerinin değerlendirilmesi sonucunda her alanda büyük bir gelişme sağlanmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak 1955'te yapılan genel nüfus sayımında, Batman'ın nüfusu 4713 kişi olarak dünyada nüfusu en çok artan yerleşim yerlerinden biri olarak kaydedilmiştir. Artan nüfusa bağlı olarak 2 Kasım 1955'te "belediye" teşkilatı kurulmuştur. İluh ismi, yakından geçen Batman Çayı ile bütünleşen asıl ismini ise bu yıllarda almıştır (Çoban,

Dilek ve Harman, 2017: 439). Batman, 2 Eylül 1957 tarihinde “ilçe” teşkilatı olarak kabul edilmiştir. 1990 yılına kadar hızlı bir gelişme gösteren Batman, 16 Mayıs 1990 tarih ve 3647 sayılı yasa ile Türkiye'nin 72. ili olmuştur (Kaypak ve Bimay, 2016: 95-97; www.batman.gov.tr, 2019; www.batman.bel.tr, 2019). Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre Batman'ın 2018 yılındaki il nüfusu 599,103 olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun yaklaşık % 75'i şehirde yaşamaktadır. Nüfusun 301.413'ü (% 50,3) erkek; 297.690'ı (% 49,7) kadındır. İlin 2018 yılı kent nüfusu 447.106 (% 75,1), kırsal nüfusu ise 151.997 (% 24,9) kişidir (TÜİK, 2019).

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, Batman kent merkezine yapılan iç ve dış göçlerin sonucunda ortaya çıkan sosyo-kültürel etkilerin kentleşme üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Bu bağlamda, araştırma amacının tespiti için olaylar arasında gözlenen ilişkilerin gerçekte anlamlı olup olmadıklarını ve geleceğe ne kadar ışık tutabileceğine ilişkin varsayımlar ileri sürülmektedir. Araştırmanın yararı Batman'a yapılacak göçlerin etkilerinin önceden tahmin edilerek hızlı ve çarpık kentleşmenin doğurduğu olumsuz sosyal ve kültürel etkilerin ortadan kaldırılması ve göç süreçlerinin iyi yönetilmesi olarak da varsayılmaktadır. Araştırma, Batman merkezine gelen iç ve dış göçleri kapsamaktadır. Araştırmamızda hedef kitle birimi Batman merkezinde bulunan 44 mahallede göç etmiş 18 yaş üstü 490 kişi olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada göçlerin sosyo- kültürel etkilerini araştırmak için kantitatif yöntemler seçilmiştir. Çalışmada araştırma verilerinin toplanması için anket sorularının hazırlanması, anketlerin yapılması, verilerin işlenmesi ve değerlendirmeye uygun hale getirilmesi için istatistik tekniklerinin belirlenmesi olarak tasarlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak güvenilirlik analizi için Cronbach Alpha değeri, geçerlilik için faktör analizi, anlamlı olup olmadıkları açısından normallik testleri uygulanmış ve sonucunda parametrik testlerden T Testi ve ANOVA testleri uygulanmıştır.

4.1. Araştırma Bulguları

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Araştırmada elde edilen bulguların çalışmanın amacı doğrultusunda

belirlenen istatistikler kullanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada katılımcıların genel özelliklerine değinildikten sonra T ve ANOVA test analizleri yapılmıştır.

4.2. Katılımcıların Genel Özelliklerine İlişkin İstatistikî Bilgiler

Katılımcıların sosyal, kültürel ve demografik özelliklerine bakıldığında, katılımcıların % 71'i (348) erkek, % 29'u (142) ise kadınlardan oluşmakta olup % 91'i (446) evli, % 9'u (44) ya hiç evlenmemiş veya eşinden ölüm ve boşanma gibi nedenlerle ayrı kalmış kişilerdir. Göç eden katılımcıların yarısından fazlası (% 46,5) 40 yaşın üzerinde olduğu ve göç edenlerin genellikle evli olması nedeniyle 18-28 yaşın altındaki katılımcı oranı % 7,6 (37)'larda kalmaktadır. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında ilköğretim mezunu olanların oranı % 45,3 (222), çeşitli nedenlerle (göç edilen, varılan yerde okul olmaması, ekonomik ve ailevi) okur-yazar olmayanların oranı ise % 14,7 (72) olarak tespit edilmiştir. Geri kalan katılımcılardan % 18,0 (88)'i lise, diğerleri ise üniversite mezunu olarak görülmektedir. Katılımcıların okur-yazar olmama nedeni göç ettikten sonra okula ulaşamama veya göç ettikleri mahallerde böyle bir imkândan yoksun olmalarıdır. Diğer yandan ekonomik sebepler, terk edilen yerde okul olmaması, ailevi veya kişisel nedenler okula gidilememesinin diğer nedenleri olarak görülmektedir.

Göçten önce evlerde yaşayan erkeklerin genellikle anne, baba, eş ve çocuklar, dede, babaanne/anneanne, kardeş, yeğen olarak görülürken; kadınlarda kaynana, kayınpeder, görünce ve eltiler olduğu anlaşılmaktadır. Göçten sonra genellikle eş ve çocukların ağırlıkta olduğu ve göç öncesi ataerkil aile yapısının yavaş yavaş terk edilerek kentleşme süreciyle birlikte çekirdek aileye dönüştüğü görülmektedir. Ailelerdeki bu dönüşüme rağmen sağlık vb. olanaklar sayesinde çocuk sayısı oranlarında düşme olmadığı, ailelerin genellikle kalabalık olarak yaşamaya devam ettikleri tespit edilmektedir. Elde edilen verilerden anlaşıldığı üzere Batman'a yapılan göçlerin çoğu son otuz yıl içinde gerçekleşmiştir. Söz konusu göçlerin önemli kısmı sosyo-kültürel (% 55,4) nedenlerle yapıldığı görülürken diğerleri sırasıyla ekonomik (% 28) ve siyasal (% 16,8) nedenlerle yapıldığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların önemli bir kesimi (% 56,2) Batman'a bağlı köy ve ilçelerden göç ettiği anlaşılmaktadır. Yurtdışından göçle gelenlerin oranı % 41,8 (205), yurtdışından gelenlerin oranı ise % 2 (10) olarak tespit edilmiştir. Yurtdışından gelenlerin büyük çoğunluğu ise Suriye'den göç edenlerden

oluşmaktadır. Katılımcıların kente ilişkin görüşlerine ilişkin soruya % 47,6 (233)'sı çevre kirliliğinden (aşırı trafik, gürültü, kalabalık nüfus, temizlik), % 28,2 (138)'sı hayat pahalılığından ve % 19,6 (96)'sı hızlı ve çarpık kentleşme ile barınma sorunundan şikâyet ettiği görülmektedir.

4.3. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere Yönelik Yapılan Analizler

Hipotezler:

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Tablo 1. Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyal, Kültürel Etkilerinin Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımına İlişkin T Testi (N=490)

Değişken	Grup	N	\bar{X} (Ortalama)	S.S. (Standart Sapma)	T	P**
Sosyal	Erkek	348	1,9776	,77650	,695	,487
	Kadın	142	1,9239	,77101		
Kültürel	Erkek	348	3,3233	,80682	2,242	,026*
	Kadın	142	3,1215	,94061		

*p<0,05

** T testi kullanılmıştır.

Göç edenlerin cinsiyetine göre kentleşme süreci üzerindeki etki düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla bağımsız gruplar arasında yapılan t testi analizi sonucunda varyansların homojenliği testi göz önünde bulundurularak sosyal ölçekte $p(0,487) > 0,05$ olduğundan sosyal etkilerle katılımcıların cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ve H0 hipotezinin kabul edildiği anlaşılmıştır. Kültürel ölçekte $p(0,026) < 0,05$ olduğundan kültürel etkilerle katılımcıların cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunduğu ve dolayısıyla H1 hipotezinin kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Anlamli farklılıklar için ortalamalara baktığımızda kültürel ölçekte (E: 3,3233; K: 3,1215) erkeklerin ortalamalarının kadınların ortalamalarından yüksek olduğu ve dolayısıyla erkeklerin kadınlara göre kentleşme üzerindeki etkileri kültürel boyutlarda daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Hipotezler:

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile medeni durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile medeni durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile medeni durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile medeni durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Tablo 2. Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyal, Kültürel Etkilerinin Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımına İlişkin T Testi (N=490)

Değişken	Grup	N	\bar{X} (Ortalama)	S.S. (Standart Sapma)	T	P**
Sosyal	Evli	446	1,9650	,76416	,271	,786
	Bekâr (eşinden ayrılmış, eşi ölmüş, hiç evlenmemiş)	44	1,9318	,88180		
Kültürel	Evli	446	3,2859	,83513	1,748	,081
	Bekâr (eşinden ayrılmış, eşi ölmüş, hiç evlenmemiş)	44	3,0511	,99026		

*p<0,05

** T testi kullanılmıştır.

Göç edenlerin medeni durumuna göre kentleşme süreci üzerindeki etki düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla bağımsız gruplar arasında yapılan t testi analizi sonucunda varyansların homojenliği testi göz önünde bulundurularak sosyal faktör ($p(0,786) > 0,05$), kültürel faktör ($p(0,081) > 0,05$) olduğundan, katılımcıların kentleşme üzerindeki sosyal, kültürel faktörlerle medeni halleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ve H0 hipotezinin kabul edildiği anlaşılmıştır.

Hipotezler:

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Tablo 3. Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyal, Kültürel Etkilerinin Katılımcıların Yaşına Göre Dağılımına İlişkin Homojenlik Testi

Değişken	Levene Statistic	df1	df2	P**
Sosyal	1,303	3	486	,273*
Kültürel	,661	3	486	,577*

*p>0,05

** Homojenlik testi

Tablo 3’de p değeri sosyal faktörde 0,273, kültürel faktörde 0,577 p>0,05 olduğundan dolayı varyansların homojen olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel, sosyal etkileri ile yaş durumları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını tespit etmek için One- Way ANOVA testi yapılmış ve ortaya çıkan tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 4. Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyal, Kültürel Etkilerinin Katılımcıların Yaşına Göre Dağılımına İlişkin ANOVA Testi (N=490)

Değişken	Yaş	N	\bar{X}	S.S.	F	P**	Anlamlı Fark
Sosyal	18- 28(A)	37	1,9784	,81211	,259	,855	
	29- 39(B)	160	1,9288	,79221			
	40- 50(C)	228	1,9640	,75205			
	51 yaş ve üstü(D)	65	2,0277	,79990			
Kültürel	18- 28(A)	37	3,1520	,84170	4,327	,005*	D-B
	29- 39(B)	160	3,1094	,89194			
	40- 50(C)	228	3,3196	,83652			
	51 yaş ve üstü(D)	65	3,5192	,73595			

*p<0,05

** ANOVA testi kullanılmıştır.

Göçün kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkilerinin katılımcıların yaşlarına göre düzeyleri karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın ($\bar{X}=2,0277$) 51 yaş ve üstü göçmenlerde olduğu görülmüştür. Diğerleri sırasıyla 18-28 (1,9784), 40-50 ($\bar{X}=1,9640$) ve en düşük ortalama ise ($\bar{X}=1,9288$) 29- 39 yaş aralığında olduğu anlaşılmıştır. Tabloda görülebileceği üzere, sosyal boyutun aritmetik ortalamalarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda f değerinin 0,455, p değerinin 0,714 olduğu ve $p>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak yaş gruplarının aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu da bize sosyal boyutta göç edenlerin kentleşme üzerindeki etkilerinin yaş düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini ve H_0 hipotezinin kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Göçün kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkilerinin katılımcıların yaşlarına göre düzeyleri karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın 51 yaş ve üstü ($\bar{X}=3,5192$) göçmenlerde olduğu görülmüştür. Diğerleri sırasıyla 40-50($\bar{X}=3,3196$), 18-28 (3,1520) ve en düşük ortalama ise 29- 39 ($\bar{X}=3,1094$) olduğu anlaşılmıştır. Tabloda görülebileceği üzere, kültürel boyutun aritmetik ortalamalarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda $f=4,327$, p değerinin 0,005 ve $p<0,05$ olduğundan istatistiksel olarak yaş gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu da bize kültürel boyutta göç edenlerin kentleşme üzerindeki etkilerinin yaş düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini ve H_1 hipotezinin kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Bu işlemin ardından ANOVA sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analiz tekniklerine geçilmiştir. Tablo 3’da görüldüğü üzere kültürel boyutta varyansların homojen (0,577, $p > 0,05$) olması nedeniyle yaygınlıkla kullanılan Tukey çoklu karşılaştırma tekniği kullanılmış ve farklılığının yönü 51 yaş ve üstü katılımcılardan (D) 29- 39 yaş arası (B) katılımcılara doğru şeklinde bulunmuştur. Anlamlı fark 51 yaş ve üstü katılımcılar (D) ile 29- 39 yaş arası (B) katılımcılar arasında 0,40986 puan olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5. Göçün Kentleşme Üzerindeki Kültürel Boyutta Etkilerinin Katılımcıların Yaşına Göre Dağılımına İlişkin Tukey Testi (N=490)

Bağımlı Değişken	Yaş(I)	N	Yaş(J)	Ortalama Farklılıkları	Standart Hata	P*
Kültürel	18- 28	37	29- 39	,04265	,07588	,176
			40- 50	-,16760	,15381	,993
			51 yaş ve üstü	-,36720	,14944	,676
	29- 39	160	18- 28	-,04265	,17364	,150
			40- 50	-,21025	,15381	,993
			51 yaş ve üstü	-,40986*	,08696	,075
	40- 50	228	18- 28	,16760	,12402	,006
			29- 39	,21025	,14944	,676
			51 yaş ve üstü	-,19960	,08696	,075
	51 yaş ve üstü	65	18- 28	,36720	,11856	,333
			29- 39	,40986*	,17364	,150
			40- 50	,19960	,12402	,006

*Tukey testi kullanılmıştır.

Hipotezler:

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Tablo 6. Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyal, Kültürel Etkilerinin Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımına İlişkin Homojenlik Testi

Değişkenler	Levene Statistic	df1	df2	P**
Sosyal	1,282	5	484	,270*
Kültürel	,820	5	484	,536*

*p>0,05

** Homojenlik testi

Tablo 6’da sosyal boyutta 0,270, kültürel boyutta 0,536 olduğu ve tüm ölçeklerde $p>0,05$ olduğundan söz konusu ölçeklerde varyansların homojen olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal, kültürel etkileri ile eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını tespit etmek için One-Way ANOVA testi yapılmış ve ortaya çıkan tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 7. Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyal, Kültürel Etkilerinin Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımına İlişkin ANOVA Testi (N=490)

Değişken	Eğitim	N	\bar{X}	S.S.	F	P**	Anlamlı Fark
Sosyal	Okur-yazar değil(A)	72	1,9806	,73401	,873	,499	
	İlköğretim Mezunu(B)	222	1,9387	,78113			
	Lise Mezunu(C)	88	1,9727	,78385			
	Ön Lisans Mezunu(D)	33	1,8667	,64161			
	Lisans Mezunu(E)	63	2,1079	,87682			
	Yüksek lisans veya Doktora Mezunu(F)	12	1,7000	,54938			
Kültürel	Okur-yazar değil(A)	72	3,3368	,82106	5,090	,000*	A-E B-D B-E
	İlköğretim Mezunu(B)	222	3,3975	,80531			
	Lise Mezunu(C)	88	3,2997	,85487			
	Ön Lisans Mezunu(D)	33	2,9432	,98430			
	Lisans Mezunu(E)	63	2,9206	,83319			
	Yüksek lisans veya Doktora Mezunu(F)	12	2,8125	,86356			

* $p<0,05$

** ANOVA testi kullanılmıştır.

Göçün kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkilerinin katılımcıların eğitimlerine göre düzeyleri karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın lisans mezunu ($\bar{X}=2,1079$) göçmenlerde olduğu görülmüştür. Diğerleri sırasıyla okur-yazar değil ($\bar{X}=1,9806$), ilköğretim mezunu ($\bar{X}=1,9387$), ön lisans mezunu ($\bar{X}=1,8667$) ve en düşük ortalama ise yüksek lisans veya doktora mezunu ($\bar{X}=1,7000$) eğitim gruplarında olduğu anlaşılmıştır. Tablo’da görülebileceği üzere, sosyal boyutun aritmetik ortalamalarının eğitim değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda farklılık değerinin(f) = 0,873, Sig (p) değerinin

0,499 olduğu ve $p > 0,05$ olduğundan istatistiksel olarak eğitim gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu da bize sosyal boyutta göç edenlerin kentleşme üzerindeki etkilerinin eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini ve H_0 hipotezinin kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Göçün kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkilerinin katılımcıların eğitimlerine göre düzeyleri karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın ilköğretim mezunu ($\bar{X}=3,3975$) göçmenlerde olduğu görülmüştür. Diğerleri sırasıyla okur-yazar olmayan ($\bar{X}= 3,3368$), lise mezunu ($\bar{X}=3,2997$), ön lisans mezunu ($\bar{X}= 2,9432$), lisans mezunu ($\bar{X}=2,9206$) ve en düşük ortalama ise yüksek lisans veya doktora mezunu ($\bar{X}= 2,8125$) eğitim gruplarında olduğu anlaşılmıştır. Tablo da görülebileceği üzere, kültürel boyutun aritmetik ortalamalarının eğitim değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda farklılık değerinin ($f = 5,090$, Sig (p) değerinin $0,000$ olduğu ve $p < 0,05$ olduğundan istatistiksel olarak eğitim gruplarının aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu da bize kültürel boyutta göç edenlerin kentleşme üzerindeki etkilerinin eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini ve H_1 hipotezinin kabul edildiğini ortaya koymaktadır

Bu işlemin ardından ANOVA sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analiz tekniklerine geçilmiştir. Tablo 6'da görüldüğü üzere kültürel boyutta varyansların homojen ($0,536$ $p > 0,05$) olması nedeniyle yaygınlıkla kullanılan Tukey çoklu karşılaştırma tekniği kullanılmış ve farklılığının yönü okur-yazar olmayanlardan (A) lisans mezunlarına (E); ilköğretim mezunu olanlardan (B) ön lisans (D) ve lisans mezunlarına (E) doğru şeklinde bulunmuştur. Anlamlı farklılık okur-yazar olmayan gruplar ile lisans mezunu eğitim grupları arasında $0,41617$; ilköğretim mezunu ile ön lisans, lisans mezunu eğitim grupları arasında sırasıyla $0,45434$, $0,47689$ puanlık fark tespit edilmiştir.

Tablo 8. Göçün Kentleşme Üzerindeki Kültürel Boyutta Etkilerinin Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımına İlişkin Tukey Testi (N=490)

Bağımlı Değişken	Eğitim(I)	Eğitim(J)	Ortalama Farklılıkları	Standart Hata	P*
Kültürel	Okur-yazar değil (A)	İlköğretim Mezunu (B)	-,06072	,11317	,995
		Lise Mezunu (C)	,03709	,13260	1,000
		Ön Lisans Mezunu (D)	,39362	,17542	,220
		Lisans Mezunu (E)	,41617*	,14396	,046
		Yüksek lisans veya Doktora Mezunu(F)	,52431	,26019	,335
	İlköğretim Mezunu (B)	Okur-yazar değil (A)	,06072	,11317	,995
		Lise Mezunu (C)	,09781	,10512	,939
		Ön Lisans Mezunu (D)	,45434*	,15568	,043
		Lisans Mezunu (E)	,47689*	,11912	,001
		Yüksek lisans veya Doktora Mezunu (F)	,58502	,24731	,171
	Lise Mezunu (C)	Okur-yazar değil (A)	-,03709	,13260	1,000
		İlköğretim Mezunu (B)	-,09781	,10512	,939
		Ön Lisans Mezunu (D)	,35653	,17033	,293
		Lisans Mezunu (E)	,37908	,13771	,067
		Yüksek lisans veya Doktora Mezunu (F)	,48722	,25679	,405
	Ön Lisans Mezunu (D)	Okur-yazar değil (A)	-,39362	,17542	,220
		İlköğretim Mezunu (B)	-,45434*	,15568	,043
		Lise Mezunu (C)	-,35653	,17033	,293
		Lisans Mezunu(E)	,02255	,17931	1,000
		Yüksek lisans veya Doktora Mezunu(F)	,13068	,28129	,997
	Lisans Mezunu (E)	Okur-yazar değil(A)	-,41617*	,14396	,046
		İlköğretim Mezunu (B)	-,47689*	,11912	,001
		Lise Mezunu(C)	-,37908	,13771	,067
		Ön Lisans Mezunu(D)	-,02255	,17931	1,000
		Yüksek lisans veya Doktora Mezunu (F)	,10813	,26283	,998
	Yüksek Lisans veya Doktora Mezunu (F)	Okur-yazar değil (A)	-,52431	,26019	,335
		İlköğretim Mezunu (B)	-,58502	,24731	,171
		Lise Mezunu (C)	-,48722	,25679	,405
Ön Lisans Mezunu (D)		-,13068	,28129	,997	
Lisans Mezunu (E)		-,10813	,26283	,998	

* Tukey testi kullanılmıştır.

Hipotezler:

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile göç etme nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile göç etme nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile göç etme nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile göç etme nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Tablo 9. Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyal, Kültürel Etkilerinin Katılımcıların Göç Etme Nedenlerine Göre Dağılımına İlişkin Homojenlik Testi

Değişken	Levene Statistic	df1	df2	P**
Sosyal	,623	4	485	,646*
Kültürel	4,635	4	485	,001

* $p > 0,05$

** Homojenlik testi

Tablo 9’da sosyal faktörde 0, 646 olduğu için söz konusu faktörlerde $p > 0,05$ olduğundan varyansların homojen olduğu anlaşılmıştır. Ancak kültürel faktörde p değeri 0,001 olduğu ve söz konusu boyutlarda $p < 0,05$ olduğu için varyansların homojen olmadığı tespit edilmiş ve katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal, kültürel etkileri ile göç etme nedenleri arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını tespit etmek için One- Way ANOVA testi yapılmış ve ortaya çıkan tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 10. Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyal, Kültürel Etkilerinin Katılımcıların Göç Etme Nedenlerine Göre Dağılımına İlişkin ANOVA Testi (N=490)

Değişken	Göç etme nedenleri	N	\bar{X}	S.S.	F	P**	Anlamlı Fark
Sosyal	Diğerleri (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği)(E)	184	2,5524	,59846	9,323	,520	
	Savaş (Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör(A)	65	1,9846	,67018			
	Zorunlu nedenler (kan davası, ağa baskısı, doğal afet, baraj yapımı)(B)	17	2,2824	,94090			
	Kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği (eğitim, sağlık vb.)(C)	87	1,9655	,74970			
	Ekonomik nedenler (yoksulluk, işsizlik, topraksızlık)(D)	137	1,9431	,78776			
	Diğerleri (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği)(E)	184	1,9370	,79530			
Kültürel	Savaş (Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör(A)	65	3,3308	,68694	10,350	0,000*	A-E C-E D-E
	Zorunlu nedenler (kan davası, ağa baskısı, doğal afet, baraj yapımı)(B)	17	3,3235	,72086			
	Kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği (eğitim, sağlık vb.)(C)	87	3,5761	,67969			
	Ekonomik nedenler (yoksulluk, işsizlik, topraksızlık)(D)	137	3,4215	,81377			
	Diğerleri (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği)(E)	184	2,9721	,93074			

* $p < 0,05$

** ANOVA testi kullanılmıştır.

Göçün kentleşme üzerindeki sosyal etkilerinin katılımcıların göç etme nedenlerine göre düzeyleri karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın ($\bar{X}=2,2824$) zorunlu nedenlerden (kan davası, doğal afet, baraj yapımı) dolayı göç edenlerde olduğu görülmüştür. Diğerleri sırasıyla savaş (Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör ($\bar{X}=1,9846$), kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği (eğitim, sağlık vb.) ($\bar{X}=1,9655$), ekonomik nedenler (yoksulluk, işsizlik, topraksızlık) ($\bar{X}=1,9431$), ve en düşük ortalama ise diğer (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği) ($\bar{X}= 1,9370$) nedenleri belirtenlerde olduğu anlaşılmıştır. Tabloda görülebileceği üzere, sosyal ölçeğin aritmetik ortalamalarının göç etme nedeni değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda farklılık değerinin ($f = 9,323$, Sig (p) değerinin $0,520$ olduğu ve $p < 0,05$ olduğundan istatistiksel olarak sosyal boyutta göç etme nedenlerinin aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ve H_0 hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Bu da bize göç edenlerin göç etme nedenlerine açısından kentleşme süreci üzerinde sosyal ölçekte etkilerinin olmadığını göstermektedir.

Tablo 11. Göçün Kentleşme Üzerindeki Kültürel Boyutta Etkilerinin Katılımcıların Göç Etme Nedenlerine Göre Dağılımına İlişkin Tamhane's T2 Testi (N=490)

Bağımlı Değişken	Göç etme nedenleri(I)	Göç etme nedenleri (J)	Ortalama Farklılıkları (I-J)*	Standart Hata	P*
Kültürel	Savaş(Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör(A)	Zorunlu nedenler(kan davası, ağa baskısı, doğal afet, baraj yapımı)(B)	,00724	,19449	1,000
		Kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği(eğitim, sağlık vb.)(C)	-,24538	,11212	,265
		Ekonomik nedenler(yoksulluk, işsizlik, topraksızlık)(D)	-,09076	,10997	,995
		Diğerleri (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği)(E)	,35862	,10940	,013
	Zorunlu nedenler(kan davası, ağa baskısı, doğal afet, baraj yapımı)(B)	Savaş(Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör(A)	-,00724	,19449	1,000
		Kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği(eğitim, sağlık vb.)(C)	-,25262	,18941	,887
		Ekonomik nedenler(yoksulluk, işsizlik, topraksızlık)(D)	-,09800	,18815	1,000

		Diğerleri (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği)(E)	,35138	,18782	,542
Kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği(eğitim, sağlık vb.)(C)		Savaş(Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör(A)	,24538	,11212	,265
		Zorunlu nedenler(kan davası, ağa baskısı, doğal afet, baraj yapımı)(B)	,25262	,18941	,887
		Ekonomik nedenler(yoksulluk, işsizlik, topraksızlık)(D)	,15462	,10072	,741
		Diğerleri (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği)(E)	,60400	,10009	,000
Ekonomik nedenler(yoksulluk, işsizlik, topraksızlık)(D)		Savaş(Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör(A)	,09076	,10997	,995
		Zorunlu nedenler(kan davası, ağa baskısı, doğal afet, baraj yapımı)(B)	,09800	,18815	1,000
		Kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği(eğitim, sağlık vb.)(C)	-,15462	,10072	,741
		Diğerleri (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği)(E)	,44939	,09768	,000
Diğerleri (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği)(E)		Savaş(Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör(A)	-,35862	,10940	,013
		Zorunlu nedenler(kan davası, ağa baskısı, doğal afet, baraj yapımı)(B)	-,35138	,18782	,542
		Kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği(eğitim, sağlık vb.)(C)	-,60400	,10009	,000
		Ekonomik nedenler(yoksulluk, işsizlik, topraksızlık)(D)	-,44939	,09768	,000

* Tamhane's T2 testi kullanılmıştır.

Göçün kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkilerinin katılımcıların göç etme nedenlerine göre düzeyleri karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın (\bar{X} =3,5761) kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği (eğitim, sağlık vb.) nedeniyle göç edenlerde olduğu görülmüştür. Diğerleri sırasıyla, ekonomik nedenler (yoksulluk, işsizlik, topraksızlık) (\bar{X} =3,4215), zorunlu nedenler (kan davası, ağa baskısı, doğal afet, baraj yapımı) (\bar{X} =3,3235), savaş (Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör (\bar{X} =3,3308) ve en düşük ortalama ise evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği gibi (\bar{X} = 2,9721) nedenleri belirtenlerde olduğu anlaşılmıştır.

Tabloda görülebileceği üzere, kültürel boyutun aritmetik ortalamalarının göç etme nedeni değişkenine göre anlamlı bir farklılık

gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda farklılık değerinin (f) = 10,350, Sig. (p) değerinin 0,000 olduğu ve $p < 0,05$ olduğundan istatistiksel olarak kültürel boyutta göç etme nedenlerinin aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu da bize kültürel boyutta göç edenlerin kentleşme üzerinde etkilerinin göç etme nedenleri açısından anlamlı bir farklılık oluşturduğunu ve H1 hipotezinin kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Bu işlemin ardından ANOVA sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analiz tekniklerine geçilmiştir. Tablo 9’de görüldüğü üzere kültürel boyutta varyansların homojen ($0,001$; $p < 0,05$) olmaması nedeniyle yaygınlıkla kullanılan Tamhane’s T2 çoklu karşılaştırma tekniği kullanılmıştır. Yapılan Tamhane’s T2 testinin sonuçları tablo 11’de verilmiştir. Farklılığının yönü savaş (Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör (A), kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği (eğitim, sağlık vb.) (C) ve ekonomik(yoksulluk, işsizlik, topraksızlık) (D) nedenlerle göç eden gruplardan diğer (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği) nedenlerle (E) göç eden gruplara doğru şeklinde bulunmuştur. Bu farklar savaş (Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör (A), kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği (eğitim, sağlık vb.) (C) ve ekonomik (yoksulluk, işsizlik, topraksızlık) (D) nedenlerle göç eden gruplar ile diğer (evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği) nedenlerle (E) göç eden gruplar arasında sırasıyla, 0,35862, 0,60400, 0,44939 puan fark tespit edilmiştir.

Hipotezler:

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile şu anda yaşanan en önemli sorun arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal etkileri ile şu anda yaşanan en önemli sorun arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H0: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile şu anda yaşanan en önemli sorun arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

H1: Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki kültürel etkileri ile şu anda yaşanan en önemli sorun arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Tablo 12. Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyal, Kültürel Etkileri ile Katılımcıların Şu Anda Yaşadıkları En Önemli Soruna Göre Dağılımına İlişkin Homojenlik Testi

Değişken	Levene Statistic	df1	df2	P**
Sosyal	,940	3	486	,421
Kültürel	3,834	3	486	,010

* $p > 0,05$

** Homojenlik testi

Tablo 12’de sosyal boyutta 0,421 olduğu için söz konusu ölçeklerde $p > 0,05$ olduğundan varyansların homojen olduğu; kültürel boyutta p değeri 0,010 ve söz konusu boyutlarda $p < 0,05$ olduğu için varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların kentleşme süreci üzerindeki sosyal, kültürel etkileri ile şu anda yaşanan en önemli sorun arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını tespit etmek için One-Way ANOVA testi yapılmış ve ortaya çıkan tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 13. Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyal, Kültürel Etkilerinin Katılımcıların Şu Anda Yaşadıkları En Önemli Soruna Göre Dağılımına İlişkin ANOVA Testi (N=490)

Değişken	Şu Anda Yaşanılan En Önemli Sorun	N	\bar{X}	S.S.	F	P**	Anlamlı Fark
Sosyal	Ekonomik sorun(A)	212	2,0123	,76811	1,216	0,303	
	Uyum sorunu(B)	51	2,0627	,92649			
	Barınma sorunu(C)	11	1,8364	,66223			
	Diğer(eğitim, sağlık vb. kamu hizmeti eksikliği)(D)	216	1,8954	,74508			
Kültürel	Ekonomik sorun(A)	212	3,3933	,77393	9,538	0,000*	A-B D-B
	Uyum sorunu(B)	51	2,7034	1,02985			
	Barınma sorunu(C)	11	3,1591	,75227			
	Diğer(eğitim, sağlık vb. kamu hizmeti eksikliği)(D)	216	3,2766	,83510			

* $p < 0,05$

** ANOVA testi kullanılmıştır.

Göçün kentleşme üzerindeki sosyal etkilerinin katılımcıların şu anda yaşadıkları en önemli soruna göre düzeyleri karşılaştırıldığında, sosyal boyutta en yüksek ortalamasının uyum sorunu ($\bar{X}=2,0627$) yaşayan

katılımcılarda olduğu görülmüştür. Diğerleri sırasıyla, ekonomik sorun ($\bar{X}=2,0123$), diğer (eğitim, sağlık vb. kamu hizmeti eksikliği) ($\bar{X} = 1,8954$) ve en düşük ortalama ise barınma sorunu ($\bar{X} = 1,8364$) belirtenlerde olduğu anlaşılmıştır. Tabloda görülebileceği üzere, sosyal boyutun aritmetik ortalamalarının şu anda yaşadıkları en önemli sorun değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda farklılık değerinin ($f = 1,216$, Sig (p) değerinin 0,303 olduğu ve $p > 0,05$ olduğundan istatistiksel olarak sosyal boyutta katılımcıların şu anda yaşadıkları en önemli sorunun aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu da bize sosyal boyutta göç edenlerin kentleşme üzerinde etkilerinin şu anda yaşadıkları en önemli sorun açısından anlamlı bir farklılık oluşturmadığını ve H_0 hipotezinin kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Göçün kentleşme üzerindeki kültürel etkilerinin katılımcıların şu anda yaşadıkları en önemli soruna göre düzeyleri karşılaştırıldığında, kültürel faktörde en yüksek ortalamanın ($\bar{X}=3,3933$) ekonomik sorun yaşayanlarda olduğu görülmüştür. Diğerleri sırasıyla diğer (eğitim, sağlık vb. kamu hizmeti eksikliği) ($\bar{X} = 3,2766$), barınma sorunu ($\bar{X}=3,1591$) ve en düşük ortalama ise uyum sorunu ($\bar{X} = 2,7034$) belirtenlerde olduğu anlaşılmıştır. Tabloda görülebileceği üzere, kültürel ölçeğin aritmetik ortalamalarının şu anda yaşadıkları en önemli sorun değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda farklılık değerinin ($f = 9,538$, Sig (p) değerinin 0,000 olduğu ve $p < 0,05$ olduğundan istatistiksel olarak kültürel ölçekte katılımcıların şu anda yaşadıkları en önemli sorunun aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu da bize kültürel boyutta göç edenlerin kentleşme üzerinde etkilerinin şu anda yaşadıkları en önemli sorun açısından anlamlı bir farklılık oluşturduğunu ve H_1 hipotezinin kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Bu işlemin ardından ANOVA sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analiz tekniklerine geçilmiştir. Tablo 12'de görüldüğü üzere kültürel boyutta varyansların homojen ($0,010$; $p < 0,05$) olmaması nedeniyle yaygınlıkla kullanılan Tamhane's T2 çoklu karşılaştırma tekniği kullanılmıştır. Yapılan Tamhane's T2 testinin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Farklılığının yönü ekonomik sorun (A) yaşayan gruplardan, uyum sorunu (B) yaşayan gruplara; diğer sorunları yaşayan (eğitim, sağlık vb. kamu hizmeti eksikliği) gruplardan (D), uyum sorunu (B) yaşayan gruplara doğru şekilde bulunmuştur. Bu farklar ekonomik sorun (A) belirten gruplar ile uyum sorunu (B) yaşayan gruplar arasında 0,68985 ve ekonomik sorun (A) belirten gruplar ile diğer sorunları yaşayan (eğitim, sağlık vb. kamu hizmeti eksikliği) gruplar (D) arasında 0,57319 puanlık fark tespit edilmiştir.

Tablo 14. Göçün Kentleşme Üzerindeki Kültürel Boyutta Etkilerinin Katılımcıların Şu Anda Yaşadıkları En Önemli Soruna Göre Dağılımına İlişkin Tamhane's T2 Testi (N=490)

Bağımlı Değişken	Şu Anda Yaşanılan En Önemli Sorun (I)	Şu Anda Yaşanılan En Önemli Sorun (J)	Ortalama Farklılık (I-J)*	Standart Hata	P*
Kültürel	Ekonomik sorun(A)	Uyum sorunu(B)	,68985*	,15369	,000
		Barınma sorunu(C)	,23419	,23296	,914
		Diğer(eğitim, sağlık vb. kamu hizmeti eksikliği)(D)	,11666	,07781	,580
	Uyum sorunu(B)	Ekonomik sorun(A)	-,68985*	,15369	,000
		Barınma sorunu(C)	-,45566	,26878	,490
		Diğer(eğitim, sağlık vb. kamu hizmeti eksikliği)(D)	-,57319*	,15500	,003
	Barınma sorunu(C)	Ekonomik sorun(A)	-,23419	,23296	,914
		Uyum sorunu(B)	,45566	,26878	,490
		Diğer(eğitim, sağlık vb. kamu hizmeti eksikliği)(D)	-,11753	,23383	,997
	Diğer(eğitim, sağlık vb. kamu hizmeti eksikliği)(D)	Ekonomik sorun(A)	-,11666	,07781	,580
		Uyum sorunu(B)	,57319*	,15500	,003
		Barınma sorunu(C)	,11753	,23383	,997

* Tamhane's T2 testi kullanılmıştır.

SONUÇ

Göç, ilk insanın ortaya çıkmasından günümüze kadar sosyo- kültürel birçok nedene bağlı olarak bazen zorunlu bazen de gönüllü olarak kentlere doğru gerçekleşen ve sonuçları itibarıyla kalıcı izler bırakan önemli bir sosyal olgudur. İster zorunlu ister gönüllü olarak yapılan tüm göçler sonucunda kentlere doğru bir yoğunlaşma meydana gelmekte ve sosyo-kültürel etkileşim sayesinde kentleşme süreçleri ortaya çıkmaktadır. Söz konusu etkileşim nedeniyle göç edenlerin kentleşme üzerinde önemli sosyo-kültürel etkileri bulunmaktadır.

Batman özelinde göçün sosyo-kültürel sonuçlarına baktığımızda katılımcıların demografik ve göçe ilişkin diğer özellikleri arasında göçlerin sosyal etkileri arasında anlamlı bir fark tespit edilemediği, ancak kültürel

açından anlamlı farklar ortaya çıktığı görülmüştür. Genel olarak yaşı büyük olanların gençlere; eğitim düzeyi düşük olanların yüksek olanlara; düşük gelirli olanların yüksek gelirli olanlara; serbest meslek grubunda olanların (esnaf, çiftçi, doktor, avukat vb.) diğer meslek gruplarına göre kültürel olarak kentleşme üzerinde etki bıraktığı anlaşılmaktadır. Serbest meslek erbabının etki düzeylerinin yüksek olmasının nedeni kültürel açıdan kent yaşamına adaptasyonun diğer mesleklere göre daha avantajlı olmalarından kaynaklanmaktadır. Yine savaş (Suriye, Irak ve diğer), siyasi baskılar / terör, kan davası, ağa baskısı, doğal afet, baraj yapımı, kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma isteği (eğitim, sağlık vb.), yoksulluk, işsizlik, topraksızlık gibi ekonomik nedenlerden dolayı göç edenlerin evlilik, aile veya akrabaların olması, tayin, şehrin çekiciliği gibi nedenlerle göç edenlere göre kentleşme üzerinde daha çok etki ettiği ortaya çıkmıştır. Burada zorunlu nedenlerle göç edenlerin gönüllü olarak yapılan göçlere göre çarpık ve hızlı kentleşmeye kültürel etkileri açısından daha çok neden oldukları anlaşılmaktadır. Diğer yandan katılımcılar içerisinde konut mülkiyetinin kendine ait olduğunu veya kira olduğunu belirtenlerin lojman olduğunu belirtenlere; evinde yaşayan kişi sayısının 6 kişiden fazla olduğunu belirtenlerin 6 kişiden daha az olduğunu belirtenlere göre kentleşme üzerinde kültürel açıdan daha çok etki bıraktığı karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların eğitim, sağlık, barınma vb. kamu hizmeti eksikliği gibi konularda kültürel etkiler açısından uyum sorunu yaşadığı görülmektedir.

Yukarıda açıklanan tüm bu nedenlerden dolayı göçlerin kentleşme süreçleri üzerinde önemli oranda kültürel etkilerinin olduğu ve bu yönde oluşturulan hipotezlerin kabul edilebileceği, ancak sosyal etkiler açısından bu şekilde bir ilişki tespit edilemediği için bu çalışmada ortaya atılan hipotezlerin red edilebileceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla başta mülki idare ve yerel yönetim birimlerinin kültürel açısından göçün hangi ölçüde desteklenip, hangi ölçüde engelleneceğine karar verilerek; göç politikasına yönelik uygulamaları bu politika çerçevesinde biçimlendirmeleri, kültürel etkilerine yönelik yerel yönetimlerin yetkileri artırılarak popülist karar vermekten ve ayrımcılıktan uzak bir bakış açısıyla hizmet edilmesi, ötekileşmeyi ve ötekileştirmeyi tetikleyen tüm girişimlerin engellenmesi gerekmektedir. Suriye’de yaşanan savaş nedeniyle gelenlere ilişkin rehabilitasyon vb. çalışmalar yapılarak uyumun sağlanması gerekir. Kente ilişkin çevre kirliliği, hava kirliliği, gürültü, trafik konularında sürdürülebilirliği sağlama adına acil önlemler

alınması gerekir. En önemli göç nedeni ve kent sorunu olarak sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerine erişimin eksikliğinin giderilmesi konusunda kırsal alanlara yönelik daha etkili çözümler gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu çabaların göçün olumsuz kültürel etkilerinin azaltılmasında etkili olacağı varsayılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, Nermin (2002). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Yusuf (2016). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Akkayan, Taylan (1979). *Göç ve Değişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Arsenault, Natalie (2011). *Understanding Migration Curriculum Resources for the Classroom*, Revised Edition, The University of Texas, at Austin. <https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/24542/Migration.pdf?sequence=3> (Erişim Tarihi:02.03.2017).
- Bulut, Yakup ve Eraldemir, Zeynep (2015). “Göç Olgusunun Farklı Boyutlarıyla Hatay İli İskenderun ve Dört Yol İlçeleri Ölçeğinde İncelenmesi”. (Ed.: Yakup Bulut), *“Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü”*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Castells, Manuel (1997). *“Kent, Sınıf, iktidar”*,(Çev: Asuman Erendil), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Castles, Stephen ve Miller, Mark J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. (Çev.: Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut), 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çağlayan, Savaş (2006). “Göç Kuramları, Göç Ve Göçmen İlişkisi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 17, 67-91.
- Çiçekli, Bülent ve Oğuzhan Ö. Demir (2013). *Türkiye Koridorunda Yasadışı Göçmenler*, Ankara: Karınca Yayınları.
- Çoban, Ömer, Emre, Sebahattin Dilek ve Harman, Serhat (2017). “Batman İlinde Turizm Gelişiminin Değerlendirilmesi”. *International Journal Of Social Science* Doi Number: 56, 437-455.
- Durugönül, Esmâ (1997). “Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler”. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı(Mersin-Kasım1996)*, Ankara: DİE (Yayın No: 2046) ve Sosyoloji Derneği (Yayın No: 5) Ortak Yayını, 95-100.

- Ekşi, Nuray(2016). “İklim Mültecileri”. Göç Araştırmaları Dergisi, Vol:2, No:2, 10-58.
- Es, Muharrem ve Ateş, Hamza (2004). “Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. Sayı:48, İ.Ü.İ.F. Yayını, 205-248.
- Faist, Thomas (2003). Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar. (Çev:Azat Zana Gündoğan ve Can Acar), Ankara: Bağlam Yayınları.
- Fichter, Joseph (1990). Sosyoloji Nedir?(Çev:Nilgün Çelebi). Konya:Selçuk Üniversitesi Yayını.
- Gündüz, Mustafa ve Yetim, Nalan (1997). “Terör ve Göç”, Toplum ve Göç”. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı(Mersin-Kasım1996)*, Ankara: DİE (Yayın No: 2046) ve Sosyoloji Derneği (Yayın No: 5) Ortak Yayını, 109-116.
- İçduygu, Ahmet ve Turgay Ünalın (1998). “Türkiye’de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”. (Ed.:Ahmet İçduygu ve Diğerleri). *Türkiye’de İçgöç*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 38-55.
- İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydıngün (1998), “Türkiye’de İç Göç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi”, (Ed.: Ahmet İçduygu ve Diğerleri). *Türkiye’de İçgöç*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., 207-244.
- İspir, Eyüp (1982). *Kentleşme, Metropolitan Alan ve Yönetimi*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2013). *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaygalak, Sevilay (2009). *Kentin Mültecileri, Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kaypak, Şafak ve Bimay, Muzaffer (2016). Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6 (1), 84-110.
- Keleş, Ruşen (1998), *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi, Ankara
- Keleş, Ruşen (2010). *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kıray, Mübeccel B. (1998). *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- King, Russell (2012). “Theories and Typologies of Migration: an overview and a primer published”, (Ed.: Erica Righard), *published by Malmö Institute for*

Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM) Malmö University, Sweden.

Kocacık, Faruk (1997). “1878 1900 Yılları Arasında Balkanlar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçlerin Anadolu’daki Sürekli Yerleşme Yerleri ve Toplumsal Yapıya Etkileri”. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (Mersin-Kasım1996), Ankara: DİE (Yayın No: 2046) ve Sosyoloji Derneği (Yayın No: 5) Ortak Yayını, 137-147.

Lewis, Gareth J. (1982). “*Human Migration: A Geographical Perspective*”. New York: St. Martin’s Press.

Mutluer, Mustafa(2003). *Uluslararası Göçler ve Türkiye*, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Oris, Michel (2003). “The history of migration as a chapter in the history of the European rural family: An overview”. *History of the Family* 8 (2003) 187–215.

Özer, İnan (2004), *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Bursa, Ekin Kitabevi.

Öztürk, Mustafa, Altuntepe, Nihat (2008). “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, *Journal of Yasar University*, Cilt:3, Sayı:11, 1587-1625. (Erişim Tarihi:11.10.2016).

Parnwell, Mike (1993). *Population Movements and The Third World*, New York: Routledge.

Petersen, W. (1958), “A General Typology of Migration”, *American Sociological Review*, No.3, 256-266.

Sezal, İhsan(1992). *Şehirleşme*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Tekeli, İlhan (2015). *Kent, Kent Hakları, Kentleşme, Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Tiiu Paas, Raul Eamest, Marit Room, Rena Selliov, Anne Jurgenson and Jaan Masso (2002). “Labour Flexibility and Migration in the EU Eastward Enlargement Context: The Case of Baltic States”, *Ezoneplus Working Paper*, No: 11, https://www.econstor.eu/bitstream/10419/22127/1/ezoneplus_wp_eleven.pdf (Erişim Tarihi:05.06.2017).

Toksöz, Gülay (2006). *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tuncel, Metin (1992). *İslam Ansiklopedisi*, Cilt.5, İstanbul: TDV Yayınları.

- Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye (1998). *Beşeri Coğrafya; İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay Kitapevi.U
- UNHCR (2009). 2008 Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons. <http://www.acnur.org/fileadmin/Documentos/archivo/7096.pdf?file=fileadmin/Documentos/archivo/7096>, 13/12/2017
- Ünalın, Turgay (1998). "Türkiye'de İç Göçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi". (Der.: Ahmet İçduygu ve Diğerleri), *Türkiye'de İçgöç*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Üner, Sunday (1972), Nüfusbilim Sözlüğü, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Vergin, Nur (1986). "Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları". *Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar*, İstanbul: SİSAV Yayınları, 27-52.
- Wirth, Louis (2002). "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme". (Der. ve Çev.: Ayten Alkan ve Bülent Duru), *20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi*, Ankara, 77-106.
- Yalçın, Cemal (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- <http://www.batman.bel.tr/>, 2019).
- <http://www.batman.gov.tr>, 2019).
- <http://www.tuik.gov.tr/>, 2019)

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN
NARSİSTİK KİŞİLİK EĞİLİMİ
DÜZEYLERİNE GÖRE BENLİK
SAYGISI İLİŞKİ DOYUMU VE
İLİŞKİ BAĞLANIMLARININ
İNCELENMESİ**

**BÖLÜM
11**

**Muzaffer ŞAHİN¹
Burcu DOĞANER²**

¹ Dr. Öğretim Üyesi, CIIP, İstanbul Arel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, muzsah@gmail.com

² Uzm. Psikolog, İstanbul Arel Üniversitesi SBE Psikoloji Yüksek Lisans Programı, burcudoganer89@gmail.com

1. GİRİŞ

Narsistik kişilik, Narcissos mitinin olduğu Antik Yunan döneminden beri bilinmektedir. Kişilik bozukluğu olarak görülmesine karşın değişik düzeylerde insanlarda yansımalarına rastlanabilir.

Son 25 yıldır Kişilik Psikolojisi ve Sosyal Psikoloji alanlarındaki araştırmacılar, normal narsizm olarak sınıflandırılmış kişilik boyutuyla çalışmaktalar. Normal narsizimli bir kişi narsistik kişilik bozukluğunun özelliklerinden bazılarına sahip olabilir. Ancak, yüksek düzeyde normal narsizm gösteren bireylerin çoğunluğu, narsistik kişilik bozukluğunun tanı kriterlerini karşılamaz. Yüksek düzeyde normal narsizimli birey, Narsistik Kişilik Envanteri'nden ortalamanın üstünde puan alan kişi olarak tanımlanır (Raskin & Terry, 1998). Bu çalışmada da normal narsizm ele alınmıştır ve Narsistik Kişilik Eğilimi şeklinde ifade edilmiştir.

Narsistik Kişilik Eğilimi hepimizin içinde bir parça olabilir. Kimilerinde daha düşükken kimilerinde daha yüksek olabilir. Narsistik Kişilik Eğilimi yüksek olan bireyler; gerek işyerinde müdürümüz, gerekse romantik ilişki yaşadığımız partnerimiz olabilir. Bu çalışmada, Narsistik Kişilik Eğilimi'nin romantik ilişkilerdeki durumu belirlenmek istenmiştir. Romantik ilişkilerde, bireyler karşılarındaki kişiyi iyi bir şekilde tanıyıp, ona göre davrandıklarında çatışma çözümü, birbirini anlama, saygı duyma, empati kurma gibi ilişkisel faktörler işlerlik kazanabilir. Narsistik Kişilik Eğilimi yüksek olan kişilerin de kendilerini ve ilişkilerini nasıl algıladıkları belirlendiğinde, kendileriyle ilgili bir farkındalık kazandırılmaya çalışılabilir. Bu bilgilerin ışığında diğer iki değişken olan ilişki doyumu ve ilişki bağlanımı seçilmiştir. Narsistik Kişilik Eğilimi ile ilişki doyumu ve ilişki bağlanımı arasındaki ilişki ve farklar merak edilmiştir. İlişkide doyum ve ilişkide bağlanım arttığında ilişkinin kalitesinin, süresinin ve ilişkide geleceğe dair yapılacak planların da artacağı düşünülmektedir.

Ayrıca, incelenen çalışmalarda narsizmin benlik saygısından etkilenip etkilenmediği, kişinin kendisiyle ilgili düşünceleri merak edilmiştir. Bu doğrultuda benlik saygısı da ölçülmek istenmiştir. Narsistik Kişilik Eğilimi'yle benlik saygısı arasındaki ilişkinin ve farklılıkların nasıl olduğu araştırılmıştır.

2. LİTERATÜR VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Narsizmin Tarihsel Başlangıcı

Kökene yüzyıllar öncesine dayanan narsizm, günümüzde de incelenen ve anlaşılmaya çalışılan bir kişilik özelliğidir. İçinde bulunulan çağın etkisiyle de pekiştirildiği düşünülmektedir. Yaşanılan çevre, teknoloji ve sosyal medya gibi faktörler kişilerin narsizmlerine yatırım yapmaktadır. Bu nedenle narsizmin nelerden etkilendiği ve hangi davranışları etkilediği de günümüzde daha çok merak konusu olmaktadır.

Narsizmin tarihi Yunan Mitolojisi'ne kadar dayanır. Yakışıklılığıyla herkesi kendine hayran bırakan Narkissos'a; Kocası Zeus'tan kıskandığı için Hera tarafından konuşamamakla, kim konuşursa onun son kelimesini tekrarlamakla cezalandırılan dağ perilerinden Ekho da aşık olmuştur. Ancak Narkissos bu aşka karşılık vermemiş ve Ekho'yla dalga geçmiştir. Bu sebeple de tanrılar tarafından kendini sevmekle cezalandırılmıştır. Bu aşk öyle bir aşktır ki, Narkissos'u eriyip yok olmaya kadar götürmüştür (Milbourne ve Stowell, 2012). Narsizm, Ellis (1898) tarafından özellikle kadınlarda görülen ve cinsel duyguların, kendine hayranlığa yöneltmesini içeren bir durum olarak tanımlanmış ve ilk defa psikolojide kullanılmıştır.

Narsizm zamanla daha çok kişi tarafından incelenmiştir. Ellis'in makalesinin 1899'da Nacke tarafından yazılan Almanca özetinde narsizme gönderme yapması Freud'un dikkatini çekmiştir (Kızıltan, 2000). Freud 1910 yılında yayınladığı makalesinde dip not olarak narsizme yer vermiş ve dört yıl sonra narsizmle ilgili makalesini yayınlamıştır. Freud (1914), narsizmi cinsel gelişimin bir dönemi olarak ele almıştır. 1931 yılında Freud narsizmden kişilik tipi olarak bahsedince narsizmin kişilik özelliği olabileceği de düşünölmeye başlanmıştır.

Farklı bakış açılarıyla narsizm kavramı pekiştirilmiştir. Örnek olarak, Jones (1923), patolojik narsizm kavramını kullanmış ve patolojik narsizmi kendi güç ve bilgisine aşırı değer verme, güçlü fanteziler, yeni bilgilere açık olmama, sevilme, övölme, ödüle aşırı tutku ve başkalarının zamanına değer vermeme gibi özelliklerle tanımlamıştır.

2013 yılında Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından düzenlenen DSM-5'te ise Özsever (Narsistik) Kişilik Bozukluğu olarak adlandırılmıştır.

DSM-5' E Göre Narsistik Kişilerin Özellikleri

- Büyükleir (örn. başarılarını ve yeteneklerini abartır; gösterdiği başarılarla oransız bir biçimde, üstün biri olarak görülme beklentisi içindedir).
- Sınırsız başarı, güç, zekâ, güzellik ya da yüce bir sevgi düşlemleriyle uğraşır durur.
- “Özel” ve eşi, benzeri bulunmaz biri olduğuna ve ancak özel ya da üstün kişilerce (ya da kurumlarca) anlaşılabilceğine ve ancak onlarla ilişki kurması gerektiğine inanır.
- Çok beğenilmek ister.
- Hak ettiğı duygusu içindedir (özellikle kayırılacak bir tedavi göreceğine ya da her ne istiyorsa yapılacağına ilişkin anlamsız beklentiler içinde olma).
- Kendi çıkarı için başkalarını kullanır (kendi amaçlarına ulaşmak için başkalarından yararlanır).
- Eşduyum yapamaz: Başkalarının duygularını ve gereksinimlerini anlamak istemez.
- Sıklıkla başkalarını kıskanır ya da başkalarının kendisini kıskandığına inanır.
- Başkalarına saygısız davranır, kendini beğenmiş davranışlar ya da tutumlar sergiler (APA, 2014).

Sosyal psikolojide genellikle normal dağılımda kişilik özelliğı olarak belli bir düzeyde narsizm vurgulanır. Sosyal psikologlar, narsizmin patolojik yönlerini vurgulamak yerine "normal" yönleri üzerine dikkatlerini daha fazla odaklamak istemişlerdir. Kabul edilir narsizm özellikleri, duygusal açıdan daha esnek ve dışadönük olma eğilimi şeklindedir.

Normal narsizm ile patolojik narsizm arasında ayırım yapmak günümüzde çok da kolay değildir. Giderek artan rekabet, güç elde etme, diğer kişilerden daha üstün olma gibi ihtiyaçlar narsizmi beslemektedir. Narsizm, çağdaş yaşamın zorlukları ile mücadele etmekte kullanılan bir yöntem halini almıştır. Bu da herkesin içinde farklı derecelerde var olabilecek narsizmi ortaya çıkarmaktadır.

Narsizm kişilerin karakterlerinin bir özelliği olarak görülmektedir. İnsanın kendini sevmesi ve değer vermesi her durumda gereklidir. Sevmediği zamanlarda farklı sorunlar oluşabilir. Bunun yanında herkes çevresi tarafından onaylanmak da isteyebilir. Ancak bazı kişilerde bu durum normalin üstüne çıkabilir. Narsizmin patolojiye yöneldiği kısım burasıdır ve bu durumlarda sıkıntılar yaşanabilir.

Bağlanma Kuramı

Bağlanma, insanların kendileri için önemli gördükleri kişilere karşı geliştirdikleri güçlü duygusal bağlar olarak tanımlanmaktadır. İnsan yavrusu sadece ona koruma ve bakım sağlayabilecek bir yetişkinin varlığında hayatta kalabilir. Bu sebeple bebekler yaşamlarını sürdürebilmek için kendilerinden daha olgun ve deneyimli bir bağlanma figürüne ihtiyaç duyarlar. Bağlanma kuramına göre bebekler bağlanma figürleri haline gelen bakım verenleriyle yakınlıklarını korumaya çalışırlar, bakım veren uzaklaştığı zaman onu ararlar ve bakım verenle yakınlık kurulmasında sorun yaşandığı zaman kaygılanırlar. Bağlanma figürü çevreyi araştırma ve keşfetme sırasında ihtiyaç duyulduğu anda geri dönülebilecek ve sınırlanacak bir “güvenli üs” görevi görerek, bebeğin hayatta kalma ve gelişme şansını arttırmaktadır. Bowlby’e (2003) göre yaşamın erken yıllarında birincil bakım verenle kurulan ilişkilerin kalitesi, kişilerin yeterlikleri ve sevmeye değer olup olmadıkları hakkındaki benlik imgelerini ve diğerlerinin güvenilirliği hakkındaki genel beklentilerini şekillendirir.

Bowlby’e (2003) göre çocuklar bağlanma figürüyle kurdukları etkileşimi temel alarak, sevmeye değer biri olup olmadıklarına dair kendilerine yönelik “benlik modeli”ni, bağlanma figürünün ulaşılabilirliği ve duyarlılığını dikkate alarak da diğerlerine yönelik “başkaları modeli”ni geliştirirler.

Ainsworth, Bleher, Waters ve Wall (1978) bebekler ve anneleriyle yaptıkları çalışmaları sonucunda üç çeşit bağlanma örüntüsü tespit etmişlerdir. Bakım verenini, çevreyi keşfetmek için yanından uzaklaşabilecek ve sıkıntı yaratan durumlarda ona konfor sağlayacak güvenli bir üs olarak kullanan çocukların *güvenli bağlanma biçimine sahip* oldukları bildirilmiştir. Öte yandan, *kaçıncı bağlanma biçimine sahip* olduğu bildirilen çocuklar bakım verenlerinden konfor sağlamasını beklememekte ve olumsuz duygularını kendi çabalarıyla yatıştırmaya çalışmaktadır. *Kaygılı/ kararsız bağlanma biçimine sahip* olduğu

bildirilen çocuklar ise bakım verenlerinden konfor bekleme konusunda kararsızlık yaşamaktadır. Bu kararsızlık da bakım verenlerinin ulaşılabilirliği konusunda emin olamamalarından kaynaklanmaktadır.

Yetişkinlerde Bağlanma

Hazan ve Shaver (1987), yetişkinlikte romantik ilişkilere bağlanma biçimlerinin ve yakın ilişkilerin birçok yönünün Bowlby'nin bağlanma kuramı temel alınarak açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Hazan ve Shaver (1987), bebeklik döneminde benliğe ve başkalarına ilişkin gelişen zihinsel temsillerin, yaşamın diğer dönemlerinde de etkili olduğunu ve bireylerin romantik ilişki, eş ve benlik değerlendirmelerinde de belirleyici işlevi olduğunu belirtmektedir. Bu görüşe göre çocukluk dönemlerinde aileleriyle sıcak ve sevgi dolu ilişkiler geliştirmiş olan yetişkinler güvenli bağlanma biçimi ile reddedici, kaçınan ilişkiler geliştirmiş yetişkinler ise kaçınan bağlanma biçimi ile sınıflandırılmıştır. Çocukluk dönemlerinde aileleriyle ilişkileri bazen sevgi dolu, sıcak bazen de reddedici olan yetişkinler ise kaygılı/kararsız bağlanma biçimi ile sınıflandırılmışlardır.

Bartholomew ve Horowitz'in Dörtlü Bağlanma Modeli

Daha sonra Bartholomew ve Horowitz (1991) Bowlby'nin benliğe ve başkalarına ilişkin zihinsel temsiller kavramını temel alarak yetişkinlerdeki bağlanma biçimlerini yeniden tanımlamışlardır. Bartholomew ve Horowitz bağlanma kuramı temelinde çocukluktaki üç bağlanma biçimine karşı yetişkinlikte dört bağlanma biçimi tanımlayarak "Dörtlü Bağlanma Modeli"ni geliştirmişlerdir. Dörtlü Bağlanma Modeli yetişkin bağlanma biçimlerinin: "benlik modeli" ve "başkaları modeli" olmak üzere iki temel boyut üzerinde tanımlanabileceğini öne sürmektedir. Bu modele göre benlik ve başkaları boyutları olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kutup oluşturmaktadır. Benlik modeli, bireyin kendilik değeri için başkalarına olan duygusal bağımlılığını temsil etmekteyken; başkaları modeli, başkalarına gereksinim duyduğunda ulaşılır olup olmamaları ile ilişkilidir.

Dörtlü Bağlanma Modeli'ne göre birey olumlu benlik ve başkaları modeli geliştirdiyse güvenli bağlanma biçimi geliştirmiş olarak değerlendirilmektedir. Bu modeldeki güvenli bağlanma biçimi Hazan ve Shaver'in güvenli bağlanma biçimine karşılık gelmektedir. Olumsuz benlik modeli ve olumlu başkaları modeli geliştiren bireylerin saplantılı (preoccupied) bağlanma biçimi geliştirmiş olduğu bildirilmiştir. Bu

modeldeki saplantılı bağlanma biçimi Hazan ve Shaver'in kaygılı/kararsız bağlanma biçimine karşılık gelmektedir. Hazan ve Shaver'in sınıflandırmasında kaçınmacı bağlanma biçimlerine sahip olduğu düşünülen bireyler ise Bartholomew ve Horowitz'in modelinde korkulu ve kayıtsız olarak iki farklı gruba ayrıştırılmıştır. Olumsuz benlik ve başkaları modeli geliştirmiş olan bireylerin korkulu- kaçınmacı (fearful-avoidant) bağlanma biçimine sahip olduğu düşünülürken, olumlu benlik ve olumsuz başkaları modeli geliştirmiş olan bireylerin kayıtsız-kaçınmacı bağlanma (dismissive- avoidant) biçimine sahip olduğu düşünülmektedir.

Lee'nin Aşk Biçimleri

Yunanca sözcüklerle adlandırılan, ilk üçü birincil ve diğer üçü ikincil olmak üzere toplam altı çeşit aşk biçimi vardır.

Birincil aşk biçimleri:

- Tutkulu aşk (eros): Güçlü bir fiziksel çekimle başlar. Bu aşk biçimi; sevecenlik, iletişimde açıklık, ilişkide güvende olma, tutku, ilişkiye güvenli bağlanma ile ilişkilidir.
- Arkadaşça aşk (storge): İhtirasa değil benzerliğe, birbirini gözetmeye ve ilgileri paylaşmaya dayanan, arkadaşlığın ön planda olduğu, zamanla gelişen aşk biçimidir.
- Oyun gibi aşk (ludus): Aşkın oyun ya da keyifli bir yaşantı olarak algılandığı aşk biçimidir. Bağlayıcılığı düşük, eğlencesi ön planda, cinselliğin ve tutkunun önemli olduğu, yoğun duygusallıktan yoksun, kısa süreli ve çok eşliliğe açık bir ilişki türüdür.

İkincil aşk biçimleri birincil aşk biçimlerinin bir araya gelmesiyle oluşur.

- Sahiplenici aşk (mania): “Tutkulu aşk” ve “oyun gibi aşk” türlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Kıskançlık, güvensizlik ve sahiplenicilik hakimdir. Yoğun duygular ön plandadır.
- Mantıklı aşk (pragma): “Arkadaşça aşk” ve “oyun gibi aşk” türlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Birlikte olunacak kişinin eğitimi, mesleği, ailesi gibi bazı özelliklerinin önemli

olduğu, bunların ilişkinin uyumuna ve devamına olumlu katkı sağladığının düşünüldüğü aşk biçimidir.

- Özgeci aşk (agape): “Tutkulu aşk” ve “arkadaşça aşk” türlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu aşk biçiminde kişi aşkı bir görev gibi görür. Karşıdakini kusurlarına rağmen sever; bağlayıcı ve destekleyicidir (Lee, 1988).

İlişki Doyumu ve Aşk Biçimleri ile İlgili Çalışmalar

Hazan ve Shaver (1987), güvenli bağlanma stilinin tutkulu aşk, arkadaşça aşk ve özgeci aşk, kaçınan bağlanma stilinin oyun gibi aşk, kaygılı- kararsız bağlanma stilinin ise sahiplenici aşk türüne karşılık geldiğini belirtmişlerdir.

Genel olarak güvenli bağlanma stili ile ilişki doyumu arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu düşünülürse, tutkulu aşk, arkadaşça aşk ve özgeci aşk türlerinde daha fazla ilişki doyumu sağlanacağı düşünülebilir.

Lee (1988) ise ilişki doyumunda çiftlerin aşk biçimlerinin benzer ya da farklı olmasının önemini vurgulamaktadır. Yazara göre, ***aşk biçimlerinin farklı olması***, eşlerin ilişkilerinde karşılaştıkları sorunları ele alışlarında, ilişkilerinde yoğunlaştıkları konularda ve birbirlerinin davranışlarına ilişkin yüklemelerinde farklılıklar yaratarak, ilişkiden sağlanan doyumu olumsuz yönde etkilemektedir. Buna karşı, aşk biçimlerindeki benzerlik eşlerin ilişkide karşılaşılan sorunlara benzer şekilde çözüme kavuşturmaya çalışmalarına, ilişkilerinde dikkatlerini aynı noktalar üzerine odaklamalarına ve birbirlerinin davranış nedenlerine benzer açıklamalar getirmelerine yol açarak ilişkiden sağlanan doyumu arttıracaktır.

İlişki doyumu ile aşk biçimleri arasındaki ilişkiyi araştıran araştırmalardan elde edilen sonuçlara bakıldığında genel olarak ilişki doyumunun tutkulu, özgeci ve arkadaşça aşk ile olumlu, sahiplenici ve oyun gibi aşk ile olumsuz yönde ilişkili olduğu görülebilir.

Benlik Kavramı ve Benlik Saygısı

Bireyi diğerlerinden ayıran duygu, tutum ve davranışlarının tümünün örgütlenmiş bütünlüğünü ifade eden benlik, Rosenberg (1986), tarafından geniş bir kavramsal sistem içerisinde hiyerarşik olarak düzenlenmiş pek çok yapıyı içine alan, bireyin toplam kişiliğinin bir parçası ve bölümü

olarak tanımlanmıştır. Psikoloji literatüründe oldukça sık karşılaşılan ve psikolojinin çalışma alanlarında merkezi bir öneme sahip kavramlardan biri olan benlik konusu içerisinde birbirine çok yakın iki kavram vardır: Benlik kavramı ve Benlik saygısı kavramları.

Bir kimsenin “Ben kimim?” sorusuna verdiği yanıtlar, o kişinin benlik kavramını oluşturmaktadır. Benlik kavramı, insanın kendi benliğini anlayış ve kavrayış biçimi olarak tanımlanmakta, benlik kavramının beğenilip beğenilmemesi sonucunda ise benlik saygısı oluşmaktadır. Kişinin kendini beğenmesi, kendi benliğine değer vermesi için üstün nitelikleri olması gerekmektedir. Çünkü benlik saygısı, kendini olduğundan aşağı veya olduğundan yüksek görmeksizin kendinden memnun olma durumudur Benlik kavramı; insanların kendileri hakkında ne düşündükleriyle ilgili bir gösterge olduğu için benliğin bilişsel yönü, buna karşılık benlik saygısı ise, insanların kendilerini nasıl hissettikleriyle ilgili bir gösterge olduğu için benliğin duygusal yönü şeklinde görülmektedir.

Benlik Saygısını Etkileyen Faktörler

Kohut’a (1971) göre; benlik saygısının gelişmesinde üç ana kaynak vardır.

- Başkalarının saygısı
- Yeterlik
- Kişinin bu iki kaynağı kendisi için değerlendirmesi

Kişi başkalarından gördüğü saygıyla kendisinin değer verilen, sevilen biri olduğu izlenimini edinir. Böylece kendini sevmeyi öğrenir. Neyin sevilip değer verileceğiyle ilgili bir görüş benimser. Başkalarının görüşleri kişinin bir parçası haline gelir.

Başarı duygularını yaşadıkça, olaylarla mücadele ettikçe, amaçlarına ulaşmış kendini ispat ettikçe kişide yeterlik duygusu artar. Bunun da benlik saygısını arttırdığı düşünülmektedir.

Hem başkalarının düşüncelerini görüp hem de yeterliğinin farkına varan kişide, kendisiyle ilgili bir fikir oluşur. Kendinin ne olduğunun farkına da böylece varıp olan kişiyi sevip sevmeyeceğine karar verir.

Bazı insanlar her gün kendileriyle ilgili benzer fikre sahiptirler ve kendilerine de benzer ölçüde saygı duyarlar. Bazı insanların da benlik

saygıları günden güne değişir. Burada benlik saygı kararlılığı kavramı ortaya çıkar. Yapılan araştırmalar bu kararlılıkta dışarıdan gelen değerlendirmelerin etkili olduğunu göstermiştir (Burger, 2006). Bu da bize benlik saygısı gelişiminde başkalarının düşüncelerine verdiğimiz önemin ne kadar etkili olduğunu bir kez daha gösterir.

Benlik Saygısı ve Bireye Etkileri

Yüksek benlik saygısına sahip bir birey, kendine sadece saygı duymakta ve kendini toplumda değerli bir kişilik olarak görmektedir. Düşük benlik saygısına sahip bireyler ise, kendi benliklerini reddeden, uyumsuz ve aşağılık duygusuna sahip bireyler olarak tanımlamaktadırlar. Bireyin algıladığı kendi benlik yapısına karşı saygısının olmadığı vurgulanmaktadır Düşük benlik saygısının varlığı, bireylerin kendilerini değersiz ve yetersiz görmelerine, olaylarla başa çıkma güçlerinin olmadığını düşünmelerine, çevreden çabuk etkilenmelerine, inanç ve tutumlarını çabuk değiştirmelerine neden olabilmektedir. Düşük benlik değerine sahip bireyler, günlük yaşamda karşılaştıkları streslerle başa çıkmada güçlük çekmekte ve duygularını kontrol etmekten uzak gözükümleridir. Kendilerine ve çevrelerindeki kişilere güven duyamamakta, insan ilişkilerinde yetersizlik göstermekte, incinme kaygısıyla yakın ilişkiye girememekte, sevgi ve dostluk ilişkilerinden kaçınmaktadırlar. Ayrıca yetersiz benlik saygısının aşırı katı bir bakış açısına, otorite bağımlılığına, içe kapanık ve pasif davranışlara, psikosomatik hastalıklara, depresyona, saldırgan davranışlara ve suç işlemeye eğilimli bir kişilik yapısına yol açabildiği araştırmalar tarafından ortaya konulmaktadır.

Bireyin kendisini ayrı bir varlık olarak algıladığı an gelişmeye başlayan benlik kavramı, kişinin yaşantılarını algılayış biçimi, diğer insanlar tarafından olumlu olarak değerlendirilmesi, kabul edilme gereksinimlerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu yaşantılar sonucu birey kendine değer verme duygusunu geliştirmektedir. Bir kez oluştuktan sonra, diğer insanların kendisini gerçekten nasıl değerlendirdiklerinden bağımsız olarak varlığını sürdürmekte ve tüm davranışlarını etkilemektedir (Geçtan, 1998).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında kurulan ilişkinin niteliği, kişinin olumlu benlik algısı geliştirmesi ve bireyin ruhsal yönden sağlıklı olmasını belirleyen temel unsurlardan biridir. Diğer taraftan, kişilerarası ilişkilerin

önemi ve niteliği, bir başka alanda, bebeğin benlik gelişimi ile iç içe gelişen bağlanma davranışının gelişmesinde de kendini göstermektedir.

3. MATERYAL VE METOD

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada var olan durumu betimlemek için İlişkisel Tarama Yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, İstanbul ilindeki üniversite öğrencilerinin, narsistik kişilik eğilimleri ile benlik saygıları, ilişki doyumları ve ilişki bağlanımları arasındaki ilişkiyi ve farklılıkları incelemek; bu değişkenler arasındaki ilişkinin ve farklılıkların, farklı cinsiyetlerde değişiklik gösterip göstermediğini belirlemek; narsizmin farklı boyutlarında bu bağımsız değişkenlerin durumunu ortaya koymak amacı ile yapılmıştır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma, İstanbul İli sınırları içerisindeki üniversitelerde okuyan kız ve erkek öğrencilere yönelik yapılmıştır. Farklı özelliklere sahip üniversiteler arasından seçilen (vakıf üniversitesi, devlet üniversitesi ve teknik üniversite olma özelliği gibi) üç üniversitenin (İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi) öğrencileri araştırma grubunu oluşturmuştur. Ölçekler 150 öğrenciye uygulanmıştır. Bu öğrencilerin 75 tanesi erkek ve 75 tanesi de kızdır, her üniversiteden 50' şer kişiye uygulanmıştır. Bölümlerde herhangi bir sınırlama olmamakla birlikte İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Medya ve İletişim Sanatları bölümü öğrencileri, İstanbul Üniversitesi'nde Diş Hekimliği bölümü öğrencileri ağırlıktadır. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ise farklı mühendislik alanlarında öğrencilere uygulanmıştır. Bu üniversitelere araştırmacı bizzat giderek ve gerektiğinde o üniversitelerdeki tanıdıklarından da yardım alarak anketleri uygulamıştır. Araştırma kapsamını, bir romantik ilişki içerisinde olan kız ve erkek üniversite öğrencileri oluşturmuştur. Romantik ilişki içerisinde olmayan öğrenciler araştırma dışı bırakılmıştır.

Veri Toplama Araçları

1. Demografik Bilgi Formu
2. Narsistik Kişilik Envanteri
3. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği

4. İlişki İstikrarı Ölçeği

5. İlişki Değerlendirme Ölçeği

Verilerin Analizleri

Çalışmada ölçeklerin güvenilirlikleri yapılan güvenilirlik analiziyle elde edilen Cronbach's alpha güvenilirlik katsayısıyla incelendi. Güvenirlikler tüm anketlerde oldukça yüksek düzeyde bulundu. (0.88 ve üzeri) Örneklem büyüklüğü 30'un üzerinde olduğu için verilerin normal dağılıma uygunluğu ve homojenliği One- Sample Kolmogorov Smirnov ve One Way Anova ile test edildi. Verilerin normal dağılmasından dolayı parametrik istatistiksel yöntemler kullanıldı.

Gruplar arası istatistiksel karşılaştırmalarda Pearson korelasyon testi kullanıldı. İstatistiksel anlamlılık düzeyi olarak $p < .05$ kullanıldı. Bağımsız değişkenlerin narsizmin farklı boyutlarındaki durumunun incelenmesinde ise Bağımsız Örneklem T- Testi, Oneway Anova Testi ve Post Hoc (Tukey HSD) Testi kullanılmıştır.

4. BULGULAR***Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular**

Üniversite Öğrencilerinin Yaşları	N
18- 21	62
22-25	69
26- 30	19
Toplam	150

Üniversite Öğrencilerinin İlişki Süreleri (Ay)	N
1- 12	64
13- 24	33
25-36	23
37 ve üstü	30
Toplam	150

Üniversite Öğrencilerinin İlişki Sürelerine İlişkin Tahminleri	N
--	---

Yakında ayrılırız.	15
Bir süre daha devam eder ama sonra kesin ayrılırız.	21
Şimdiden bir şey diyemem.	23
Uzun bir süre daha devam eder sonra bitebilir.	35
Evliliğe gideceğini tahmin ediyorum.	56
Toplam	150

Üniversite Yaşamlarının Yerler	Öğrencilerinin Çoğunu Geçirdikleri	N
Büyükşehir		70
Şehir		59
Kasaba		14
Köy		7
Toplam		150

Araştırmanın Sorularına İlişkin Bulgular

Soru: 1. Narsistik kişilik eğilimi ile benlik saygısı arasında bir ilişki var mıdır?

Narsistik kişilik eğilimi ile benlik saygısı arasında orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki vardır. Narsistik kişilik eğilimi azaldıkça benlik saygısı artmaktadır. Ancak bu ilişki 0.05 düzeyinde anlamlı değildir ($r = -0,340$ $p = 0,223$).

Soru: 2. Narsistik kişilik eğilimi ile ilişki doyumu arasında bir ilişki var mıdır?

Narsistik kişilik eğilimi ile ilişki doyumu arasında orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu ilişki 0.05 düzeyinde anlamlıdır ($r = -0,403^*$ $p = 0,013$). Buna göre narsistik kişilik eğilimi arttıkça ilişki doyumunun azaldığı söylenebilir.

Soru: 3. Narsistik kişilik eğilimi ile ilişki bağlanımı arasında nasıl bir ilişki vardır?

Narsistik kişilik eğilimi ile ilişki bağlanımı arasında ($r = -0,568^{**}$) orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki 0.01 düzeyinde anlamlıdır ($p = 0,001$). Buna göre narsistik kişilik eğilimi arttıkça ilişki bağlanımının azaldığı söylenebilir.

Soru: 4. Kadınların narsistik kişilik eğilimleri ile benlik saygıları arasında bir ilişki var mıdır?

Kadınların narsistik kişilik eğilimleri ile benlik saygıları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r = -0,107$ $p = 0,396$).

Soru: 5. Erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri ile benlik saygıları arasında nasıl bir ilişki vardır?

Erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri ile benlik saygıları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r = -0,460$ $p = 0,696$).

Soru: 6. Kadınların narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki doyumları arasında nasıl bir ilişki vardır?

Kadınların narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki doyumları arasında ($r = -0,448^*$) orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki 0.05 düzeyinde anlamlıdır ($p = 0,032$). Buna göre kadınların narsistik kişilik eğilimleri arttıkça ilişki doyumlarının azaldığı söylenebilir.

Soru: 7. Erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki doyumları arasında nasıl bir ilişki vardır?

Erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki doyumları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r = -0,250$ $p = 0,199$).

Soru: 8. Kadınların narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki bağlanımları arasında nasıl bir ilişki vardır?

Kadınların narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki bağlanımları arasında ilişki ($r = -0,450^{**}$) orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki $p < 0,01$ ($p = 0,002$) düzeyinde anlamlıdır. Buna göre kadınların narsistik kişilik eğilimleri arttıkça ilişki bağlanımlarının azaldığı söylenebilir.

Soru: 9. Erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki bağlanımları arasında nasıl bir ilişki vardır?

Erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki bağlanımları arasında ($r = -0,578^{**}$) orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki 0.01 düzeyinde anlamlıdır ($p = 0,001$). Buna göre erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri arttıkça ilişki bağlanımlarının azaldığı söylenebilir.

Narsistik Kişilik Eğiliminin 3 Boyutta İncelenmesi

Katılımcılar, Narsistik Kişilik Envanteri'nden aldıkları puana göre üç gruba ayrılmışlardır. Narsistik Kişilik Eğilimi'nin farklı boyutları merak edilmiştir. Buna göre; Narsistik Kişilik Envanteri'nden 27- 32 puan arası alanlar, narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanlar; 21-26 puan arası alanlar, sınırdaki olanlar; 16-21 puan arası alanlar, normal narsizmliler olarak sınıflandırılmıştır. Narsistik Kişilik Envanteri'nden alınabilecek en düşük puan 16, en yüksek puan 32 olarak ayarlanmıştır. Puan yükseldikçe Narsistik Kişilik Eğilimi artmaktadır.

Soru: 10. Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanlar ile normal narsizmi olan kişilerin benlik saygıları arasında bir fark var mıdır?

Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların benlik saygısı puanlarının aritmetik ortalamaları ($\bar{X}=39$) ile normal narsizmi olan kişilerin benlik saygısı puanlarının aritmetik ortalamalarının ($\bar{X}=39,6667$) birbirine yakın olduğu görülmektedir. Benlik saygıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

Soru: 11. Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanlar ile normal narsizmi olan kişilerin ilişki doyumları arasında bir fark var mıdır?

Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanlar ile normal narsizmi olan kişilerin ilişki doyumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark vardır. Normal narsizmi olan kişilerin ilişki doyumları ($\bar{X}=39.57$), narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki doyumlarından ($\bar{X}=33.07$) daha yüksektir ($p<0.05$).

Soru: 12. Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanlar ile normal narsizmi olan kişilerin ilişki bağlanımları arasında bir fark var mıdır?

Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanlar ile normal narsizmi olan kişilerin ilişki bağlanımları arasında anlamlı bir fark vardır ($p<0.05$). Normal narsizmi olan kişilerin ilişki bağlanımları ($\bar{X}=54.05$), narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki bağlanımlarından ($\bar{X}=39.13$) yüksektir.

Soru: 13. Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların, sınırdaki olanların ve normal narsizmi olanların ilişki doyumları arasında bir fark var mıdır?

Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların, sınırda olanların ve normal narsizmi olanların ilişki doyumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

Soru: 14. Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların, sınırda olanların ve normal narsizmi olanların ilişki bağlanımları arasında bir fark var mıdır?

Yukarıdaki verilere göre; üç grup karşılaştırıldığında, normal narsizmi olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X}= 54.04$) en yüksektir. Sınırda olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X}= 42.85$) ise ikinci sıradadır. Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki bağlanımlarının ise ($\bar{X}= 39.13$) en düşük olduğu görülmektedir. Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların, sınırda olanların ve normal narsizmi olanların ilişki bağlanımları arasında $p<0.05$ düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

İkili grup karşıştırmalarında ise;

- Normal narsizmi olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X}= 54.04$), sınırda olanların ilişki bağlanımlarından ($\bar{X}= 42.85$) yüksektir. Aralarında 0.01 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark vardır ($p<0.01$).
- Normal narsizmi olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X}= 54.04$), narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki bağlanımlarından ($\bar{X}= 39.13$) yüksektir. Aralarında 0.01 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark vardır ($p<0.01$).
- Sınırda olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X}= 42.85$) ile narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X}= 39.13$) arasında ise anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

Soru: 15. Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların, sınırda olanların ve normal narsizmi olanların benlik saygıları arasında bir fark var mıdır?

Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların, sınırda olanların ve normal narsizmi olanların benlik saygıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır. ($p>0.05$)

5. TARTIŞMA ve YORUM

Bu araştırma, İstanbul ilindeki üniversite öğrencilerinin, narsistik kişilik eğilimleri ile benlik saygıları, ilişki doyumları ve ilişki bağlanımları arasındaki korelasyonu incelemek; bu değişkenler arasındaki korelasyonun, farklı cinsiyetlerde değişiklik gösterip göstermediğini belirlemek; narsizmin farklı boyutlarında bu bağımsız değişkenlerin durumunu ortaya koymak amacı ile yapılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda yapılan analiz sonuçları, gerek yapılan gözlemler gerekse yapılan başka araştırmalar ışığında yorumlanmıştır.

Araştırmanın ilk dokuz sorusu, bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığı ve var ise ne yönde ve ne kuvvette olduğunu ortaya koymakla ilgiliydi. Ayrıca bu durumun cinsiyetler arasında nasıl bir değişiklik gösterdiği de merak edilmekteydi.

Yapılan analizlere göre;

- Narsistik kişilik eğilimi ile benlik saygısı arasında orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki vardır. Ancak bu ilişki 0.05 düzeyinde anlamlı değildir ($r = -0,34$ $p = 0,223$).
- Kadınların narsistik kişilik eğilimleri ile benlik saygıları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r = -0,107$ $p = 0,396$).
- Erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri ile benlik saygıları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r = -0,460$ $p = 0,696$).

Benlik saygısı ve narsizm arasındaki ilişkiyi de doğrular araştırmalara rastlanmıştır. Örneğin; Papps ve O'Carroll yaptıkları çalışmada (1998), 338 üniversite öğrencisinin benlik saygısı ve narsizm düzeyi araştırıldı. Öfke puanları da karşılaştırılan bu öğrencilerin yaşadıkları ikili ilişkilerdeki durumlara verdikleri tepkilerde; yüksek narsizme ve yüksek benlik saygısına sahip bireyler, düşük narsizme ve yüksek benlik saygısına sahip bireylere göre daha fazla öfke deneyimi yaşarlar ve daha çok öfkeyi ifade etme davranışı gösterirler. Benzer şekilde Twenge ve Campbell, 2003 yılında yapmış oldukları incelemede sosyal reddedilme

durumlarında artan öfke puanları ile narsizm arasında doğru orantılı bir ilişki bulgulanmıştır.

Görüldüğü gibi narsizm ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyle ilgili yapılan araştırmalarda farklı değişkenlerin etkileri de söz konusu olabilmektedir. Narsizm, öfke gibi başka değişkenlerle de ilişkili olabilir. Herhangi başka bir değişkenin etkisi hesaba katılmadan yapılan uygulama sonuçlarında benlik saygısı ve narsizm arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

- Narsistik kişilik eğilimi ile ilişki doyumu arasında orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu ilişki 0.05 düzeyinde anlamlıdır ($r = -0,403^* \quad p = 0,013$). Buna göre narsistik kişilik eğilimi arttıkça ilişki doyumunun azaldığı söylenebilir.
- Kadınların narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki doyumları arasında orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki 0.05 düzeyinde anlamlıdır ($r = -0,448^* \quad p = 0,032$). Buna göre kadınların narsistik kişilik eğilimleri arttıkça ilişki doyumlarının azaldığı söylenebilir.
- Erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki doyumları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r = -0,250 \quad p = 0,199$).

Yetişkin bağlanma stili ve ilişki kalitesi ile ilgili bir çalışmada Collins ve Read (1990), flört eden çiftlerde eşleri güvenli bağlanma stiline sahip kadınların ilişkilerine daha olumlu baktıklarını, eşlerini kendilerini daha yakın hissettiklerini, onlarla daha iyi iletişim kurduklarını ve daha az çatışma yaşadıklarını; eşleri güvenli bağlanma stiline sahip erkeklerin de eşlerini daha güvenilir olarak tanımladıklarını ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar, güvensiz bağlanan kişilerin güvenli bağlanana göre, aşkla ilgili daha fazla olumsuz düşünce ve yaşantıya sahip olduklarını öne sürmektedirler.

Tutarel- Kışlak ve Çavuşoğlu'nun (2006), evlilerle yaptıkları çalışmaları da evlilikte uyum puanı en yüksek kişilerin güvenli bağlanma stili olanların olduğunu göstermiştir. Evlilikte uyum puanı en düşük olanlar ise korkulu bağlananlardır. Bu çalışmada saplantılı bağlananların evlilik uyum puanının güvenli bağlananlarinkine yakın olup, ancak korkulu bağlananlarinkinden yüksek bulunmuştur. Bir başka deyişle, bu çalışma, saplantılı bağlananların evlilik uyumlarının düşük olmadığını göstermiştir. Yazarlara göre bu beklenmedik sonuç, ülkemizde hırçınlık,

kıskançlık ve sahiplenme gibi davranışlara olumlu anlam yüklenilmesi ve dolayısıyla bunların da evlilik uyumlarına katkıda bulunduğu yönünde açıklanabilir. Bu da daha önce bahsedilen ülkemizde yapılan çalışmalarla tutarlıdır.

Büyükşahin (2006) flört ilişkisi olan 250 üniversitesi öğrencisi ile yürüttüğü araştırmasında bağlanma stillerine göre oluşturulan gruplar içinde saplantılı ve güvenli bağlanma stiline sahip olanların ilişki doyum düzeylerinin en yüksek olduğu saptamıştır. Çalışmada ayrıca, saplantılı bağlanma stiline sahip olanların ilişki yatırımı; kayıtsız bağlanma stiline sahip olanların da seçeneklerin niteliğini değerlendirme puanlarının en yüksek olduğu bulunmuştur.

Narsistik kişilik eğilimi yüksek olan kişilerin özelliklerine bakılıp güvensiz bağlanan kişiler olabilecekleri düşünüldüğünde, ilişkilerinde de düşük doyum görülebilir. İlişki doyumu, karşımızdaki kişinin bize sunduklarına bağlı olabileceği gibi bizim o ilişkiyle ilgili algımızdan da kaynaklanmaktadır. Güvenli bağlanan kişilerin, ilişkilerinde daha huzurlu hissetmelerinden dolayı doyumu da yüksek algılamaları mümkün olabilir.

Kadınların narsistik kişilik eğilimleri ve ilişki doyumları arasındaki ilişki anlamlıdır. Erkeklerin ise narsistik kişilik eğilimleri ve ilişki doyumları arasındaki ilişki istatistiksel açıdan anlamlı değildir. Kadınların duygusal anlamdaki doyumu algılamada daha hassas oldukları düşünülürse bu farklılık açıklanabilir.

- Narsistik kişilik eğilimi ile ilişki bağlanımı arasında orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki 0.01 düzeyinde anlamlıdır ($r = -0,568^{**}$ $p = 0,001$). Buna göre narsistik kişilik eğilimi arttıkça ilişki bağlanımının azaldığı söylenebilir.
- Kadınların narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki bağlanımları arasında orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki 0.01 düzeyinde anlamlıdır ($r = -0,450^{**}$ $p = 0,002$). Buna göre kadınların narsistik kişilik eğilimleri arttıkça ilişki bağlanımlarının azaldığı söylenebilir.
- Erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri ile ilişki bağlanımları arasında orta düzeyde ve olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki 0.01 düzeyinde anlamlıdır ($r = -0,578^{**}$ $p = 0,001$). Buna göre erkeklerin narsistik kişilik eğilimleri arttıkça ilişki bağlanımlarının azaldığı söylenebilir.

Hazan ve Shaver'e (1994) göre, güvenli bağlanan bireyler daha kolay ilişki kurmakta, ilişkilerinde kendilerini güvenli hissetmekte ve daha az kıskançlık sergilemektedirler. Diğer taraftan, kaygılı/ kararsız bireyler ilişkilerinde aşırı derecede kıskanç, eşlerine ve ilişkilerine takıntılı ve sıklıkla duygusal iniş ve çıkışlar yaşayan kişilerdir. Kaçınan bağlanma stiline sahip bireyler ise diğer gruplara oranla başkalarına daha az güven duymakta, ilişkiler ve romantik sevgi hakkında olumsuz beklenti ve inançlar geliştirmekte ve yakınlık kurmamaktadırlar. Değişik bağlanma stiline sahip bireylerin ilişki kurmada ve sürdürmede daha az ya da daha fazla işlevsel olan özellikler sergiledikleri görüşünden hareket eden bazı araştırmacılar, bağlanma stilleri ile romantik ilişkilerden sağlanan doyum arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını belirlemeye yönelik araştırmalar yürütmüşlerdir. Bu araştırmalar sonucunda, genellikle güvenli bağlanan bireylerin romantik ilişkilerinden daha fazla doyum aldıklarına işaret eden bulgular elde edilmiştir.

Hazan ve Shaver (1987), güvenli bağlanan kişilerin aşk ilişkilerinde daha mutlu olduğunu, eşlerini iyi ve güvenilir kişiler olarak tanımladığını ve ilişkiden daha fazla doyum aldıklarını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, ilişkileri daha uzun sürelidir ve boşanma oranları daha düşüktür. Kaygılı-kararsız bağlanma stiline sahip bireylerin de, ilişkilerinde daha heyecanlı ve takıntılı, aynı zamanda duygusal iniş çıkışların ve kıskançlıkların oldukça yoğun olduğu görülmektedir. Kaçınan bağlanma stiline sahip bireyler ise yakın ilişkiler kurma ve diğerlerine güvenme konusunda sıkıntılarının olduğunu belirtmişlerdir. Bu gruptakiler, insanların ayağını yerden kesen aşk ilişkilerine asla inanmazlar ve romantik ilişkilerin var olup olmadığıyla ilgili her zaman kuşku duyarlar.

Narsistik kişilik eğilimi yükseldikçe kişi daha benmerkezci olacağından, karşısındaki kişiye olan bağlanımının düşük olacağı düşünülebilir. Ayrıca narsistik kişilik eğilimi yükseldikçe bağlanma stilleri değişebileceğinden ve kişinin ilişkiye olan yatırımı da azalabileceğinden bağlanım seviyesi düşecektir. Sık partner değişimi narsistik kişilik eğilimi yükseldikçe görülebilen bir durumdur. Kişi kendini erişilmez hissettiğinden sürekli kendine daha uygun olanı aramaya yönelik girişimlerde bulunacaktır. Bu da karşısındakine olan bağlanımı azaltacaktır.

- Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanlar ile normal narsizmi olan kişilerin benlik saygıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

- Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanlar ile normal narsizmi olan kişilerin ilişki doyumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark vardır ($p < 0.05$). Normal narsizmi olan kişilerin ilişki doyumları ($\bar{X} = 39.57$), narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki doyumlarından ($\bar{X} = 33.07$) daha yüksektir.
- Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanlar ile normal narsizmi olan kişilerin ilişki bağlanımları arasında anlamlı bir fark vardır ($p < 0.05$). Normal narsizmi olan kişilerin ilişki bağlanımları ($\bar{X} = 54.05$), narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki bağlanımlarından ($\bar{X} = 39.13$) yüksektir.

Aynı zamanda normal narsizmi olan kişilerin ilişki bağlanımları ($\bar{X} = 54.05$), sınırda kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki bağlanımlarından da ($\bar{X} = 42.85$) yüksektir.

Sınırdaki kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X} = 42.85$) ile narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X} = 39.13$) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur.

Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanlar ve normal narsizmi olanlar; benlik saygısı, ilişki doyumu ve ilişki bağlanımı açısından karşılaştırılmışlardır. İlişki doyumlarında ve ilişki bağlanımlarında anlamlı farklar görülmüştür. Bireylerin narsistik kişilik eğilimleri arttıkça ilişki doyumları ve ilişki bağlanımları azalmaktadır.

DSM-IV-TR ve DSM-5' te yapılan tanımlamasında olduğu gibi, narsistik kişilik gösteren bir birey; büyüklenir, özel ve eşi bulunmaz biri olduğuna ve ancak başka özel ya da toplumsal durumu üstün kişilerin (ya da kurumların) kendisini anlayabileceğine ya da ancak onlarla arkadaşlık etmesi gerektiğine inanır. Bu nedenle de narsistik kişiliğe yaklaştıkça bireyler, kendilerinin karşısındaki kişilerden (burada partnerlerinden) daha üstün olduklarını ve kendi ihtiyaçlarını karşılama konusunda partnerlerinin yetersiz olduklarını düşünebilirler. İlişkilerindeki doyumu düşük algılama bu şekilde açıklanabilir.

İlişki bağlanımları ise yine kendilerinin üstün oldukları düşüncesiyle paraleldir. Seçtikleri kişinin herhangi bir eksikliğini gördüklerinde kendilerine daha uygun, daha güzel/ yakışıklı, daha bilgili başka bir kişiyle birlikte olmak için partner değişikliği yapabilirler. Böylece de, o anda ilişki içinde oldukları kişiye bağlanımları düşük olacaktır.

- Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların, sınırda olanların ve normal narsizmi olanların ilişki doyumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).
- Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların, sınırda olanların ve normal narsizmi olanların benlik saygıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).
- Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların, sınırda olanların ve normal narsizmi olanların ilişki bağlanımları arasında 0.05 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark vardır ($p<0.05$). Buna göre; normal narsizmi olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X}=54.04$), sınırda olanların ilişki bağlanımlarından ($\bar{X}=42.85$) ve narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki bağlanımlarından ($\bar{X}=39.13$) yüksektir. Sınırda olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X}=42.85$) ve narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki bağlanımları ($\bar{X}=39.13$) arasında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

Narsistik kişilik bozukluğuna yakın olanların ilişki doyumları ile normal narsizmi olanların ilişki doyumları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Ancak üç kategoriye ayırarak bakıldığında her bir kategorinin ilişki doyumları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Narsistik kişilik eğilim puanındaki ufak değişiklikler ilişki doyumu açısından bir farklılığa sebep olmamıştır denebilir.

Üç kategoriye ilişki bağlanımı açısından bakıldığında; normal narsizmi olanların ilişki bağlanımları diğer iki kategoriye göre anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Bu da narsistik kişilik eğilimi puanı arttıkça bağlanımın azalıyor olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Narsistik kişilik eğilimiyle ilgili çok fazla ölçek bulunmaması ve Türkçe'ye standardize olan ölçeğin güvenilirliğinin çok yüksek olmaması sebebiyle hipotez kurulmamıştır. Araştırma soruları sorulmuştur. Net yargılara ulaşmaktan ziyade, olanı göstermek hedeflenmiştir. Bu nedenle elde edilen bulgular bilgilendirme amaçlı değerlendirilebilir. Değişkenlerle ilgili böyle de bir bakış açısı olabileceği fikri kazandırılmak istenmiştir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgular çerçevesinde sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Narsistik kişilik eğilimi ile ilişki bağlanımı arasında görülen anlamlı ilişki dikkate değer bulunmuştur. Bu bilgi doğrultusunda bağlanımı oluşturan bağlanma biçimlerinin ve yatırım modelinin de ayrı ayrı narsistik kişilik eğilimiyle ilişkili olup olmadığına bakılabilir. İlişki var ise yönü ve derecesi de ortaya konabilir.

Bunun yanında narsistik kişilik eğiliminin ilişki doyumu ve benlik saygısı değişkenleriyle anlamlı bir ilişkinin bulunamayışı da dikkate alınmalıdır. Farklı ve yeni araştırmalarla sonuçlar desteklenebilir.

Narsistik kişilik eğilimi, hepimizin içerisinde bir miktar olabilir ve miktarı arttıkça da karşılıklı iletişimde ve ilişkilerde bazı engellere sebep olabilir. Narsistik kişilik eğilimi yüksek bir kişi bizim partnerimiz, iş arkadaşımız, aile üyemiz olduğunda onu anlayabilmek iletişimde de bizi ileri götürecektir. Kendimizdeki kişilik özelliklerini de algılayabilirsek insanlarla aramızda oluşabilecek olumsuz durumları bir şekilde değerlendirebilir ve düzeltmeye yönelik davranabiliriz.

Narsistik kişilik eğilimi yüksek olan kişilere nasıl bireysel farkındalık kazandırılacağına yönelik çalışmalar yapılabilir. Narsistik kişilik eğilimini arttıran faktörler belirlenebilir. Herkeste bir parça bu eğilim olabilir, aşırıya kaçtığında ilişkileri engelleyebilmektedir. Bu nedenle, narsizme yönlendirici faktörler azaltılıp ilişkilerdeki çatışmaların çözümlenmesi sağlanabilir.

Ebeveyn tutumlarının, özellikle annenin çocuğa olan davranışının narsistik kişilik eğilimini güçlendirdiği düşünülmektedir. Bu nedenle ailelere, anne olacak kadınlara davranış eğitimleri verilebilir. Bebeklerinin fiziksel ihtiyaçlarını karşılama konusundaki titizliklerini, duygusal açıklıkları doyurmada da göstermeleri gerektiği vurgulanabilir.

Bazı ebeveynler karşılarında kendi yapamadıklarını yapan, olamadıklarını olan çocuklar görmek isterler. Onlara “Sen yapabilirsin, özelsin, her şeyi başarabilirsin” gibi telkinlerde bulunurlar. Çocukları da büyüdüklerinde kendilerinden fazlaca emin, ne isterlerse elde edebilecekleri güçleri olduğuna inanan yetişkinler haline gelirler. Böyle çocuklarda yanlış yapılan özgüven takviyesi, narsistik kişilik eğilimini yükseltebilir. Onları bireysel yaşayan ve güçsüz olanı yok sayan kişiler

durumuna getiren dolaylı olarak ailelerdir. onları eğitmek geleceği de olumlu şekillendirmeye katkı sağlar.

Yapılan incelemeler sonucunda, narsizm ve araştırılan diğer üç değişken olan; benlik saygısı, ilişki doyumu ve ilişki bağlanımı arasında gözle görülür derecede araştırmaya rastlanmamıştır. Bu konu günümüzde yaygın olmasına rağmen hakkındaki araştırmaların az olması dikkati çekmiştir. Farklı araştırmacılar için bir örnek oluşturması düşünülmüştür.

Araştırma 18- 30 yaş arası üniversite öğrencilerine uygulanmıştır ve öğrenciler partnerleriyle evlilik bağıyla bağlı değildir. Farklı sonuçlar elde edilip edilmeyeceğine bakılmak için ölçekler farklı yaş gruplarına uygulanabilir. Ayrıca evli ve bekar bireylere uygulanarak medeni halin değişkenler üzerindeki etkisine bakılabilir. Farklı illerde, üniversitelerde, bölümlerde, mesleklerde kişilere uygulanarak demografik değişkenlerin etkisi varsa incelenebilir. Farklı alanlarda da uygulamalar yapılabilir. Örneğin; işyerlerinde narsistik kişilik eğilimi yüksek kişilerin ne gibi etkilerinin olduğu araştırılabilir.

Narsizmi anlatırken eşcinselliğe de değinilmiştir. Son zamanlarda daha çok farkındalık kazandırılmaya çalışılan bir durum olan eşcinselliği anlatırken de bunun anneye bağlanmayla ilgili bir durum olabileceği, psikolojik bazı faktörlerle kişinin kendine benzeyeni sevebileceği görülmüştü. Bu konuda da farklı araştırmalar yapıp merak edilenler öğrenilebilir.

Narsistik kişilik eğilimiyle ilişkili olduğu düşünülen farklı değişkenler de araştırılabilir. Özgüven, empati kurma, evlilik uyumu ve daha birçok değişkenin narsistik kişilik eğilimi ile arasındaki ilişkiye bakılabilir.

Benlik saygısı, ilişki doyumu ve ilişki bağlanımının birbirleriyle aralarındaki ilişkiye de bakılabilir. Yeni araştırmalara ışık tutabilir.

KAYNAKLAR

• Kitaplar

Amerikan Psikiyatri Birliği (APA, 2014), Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM- 5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı' ndan, çev. Köroğlu, E. Hekimler Yayın Birliği, Ankara.

Bowlby, J. (2003). *A Secure Base: Clinical Applications of Attachment Theory*. British Library Cataloguing in Publication Data.

Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss, Vol 2: Separation*. New York: Basic Books.

Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. İ. D. Erguvan Sarıoğlu, (çev.), İstanbul: Kaknüs.

Freud, S. (1914). *Narsisizm Üzerine ve Scherber Vakası*. Mustafa Atakay (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Metis, 2006.

Geçtan, E. (1998). *Kimbilir?* İstanbul: Metis, 48- 51.

Jones, E. (1923). *Essays in Applied Psycho- Analysis*. London- Vienna: The International Psycho- Analytical Press.

Kohut, H. (1971). *The Analysis of The Self*. New York: International University Press.

Lee, J. A. (1988). *Love Styles*. In R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Eds.), *The Psychology of love*. New Haven, CT: Yale University Press, 38- 67.

Milbourne, A. & Stowell, L. (2012). *Yunan Mitolojisi*. Esin Uslu (çev.), İstanbul: İletişim.

Rosenberg, M. (1986). *Self-concept From Middle Childhood Through Adolescence*. In: J. Suls & A.G. Greenwald (eds.), *Psychological perspectives on the self (Vol. 3)*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 107-136.

• Bildiri ve makaleler

Ainsworth, B. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. & Wall, S. (1978). Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situations. *Developmental Psychology* (1992), 28, 759- 775.

Bartholomew, K. & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226- 244.

Ellis, H. (1898). Auto- erotism: A psychological study. *The Alienist and Neurologist*, 19, 260-299.

- Hazan, C. & Shaver, P. P. (1994). Attachment as an organizational framework with research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 5, 1- 22.
- Hazan, C. & Shaver, P. (1987). Romantic Love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (3), 511- 524.
- Papps, B. P. & O' Carroll, R. E. (1998). Extremes of narcissism and the experience and expression of anger and aggression. *Aggressive Behaviour*, 24, 421- 438.
- Raskin, R. N. & Terry, H. (1988). A principal- components analysis of the narcissistic personality inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 890- 902.
- Tutarel- Kışlak, Ş. & Çavuşoğlu, Ş. (2006). Evlilik Uyumu, Bağlanma Biçimleri, Yüklemeler ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiler. *Aile ve Toplum Dergisi*, 3 (8), 61- 67.
- Twenge, J. M. & Campbell, W. K. (2003). "Isn't it fun to get the respect that we're going to deserve?" Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 261- 272.

• Tezler

- Büyükşahin, A. (2006). Yakın İlişkilerde Bağlanım: Yatırım Modelinin Bağlanma Stilleri ve Bazı İlişkisel Değişkenler Yönünden İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji (Sosyal Psikoloji) Anabilim Dalı, Ankara.
- Büyükşahin, A., Hasta, D. & Hovardaoğlu, S. (2004). İlişki İstikrarı Ölçeği (İİÖ): Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. Yayınlanmamış araştırma raporu.
- Curun, F. (2001). The Effects of Sexism and Sex Role Orientation on Romantic Relationship Satisfaction. Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı.
- Kızıltan, H. (2000). Narcissistic Personality Inventory (NPI) Ölçeğinin Türkçe Formu Dil Eşdeğerliliği, Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışmaları. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü.

**FESTİVAL TURİZMİ
KAPSAMINDA YÖRESEL
MUTFAK KÜLTÜRÜNÜN
DEĞERLENDİRİLMESİ: BODRUM
HALİKARNASSOS İKİ YAKA
KÜLTÜR FESTİVALİ ÖRNEĞİ¹**

**BÖLÜM
12**

**Nazik ÇELİKKANAT PASLI,
Mehmet Mert PASLI**

¹ Bu çalışma 13-16 Haziran 2019 tarihleri arasında Muğla Bodrum'da düzenlenen 8. Ulusal Kırsal Turizm Kongresinde sözlü olarak sunulmuş (tam bildiri olarak yayınlanmamış) çalışmanın genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler ile beraber benzer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de oldukça yoğun rekabet görülmektedir. Bu rekabet sonucunda ülkeler, diğer ülkelerle rekabet etmek için festivaller gibi alternatif turizm türlerine yönelmektedir.

Bir turistik ürünün meydana gelmesi için destinasyonlarda olması gereken üç unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar; turizm işletmelerinin varlığı, ulaşılabilirlik, ve çekiciliktir. Çekicilik denince, turistlerin bir destinasyonu farklı bir destinasyona tercih etmesine sebep olan unsur anlaşılmaktadır. Çekici olaylar arasında da spor olayları, kültürel etkinlikler, festivaller, fuarlar, sergiler, dünyada ve Türkiye’de düzenlenen yerel faaliyetler düşünülmektedir (Kızılırmak, 2006).

Tarih boyunca etkinlikler; grup çalışmalarlarıyla ortak amaçlara ulaşmak, toplanmak, sosyalleşmek gibi birtakım ihtiyaçları gidermek için yaygın bir yol olmuştur. (Kargiglioğlu ve Kabacık, 2017).

Festivaller, çeşitli sebeplerle, belirli zaman aralıklarında gerçekleştirilen toplumsal kutlamalar olarak ifade edilmektedir (Şengül ve Genç, 2016). Diğer bir tanıma göre ise festivaller, belirli bir program dahilinde düzenlenen, bilim, kültür, spor, eğlence, rekreasyon, din ve ekonomik faaliyetler gibi nedenlerle insanların bir araya geldiği, düzenlendiği dönemi, içeriği, süresi, düzenlenme döngüsü önceden belirlenen etkinliklerdir (Atak, Tatar ve Tunaseli, 2017).

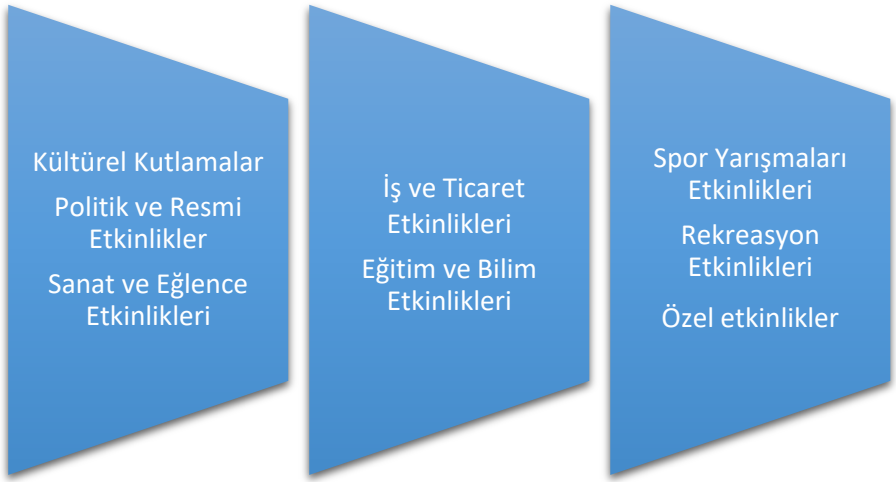
Antik dönemlerden itibaren fuar ve festival türü etkinlikler toplum tarafından ilgi görmektedir. Festival ve fuarlar giderek gelişim göstermektedir. Küçük ve büyük kasabalar festival ve fuar gibi çok kısa süreli etkinlikler düzenleyerek turizm sektöründe gelir elde etmekte ve sezonun düşük olduğu dönemlerde turistleri cezbetmek için ve turistik bölgede boş zamanlarını değerlendirecek festival gibi etkinlikleri kullanmaktadır. Bunların sebepleri değerlendirildiğinde ise fuarlar ve festivaller katılım gösterenler için derin anlamlar sağlayarak, kültürel kutlamalarda organizasyonlar için birçok fırsat sunmaktadır (Argan, 2007).

Etkinlikler, rekreasyonel etkinliklere katılım göstermek isteyen potansiyel turistleri etkinliğin düzenlendiği destinasyona çekerek destinasyonda turizm hareketliliği de sağlamaktadır (Can, 2015). Etkinlikler, başlı başına turistik birer çekicilik unsuru oluşturarak, yerel,

bölgesel, ulusal ve hatta küresel ölçekte turist akışlarına yol açmaktadır (Özgürel, Alkan ve Ok, 2018).

Getz, (2007) genel olarak etkinlikleri; Kültürel Kutlamalar, Politik ve Resmi Etkinlikler, Sanat ve Eğlence Etkinlikleri, İş ve Ticaret Etkinlikleri, Eğitim ve Bilim Etkinlikleri, Spor Yarışmaları Etkinlikleri, Rekreasyon Etkinlikleri ve Özel etkinlikler olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmanın genel bir sınıflandırma olduğu kültürlere göre farklılıklar olabileceğini belirtmektedir. Tablo 1 'de etkinliklerin sınıflandırılması gösterilmektedir.

Tablo 1. Etkinliklerin Sınıflandırılması

Kaynak: Getz, (2007: 22)

Kentsel ve bölgesel kalkınmada önemli bir yer tutan festivaller, bölgenin kendine has dokusunun sergilenmesi ve yaşatılması, kültür öğelerinin gelecek nesillere aktarılması ve ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak önem arz etmektedir (Atak, Tatar ve Tunaseli, (2017). Düzenlenen festivaller yerel halkın gelenek-görenek ve kültürel öğelere bağlılığını artırırken, bu özelliğinin dışında toplum içerisinde farklı grupların birlikte daha iyi yaşamalarına da imkan sağlamaktadır (Giritlioğlu, Olcay, ve Özekici, 2015). Çok sayıda çekicilik unsuru bünyesinde bulunduran destinasyonlar için festival gibi etkinlikler, bölgeye turist çekmek için önemli organizasyonlardır(Şengül ve Genç, 2016). Bir kentte düzenlenen festivallere katılım göstermek amacıyla

gelen turistlerin kentten ve festivalden memnun ayrılmaları kentin tanıtımı ve imajı açısından da oldukça önemli rol oynamaktadır (Tayfun ve Arslan, 2013). Festivaller, ziyaretçiler ile yerel halk arasında etkileşimler için fırsatlar yaratan, hem sosyal hem de kültürel yönü olan etkinliklerdir (Özgürel, Alkan ve Ok, 2018). Özellikle kentlerin tanıtımının yapılmasında ve pazarlanmasında başarıya ulaşmak ve güçlü bir kent imajının oluşturulmasında festivallerin önemli katkısı vardır (Döner ve Tepeci, 2014).

Festivaller, birçok zaman destekleyici turistik ürünler olarak nitelendirilmektedir. Ancak, dünyada çeşitli destinasyonlarda düzenlenen festivallerin tek başına turist çekici etkiye sahip olduğu görülmektedir (Döner ve Tepeci, 2014). Örneğin; Brezilya, Rio de Janeiro'da gerçekleşen Rio Karnavalı, Hindistanda'da düzenlenen Holi Fest, Fransa, Cannes'da gerçekleşen Cannes Film Festivali ve Almanya, Münih'de düzenlenen Oktoberfest vb.

Festival turizmi, kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından genellikle kamuya açık alanlarda düzenlenen, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde düzenli aralıklarla/periyoTLarla gerçekleştirilen, sanat, müzik, yiyecek-içecek gibi belirli temaları olan etkinliklerin turistik taleple buluşturulmasına yönelik tüm çabaları ifade etmektedir (Festival Turizmi, 2019).

Muğla ilinin 13 ilçesinden biri olan Bodrum, 689 km² yüzölçümü ile 215 kıyı uzunluğuna sahip ve üç yanı denizlerle çevrili bir yarımadadır (bodrum.bel.tr).

Bodrum Belediyesi Faaliyet Raporu (2018)'na göre; Bodrum'un ekonomik potansiyelini geliştirmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda turizmde çeşitliliğin artırılmasını ve turizmin on iki aya yayılmasını sağlamak ve Bodrum'un sosyal ve kültürel yaşamına olumlu etki sağlayacak yeni ve sürdürülebilir, ulusal ve uluslararası düzeydeki festivalleri planlamak ve kazandırmak hedefi yürütülmektedir. Bodrum'da düzenlenen bazı festivaller şunlardır:

Tablo 2. Bodrumda Düzenlenen Festivaller

Festivalin Adı	Tarihler
Bodrum Deve Güreşi Festivali	Ocak
Bodrum Mandalina Şenliği	Ocak
Gündoğan Sucuk-Şarap Festivali	Şubat
Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali	Nisan
Bodrum Uluslararası Peynir Festivali	Nisan
Bodrum Global Run	Nisan
Bodrum Pedasa Festivali	Nisan-Mayıs
Color Splash	Mayıs
Elemental Sound Festival	Temmuz
Chill-Out Festival Bodrum	Temmuz
Karaova Boğa Güreşleri	Ağustos
Bodrum Müzik Festivali	Ağustos
Uluslararası Bodrum Bale Festivali	Ağustos
Bodrum Caz Festivali	Eylül
Bodrum Cup	Eylül
Bodrum Latin Dance Festival	Eylül
Karaova Bağbozumu Günleri	Eylül
Bodrum Bisiklet Turu	Ekim
Slow Food Toprak Ana Günleri ve Yerli Malı Haftası	Aralık

Tablo 2' den de anlaşılacağı üzere Bodrum'da festival kültürü oluşmakta, festivaller gün geçtikçe artış göstermektedir.

Turizmin 12 aya yayılması, ekonomik ve sosyal dengesizliklerin kaldırılması bölge turizm politikasında hedeflenmektedir. Bodrum ilçesi hemen hemen yılın 12 ayı festival düzenleyerek festivallerle yerel ekonomiye katkı sağlamakta, aynı zamanda bölge tanıtımını olumlu yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada alanyazın taraması yapılmış, Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali'nin Bodrum turizmine ve Bodrum'un yöresel mutfağı üzerindeki önemine yönelik kavramsal bir inceleme yapılmıştır. Ayrıca araştırma kapsamında, Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali

incelenmekte, Girit ve Bodrum yörelerinin kültürlerinin etkileşimleri festival kapsamında değerlendirilmektedir. Araştırma literatürde özellikle Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali hakkında çalışmaların olmaması bu alandaki eksikliğini gidermesi ve gelecek çalışmalara yardımcı olması açısından önem arz etmektedir.

Halikarnassos İki Yaka Kültür ve Sanat Festivali

2018 yılında ‘‘Halikarnas Ot Festivali’’ adı altında ilk kez düzenlenen festival; 20-21 Nisan 2019 tarihinde ‘‘Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali’’ olarak ikinci kez gerçekleşmiştir (halikarnassosfest.com).

Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali, Bodrum’da yaşayan yerel halkın ve İstanköy ve Kalymnos’tan gelen Yunanlı misafirlerin katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Festivalde kurulan stantlarda; el yapımı ürünler (deri çantalar, sandaletler, takılar, hediyelik eşyalar, giyim eşyaları ve ev hanımlarının hazırlamış olduğu yiyecek ve içecekleri) satışa sunulmuştur. Festival süresi boyunca her iki yöreye ait halk oyunları sergilenmiştir (bodrum.bel.tr).

Festivalin en önemli etkinliği tadımlardan oluşmaktadır. Girit yemekleri ve Bodrum’un geleneksel tatları etkinlikte sergilenmiştir (halikarnassosfest.com).

Bodrum, Türk mutfağından çok uzak olmayan ama Akdenizin geleneksel tadlarıyla karışmış yöresel mutfağına sahiptir. Yabani otlardan hazırlanan sebze yemekleri (ebegümeci, turup otu, hindiba, hardal otu), Bodrum’a özgü su böreği, köpoğlu mezesi, kabak çiçeği dolması, çingene salatası, turunç reçeli, bakla içinden yapılan fava/pava yöreye özgü yapılan yiyecekler arasındadır. Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivalinde de bu yöresel yemekler sunulmuş ve Girit mutfağıyla benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Sonuç Ve Öneriler

Festivallerin, son zamanlarda turizm talebindeki gelişime bağlı olarak önemi giderek artmaktadır. Teknolojik gelişmenin yanı sıra, yöresel yiyecekler, festivallerdeki içten ve samimi insan ilişkileri, bölgeye özgü olması, yaşlı nüfusun artış göstermesi ile birlikte geçmişe olan özlem ve nostalji duygusu festivallere olan ilgiyi artırmaktadır.

Bodrum mutfağı, yerli bodrum halkının yanı sıra, Girit, Rodos, İstanköy – Kos adalarından mübadele öncesi ve sonrası Bodrum’a gelen halkın oluşturduğu karma bir kültür mutfağıdır. Araştırma sonucunda birçok Girit yemeklerinin benzer veya başka isimlerle bodrum mutfak kültüründe de yer aldığı görülmektedir. Hatta geçen zaman içerisinde her iki yörenin birbirini etkilemesi sonucunda yemeklerin yapıları dahi aynı olmuştur. Dolayısıyla yöresel mutfak kültürü ve yemeklerin reçetelerinin çıkartılarak envanter oluşturulması, Girit ve Bodrum mutfaklarında etkileşim içerisinde olan yiyeceklerin tespit edilmesi gerekmektedir.

Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali’nin Girit ve Bodrum destinasyonları arasında kültür alışverişini gösteren, mutfak kültürünün yanı sıra birçok ortak kültür özelliklerinin tanıtılması açısından önem teşkil etmektedir.

Festivaller bölgede yaşayan yerel halkta merak uyandırmasının yanı sıra ekonomik olarak da yerel halka ve bölgeye katkı sağlamaktadır. Özellikle yoğun sezon öncesi yöre halkı ve işletmeciler açısından gelir kaynağı olabilmektedir. Festivaller gerçekleştiği destinasyonun adını duyurarak o bölgenin tanıtımını yapmaktadır. Yerel halk ve ziyaretçiler arasındaki etkileşimi sağlayarak bölge ile ilgili olumlu imaj oluşturmaktadır.

Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali gibi festivallerin başka destinasyonlarda da düzenlenerek karşılıklı her iki yakanın birbirlerinin kültürlerini tanıyabilecekleri, bu kültürü gelecek nesillere aktarabileceği, geçmişi yeni nesil ile paylaşabileceği çalışma kapsamında öngörülmektedir. Ayrıca bu dönem Bodrum’da yapılan Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivalinin gelecek dönemlerde Girit’te yapılması planlanırsa, her iki yakanın kültürel alışverişine, bölge ekonomisine, festivalin bilinirliğinin artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Turistlerin destinasyona yönelik aidiyet duygusu geliştirmesinde, bölgenin yiyecek ve içecek kültürü büyük rol oynamaktadır. Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali gibi hem Yunan, Rum ve Türk kültürünü yansıtan gastronomik unsurların bulunması, hem de bu unsurların yanı sıra birçok kültürel öğeyi yansıtan etkinliklerin bulunması, turistlerin destinasyona yönelik aidiyet duygusunu geliştirmesinde etkin rol oynayacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla birçok yönden destinasyona olumlu yönden etki eden Halikarnassos İki Yaka Kültür Festivali gibi etkinliklerin turizm paydaşları başta olmak üzere

kamu ve özel kurum ve kuruluşlar tarafından festival bütçelerine ve tanıtımına destek olmalarının sağlanması, benzeri festivallerin düzenlenebilmesi için teşvik edici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Argan, M. (2007). *Eğlence Pazarlaması*, Detay Yayıncılık: Ankara.
- Atak, O, Tatar, S. ve Tunaseli, A. (2017). Kültürel Miras Oluşumunda Festivallerin Yeri ve Önemi: Fethiye Müzik Köyü Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52): 1396-1409.
- Can, E. (2015). Boş Zaman, Rekreasyon ve Etkinlik Turizmi İlişkisi, *Istanbul Journal of Social Sciences*, 10: 1-17.
- Döner, Z. G. ve Tepeci, M. (2014). *Manisa Mesir Macunu Festivali Ziyaretçilerin Festivale Katılım Nedenleri ve Memnuniyet Düzeylerini Etkileyen Unsurların Belirlenmesi*, Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi, 15. Ulusal Turizm Kongresi, Engelsiz Turizm, 782-795.
- Festival Turizmi, (2019). *Turizm Ansiklopedisi Türkiye içinde* (1.Baskı, Cilt. 1, s.160). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Getz, D. (2007). *Event Studies. Theory, Research and Policy for Planned Events*. Butterworth-Heinemann.
- Giritlioğlu, İ., Olcay, A. ve Özekici, Y. K. (2015). Bir Turizm Çeşitliliği Olarak Festival Etkinliklerinin Sınıflandırılması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13): 306-323.
- <http://halikarnassosfest.com/hakkimizda/> Erişim Tarihi: 22.04.2019.
- <https://bodrum.bel.tr/haber/halikarnassos-iki-yaka-kultur-ve-sanat-festivali-2019-04-20.html> Erişim Tarihi: 22.04.2019.
- <https://bodrum.bel.tr/hakkimizda.html> Erişim Tarihi: 15.04.2019.
- Kargiglioğlu, Ş. ve Kabacık, M. (2017). Gastronomi Turizmi Kapsamında Urla Enginar Festivaline Gelen Turistlerin Festival Hakkındaki Görüşleri, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3): 409-421.
- Kızılırmak, İ. (2006). Türkiye’de Düzenlenen Yerel Etkinliklerin Turistik Çekicilik Olarak Kullanılmasına Yönelik Bir İnceleme, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15: 181-196.

- Özgürel, G., Alkan, Ö. ve Ok, S. (2018). Datça Badem Çiçeği Festivali'nin Yöre Turizmine Olası Etkileri: Yerel Esnaf Üzerine Bir Araştırma, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 8(2): 10-19.
- Şengül, S. ve Genç, K. (2016). Festival Turizmi Kapsamında Yöresel Mutfak Kültürünün Destekleyici Ürün Olarak Kullanılması: Mudurnu İpekyolu Kültür Sanat ve Turizm Festivali Örneği, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23: 79-89.
- Tayfun, A. ve Arslan, E. (2013). Festival Turizmi Kapsamında Yerli Turistlerin Ankara Alışveriş Festivali'nden Memnuniyetleri Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 191-206

**MATERYALİST DEĞER
BOYUTLARI VE MATERYALİST
DEĞERLERİN ÇEVRE DOSTU
ÜRÜN TERCİHLERİNE ETKİSİ:
GENÇ TÜKETİCİLERE YÖNELİK
BİR UYGULAMA¹**

**BÖLÜM
13**

**Nuray GİRGINER²
Hazal DUMAN³**

1 Bu çalışma, 2018 yılında düzenlenen 17. Uluslararası Katılımlı İşletmecilik Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

2 Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi - İşletme Bölümü, ngirginer@gmail.com

3 Öğr. Gör., İstanbul Rumeli Üniversitesi - Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Programı, hazal.duman@rumeli.edu.tr

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun çevreyle ilişkisi geçmişten günümüze kadar farklı evreler geçirmiştir. Endüstri devrimi, bu konuda başlangıç noktası olmuştur: Endüstri devrimi öncesi insanlar ihtiyaç kavramını dikkate alarak tüketim alışkanlıklarını çevrenin kıt kaynakları doğrultusunda karşılamıştır. Buna karşın endüstri devrimi, şehirleşme ve teknolojinin beraberinde getirdiği yeni toplumsal değerler ihtiyaç-istek unsurlarını birbirine bütünleştirirken, insanoğlunun çevre ile ilişkisini devamlı bir tüketim davranışına odaklamıştır.

Endüstri devrimi sonrasında ortaya çıkan tüketim toplumunda insanoğlunun çevreye verdiği zarara dikkat çekmek ve çevre bilincini arttırmak amacıyla 1970’li yıllarda doğan yeşil pazarlama anlayışı; bir ürünün üretiminden tüketim sonrası elden çıkarma evresine kadar geçen süreçte çevrenin önemini vurgulayarak bilinçli bir tüketim döngüsü yaratmayı amaçlamaktadır. Çevreciliği esas alan yeşil pazarlama, sadece örgütsel yapıları değil doğrudan tüketicilerin çevreci davranışlarını da kapsamaktadır. Bu bağlamda çevre dostu ürün tüketimini arttırmayı amaçlayan yeşil pazarlama anlayışı, tüketicilerin bireysel olarak çevreci davranışlar sergilemesine imkân sağlamaktadır.

Günümüzde bilinçsiz tüketimin yol açtığı çevresel problemler her ne kadar insanların dikkatini çekse de birer tüketici olarak bireyin tüketimini etkileyen farklı değerler bulunmaktadır. Bireylerin/tüketicilerin sahip oldukları bu değerler, bilinçli bir tüketiciyi bilinçsiz bir tüketime, bilinçsiz bir tüketiciyi bilinçli bir tüketime iten bir güç konumundadır. Bir diğer deyişle, değerler bir yandan kişiliğimizi etkilerken bir yandan da tüketim davranışlarımıza da etkide bulunur (Odabaşı ve Gülfidan, 2016, 211). Bu kapsamda, çalışmada bir “değer” olarak materyalizm (Richins vd., 1992; Richins, 1994; Holt, 1995; Browne, 1997) olgusunun, yeşil tüketici davranışını yansıtan çevre dostu ürün tercihinin etkisi ele alınmıştır.

Yabancı literatürde materyalizm ve çevre başlıkları 2000’li yıllarda incelenmeye başlanmıştır: Kilbourne vd. (2008) materyalist değerlerin çevresel kaygı, çevresel davranış ve çevre duyarlılığı arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalarında, materyalizm ile çevresel kaygı arasında belirledikleri negatif ilişkinin, çevresel davranış ve çevre duyarlılığını pozitif yönlü etkilediğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Hurst vd. (2013) tarafından meta analiz kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada,

materyalizmin çevresel tutum ve davranışlara negatif etkisi olduğu ve materyalist kişilerin çevreyi korumak için kendi davranışlarını değiştirmeleri gerektiğine daha az inandıklarını belirtmişlerdir. Strizhakova ve Coulter (2013) tarafından BRIC ve gelişmiş ülkeler üzerinde gerçekleştirilen çalışmada ise materyalist değerlerin çevre dostu ürün kullanma eğilimini arttırdığı, sürecin toplumsal değerlerden etkilendiğini ve materyalist değerlere sahip kişilerin çevre dostu ürünlere fazla ödeme yapmaya materyalist değerleri düşük olan kişilere kıyasla daha fazla gönüllü olduklarını belirtmiştir.

Yerli literatürde ise, materyalizm (Quadir, 2012; Aslay vd., 2013; Bilgen, 2014; Bozyiğit, 2015) ve çevre dostu ürün tercihinin (Çabuk vd., 2008; Yılmaz vd., 2009; Yılmaz ve Arslan, 2011; Duru ve Şua, 2013; Yücel ve Ekmekçiler, 2014) ayrı başlıklar halinde ele alan çalışma sayısı fazla olmasına karşın materyalist değerlerin çevre dostu ürün tercihinin yönelik etkilerini doğrudan ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Literatürdeki bu boşluktan hareketle, çalışmanın amacı tüketicilerin sahip olduğu materyalist değerlerin, çevre dostu ürün kullanımına yönelik etkilerinin belirlenmesidir. Genç neslin materyalist değerleriyle çevreci ürün tercihleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi, bu bireylerin geleceğin tüketim toplumunu oluşturacak olmaları nedeniyle önemlidir. Bu amaç doğrultusunda bir devlet üniversitesindeki öğrencilerden Basit Tesadüfi Örneklem Tekniği ile seçilen 257 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen çalışma sonucunda, öğrencilerin materyalist değerleri boyutlandırılmış ve karşılaştırma analizleriyle bu değerlerin çevre dostu ürün kullanımına yönelik etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

2.YÖNTEM

Tüketicilerin sahip olduğu materyalist değerleri boyutlandırmak amacıyla yapılan bu çalışmada, tüketici evrenine ulaşmanın kısıtları göz önüne alınarak ‘Basit Tesadüfi Örneklem Tekniği’ne (BTÖT) başvurulmuştur. Hedef kitlenin yapısının belirlenmesinde literatürde yapılan çalışmalar (Richins vd. 1992; Lundstrom vd. 1999; Dittmar 2005; Chan vd. 2006; Doğan 2010) dikkate alınarak materyalist değerleri yüksek olduğu belirtilen genç tüketiciler olarak üniversite öğrencileri çalışmanın evrenini oluşturmuştur. Veri toplama sürecinde, 2016-2017 öğrenim yılında bir devlet üniversitesinde yaz okuluna katılan 257 lisans öğrencisine yüz yüze anket tekniği uygulanmıştır.

Çalışmada kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır: Anketin birinci bölümünde demografik özellikleri yansıtan 2 soru (cinsiyet, yaş) bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümü, çevre dostu ürün kullanımına yönelik çoktan seçmeli 7 sorudan oluşmakla birlikte, sorular çevre dostu ürün üzerine yapılan akademik çalışmalar dikkate alınarak araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Anketin son bölümünde ise tüketicilerin materyalist değerlerini boyutlandırmak amacıyla Richins ve Dawson (1992)'ın "A Consumer Values Orientation for Materialism and Its Measurement: Scale Development and Validation" adlı çalışmasındaki 18 ifadeli likert tipi ölçek araştırmacılar tarafından örneklem yapısına uyarlanmış ve ifade sayısı 16'ya indirilmiştir. Güvenilirlik analizine tabi tutulan materyalist değer ölçeğinin Cronbach Alfa değeri %59,4 olarak belirlenmiştir. Buna karşın, ölçekte yer alan "İnsanları etkileyen şeylere sahip olmak hoşuma gider" ve "Sevdiğim şeyleri satın almaya gücüm yetmediği zamanlar, moralim bozulur" ifadeleri madde güvenilirliğini sağlayamadığından analizlere dâhil edilmemiştir. Çıkarılan ifadeler sonucu materyalist değer ölçeğinin Cronbach Alfa değeri %51,4 ve formunun genel güvenilirliği ise %60,1 olarak belirlenmiştir.

Toplanan veriler doğrultusunda çalışmada genç tüketicilerin yaş ve cinsiyet dağılımı tanımlayıcı istatistikler olarak açıklanmıştır. Materyalist değerler ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizine (AFA) tabi tutularak katılımcıların sahip olduğu materyalist değerler boyutlandırılmıştır. AFA ile elde edilen ölçüm modelinin yapısal bir model olup olmadığını belirlemek amacıyla DFA uygulanmıştır. Çevre dostu ürün kullanımına ait alt ölçek puan ortalamalarının DFA sonucu elde edilen değer boyutlarıyla karşılaştırılmasında ANOVA, anlamlı farklılıklara neden olan grupların belirlenmesinde ise çoklu karşılaştırma testi (Tukey Testi) kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 20 programından yararlanılmıştır. Verilerin analizinde AFA için SPSS 20, DFA için ise Lisrell 9.2 yazılımlarından yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırma örneklemine dâhil olan katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, 257 katılımcının %53,3'ü kadın, %46,7'si erkektir. Yaş değişkeni bakımından dağılımı ise; %6,2'si 18-20 yaş, %46,2'si 20-22 yaş, %31,9'u 22-24 yaş aralığında yer alırken, katılımcıların %15,6'sı 24 yaş üzerindedir.

Ankette yer alan çevre dostu ürünlere yönelik 7 soruya genç tüketicilerin verdiği yanıtlar frekans ve yüzde olarak Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çevre dostu ürün tercihi değerlendirme ölçeği frekans ve yüzde dağılımı

Sorular	Seçenekler	f	%
Çevre dostu ürün kullanıyor musunuz?	Evet	91	35,4
	Hayır	16	6,2
	Bazen	150	58,4
Çevre dostu ürünleri satın alarak çevrenin korunmasına katkıda bulunduğunuza inanıyor musunuz?	Evet	97	37,7
	Hayır	22	8,6
	Bazen	93	36,2
	Kararsızım	45	17,5
Çevre dostu ürünlere benzer ürünlere kıyasla daha fazla fiyat öder misiniz?	Evet	39	15,2
	Hayır	44	17,1
	Bazen	105	40,9
	Kararsızım	69	26,8
Satın aldığınız ürünün üretici firmasının çevre dostu olup olmaması sizin için önemli midir?	Evet	91	35,4
	Hayır	74	28,8
	Bazen	92	35,8
Çevre dostu ürünlerin kaliteli olduğunu düşünüyor musunuz?	Evet	112	43,6
	Hayır	58	22,6
	Bazen	87	33,9
Kullandığınız bir üründen çevreye zarar verdiği için vazgeçer misiniz?	Evet	99	38,5
	Hayır	75	29,2
	Bazen	83	32,3
Çevrenizdeki kişilerin (arkadaş grupları/aile vb.) çevre dostu ürün kullanması sizin ürün tercihinizi etkiler mi?	Evet	101	39,3
	Hayır	69	26,8
	Bazen	87	33,9

3.1. AFA Sonuçları

Örneklem içerisinde yer alan genç tüketicilerin materyalist değerlerinin boyutlandırılması amacıyla Materyalist Değer Ölçeğinde (MDÖ) yer alan 14 ifadeye Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. Bartlett testi sonucu Ki-Kare değeri: 1149,464; $p:0,00 < 0,5$ ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem değeri $0,822 > 0,5$ olarak belirlenmiş ve KMO değeri kabul sınırları içerisinde bulunmuştur.

Tablo 2. MDÖ'ne ilişkin açıklayıcı faktör analizi (AFA) sonuçları

Materyalist Değer Boyutları	Özdeğer	Faktör Yükleri	Varyans Açıklama Yüzdesi	Kümülatif Varyans	Cronbach Alpha
Faktör 1: Mutluluk Olarak Materyalizm	4,430		31,646	31,646	,810
M11: Mümkün olduğunca lüks ve konforlu bir yaşamım olmasını isterim. M10: İstedğim maddi varlıklara (ev, araba, lüks eşyalar vb.) sahip olacağımı düşündüğümde mutlu olurum. M15: Daha çok maddi varlığı satın almaya gücüm yetse, daha mutlu olurum. M14: Sahip olmadığım bazı şeylere (maddi varlık, para vb.) sahip olursam daha iyi bir yaşantım olur. M8: Sahip olduğum/olacağım maddi varlıklar benim için önemli değildirler.		,770 ,765 ,757 ,754 ,542			
Faktör 2: Başarı Olarak Materyalizm	1,816		12,969	44,615	,810
M1: Pahalı ev, araba, kıyafetlere sahip olanları takdir ederim. M2: Hayattaki en önemli başarılarından biri de maddi varlıkların (ev, araba, para vb.) kazanımıdır. M3: Sahip olduğum/olacağım maddi varlıklar, hayatta yaptığım iyi şeyleri gösterir.		,809 ,796 ,704			
Faktör 3: Sade Yaşam	1,360		9,716	54,331	,523
M12: Tanıdığım insanlara kıyasla maddi varlıklara daha az önem veririm. M13: Mutlu bir yaşam için ihtiyacım olan her şeye sahibim. M5: Diğer insanların sahip olduğu maddi varlıklar beni ilgilendirmez.		,673 ,637 ,635			
Faktör 4: Sahiplik Olarak Materyalizm	1,246		8,898	63,229	,429
M6: Genellikle sadece ihtiyacım olan şeyleri satın alırım. M9: İhtiyacım olmayan şeyler için para harcamak hoşuma gider. M7: Mümkün olduğunca mal mülk kaygısından uzak, basit bir yaşamı tercih ederim		,784 ,743 ,538			
Toplam			63,229		
Açıklanan Varyans					
KMO: ,822 p: 0,000		Küresellik Testi Cronbach Alpha: ,514		Ki-Kare: 1149,464	Sd: 91

MDÖ'ne uygulanan AFA sonuçlarının verildiği Tablo 2'den görüldüğü gibi; genç tüketicilerin materyalist değerleri 4 boyut (Mutluluk Odaklı Materyalizm, Başarı Odaklı Materyalizm, Sade Yaşam Tarzı ve Sahip Olma Odaklı Materyalizm) altında toplanmıştır. Belirlenen 4 boyutun güvenilirliğinin değerlendirilmesinde ise Cronbach Alpha değeri dikkate alınmıştır. Boyutların ele alınan içeriği yansıtma derecesi Tablo 1'de de görüldüğü üzere varyans açıklama yüzdesiyle verilmiştir. Bu doğrultuda birinci boyut varyansın %31,646'sını, ikinci boyut varyansın %12,969'unu, üçüncü boyut varyansın %9,716'sını ve son olarak dördüncü boyut varyansın %8,898'sini açıklamaktadır.

3.2. DFA Sonuçları

AFA ile elde edilen 4 faktörlü 14 maddeli ölçüm modelinin bir ölçme aracı olarak gizil değişkenleri nasıl ve ne ölçüde açıkladığının belirlenebilmesi için DFA uygulanmıştır. MDÖ'nin AFA ile belirlenen 4 faktörlü yapısının çok boyutlu ölçüm modeli olarak uygunluğunun belirlenmesi için uygulanan DFA sonuçları Tablo 3'te, path grafiği de Şekil 1'de verilmiştir.

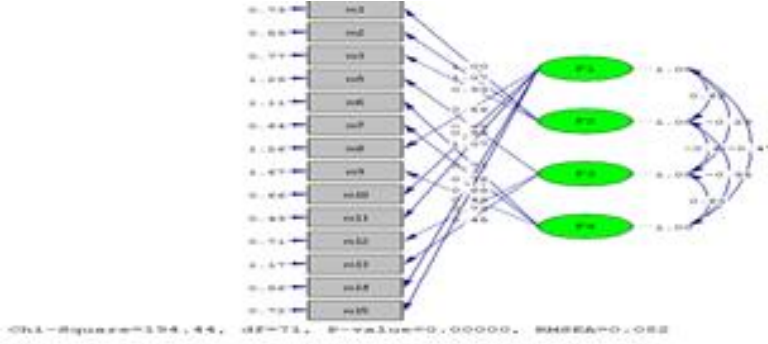
Tablo 3. Çok faktörlü (4 faktörlü- 14 maddeli) materyalist değerler ölçüm modelinin DFA sonuçları

Materyalist Değer Faktörleri	Standartlaştırılmış yükler	t	R ²
Faktör 1			
M11: Mümkün olduğunca lüks ve konforlu bir yaşamım olmasını isterim.	0.854	15.89	0.73
M10: İstedğim maddi varlıklara (ev, araba, lüks eşyalar vb.) sahip olacağımı düşündüğümde mutlu olurum.	0.754	13.42	0.57
M15: Daha çok maddi varlığı satın almaya gücüm yetse, daha mutlu olurum.	0.721	12.55	0.52
M14: Sahip olmadığım bazı şeylere (maddi varlık, para vb.) sahip olursam daha iyi bir yaşantım olur.	0.632	10.62	0.40
M8: Sahip olduğum/olacağım maddi varlıklar benim için önemli değildiler.	0.447	7.01	0.20
Faktör 2			
M1: Pahalı ev, araba, kıyafetlere sahip olanları takdir ederim.	0.762	13.09	0.58
M2: Hayattaki en önemli başarılarından biri de maddi varlıkların (ev, araba, para vb.) kazanımıdır.	0.812	14.26	0.66
M3: Sahip olduğum/olacağım maddi varlıklar, hayatta yaptığım iyi şeyleri gösterir	0.728	12.34	0.53

Faktör 3			
M12: Tanıdığım insanlara kıyasla maddi varlıklara daha az önem veririm.	0.655	8.05	0.43
M13: Mutlu bir yaşam için ihtiyacım olan her şeye sahibim.	0.387	4.97	0.15
M5: Diğer insanların sahip olduğu maddi varlıklar beni ilgilendirmez.	0.519	6.75	0.27
Faktör 4			
M6: Genellikle sadece ihtiyacım olan şeyleri satın alırım.	0.556	7.78	0.31
M9: İhtiyacım olmayan şeyler için para harcamak hoşuma gider.	0.308	7.01	0.095
M7: Mümkün olduğunca mal mülk kaygısından uzak, basit bir yaşamı tercih ederim	0.768	4.24	0.59
Uygunluk İndeksleri	Değeri	Uyum	
$\chi^2 /s.d$	194,44/71=2,73	Kabul edilebilir Uyum	
RMSEA	0,082	Kabul edilebilir Uyum	
CFI	0,93	Kabul edilebilir Uyum	
NFI	0,90	Kötü uyum	

Standartlaştırılmış yükler her bir gözlenen değişken ile ilgili olduğu gizil değişken arasındaki korelasyonları göstermektedir. Faktör1 gizil değişkeni için M11 (*Mümkün olduğunca lüks ve konforlu bir yaşamım olmasını isterim.*) gözlenen değişkeninin korelasyon katsayısı 0.85, Faktör 2 gizil değişkeni için M2 (*Hayattaki en önemli başarılarından biri de maddi varlıkların (ev, araba, para vb.) kazanımıdır.*) gözlenen değişkeninin korelasyon katsayısı 0.81, Faktör 3 gizil değişkeni için M12 (*Tanıdığım insanlara kıyasla maddi varlıklara daha az önem veririm.*) gözlenen değişkeninin korelasyon katsayısı 0.65, Faktör4 gizil değişkeni için M7 (*Mümkün olduğunca mal mülk kaygısından uzak, basit bir yaşamı tercih ederim*) gözlenen değişkeninin korelasyon katsayısı 0.55dir. M11 tüm gözlenen değişkenler içinde bağlı olduğu gizil değişkeni en fazla açıklayan gözlenen değişken durumundadır.

Dört faktörlü 14 maddeli Materyalist Değer Ölçüm modelinde; her bir gözlenen değişkenin faktör yükü için hesaplanan t değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Çok boyutlu (4 faktörlü-14 maddelik) MDÖ modelinin DFA sonucunda ortaya çıkan uyum ölçüleri de NFI haricinde kabul edilebilir uyum sınırlarında olması, uygun bir yapısal model olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. Çok boyutlu (4 Faktörlü 14 Maddeli) MDÖ modelinin path grafiği

Uyum ölçütleri, bir bütün olarak modelin kabul edilebilirliğini göstermektedir. Modelin genel kabulü, modelde yer alan tüm içsel ilişkilerin anlamlı olduğunu göstermemektedir. Her gizil faktörün uygunluğu ayrı ayrı değerlendirildiğinde; MDÖ ölçüm modelinde her bir gözlenen değişkenin faktör yükü için hesaplanan t değerlerinin bütün gözlenen değişkenler için kritik t değerinden (0,05 anlam düzeyinde kritik t değeri 1,96) büyük olduğundan istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir.

MDÖ'nin yapı geçerliliğini arttırmak amacıyla model üzerinde gerekli görülen değişiklikler DFA'ya uygun olarak yapılmıştır. Bu süreçte, LISREL 9.2'nin sunduğu düzeltme indeksleri dikkatle incelenmiştir. Ancak önerilen düzeltmelerden kavramsal netlik oluşturmak amacıyla bir gözlenen değişkenin birden fazla gizil değişkenle ilişkilendirilmesine yönelik öneriler dikkate alınmamıştır. Yazılımın önerdiği değişiklikler doğrultusunda M8 ve M9'un modelden çıkartılmasıyla elde edilen 4 faktörlü 12 maddeli materyalist değerler ölçüm modeline ilişkin DFA sonuçları Tablo 4'te, path grafiği de Şekil 2'de verilmiştir.

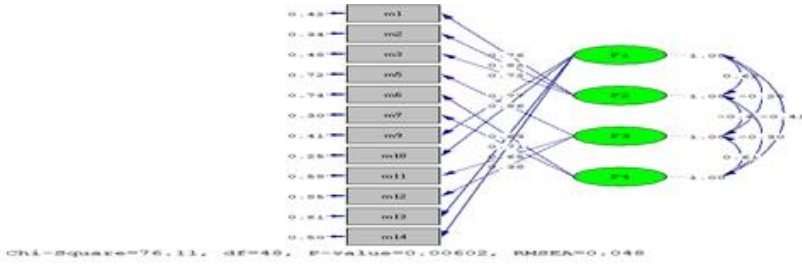
Tablo 4. Çok faktörlü (4 faktörlü- 12 maddeli) materyalist değerler ölçüm modelinin DFA sonuçları

Materyalist Değer Faktörleri	Standartlaştırılmış Yükler	t	R ²
Faktör 1			
M11: Mümkün olduğunca lüks ve konforlu bir yaşamım olmasını isterim.	0.866	16.11	0.75
M10: İstedğim maddi varlıklara (ev, araba, lüks eşyalar vb.) sahip olacağımı düşündüğümde mutlu olurum.	0.768	13.61	0.59
M15: Daha çok maddi varlığı satın almaya gücüm yetse, daha mutlu olurum.	0.707	12.25	0.50
M14: Sahip olmadığım bazı şeylere (maddi varlık, para vb.) sahip olursam daha iyi bir yaşantım olur.	0.624	10.45	0.39
Faktör 2			
M1: Pahalı ev, araba, kıyafetlere sahip olanları takdir ederim.	0.762	13.12	0.58
M2: Hayattaki en önemli başarılarından biri de maddi varlıkların (ev, araba, para vb.) kazanımıdır.	0.812	14.29	0.66
M3: Sahip olduğum/olacağım maddi varlıklar, hayatta yaptığım iyi şeyleri gösterir	0.721	12.29	0.52
Faktör 3			
M12: Tanıdığım insanlara kıyasla maddi varlıklara daha az önem veririm.	0.648	8.07	0.42
M13: Mutlu bir yaşam için ihtiyacım olan her şeye sahibim.	0.387	5.0	0.15
M5: Diğer insanların sahip olduğu maddi varlıklar beni ilgilendirmez.	0.529	6.95	0.28
Faktör 4			
M6: Genellikle sadece ihtiyacım olan şeyleri satın alırım.	0.509	6.74	0.26
M7: Mümkün olduğunca mal mülk kaygısından uzak, basit bir yaşamı tercih ederim	0.836	8.99	0.70
Uygunluk İndeksleri		Değeri	Uyum
χ^2 /s.d		76.11/48=1,58	İyi Uyum
RMSEA		0,0408	İyi Uyum
CFI		0,98	İyi Uyum
NFI		0,95	İyi uyum

Faktör1 gizil değişkeni için M11 (Mümkün olduğunca lüks ve konforlu bir yaşamım olmasını isterim.) gözlenen değişkeninin korelasyon katsayısı 0.866, Faktör2 gizil değişkeni için M2 (Hayattaki en önemli başarılarından biri de maddi varlıkların (ev, araba, para vb.) kazanımıdır.) gözlenen değişkeninin korelasyon katsayısı 0.812, Faktör3 gizil değişkeni için M12 (Tanıdığım insanlara kıyasla maddi varlıklara daha az önem veririm.) gözlenen değişkeninin korelasyon katsayısı 0.648,

Faktör4 gizil değişkeni için M7 (Mümkün olduğunca mal mülk kaygısından uzak, basit bir yaşamı tercih ederim) gözlenen değişkeninin korelasyon katsayısı 0.836 dır. Bu ölçüm modelinde de M11 tüm gözlenen değişkenler içinde bağlı olduğu gizil değişkeni en fazla açıklayan gözlenen değişkendir.

Dört faktörlü 12 maddeli Materyalist Değer Ölçüm modelinde; her bir gözlenen değişkenin faktör yükü için hesaplanan t değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Çok boyutlu (4 faktörlü-14 maddelik) MDÖ modelinin DFA sonucunda ortaya çıkan uyum ölçüleri iyi uyum sınırlarında omlar önceki modelden yapısal geçerliği daha iyi model olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. Çok boyutlu (4 faktörlü 12 maddeli) MDÖ modelinin path grafiği

3.3. Karşılaştırma Analizleri

Genç tüketicilerin çevre dostu ürün kullanma durumunun her bir alt ölçek bakımından farklılıklarının belirlenmesi amacıyla yapılan ANOVA sonucu Tablo 5a'da verilmiştir. Buna göre materyalizmi mutluluk olarak gören ve materyalizmi sahiplik olan değerlendiren tüketiciler açısından anlamlı fark bulunmuştur.

Tablo 5a. Çevre dostu ürün kullanımının materyalist değer boyutlarına göre ANOVA sonuçları

		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalama	F	p
Faktör 1: Mutluluk Olarak Materyalizm	Gruplar Arası	10,242	2	5,121	6,179	,002
	Gruplar İçi	210,494	254	,829		
	Toplam	220,736	256			
Faktör 4: Sahiplik Olarak Materyalizm	Gruplar Arası	18,513	2	9,256	18,832	,000
	Gruplar İçi	124,852	254	,492		
	Toplam	143,364	256			

Çevre dostu ürün kullanımı açısından ANOVA sonucu birinci ve dördüncü boyutta elde edilen anlamlı farklılığın, hangi kullanım durumları arasından kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testi (Tukey) uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5b’de verilmiştir. Tablo 5b’den görüldüğü üzere her iki boyutta da devamlı çevre dostu ürün kullanan ve ara sıra kullanan genç tüketiciler arasında görüş farklılığı belirlenmiştir.

Tablo 5b. Çevre dostu ürün kullanımının materyalist değer boyutlarına göre Tukey testi sonuçları

Alt Ölçek	Çevre Dostu Ürün Kullanımı		Ortalama Fark	Std. Hata	p
Mutluluk Olarak Materyalizm	Evet	Hayır Bazen	-,43255 -,41572*	,24678 ,12096	,188 ,002*
	Bazen	Evet Hayır	,41572* -,01683	,12096 ,23941	,002* ,997
Sahiplik Olarak Materyalizm	Evet	Hayır Bazen	-,27495 -,57023*	,19006 ,09316	,319 ,000*
	Bazen	Evet Hayır	,57023* ,29528	,09316 ,18439	,000* ,247

Genç tüketicilerin sahip olduğu materyalist değer boyutlarının çevre dostu ürün satın alma kararlarının yarattığı çevreyi koruma inancı bakımında yarattığı farklılığı inceleyen ANOVA ve Tukey testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir. Tablo 6’ya göre sadece materyalizmi sahiplik olarak yansıtan tüketicilerin çevre koruma inancında farklılık elde edilmiş olup, farklılığa neden olan davranışların devamlı çevre dostu ürün kullanan ve bazen çevre dostu ürün kullanan tüketiciler arasında ortaya çıktığı belirlenmiştir.

Tablo 6. Çevre dostu ürün satın alma ve çevre koruma ilişkisine göre MDÖ puanları için ANOVA ve Tukey testi sonuçları

Sahiplik Olarak Materyalizm	Kareler Toplam	d.f	K.O.	Tukey Testi		Ortalama Fark	Std. Hata	p
Gruplar Arası Gruplar İçi Toplam	10,039	3	3,346	Evet	Hayır	-,07216	,17142	,975
	133,325	253	,527		Bazen	-,30872*	,10535	,019
	143,364	256		Bazen	Kararsızım	-,52402*	,13093	,000
					Evet	,30872*	,10535	,019
				Hayır	,23656	,17210	,517	
				Kararsızım	-,21529	,13182	,362	
F= 6,350 p=,000				Kararsızım	Evet	,52402*	,13093	,000
					Hayır	,45185	,18885	,081
					Bazen	,21529	,13182	,362

Çevre dostu ürünlere fazla fiyat ödemeye razı olma durumu ile materyalist değer boyutlarını ANOVA vasıtasıyla karşılaştıran Tablo 7a'ya göre anlamlı farklılık sade yaşam tarzını benimseyen ve materyalizmi sahiplik olarak gören genç tüketicilerde bulunmuştur.

Tablo 7a. Çevre dostu ürün fiyatının materyalist değer boyutlarına göre ANOVA sonuçları

Alt Ölçek	Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalama	F	p
Faktör 3: Sade Yaşam	16,287	3	5,429	7,842	,000
	175,144	253	,692		
	191,431	256			
Faktör 4: Sahiplik Olarak Materyalizm	56,616	3	18,872	55,040	,000
	86,748	253	,343		
	143,364	256			

Tablo 7a'da gözlemlenen farklılığın genç tüketicilerin fazla fiyat ödemeye razı olup olmama durumları açısından karşılaştırıldığında çevre dostu ürünlere fazla fiyat ödemeye razı olan, olmayan ve bazen fazla fiyat ödeyebileceğini belirten genç tüketiciler arasında materyalist değerler açısından görüş farklılığı ortaya çıkmıştır (Tablo 7b).

Tablo 7b. Çevre dostu ürün fiyatının materyalist değer boyutlarına göre Tukey testi sonuçları

Alt Ölçek	Çevre Dostu Ürün Fiyatı		Ortalama Fark	Std. Hata	p
Sade Yaşam	Evet	Hayır	,76204*	,18299	,000
		Bazen	,15043	,15602	,770
		Kararsızım	,42289	,16668	,057
	Hayır	Evet	-,76204 *	,18299	,000
		Bazen	-,61162 *	,14942	,000
		Kararsızım	-,33915	,16052	,152
	Bazen	Evet	-,15043	,15602	,770
		Hayır	,61162*	,14942	,000
		Kararsızım	,27246	,12894	,152
Sahiplik Olarak Materyalizm	Evet	Hayır	-,70862 *	,12878	,000
		Bazen	-,95018 *	,10981	,000
		Kararsızım	-1,47938*	,11731	,000
	Hayır	Evet	,70862*	,12878	,000
		Bazen	-,24156	,10516	,101
		Kararsızım	-,77075 *	,11297	,000
	Bazen	Evet	,95018*	,10981	,000
		Hayır	,24156	,10516	,101
		Kararsızım	-,52919 *	,09075	,000
	Kararsızım	Evet	1,47938*	,11731	,000
		Hayır	,77075*	,11297	,000
		Bazen	,52919*	,09075	,000

Üretici firmanın çevre dostu olmasının ürün tercih sürecine etkisinin materyalist değerler açısından karşılaştırıldığı Tablo 8a'da görüldüğü üzere her bir materyalist değer boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı farklılık elde edilmiştir.

Tablo 8a. Çevre dostu firma etkisinin materyalist değer boyutlarına göre ANOVA sonuçları

Alt Ölçek		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalama	F	p
Mutluluk Olarak Materyalizm	Gruplar Arası	8,536	2	4,268	5,109	,007
	Gruplar İçi	212,199	254	,835		
	Toplam	220,736	256			
Başarı Olarak Materyalizm	Gruplar Arası	9,315	2	4,658	3,863	,022
	Gruplar İçi	306,258	254	1,206		
	Toplam	315,574	256			
Sade Yaşam	Gruplar Arası	6,250	2	3,125	4,286	,015
	Gruplar İçi	185,181	254	,729		
	Toplam	191,431	256			
Sahiplik Olarak Materyalizm	Gruplar Arası	62,329	2	31,165	97,683	,000
	Gruplar İçi	81,035	254	,319		
	Toplam	143,364	256			

Farklılığa neden olan bakış açılarının belirlenmesi amacıyla yapılan Çoklu karşılaştırma testi sonuçlarının verildiği Tablo 8b'ye göre materyalizmi mutluluk olarak gören ve sahiplik olarak algılayan tüketicilerde firmanın çevre dostu olmasının önemli olduğunu belirten tüketiciler ile bu durumun bazen önemli olduğunu ya da önemli olmadığını belirten tüketiciler arasında farklılık bulunmuştur. Materyalizmi başarı olarak gören ve materyalizmin tam karşıtı değerleri savunan (sade yaşam tarzı) tüketicilerde ise çevre dostu firmanın önemli olduğunu belirten ve bunu dikkate almayan kişiler arasında görüş farklılığı belirlenmiştir.

Tablo 8b. Çevre dostu firma etkisinin materyalist değer boyutlarına göre Tukey testi sonuçları

Alt Ölçek	Çevre Dostu Firma		Ortalama Fark	Std. Hata	p
Mutluluk Olarak Materyalizm	Evet	Hayır	-,42459*	,14307	,009
		Bazen	-,33170*	,13513	,039
	Hayır	Evet	,42459*	,14307	,009
		Bazen	,09289	,14272	,792
Başarı Olarak Materyalizm	Evet	Hayır	-,47258*	,17188	,018
		Bazen	-,27027	,16234	,221
	Hayır	Evet	,47258*	,17188	,018
		Bazen	,20231	,17146	,466
Sade Yaşam	Evet	Hayır	,38239*	,13366	,013
		Bazen	,10233	,12624	,697
	Hayır	Evet	-,38239*	,13366	,013
		Bazen	-,28006	,13333	,092
Sahiplik Olarak Materyalizm	Evet	Hayır	-1,04549*	,08841	,000
		Bazen	-1,01660*	,08351	,000
	Hayır	Evet	1,04549*	,08841	,000
		Bazen	,02889	,08820	,943
	Bazen	Evet	1,01660*	,08351	,000
		Hayır	-,02889	,08820	,943

Çevre dostu ürün kalitesinin, materyalist değerler açısından karşılaştırılmasında elde edilen ANOVA ve Tukey testi sonuçları Tablo 9'da verilmiş olup, anlamlı farklılık sadece materyalizmi sahiplik olarak gören değer boyutunda gözlemlenmiştir.

Tablo 9. Çevre dostu ürün kalitesine göre MDÖ puanları için ANOVA ve Tukey testi sonuçları

Sahiplik Olarak Materyalizm	Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalama	Tukey Testi		Ortalama Fark	Std. Hata	p
Gruplar Arası	7,678	2	3,839	Evet	Hayır	-,38988*	,11824	,003
	135,687	254						
Gruplar İçi Toplam	143,364	256	,534	Hayır	Evet	,38988*	,11824	,003
F= 7,186 p= ,001				Bazen	Evet	,31325*	,10445	,008
					Hayır	-,07663	,12390	,810

Çevreye zarar veren ürün kullanımına yönelik tercih değiştirme kararına materyalist değer boyutlarının etkisini belirlemek amacıyla

yapılan ANOVA sonucu her bir materyalist değer boyutunda anlamlı farklılık elde edilmiş ve sonuçlar Tablo 10a’da verilmiştir.

Tablo 10a. Çevreye zarar veren ürün kullanımının materyalist değer boyutlarına göre ANOVA sonuçları

Alt Ölçek		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalama	F	p
Mutluluk Olarak Materyalizm	Gruplar Arası	22,558	2	11,279	14,456	,000
	Gruplar İçi	198,177	254	,780		
	Toplam	220,736	256			
Başarı Olarak Materyalizm	Gruplar Arası	22,155	2	11,077	9,589	,000
	Gruplar İçi	293,419	254	1,155		
	Toplam	315,574	256			
Sade Yaşam	Gruplar Arası	8,771	2	4,386	6,098	,003
	Gruplar İçi	182,660	254	,719		
	Toplam	191,431	256			
Sahiplik Olarak Materyalizm	Gruplar Arası	59,937	2	29,969	91,241	,000
	Gruplar İçi	83,427	254	,328		
	Toplam	143,364	256			

Farklılığa neden olan tüketici kararlarının farklılıklarının belirlenmesi amacıyla yapılan çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre (Tablo 10b), çevreye zarar veren bir üründen vazgeçebileceğini belirten genç tüketiciler ile ürünü kullanmaya devam edeceğini belirten tüketicilerin farklı materyalist değerlere bağlı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 10b. Çevreye zarar veren ürün kullanımının materyalist değer boyutlarına göre Tukey testi sonuçları

Alt Ölçek	Çevre Dostu Firma		Ortalama Fark	Std. Hata	p
Mutluluk Olarak Materyalizm	Evet	Hayır	-,71547*	,13522	,000
		Bazen	-,19567	,13146	,298
	Hayır	Evet	,71547*	,13522	,000
		Bazen	,51981*	,14072	,001
	Bazen	Evet	,19567	,13146	,298
		Hayır	-,51981*	,14072	,001
Başarı Olarak Materyalizm	Evet	Hayır	-,72054*	,16453	,000
		Bazen	-,31224	,15996	,126
	Hayır	Evet	,72054*	,16453	,000
		Bazen	,40830*	,17123	,047
	Bazen	Evet	,31224	,15996	,126
		Hayır	-,40830*	,17123	,047
Sade Yaşam	Evet	Hayır	,44660*	,12982	,002
		Bazen	,12446	,12621	,586
	Hayır	Evet	-,44660*	,12982	,002
		Bazen	-,32214*	,13510	,047
	Bazen	Evet	-,12446	,12621	,586
		Hayır	,32214*	,13510	,047
Sahiplik Olarak Materyalizm	Evet	Hayır	-1,03138*	,08773	,000
		Bazen	-,95331*	,08529	,000
	Hayır	Evet	1,03138*	,08773	,000
		Bazen	,07807	,09131	,669

	Bazen	Evet Hayır	,95331* -,07807	,08529 ,09131	,000 ,669
--	-------	---------------	--------------------	------------------	--------------

Çevre dostu ürün tercih sürecinde genç tüketicilerin diğer tüketicilerden etkilenme durumunun materyalist değer boyutlarıyla karşılaştırılmasında uygulanan ANOVA ve Tukey testi sonuçları Tablo 11'de verilmiş olup, boyutlar açısından anlamlı farklılık yalnızca materyalizmi sahiplik olarak gören tüketiciler arasında bulunmuştur.

Tablo 11. Çevre dostu ürün tercihinde çevrenin etkisine göre MDÖ puanları için ANOVA ve Tukey testi sonuçları

Sahiplik Olarak Materyalizm	Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalama	Tukey Testi		Ortalama Fark	Std. Hata	p
				Evet	Hayır			
Gruplar Arası	15,998	2	7,999	Evet	Hayır	-,48080*	,11060	,000
Gruplar İçi Toplam	127,367	254	,501		Bazen	-,53177*	,10358	,000
F= 15,951	143,364	256		Hayır	Evet	,48080*	,11060	,000
p= ,000					Bazen	-,05097	,11415	,896
				Bazen	Evet	,53177*	,10358	,000
					Hayır	,05097	,11415	,896

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Tüketim toplumu materyalist değerlerin artmasına ve çevrenin ikinci plana atılmasına imkân sağlamıştır. Bu süreç içerisinde genç tüketicilerin sahip olduğu materyalist değerlerinin boyutlandırılmasına yönelik yürütülen bu çalışmada, tüketicilerin sahip olduğu materyalist değerler 4 boyutta toplanmış ve literatürdeki çalışmalar dikkate alınarak isimlendirilmiştir (Belk, 1985; Richins vd., 1992; Odabaşı, 1999; Doğan, 2010; Tilay vd., 2011)

Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucu elde edilen materyalist değer boyutları içeriklerine göre değerlendirildiğinde:

- Mutluluk Olarak Materyalizm: tüketim mallarına sahip olmanın mutlulukla eş tutulduğu, lüks ve pahalı mallara sahip olmayı bir gaye olarak ön planda tutmasını ifade eden tüketici değerine işaret etmektedir.
- Başarı Olarak Materyalizm: pahalı ürünleri bir takdir sebebi olarak görmesine imkân tanıyan materyalist değerleri yansıtır.
- Sade Yaşam: Tüketicinin maddi varlıklara önem vermediği değer boyutunu yansıtmaktadır.

- Sahiplik Olarak Materyalizm: maddi varlıklara sahip olma arzusunun en üst seviyede olduğu değerleri temsil etmektedir.

Materyalist değer boyutlarını ilgili alan yazınla kıyaslayacak olursak, Richins vd.(1992) tarafından yapılan materyalist değer ölçeği, tüketicilerde 3 materyalist değer boyutuna işaret etmektedir (Mutluluk Olarak Materyalizm, Başarı Olarak Materyalizm, Sahiplik Olarak Materyalizm). Buna karşın çalışmada literatürle uyumlu 3 boyutun dışında sade yaşam boyutu da ön plana çıkmıştır. Ortaya çıkan bu farklılığın çalışmaya dâhil olan genç tüketicilerin düşük materyalist değerlere sahip olabileceği göz önüne alınarak değerlendirilirken, elde edilen bu farklılığın ilerleyen çalışmalarda toplumsal yaşantı biçimleri ve kültür üzerinden incelenmesinin materyalizm odaklı literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

AFA ile elde edilen 14 maddeli 4 faktörlü ölçüm modeline uygulanan DFA sonucunda çok faktörlü (12 maddeli 4 faktörlü) MTÖ modeli elde edilmiştir. Söz konusu ölçüm modelinde en açıklayıcı gözlenen değişken *Mümkün olduğunca lüks ve konforlu bir yaşamın olmasını isterim* maddesi, mutluluk olarak materyalizm boyutunda yer almaktadır.

Genç tüketicilerin çevre dostu ürün tercihinde materyalist değerlerin yarattığı farklılıkların belirlenmesi amacıyla yapılan farklılık analizlerinin bulguları ise şu şekilde irdelenebilir:

Bazen çevre dostu ürün satın alan genç tüketicilerin, devamlı çevre dostu ürün satın alma davranışı gösteren tüketicilere göre maddi varlıklara daha fazla materyalist bir tutumla yaklaştığı ve bu tutumunun mutluluk ve sahiplik değerlerini ön plana çıkardığı belirlenmiştir.

Çevre dostu ürün satın almanın çevrenin korunmasına katkı sağladığını düşünen genç tüketicilerin satın aldıkları ürünleri bir araç olarak değerlendirdiği buna karşın çevre dostu ürün satın almanın faydaları konusunda kararsız olan ve çevresel katkının bazı durumlarda gerçekleştiğini düşünen kişilerin satın aldıkları ürünlere sahiplik odaklı materyalist değerlerle yaklaştıkları ortaya çıkmıştır.

Strizhakova ve Coulter (2013) tarafından yapılan çalışmada materyalist değerlere sahip kişilerin çevre dostu ürünler için daha fazla ödeme yapmaya eğilimli oldukları ifade edilirken, çalışmada çevre dostu ürünlere fazla fiyat ödemeyi kabul edenlerin sade yaşam tarzını

benimseyen ve materyalist değerleri düşük tüketiciler olduğu belirlenmiştir.

Ürün tercih sürecinde, üretici firmanın çevre dostu olmasının önemi her bir materyalist değer boyutunda anlamlı farklılığa neden olduğu belirlenmiştir.

Çevre dostu ürünlerin kaliteli olmadığını düşünen genç tüketicilerin maddi varlıkları sahiplenmeye daha fazla eğilimli olduğu buna karşın materyalist değerlere sahip olan tüketiciler maddi varlıklara aşırı bağlı olmakla birlikte varlıklarından vazgeçme konusunda da hassasiyet gösterdiği belirlenmiştir.

Çevre dostu ürün kullanımında tüketicilerin diğer tüketicilerden etkilenme sürecinin materyalist değerler açısından farklılık sergileyip sergilemediğini belirlemek amacıyla yapılan analizler sonucunda ise yalnızca sahiplik olarak materyalist değerleri yansıtan değer boyutunda anlamlı fark belirlenmiştir. Bulunan anlamlı farklılığa göre diğer tüketicilerden etkilenen kişilerin materyalist değerleri daha düşük; diğer tüketicilerin çevre dostu ürün kararlarından etkilenmeyenlerin ise materyalist değerleri yüksek olan kişiler oldukları görülmüştür.

Sonuç olarak çalışmada materyalist değerleri sahip olan tüketicilerin çevre dostu ürün tercihine daha az eğilim gösterdiği belirlenirken bu sonuç Kilbourne vd. (2008) ve Hurst vd. (2013) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Çalışmada ilgi çeken bulgulardan birisi de çevre dostu ürün tercihine yönelik her bir ifadenin maddi varlıkları varoluş amacı olarak gören “Sahiplik Olarak Materyalizm” değer boyutunda anlamlı farklılık göstermesidir. Bu farklılık genç tüketicilerin çevre dostu ürün tercihinde sahiplik değerlerinin ön plana çıktığını ve maddi bir bakış açısıyla çevrelerini değerlendirdiklerini gösterirken ilerleyen çalışmalarda gençlerin sahiplik algısının farklı çevresel davranışlar eşliğinde incelenmesinin materyalizm ve çevre literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslay, F., Ünal, S., & Akbulut, Ö. (2013). Materyalizmin statü tüketimi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 43-62.
- Belk, R. W. (1985). Materialism: Trait aspects of living in the material world. *Journal of Consumer Research*, 12, 265-280.
- Bilgen, E. (2014). Kompulsif satın alma üzerinde materyalizm, statü tüketimi, moda yönelimi ve paraya yönelik tutumun etkisi, Doktora tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Browne, B. A. & Kaldenberg, D. O. (1997). Conceptualizing self-monitoring: links to materialism and product involvement. *Journal of Consumer Marketing*, 14 (1), pp. 31–45.
- Bozyiğit, S. (2015). Üniversite öğrencilerinin tüketim sürecine etki eden sosyalleşme araçlarının öğrencilerin materyalist eğilimi ve marka bilinci üzerindeki etkisine yönelik bir pilot çalışma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 295-302.
- Chan, K., Zhang, H. & Wang, I. (2006). Materialism among adolescents in urban China. *Young Consumers*. 1, 64-76.
- Çabuk, S., Nakıboğlu, A. G. B., & Keleş, C. (2008). Tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarının sosyo demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1).
- Dittmar, H. (2005). Compulsive buying - a growing concern? An examination of gender, age, and endorsement of materialistic values as predictors. *British Journal of Psychology*, 96, 467-291.
- Doğan, S. Y. (2010). Materyalist eğilimlerin demografik özelliklere göre farklılaşmasına yönelik bir araştırma. *C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, cilt 11, Sayı 1, 57-70.
- Duru, M. N. ve Şua, E. (2013). Yeşil pazarlama ve tüketicilerin çevre dostu ürünleri kullanma eğilimleri. *Ormancılık Dergisi*, 9 (2), 126-136.
- Holt, D. B. (1995). How consumers consume: A typology of consumption practises. *Journal of Consumer Research*, 22 (2), pp. 1–14.
- Hurst, M., Dittmar, H., Bond, R., & Kasser, T. (2013). The relationship between materialistic values and environmental attitudes and behaviors: A meta-analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 36, 257-269.

- Kilbourne, W. & Pickett, G. (2008). How materialism affects environmental beliefs, concern, and environmentally responsible behavior. *Journal of Business Research*, 61(9), 885-893.
- Lundstrom, W. J. & White, D. S. (1999). Intergenerational and cultural differences in materialism: An empirical investigation of consumers from France and the USA. *Journal of Euromarketing*, 7(2), 47-65.
- Odabaşı, Y. (1999). Tüketim kültürü: yetinen toplumun tüketen topluma dönüşümü, *Sistem Yayıncılık*, İstanbul.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2016). Tüketici davranışı, 16. Baskı, İstanbul: *MediaCat Yayınları*. ss.211
- Quadir, E. S. (2012). Materyalist değer eğiliminin gelişiminde tüketici sosyalizasyonunun rolü. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 3(6).
- Richins, M.L. ve Dawson S., (1992), A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation, *Journal of Consumer Research*, 19(3), s. 303-316.
- Richins, M. L. (1994). Special possessions and the expression of material values. *Journal of Consumer Research*, 21(3), 522-533.
- Strizhakova, Y. & Coulter, R. A. (2013). The “green” side of materialism in emerging bric and developed markets: The moderating role of global cultural identity. *International Journal of Research in Marketing*, 30(1), 69-82.
- Tiltay, M. A. & Torlak, Ö. (2011). Materyalist eğilim, dini değerler, marka bağlılığı ve tüketici ahlakı arasındaki ilişkiler. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(7), 93-130.
- Yılmaz, V., Çelik, H. E., & Yağizer, C. (2009). Çevresel duyarlılık ve çevresel davranışın ekolojik ürün satın alma davranışına etkilerinin yapısal eşitlik modeliyle araştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol: 9, Sayı/No: 2: 1–14.
- Yılmaz, V. ve Arslan, T. (2011). Üniversite öğrencilerinin çevre koruma vaatleri ve çevre dostu tüketim davranışlarının incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt/Vol: 11 - Sayı/No: 3, 1–10.
- Yücel, M., & Ekmekçiler, Ü. S. (2014). Çevre dostu ürün kavramına bütünsel yaklaşım; temiz üretim sistemi, eko-etiket, yeşil pazarlama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 320-333.

ORTADOĞU VE ARAP BAHARI

BÖLÜM
14

Nurhan AYDIN¹
Elif ERGÜN²

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, z.nurhanaydin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2240-2548.

² Kafkas Üniversitesi, e.erguneliff@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8697-495.

GİRİŞ

İslam coğrafyasına bakıldığında devletlerin Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yoğunlaştığı ve adeta omuz omuza bir bütünü oluşturdukları görülmektedir. Ne yazık ki bu bütünlük sadece coğrafi ölçülerde kalmakta, dünya ölçütlerinde siyasi, ekonomik ve güvenlik politikaları üretilememektedir.

Bölge ülkeleri tarihi süreç içerisinde çoğunlukla monarşilerle yönetilmiş, eşitlik, özgürlük, adalet ve insan hakları kapsamında yeterli ilerleme sağlanamamıştır. 2010 yılının aralık ayında üniversite mezunu Tunuslu bir gencin işsizlik nedeniyle kendini yakması bardağı taşıran son damla olmuş, otoriter rejimlere karşı ayaklanan halk protesto gösterilerine başlamıştır. Yaşanan olaylar neticesinde Tunus, Mısır, Libya ve Yemen’de yönetimler değişmiş, bölge ülkelerinin birçoğu da etkilenmiştir.

Coğrafi olarak önemli bir konumda bulunan bölge, ekonomik alanda dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %62’sine, doğalgaz rezervlerinin %40’ına sahiptir. Ancak bu durum siyasi ve idari alana taşınamamış avantaj ve refah yerine bölgeye kargaşa, savaş ve belirsizlik getirmiştir.

Bu çalışmada Ortadoğu kavramı, bölgenin sınırları ve tarihi anlatılmış, ‘Arap Baharı’ olarak adlandırılan dönemin bölgeye etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

1. ORTADOĞU KAVRAMI

Ortadoğu kavramı ilk olarak 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan tarafından kullanılmıştır. Mahan, National Review’de yayınlanan “Basra The Persian Gulf and International Relations” başlıklı yazısında, Arabistan ile Hindistan arasında sınırları tam olarak belli olmayan bölgeyi “Ortadoğu” olarak nitelendirmiştir. 1903 yılında ise Vanatine Iganitius Chirol tarafından kaleme alınan “The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence” adlı kitapta, “Ortadoğu” sadece Basra Körfezini değil, Hindistan’a giden yoldaki tüm toprakları kapsayacak şekilde ifade edilmiştir. Daha sonra İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı’nda bölge için Middle East Command (Ortadoğu Komutanlığı) şeklindeki kullanımı ile kavram yaygınlaşmıştır. Bu bilgilere bakılarak Ortadoğu adının Batı dünyası tarafından verildiği, Batı merkezli ve subjektif bir kavramlaştırmanın ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu

kavramlaşmayı oluşturan başka bir unsur da özellikle İngiltere ve Fransa tarafından Avrupa'nın dünyanın merkezi olarak kabul edilmesi ve bunun sonucu olarak da Avrupa'nın doğusunda kalan bölgelerin uzaklıklarına göre “Yakındoğu”, “Ortadoğu” ve “Uzakdoğu” şeklinde kategorize edilmeleridir. Buna göre İngilizler, Hindistan ve Çin ülkelerine “Uzakdoğu”, doğuda kalan Balkan bölgesine “Yakındoğu (Near East)”, Balkanlar'ın ötesi olan bölgeyi de doğunun ortası olarak görmüş ve “Ortadoğu (Middle East)” adını vermişlerdir.¹

1909 yılına gelindiğinde Angus Hamilton tarafından Londra'da yayınlanan “Problems of the Middle East” adlı kitap ile Ortadoğu kavramı bilim dünyasına taşınmış ve Basra Körfezi bölgesinin İngiltere'nin uluslararası menfaatleri doğrultusundaki önemi anlatılmıştır. O yıllarda Hindistan'da Kral naibi olarak bulunan Lord Curzon, 1911'de Hindistan'a yakın yerleri ifade etmek amacıyla resmi belge ve konuşmalarda “Ortadoğu” kavramını kullanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Sömürgeler Bakanlığı kapsamında “Middle Eastern Department” adıyla yeni bir idari teşkilatı oluşturmasıyla da “Ortadoğu” kavramı resmîyete taşınmıştır. Ayrıca İngiltere'deki “Permanent Commission on Geographical Names” (Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu) tarafından Ortadoğu, Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez Bölgesi, İran ve Irak'ı kapsayacak şekilde yapılandırılarak, 20. yüzyılın başlarında İstanbul Boğazı'ndan Hindistan'ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge olarak belirtilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise Kahire merkez olmak üzere “Middle East Air Command” adıyla bir birim oluşturulmuş ve bölgedeki İngiliz mandaları olan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak'a ek olarak Aden ve Malta'da bu birimin kontrolüne verilmiştir. Daha sonra da İran ve Eritre'de bu komutanlığa eklenmiştir.²

¹ Erkan Arık, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasında Türkiye'nin Önemi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.5.- Mustafa Aydın, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 5-6.- Hasan Yıldız, Ortadoğu'da Dinler Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hıristiyanlık-İslamiyet), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2008, s. 1.- Hamit Çelik, Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014 s. 5.- Ahmet İhsan Ömür Tibet, Büyük Ortadoğu Projesi: Gelişimi ve Savaşları, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2010, s.12-13.- Gökhan Çetinsaya, “Ortadoğu”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:33, İstanbul 2007, s.403.

² Aydın, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası, s.5-6.- Çetinsaya, “Ortadoğu”, s.405.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu kavramı Anglo Sakson etkisindeki yerlerde hem sivil hem akademik hem de resmi olarak yaygınlaşırken, kavramın ifade ettiği coğrafi bölge hakkında farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Bazı yaklaşımlarda Ortadoğu Fas'tan Endonezya'ya kadar uzanan İslam kültürünün hâkim olduğu bölgeyi ifade ederken, bazı yaklaşımlarda ise Arapların hâkim olduğu bölgeyi anlatmak için kullanılmıştır. Görüldüğü gibi bu kavram bazen kültür bazen de ırk unsuru öne çıkarılarak tanımlanmıştır. Bu belirsizlik daha sonradan tartışılmaya başlanmış ve Ortadoğu ile ilgili çalışmalarda bölge değişik şekillerde ifade edilmiştir. Daha net bir tanımlama için alternatif kavramlar oluşturulmuş, bu kavramlar içerisinde de “Ortadoğu ve Kuzey Afrika” kavramının kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. Bu şekilde Arap ülkeleri, Türkiye, İran ve İsrail kapsama alınmaktadır. Farklı bir yaklaşım olarak AB açısından ise Ortadoğu, Akdeniz ve Körfez ülkeleri ile birlikte ele alınmaktadır. Ortadoğu ile ilgili esas belirlenmesi gereken konu şudur: Ortadoğu insanların etnik yapılarına göre mi, bölgenin stratejik kaynaklarına göre mi yoksa genel anlamda bölgede bulunan İslam toplulukları ile mi açıklanacaktır?³

Yukarıdaki tüm karmaşaya rağmen genel bir değerlendirme ile Ortadoğu ifade edilirse, Arap ülkeleri, Türkiye, İran ve İsrail'in oluşturduğu bir alan kastedilmektedir. Bölgede sömürgeci güçler tarafından siyasi, sosyal ve coğrafi unsurlar göz önünde bulundurulmayarak masa başında çizilen sınırlar, yüzyıllar boyunca birlikte yaşayan insanları yapay tellerle ayırmıştır. Bu ortak kültürel mirasın farkında olan dış güçler, çeşitli politikalarla bölge üzerindeki gücü ellerinde bulundurmakta ve bölgeye yeniden şekil kazandırmaya çalışmaktadırlar.⁴

2. ORTADOĞU BÖLGESİNİN SINIRLARI VE STRATEJİK ÖNEMİ

Asya, Avrupa ve Afrika'nın hemen hemen coğrafi merkezini oluşturan Ortadoğu'nun adı ve sınırları ilk çağlardan itibaren değişerek

³ Aydın, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası s. 6-8.- Arık, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasında Türkiye'nin Önemi, s. 6.

⁴ Şafak Çınar, Büyük Ortadoğu Projesi'nin Irak Savaşı'na Etkisi Bağlamına Kuramsal Bir Yaklaşım, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2008, s.3- Çağatay Özdemir, Ortadoğu ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu'da Model Olabilir mi?), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2012, s.9.

günümüze kadar gelmiştir. Bu bölgedeki sınırların çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede etkin güç olan İngiltere ve Fransa'nın çıkar ve isteklerine göre şekillenmiştir.⁵

Ortadoğu, Rusya ile sıcak denizleri, Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan, aynı zamanda deniz ve su geçiş yolları açısından da önemli yere sahip olan bir bölgedir. Süveyş Kanalı, Cebelitarık Boğazı, Hürmüz Boğazı, İstanbul ve Çanakkale Boğazları gibi stratejik öneme sahip su yollarını da barındırmaktadır. Ortadoğu'nun en önemli özelliklerinden biride Afroavasya dünya ana kıtasının kesişim alanını oluşturmasıdır. Ayrıca Hazar Denizi, Karadeniz, Akdeniz, Ege Denizi, Kızıldeniz, Arap Denizi, Hint Okyanusu, Aden ve Basra Körfezi burada yer almaktadır.⁶

Ortadoğu sınırları açısından iki farklı şekilde tanımlanabilir: Dar anlamıyla Kuzey Afrika ülkeleri, Türkiye, Afganistan ve İran'ı içine almayan, sadece Arap ülkelerini (Bahreyn, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Oman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Filistin, Mısır ve İsrail gibi ülkeleri) kapsayan bir bölgedir. Geniş anlamıyla ise Türkiye, Afganistan, Suriye ve Lübnan çizgisinden başlayıp Kuzey Afrika devletlerini de içine alarak Uzak Doğu sınırına dayanan ve Arap yarımadasını çevreleyen bir bölgedir.⁷

Ortadoğu ülkeleri dünya petrol rezervlerinin yaklaşık olarak %62'sini, doğalgaz rezervlerinin ise %40'ını toprakları üzerinde bulundurmaktadırlar. Petrolün 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren değer kazanmasıyla Ortadoğu'nun, dolayısıyla buradan geçen kara ve deniz yollarının stratejik önemi dünyanın hiçbir yeriyle kıyaslanamayacak derecede artmıştır. Bu özelliği bölgenin stratejik önemini belirlerken, bu kaynaklara sahip olmak isteyen güçlerin bölgede çıkardığı çatışmalara da neden olmaktadır. Ayrıca bu çatışmaların neden olduğu silah ticaretinin yapıldığı bir bölge olması, dünyanın odak noktası olmasına sebep

⁵ Özdemir, Ortadoğu ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu'da Model Olabilir mi?), s.9.-Gökben Özer, Günümüzde Ortadoğu'da Toplumsal Çatışma, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s.5.

⁶ Hilal Arslan, Çocuk, Savaş ve Ortadoğu (Suriye Örneği), Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü, Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalı, Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s.15.- Çelik, Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi, s.18-19

⁷ Özdemir, Ortadoğu ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu'da Model Olabilir mi?), s.8-9.

olmuştur.⁸ Bunların yanında Ortadoğu, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birleştiren bölgenin merkezinde olması nedeniyle açık denizlere inmek isteyen kara devletlerinin jeostratejilerini belirledikleri vazgeçilmez bir bölge olmuştur.⁹

3. ORTADOĞU TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Batılıların bugün “Ortadoğu” adını verdikleri, eskiden “Eski Ön Asya” olarak da anılan bölge, dünyanın en eski kültür ve yerleşim merkezlerinden birisidir. Ortadoğu, ilk medeni kavimler ve siyasi oluşumlara, ilk büyük savaşlara, ilk üretim faaliyeti olan tarıma ve yazı gibi tarihin en önemli gelişmelerine ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Bunların yanında dini ve kültürel açıdan da önemli bir merkezdir. Üç Semavi dinde Ortadoğu menşelidir. Kudüs hem Müslümanlar, hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler için kutsal bir yerdir. Müslümanların ilk kiblesi Kudüs’tedir. Ayrıca Hıristiyanlar Kudüs’te Hac yapmaktadırlar ve Yahudilerin Ağlama Duvarı da buradadır. Bu özellikleri nedeniyle yüzyıllar boyunca birçok siyasi ve askeri mücadelelere sahne olmuş ve birçok kez istilalara uğramıştır.¹⁰

Bölge M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Makedonyalı İskender tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. M.S. 395 yılında ise Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmış, bu durumun neticesi olarak da Ortadoğu’nun batısı Roma’nın hâkimiyeti altına girmiştir. Daha sonra bölgenin doğusu önce Yunanlıların, sonra da Perslerin hâkimiyetine girmiştir. 7. yüzyılda Medine İslam Devleti’nin kurulmasıyla birlikte Ortadoğu’da İslamlaşma süreci başlamış, 11. yüzyıldan itibaren de Ortadoğu Türklerin hâkimiyeti altına girmeye başlamıştır. Türklerin bölgede ki ilk etkisi İran’da kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile

⁸ Mehmet Mert Öcal, 21. Yüzyıl Dış Politikasının Vazgeçilmez Aktörü Gizli Servisler: Ortadoğu Ölçeğinde ABD, Türkiye ve İsrail Gizli Servisleri Örneği, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2015, s.25. Güngör Karaca, Küreselleşme ve Büyük Ortadoğu Projesi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2007, s.107.- Özdemir, Ortadoğu ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu’da Model Olabilir mi?), s.19.

⁹ Çelik, Ortadoğu’da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi, s.18-19.

¹⁰ Ali Çimen, Kısa Ortadoğu Tarihi, Timaş Yayınları, I.Baskı, İstanbul 2015, s. 14.- Aydın, Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Politikası, s.8.- Yıldız, Ortadoğu’da Dinler Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hıristiyanlık-İslamiyet), s. 3.- Özdemir, Ortadoğu ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu’da Model Olabilir mi?), s.10.- Çınar, Büyük Ortadoğu Projesi’nin Irak Savaşı’na Etkisi Bağlamına Kuramsal Bir Yaklaşım, s. 3-4.- Arslan, Çocuk, Savaş ve Ortadoğu (Suriye Örneği), s.11.

kendini göstermiştir. 1517 tarihinden itibaren de Ortadoğu Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiştir.¹¹

Osmanlı Devleti Ortadoğu'da 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yani dört yüz yıl boyunca hüküm sürmüştür. Osmanlı döneminde Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin topraklarını içeren bölge, doğrudan doğruya merkeze bağlı vilayetler şeklinde yönetilmiştir. Arap yarımadasında ise devletin kadrosu içinde birtakım şeyhlikler ve emirlikler bulunmaktadır. Bu emirliklerin en önemlileri de Necid ve Hicaz emirlikleridir. Osmanlı Devleti dört yüz yıl boyunca hoşgörü ve adalet ile bu toprakları yönetmiştir.¹²

1900'lerin başında Araplar İngilizlerin desteğini alarak ayaklanmış, İngilizlerin Mekke Şerifi Hüseyin ile yaptıkları anlaşma neticesinde de Osmanlı'ya karşı saldırıya geçmişlerdir. Bu durumu öğrenen Fransa Ortadoğu'yu ele geçirme planı kapsamında İngiltere'ye baskı yapmış ve Sovyetler Birliğinin de desteğini alarak gizli bir antlaşma imzalamıştır. Fransa ve İngiltere arasında Sykes-Picot Planı üzerinde anlaşmaya varılarak bölge üç ülke arasında büyük oranda paylaşılmıştır. Ancak Fransa sahiplendiği bazı bölgelerdeki direnişi kıramayarak bu bölgelerden çekilmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ve Fransa Ortadoğu hakkında ortak bir bildirge yayınlayarak, "Uzun zamandan beri Türk zulmü altında yaşayan halkların kurtuluşlarına yardım etmek için savaştıklarını" belirtmişler ve "Ortadoğu halklarının kendi kaderini tayin hakkını" uygulayacaklarını bildirmişlerdir. Ancak bu bildirgenin tam aksine bölgedeki sömürgelerini koruyabilmek için ülkelerin siyasi, sosyal ve ekonomik yapılarına müdahalelerde bulunarak bütünlüğün parçalanmasına neden olmuşlardır. Bu gelişmelerin ardından Osmanlı Devleti 1918 yılında bölge üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiştir. İngiltere ve Fransa da bölgeyi "böl ve yönet taktiği" ile İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hâkimiyetleri altında tutmuşlardır.¹³

¹¹ Yıldız, Ortadoğu'da Dinler Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hıristiyanlık-İslamiyet), s.4.- Özer, Günümüzde Ortadoğu'da Toplumsal Çatışma, s.10.

¹² Özdemir, Ortadoğu ve Arap Bahanı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu'da Model Olabilir mi?), s.11-12.

¹³ Çelik, Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi, s.9-10.- Öcal, 21. Yüzyıl Dış Politikasının Vazgeçilmez Aktörü Gizli Servisler: Ortadoğu Ölçeğinde ABD, Türkiye ve İsrail Gizli Servisleri Örneği, s.24-25.- Özer, Günümüzde Ortadoğu'da Toplumsal Çatışma, s.12.

Siyasi hâkimiyetlere paralel olarak şu değerlendirme yapılabilir: Ortadoğu, ana hatları ve sırasıyla “Helenleştirilme”, “Romalılaştırılma”, “Hıristiyanlaştırılma” ve “İslamlaştırılma” süreçlerinden geçmiştir.¹⁴

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında bölgedeki etkin güçler değişmeye başlamış, Fransa, İngiltere, Almanya ve Japonya'nın yerini SSCB ve ABD almıştır. Savaş nedeniyle hâkimiyetlerini kaybeden İngiltere ve Fransa'nın egemenliği altındaki Ortadoğu devletleri sırayla bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. 1948 yılında Filistin topraklarında İsrail Devleti kurulmuş, hemen ardından da İsrail-Arap savaşları patlak vermiştir. Bu savaşlarda İsrail başarılı olarak bölgeye tamamen yerleşmiştir. İsrail-Arap savaşları sonrası 8 sene sürecek olan Irak-İran savaşı başlamış, savaşta ABD Irak'ı, Rusya ve Suriye ise İran'ı desteklemiştir. Daha sonra Irak, savaşta zararlarını tazmin etme bahanesiyle 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmiştir. Ancak BM Güvenlik Konseyi kararıyla ABD öncülüğünde yapılan askeri operasyonlar neticesinde Irak geri çekilmiştir. 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırılarından sonra ise dünya yeni bir döneme girmiş, tehdit ve güvenlik algısı yeniden şekillenerek Ortadoğu üzerindeki baskı artmıştır. Bu süreçte ABD, Afganistan ve Irak'a müdahalede bulunmuştur.¹⁵

Ortadoğu, 19. Yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin sona ermesinden günümüze kadar mücadelenin, kargaşanın ve çatışmanın eksik olmadığı bir bölge haline gelmiştir. 20. yüzyılda ve günümüzde bu mücadeleler ve çatışma ortamı giderek hız kazanmıştır. Bölgenin dünya petrol rezervinin yaklaşık olarak %62'ini elinde bulundurması bu durumun en önemli nedenlerinden biridir.¹⁶

*“Netice olarak bir değerlendirme yapılırsa Ortadoğu, İslam ile Batının karşı karşıya kaldığı yapay bir dünyadır. Ortadoğu, analitik bir çalışma ile hakkında uzun vadede geçerli fikirleri öne sürme imkânı olmayan bir bölgedir. Çünkü bu coğrafya da her an taraflar ve dengeler değişebilmektedir.”*¹⁷

¹⁴ Yıldız, Ortadoğu'da Dinler Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hıristiyanlık-İslamiyet), s.3.

¹⁵ Öcal, 21. Yüzyıl Dış Politikasının Vazgeçilmez Aktörü Gizli Servisler: Ortadoğu Ölçeğinde ABD, Türkiye ve İsrail Gizli Servisleri Örneği, s.24-25.- Çetinsaya, “Ortadoğu”, s. 406.-

¹⁶ Olcay Özkaya Duman, Ortadoğu Ölçeğinde Tarihi Bir Deneyim Üzerinden Yeni Stratejilere Doğru Bir Adım “Lübnan Örneği”, “IV.Ortadoğu Sempozyumu”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Hatay 2016, (<https://tasam.org>), (Erişim Tarihi: 20.08.2019), s.97.- Çınar, Büyük Ortadoğu Projesi'nin Irak Savaşı'na Etkisi Bağlamına Kuramsal Bir Yaklaşım, s. 3-4.

¹⁷ Yıldız, Ortadoğu'da Dinler Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hıristiyanlık-İslamiyet), s.5.

“Günümüzde bölgenin siyasal yapısının şekillenmesinde, bölge liderlerinin ve halklarının siyasal tercihleri etkin olmaktadır. Esasen Fransız İhtilali ile başlayan özgürlük ve milliyetçilik gibi kavramlarla Osmanlı’ya isyan eden bölge halkları, kendilerini tebaa sayan bir Osmanlı’dan kurtulmuşlar, ancak bunun karşılığı olarak da kendilerini sömürge sayan Batı’nın eline düşmüşlerdir. İşte bölgenin bu gün yaşadığı bütün sıkıntı ve sorunlar da bu birkaç yüzyıllık yanlış siyasal tercihlerin bir sonucudur.”¹⁸

4. ORTADOĞU’DA ARAP BAHARI

“Arap Baharı” kavramı, diktatör ve baskıcı yönetimlere karşı demokratik değişim talebiyle ortaya çıkan geniş çaplı bir halk hareketini ifade etmek için kullanılır. Bu kavram ilk olarak Yasemin Devrimi adıyla ortaya çıkmış, daha sonra ise Arap ülkeleri arasında gitgide yayılmasından dolayı “Arap Baharı” adıyla dünya kamuoyundaki yerini almıştır.¹⁹

2010 yılının son günlerinde üniversite mezunu bir sokak satıcısı olan 26 yaşındaki Tunuslu Muhammed Bouazizi’nin ekonomik sıkıntılardan bunalarak kendini yakması sonucu “Arap Baharı” olarak nitelendirilen süreç başlamıştır. Tunus’ta başlayan demokratikleşme yönündeki halk talepleri batıda Fas’tan, doğuda Umman’a kadar etkinlik kazanarak tüm Ortadoğu’yu kaplamıştır. Dünyanın tüm dikkati bu tarihten itibaren Ortadoğu üzerine kilitlenmiş, Mısır, Tunus ve Libya gibi ülkelerde yılların dikta rejimleri sona ermiştir. Tunus ve Mısır’daki otoriter yönetimler hızlı ve daha az kanlı bir şekilde el değiştirirken, Libya, Bahreyn, Yemen ve Suriye’deki gösteriler binlerce insanın yaralanmasına ve ölmesine yol açacak şekilde bastırılmıştır. Günümüzde de bu kargaşa ortamı devam etmektedir.²⁰

¹⁸ Tibet, Büyük Ortadoğu Projesi: Gelişimi ve Savaşları, s.13.

¹⁹ Gökhan Oçalan, Amerika Birleşik Devletleri’nin Demokrasiyi Yayma Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı Örnek Olayları, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2015, s.129-130.

²⁰ Mustafa Cem Ünal, “Arap Baharı Sonrası Avrupa Komşuluk Politikasının Geleceği”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:16, No:2, Ankara 2017, s.148-149.- Hüsamettin İnanç, Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Dönüşümü, Ortadoğu Yıllığı, (Editörler: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, Bilal Yıldırım), Açılım Kitap, İstanbul 2011, s.490.- Bülent Köse, Ortadoğu’da İşsizlik Sorunu: Mısır Örneği, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.107.

“Arap Baharı”, batı basını tarafından verilen bir isimlendirilmedi. Bunun yerine “Arap Uyanışı” ve “Arap İsyancıları” gibi kavramlarda kullanılmaktadır. Arap Baharı olarak nitelendirilen bu süreç, 1960’larda ki Arap Milliyetçiliğinden sonraki en önemli olaylardan biridir. Ayrıca “Arap Baharı” alegorisi, mevsimsel anlamda bakıldığında yanlış bir adlandırmadır. Çünkü bölgede diktatör rejimlerin alaşağı edilmesi gelişmeleri yaşansa da, farklı sorunlar ortaya çıkmış ve protesto hareketleri henüz nihai sonuca ulaşamamıştır.²¹

2011 yılında başlayan protestolar neticesinde Tunus devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Ali devrilerek yirmi üç yıl yönettiği ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve Suudi Arabistan’a sığınmıştır. Daha sonra yeni yönetim kurulmuş ve siyasi tüm mahkûmlar serbest bırakılmıştır. Bu süreç giderek diğer Arap devletlerini de etkisi altına almış, 25 Ocak 2011’de Mısır’da başlayan protestolar neticesinde Hüsnü Mübarek rejimi sona ermiştir. Libya’da muhalifler ile mücadelesini uzun süre sürdüren Muammer Kaddafi, NATO’nun müdahalesi neticesinde ele geçirilmiştir. Kırk iki yıl boyunca Libya’yı yöneten dünyanın en zengin liderlerinden biri olan Kaddafi, kendi halkı tarafından acımasız bir şekilde sokak ortasında öldürülmüştür. Ürdün’de 1 Şubat 2011 tarihinde Kral Abdullah bin Abdülaziz tarafından, başbakanlığını Rifai’nin yürüttüğü kabine dağıtılarak yeni bir kabine oluşturulmuştur. Cezayir’de 19 yıl boyunca süren olağanüstü hal durumu sona erdirilerek Şubat 2011’de kaldırılmıştır. Buna rağmen rejim baskıcı yüzünü tekrar göstererek Abdülaziz Buteflika’yı yeniden başkan seçirmiştir. Fas’ta Kral Muhammet tarafından ekonomik imtiyazlar verilmeye başlanmıştır. Ayrıca referandum kararı alınarak yeni oluşturulacak olan demokratik yapının temelleri atılmıştır. Umman ve Yemen’de hem meclisin hem de hükümet ve bakanlıkların işleyişlerinde çeşitli düzenlemelere gidilerek sorun oluşturabilecek durumlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Suriye’de Beşar Essad yönetimi 19 Nisan 2011 tarihinde kırk sekiz yıldır devam eden olağanüstü hali kaldırmış, siyasi tutuklular için genel af ilan etmiş ve çok partili döneme geçişi sağlayan kanunu çıkarmıştır. Ancak bunların yanında halka karşı çok sert müdahalelerde bulunularak binlerce

²¹ Ali Acar, Habib Aydın, “Arap Baharı Üzerine Oryantalist ve Marksist Değerlendirmeler”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:22, Sayı:2, Isparta 2017, s. 512.- Köse, Ortadoğu’da İşsizlik Sorunu: Mısır Örneği, s.107.- İnanç, Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Dönüşümü, s. 490.- Ayşe Akkaya, Geçmişten Günümüze Ortadoğu’da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016, s.146.

Suriye vatandaşı öldürülmüştür. Bu durum başta Türkiye olmak üzere uluslararası kamuoyunda tepkilere neden olsa da Essad yönetiminin durdurulması için yeterli olmamıştır. Suriye’de sürecin bu şekilde ilerlemesi ve binlerce insanın hayatını kaybetmesinin arkasında Rusya, Çin ve İran’ın destekleri de etkili olmuştur.²²

Ortadoğu’daki bu hareketlilik her ne kadar Muhammed Bouazizi’nin yaşadıkları ile başlasa da, bu durumu tetikleyen birçok neden bulunmaktadır. Bu nedenler şu şekilde sıralanabilir;²³

1-Siyasal Nedenler: Diktatör ve baskıcı yönetimler, bireysel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması.

2- Ekonomik Nedenler: İşsizlik, enflasyon, hayat koşullarının zorluğu, gıda sorunları vb.

3-Kültürel Nedenler: Küreselleşen dünyada artan iletişim ağının neticesi olarak sosyal medya üzerinden demokratik ülkelerdeki yaşam tarzlarına karşı oluşan özen ve bunun neticesi olarak da mevcut sisteme karşı oluşan karşıtlık.

4-Uluslararası Nedenler: Başta ABD olmak üzere Batının siyasi desteği ve NATO’nun Libya’daki muhalif kuvvetlere Kaddafi güçlerini bombalayarak yaptığı stratejik askeri yardım.

Yukarıda değinildiği gibi Ortadoğu’da ki isyanların farklı dinamikleri olsa da en temel neden ekonomik iflastır. Halkın büyük çoğunluğunun ekonomik sıkıntılar içinde olması ve bu sıkıntıların çözümü için yönetimlerin sessiz kalması protestoların başlamasına neden olmuştur. Bu süreçte sosyal medya (Facebook, Twitter, YouTube) ile uydu üzerinden

²² Halil Uğur Ay, “Arap Baharı Sürecinde Arap Birliğinin Değişen Rolü: Libya ve Suriye Örneğinde”, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt:16, Sayı:1, Ankara 2017, s.4.- Taşkın Deniz, “Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından Bir Değerlendirme”, Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt:18, Sayı:29, Erzurum 2013, s. 70.- Fatma Solmaz, Ortadoğu Halklarının Gözüyle Arap Baharı, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 34-36.- Murat Aktaş, “Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:11, Sayı:61, 2018, (www.sosyalarastirmalar.com), (Erişim Tarihi: 20.08.2019), s.200-201.- Akkaya, Geçmişten Günümüze Ortadoğu’da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri, s.149.

²³ Sadettin Paksoy, H. Mustafa Paksoy, Erdal Alancıoğlu, “Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı:46, 2013, (www.esosder.org), (Erişim Tarihi: 15.08.2019), s.177-178.

yayın yapan televizyon kanalları (el-Jazeera, el-Arabiya) sayesinde güçlü bir iletişim sağlanarak toplu hareket etme kabiliyeti geliştirilmiştir.²⁴

Bölgede bu gelişmeler yaşanırken mevcut otorite boşluğundan yararlanan Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD veya DAESH) adında terörist bir grup Irak ve Suriye topraklarında devlet kurduğunu ilan etmiştir. İslamcı olduğunu savunan İŞİD İslam'la bağdaşmayan katliamlar yaparak kendi eylemlerini gerçekleştirmeye başlamıştır. İŞİD Batı koalisyonu ve Rusya'nın hava saldırılarına rağmen uzun süre bölgede varlığını hissettirmiştir. Devam eden süreçte Irak, Şii ve Sünniler arasındaki çatışmalar nedeniyle mezhepsel bir savaş alanına dönüşmüş ve milyonlarca mülteci, güvenli bir bölge bulabilmek adına Batı'ya doğru göç etmeye başlamıştır. Avrupa ülkeleri kitlesel olarak Müslüman ülkelere gelerek kendilerine sığınan mülteciler ve göçmenleri konuşurken terör saldırıları peş peşe gelmiş, 7 Ocak 2015'te El Kaide tarafından Paris'in merkezinde bulunan Charlie Hebdo dergisine, 13 Kasım 2015'te El Kaide ile İŞİD tarafından Paris'te bulunan Bataclan Konser Salonu, Stade de France ile birçok sivil noktaya ve 21 Haziran 2017'de de Brüksel'de teröristlerce saldırılar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Londra, Berlin ve Nice gibi birçok kentte terör olayları baş göstermiştir. Netice olarak Avrupa'nın önemli kentlerine sığırayan Ortadoğu kargaşası, Müslümanlara yönelik tepki ve düşmanlığın artmasına sebep olmuştur.²⁵

Bölgedeki siyasi, sosyal, etnik ve dini temellere dayalı çatışmalar günümüzde halen devam etmektedir. Müslümanlar arasındaki mezhep farklılıkları, etnik unsurlar arasındaki çatışmalar, Amerika ve Rusya başta olmak üzere farklı güçlerin bölgede kendi çıkarları uğruna uyguladıkları politikalar kapsamında yeni stratejiler uygulanmaktadır.

SONUÇ

Dünya siyasi tarihini etkileyebilecek en büyük ve önemli gelişmeler içerisinde teknolojik olarak haberleşme alanında ki gelişmeler sayılabilir. Bir cep telefonuna sahip olmak dünyadaki bütün gelişmeleri takip etme, çeşitli fikir ve görüşlerden haberdar olma, bilgiye kolay ulaşma ve çağrı gibi her tür olanağı sunmaktadır. Ayrıca aynı anda binlerce insanın bir araya gelmesini sağlayabilmekte, toplumu olumlu ve olumsuz

²⁴ Ay, "Arap Baharı Sürecinde Arap Birliğinin Değişen Rolü: Libya ve Suriye Örneğinde", s.4-5.- Paksoy, Paksoy, Alancioğlu, "Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı", s.178.

²⁵ Aktaş, "Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü", s.201.

yönlendirebilmektedir. Artık insanlar hızlı haberleşirken tepkilerini de hızlı göstermektedirler. Bu durum ekseriyetle diktatör yönetimler ile idare edilen toplumlarda siyasi baskı ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle bir anda patlamalar şeklinde görülmektedir.

Arap Baharı da bu kategori içerisinde değerlendirilebilir. Ancak Arap Baharı, halkın temsil edileceği bir yönetim için sokaklara dökülmesi ile sınırlı kalmamış, petrol ve doğal gaz gibi ekonomik, demokrasi vaadi gibi uluslararası çeşitli çıkarlara dönüşmüştür. Bölgedeki olaylara ABD ve Rusya gibi dünyanın en büyük güçleri müdahil olmuş, bölge ülkelerinden İran ve Türkiye’de yanı başında vuku bulan bu duruma seyirci kalamamıştır.

Türkiye’nin bütün iyi niyet ve faaliyetleri bölgede mülteci ve göç akımları sonucu ortaya çıkan insanlık ayıbını bir ölçüde kapatsa da batının destek vermemesi sebebiyle arzu edilen düzeyde değildir. Hemen hemen dünyadaki bütün devletlerin ilgi ve faaliyet alanı olan bölgede yapılan görüşmeler, müdahaleler, planlar ve anlaşmalara rağmen henüz siyasi ve idari bir sonuca ulaşamamıştır. Halen karışıklıklar devam etmektedir. Her gün yeni bir bombalama, çatışma, ölüm ve şiddete şahit olunmaktadır. Çözümün Türkiye’nin güvenli bölge planında olduğu artık dünyaca da kabul görmeye başlamıştır. Bu konuda ABD ve Rusya’nın da gerçek manada katkıları sonunda oluşturulacak güvenli bölge sayesinde mülteci sorunu çözüme kavuşturulurken, siyasi çözüme de kapı açılacağı kanaati mevcuttur. Ayrıca Tunus’ta, Mısır’da, Libya’da gerçek demokrasiye geçilmesi, Yemen’de yaşananların, diğer mezhep ve etnik kökenli karışıklıkların, terörün bir an önce çözüme kavuşturulması, savaşların yol açtığı yaralanmaların, ölümlerin, açıklıkların bir an önce durdurulması, önce bölge insanının, bölge devletlerinin ve bütün dünyanın görevi olmalıdır. Elbette ki kalıcı bir çözüm bölge insanının birlik ve beraberliği ve herkesin temsil edileceği yönetimlerle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, Ali, Aydın, Habib, “Arap Baharı Üzerine Oryantalist ve Marksist Değerlendirmeler”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:22, Sayı:2, Isparta 2017.
- Akkaya, Ayşe, Geçmişten Günümüze Ortadoğu’da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016.
- Aktaş, Murat, “Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:11, Sayı:61, 2018, (www.sosyalarastirmalar.com), (Erişim Tarihi: 20.08.2019).
- Arık, Erkun, Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasında Türkiye’nin Önemi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- Arslan, Hilal, Çocuk, Savaş ve Ortadoğu (Suriye Örneği), Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü, Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalı, Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Ay, Halil Uğur, “Arap Baharı Sürecinde Arap Birliğinin Değişen Rolü: Libya ve Suriye Örneğinde”, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt:16, Sayı:1, Ankara 2017.
- Aydın, Mustafa, Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Politikası, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.
- Çelik, Hamit, Ortadoğu’da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.
- Çetinsaya, Gökhan, “Ortadoğu”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:33, İstanbul 2007.
- Çınar, Şafak, Büyük Ortadoğu Projesi’nin Irak Savaşı’na Etkisi Bağlamına Kuramsal Bir Yaklaşım, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2008.
- Çimen, Ali, Kısa Ortadoğu Tarihi, Timaş Yayınları, I.Baskı, İstanbul 2015.
- Deniz, Taşkın, “Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından Bir Değerlendirme”, Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt:18, Sayı:29, Erzurum 2013.
- Duman, Olcay Özkaya, Ortadoğu Ölçeğinde Tarihi Bir Deneyim Üzerinden Yeni Stratejilere Doğru Bir Adım “Lübnan Örneği”, “IV.Ortadoğu

- Sempozyumu”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Hatay 2016, (<https://tasam.org>), (Erişim Tarihi: 20.08.2019).
- İnanç, Hüsamettin, Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Dönüşümü, Ortadoğu Yıllığı, (Editörler: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, Bilal Yıldırım), Açılım Kitap, İstanbul 2011.
- Karaca, Güngör, Küreselleşme ve Büyük Ortadoğu Projesi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2007.
- Köse, Bülent, Ortadoğu’da İşsizlik Sorunu: Mısır Örneği, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- Öcal, Mehmet Mert, 21. Yüzyıl Dış Politikasının Vazgeçilmez Aktörü Gizli Servisler: Ortadoğu Ölçeğinde ABD, Türkiye ve İsrail Gizli Servisleri Örneği, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2015.
- Öçalan, Gökhan, Amerika Birleşik Devletleri’nin Demokrasiyi Yayma Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı Örnek Olayları, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2015.
- Özdemir, Çağatay, Ortadoğu ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu’da Model Olabilir mi?), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2012.
- Özer, Gökben, Günümüzde Ortadoğu’da Toplumsal Çatışma, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.
- Paksoy, Sadettin, Paksoy, H. Mustafa, Alancıoğlu, Erdal, “Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı:46, 2013, (www.esosder.org), (Erişim Tarihi: 15.08.2019).
- Solmaz, Fatma, Ortadoğu Halklarının Gözüyle Arap Baharı, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013.
- Tibet, Ahmet İhsan Ömür, Büyük Ortadoğu Projesi: Gelişimi ve Savaşları, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2010.

Ünal, Mustafa Cem , “Arap Baharı Sonrası Avrupa Komşuluk Politikasının Geleceği”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:16, No:2, Ankara 2017.

Yıldız, Hasan, Ortadoğu’da Dinler Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hıristiyanlık-İslamiyet), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008.

AMERİKA'NIN FİLİSTİN-İRAN- LÜBNAN İLE İLİŞKİLERİ

BÖLÜM
15

Nurhan AYDIN*
Bahar Şentürk ACAR**

* Doç.Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, KARS

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, SAMSUN

GİRİŞ

Avrupa emperyalizminin dünyaya yayılma ve dünyayı kontrol etme çabası sonucu Ortadoğu kavramı ortaya çıkmıştır. Bölge hem coğrafi hem de idari ve siyasi yönden İngiltere ve Fransa tarafından şekillendirilmiştir. Önce bölge fiilen işgal edildi (1840); işgal edilen yerlerde halkların bazıları doğrudan işgalci devletlere (Fransa ve İngiltere) bağlandı, bazıları Manda sistemi şeklinde kontrol altına alındı; oluşturulan sınırlar ve statüko üzerinde yeni yönetimler teşekkül edildi; suni yönetimlerin ayakta kalmaları için gerekli ekonomik, eğitimsel, askeri ve siyasi mekanizmalar devreye sokularak işgal pekiştirildi. Tarihe baktığımızda, tüm Ortadoğu devletlerinin temelinde ya Fransa'nın (Fas, Cezayir, Tunus, Suriye, Lübnan) ya da İngiltere'nin (Mısır, Ürdün, Irak, Körfez ülkeleri) izleri bulunmaktadır. Sınırlar ve yönetimler bu iki ülkenin çıkarlarına uygun gelecek şekilde çizilmiştir (Turgut 2015: 5). ABD, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Ortadoğu Bölgesi'nin en köklü ve en önemli sorunu olan İsrail-Filistin sorununu çözüme kavuşturmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler 1993-2001 yılları arasında iktidarda olan Demokrat Başkan Bill Clinton ve 2001-2009 yılları arasında iktidarda olan Cumhuriyetçi Başkan George W. Bush dönemlerinde devam etmiştir. Bu dönemde ABD'nin çabaları sonucunda İsrail ile Filistin tarafları birçok kez bir araya gelmişler, çeşitli konferanslar düzenlenmiş ve birçok anlaşma imzalanmıştır. Ancak bütün bu çabalara rağmen taraflar arasında nihai bir barış sağlanamamıştır. Ayrıca barış görüşmeleri sürecinde ABD'nin tutumu, İsrail tarafında yer aldığı ve İsrail'in çıkarlarına hizmet ettiği gibi eleştirilere konu olmuştur.(Kızılgır 2011: 1)

1.Ortadoğu ve Amerika

İdeolojik denetim ve yönlendirmenin en büyük araçlarından biri kavramlardır. Her kavramın taşıdığı tarihsel bir yük vardır ve kavramlar düşünceler üzerinde denetim kurma aracıdır. Kavram onu tanımlayanın dünya görüşüyle aynı eş değerdedir. Kavramlar toplumların bilgi düzeyi ile ilişkilidir. Bilgi düzeyi düşük toplumlar kavramlara çeşitli anlamlar yüklerken kavramların doğru algılanmasına da engel olurlar. Dolaylı olarak da doğru algılanamayan bu kavramlar için doğru kuramlar geliştirilemez. Ortadoğu da bu kavramların en iyi örneklerinden biridir. Ortadoğu baskın ülkeler için farklı anlam taşırken diğer yandan 1950'den beri bu bölgenin sınırlarının da değişmesine neden olmaktadır.

Amerika'nın çıkarlarını yansıtan bu bölge için, Amerika "Büyük Ortadoğu" kavramını kullanmaktadır (Yıldız 2004: 19). Harkavy, Keşmir ve Ortadoğu'yu da içine alan ve Büyük Ortadoğu adını verdiği kavramı ifade ederken gözlemini de şöyle anlatmıştır; "Eşitliğin olmadığı, genel kararsızlık, yerel şiddet, buranın önemli özelliğindedir şeklinde olmuştur. Mısır, Kürdistan, Cezayir, Güney Sudan, Keşmir, Yemen, Afganistan ve öteki günlük yaşanılanlar bölgenin belli başlı savaş ve güvenlik rekabetinin sona erdiği "tarih sonunda" diye bir çıkarım yapmıştır. Bu bölgenin açıkça jeopolitik önemi hala devam etmektedir. Ortadoğu, kitle imha silahları ve uzun hedefli düzeneklerin oluşturulduğu bir barut fıçısı niteliğindedir diye ifade edilmiştir. Ancak bu stratejik alanın önemsenmemesi ve sıkıştırılması önemli stratejik sonuçlar ortaya koymaktadır (Adem 2004: 40). Bu bölgedeki ülkeler sahip oldukları kaynaklardan dolayı ikiye ayrılmaktadır. İlk grupta İran, Irak, Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman gibi Petrol rezervi olan Basra Körfezi ülkeleri bulunmaktadır. İkinci grupta ise Lübnan, Mısır, Yemen, Ürdün, İsrail, Suriye ve bölge ile olan etkileşimlerinden ötürü Pakistan ile Afganistan bulunmaktadır (Yıldız 2000: 51). Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu kaynaklar neticesinde bu bölge için çeşitli hakimiyet teorileri geliştirilmiştir. Hakimiyet teorilerinden özellikle dört tanesi ön planda olmuş olup Ortadoğu bölgesini doğrudan ilgilendiren teori ise ABD tarafından hazırlanmış olan Enerji Hakimiyeti Teorisidir. Bu teoriye göre, Amerika bu teoriden öncekilerden farklı olarak dünyaya hakim olabilmenin enerji havzalarına sahip olmakla gerçekleşeceğini düşünmektedir. ABD, Soğuk Savaş süresince tam anlamıyla etkin olamadığı Ortadoğu ve Orta Asya üzerine odaklanmış, burada bölgesel etki oluşturmak için çabalamıştır. Bu iki bölgede bulunan doğalgaz ve petrol yatakları üstünde denetim kurmak istemiştir. Amerika için Avrasya ve Ortadoğu bölgesinde güçlü bir rakibin bulunması bölgedeki Amerika üstünlüğünü tehlikeye atacağından, Amerika bölgedeki ulaşımı denetim altına alarak enerji yönünden bu bölgedeki rakiplerine bir engel oluşturmak amacındadır. Bunu da enerji musluğunu denetim altına alarak yapabilecektir. Amerika bu bölgedeki rakiplerini safdışı bırakmak için bölgedeki enerji kaynaklarını kullanma amacı gütmüştür. Brzezinski'nin, National Interest dergisinde yer alan Hegemonic Quicsand adlı makalesinde Ortadoğu'nun potansyelinin Avrupa ve Asya ekonomilerini denetim altında tutma gücüne değinmektedir. Bölge enerji kaynaklarına ilişkin veriler, ABD'ye buraya

egemen olmaktan başka bir alternatif bırakmamaktadır. Belirtilen sebeplerden dolayı ABD'nin, Ortadoğu'yu kendi stratejik çıkarlarına uygun olarak şekillendirmesi gerekmektedir. Bu bölgeye egemen olmak ABD'ye başka bir stratejik nokta da sağlamaktadır. Belirtilen nokta; ekonomileri, bölgede güvenli petrol akışına bağımlı olan Avrupa ve Asya ekonomilerini denetim altında tutma gücüdür. Bu bölge o kadar önemlidir ki, ABD herhangi bir bölgesel gücün beklenti ve önceliklerini buraya dayatmasına izin vermemelidir. Amerika'nın diğer devletler üstünde iktisadi denetim oluşturma için, bölgedeki enerji kaynaklarını elinde bulundurması yetmeyeceğinden bölgedeki komşularla olan enerji alış verişini üzerinde de yine denetim sağlamaktadır (Ural : 139). Amerika'nın Filistin'e yönelik izlediği politika Amerika Kamuoyunun gündemini en çok uğraştıran konulardan biridir. Merkezinde, İsrail'in Filistinlilerle ilişkisini oluşturan Filistin Sorunu, aslında ABD'nin ulusal çıkarlarının etken olduğu bir sorun olup, ABD çıkarlarını muhafaza edebilmek için İsrail Devleti'nin bulunduğu konumun kontrolü yitirmemeliydi. İsrail'in konumunun önem kazanması özellikle 1973 tarihi sonrasına denk gelmektedir. Bunun en önemli sebepleri arasında İsrail'in ekonomik gücü, askeri gücü ve Sovyet tehdidi karşısında güçlü bir müttefik arayışı bulunmaktadır. Aslında Amerika ve İsrail ilişkileri, İsrail Devleti kurulduğu zamanlar çokta hatırı sayılır bir düzeyde değildi fakat 1970'lerden sonra Amerika İsrail'i bölgedeki karakolu olarak göstermiş ve Soğuk Savaş döneminde iki ülke ilişkileri de gelişmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Amerika'da ki İsrail Devleti için oluşan kamuoyu ve Yahudi lobisi Amerika'nın dış politikasının en önemli etkenleri arasında ilk sırada yer almaktadır. İsrail'in bölgede yasal olarak tanınması ve Soğuk Savaşın ardından bölge Amerika dış politikasının ana sorununu oluşturmuştur. Filistin Sorununun çözümü ile İsrail'in güvenli sınırlar içerisinde yaşaması, ABD'nin yasal bir oyuncu olarak tanınması arasında oldukça yüksek bir ilişki bulunmaktadır. ABD, İsrail'e yapılan saldırıları Filistin Kuruluş Örgütü yardımıyla durdurulabileceğini düşünüyordu. Fakat 11 Eylül saldırıları sonrasında Filistin'nin otoritesini yerel yönetimin eline verip adacıklar devleti oluşturma amacındaydı. Çünkü ABD için merkezi güçten eksik Filistin, ABD'nin o bölgedeki karakolu olan İsrail'e tehdit olmayacaktı. (Karakoç : 101-102).

2.Filistin Sorununun Uluslararası Sorun Haline Gelmesi

Filistin sorunun uluslararası sorun haline gelmesi I. Dünya Savaşı döneminde denk gelmektedir. İngilizler, Hindistan'a varan deniz ve kara yollarının korunması sebebiyle Filistin'in bulunduğu konumu değerlendirilmek istemiştir. Bu sebepten dolayı Siyonist desteği gerekli görülmüştür. Siyonistlerin desteği aynı zamanda iktisadi ve itilaf devletleri lehinde çalışmalar bakımında gerekli görülmüştür. Fransızlara güvenmeyen İngiltere, Sykes-Picot antlaşmasından da memnun olmadığını düşünerek Fransızların da Filistin'i alma çalışmalarından endişelenmektedir. Fransa'da aynı düşüncede olduğundan, İngiltere'den hızlı hareket etme isteği, İngiltere'nin hareketine hız katacaktır. Fransa Siyonistler için deklarasyon hazırlayıp İngiltere'den önce yayınlamış ve bu deklarasyonda Filistin topraklarını Siyonistlere vaadedip davalarına olumlu baktıklarını ifade etmişlerdir. Tarihe Cambon Deklarasyon'u adıyla geçen bu deklarasyon Siyonistlerin devlet kurma yolunda başarılı adımlarından biri olmuştur. Aynı şekilde İtalya'da, Yahudilere destek olduğunu belirtmiştir. ABD'de Savaş esnasında Filistin'de bulunan Musevilerin problemlerine yardımcı olmaya başlamıştır. Filistin'de bulunan Yahudilere maddi ve gıda yardımında bulunmuştur. İstanbul'da bulunan ve aslen Yahudi olan ABD Büyükelçisi Mongenthau Filistinde bulunan Yahudilerin egemenliği görevini yerine getirmek için girişimlerde bulunmuştur. Gerek deniz gerekse kara yollarında yardımda bulunmayı ihmal etmeyen Amerika; İngiltere, Osmanlı Devleti ve Fransa gibi devletlerden de izin almıştır. Yaptığı yardımların ardından Filistinle ilgili bir de deklarasyon yayınlamıştır. Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini de bozmaktan kaçınan Amerika ekonomik ve kültürel münasebetlerin sekteye uğramasından da çekinmiştir. Ancak İngiltere, Amerika ile bir deklarasyon hususunda görüşmelerde bulunmuş, Weizman'ın çalışmaları neticesinde Amerika'da bulunan Siyonistler ile münasebet kurulmuştur. 1917 yılında siyasi hedeflerini Balfour Deklarasyonunu yayınlarak asıl istekleri yolundaki adımlardan birini atmışlardır (Gahannam 2011: 38). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ise dünyada ki mevcut düzen değişmiş ve Amerika sahneye çıkmıştır. Dünya iki kutup çevresinde yığılmıştır. Ortaya çıkan bu sorunlar Ortadoğu bölgesinde de kendini göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman zulmünden Amerika'ya kaçan Yahudiler burada güçlü bir diaspora oluşturmakla beraber hatırı sayılır derecede bir kamuoyu oluşturmuştur. Oluşturulan bu kamuoyu sayesinde

ABD, İngiltere'ye baskı kurmuş ve kurulan bu baskı sayesinde İngiltere savaş döneminde ciddi bir vergi altına girmiştir. İngiltere ise bu sorunu 1947'nin Nisan ayında BM'lere sunmuştur. BM'lere sunulan bu konu hakkında iki şekilde karar çıkmıştır. İlki Filistin toprakları ikiye bölünüp Araplar ve Yahudiler arasında paylaştırılmakla beraber Kudüs Uluslararası Statüye kavuşturulmalı, diğeri ise Arapların ve Yahudilerin ortaklaşa paylaştıkları bir devtlet olarak varlığını devam ettiren bir Filistin Devleti oluşturulması şeklindedir. BM Kurulu 33 lehte 13 aleyhte ve 10 çekimser oy ile Filistin topraklarının ikiye bölünmesi şeklinde karar almıştır (Kızırgır 2011: 6). Filistinliler ilke olarak Doğu Kudüs ve Harem-i Şerif üzerinde Filistin hakimiyetini onaylayan, Kudüs'ün statüsü ile alakalı bütün İsrail zorbalığını reddeden BM kararlarının ısrarla uygulanmasını istemektedirler. Bu bildiri Kudüs ve Filistin'in geçmişi bakımından nerdeyse en kökten karar ve kırılma noktası olmakla, Filistin halkının üzerinde ki geçici işgal politikasını zayıflatmıştır (Davutoğlu 2003: 21).

3.İsrail'in Kuruluşu

Birleşmiş Milletlerce alınmış Taksim Kararı Arap Dünyasında şiddetli tepkilere sebep olmuş ve taraflar arasında oluşan çatışmaların hiddetlenmesiyle, İngiltere Filistin'de bulunan tüm güçlerini geri alacağını duyurmuştur. Bu süreçte Yahudi Örgütü olan Irgun ve Stern örgütleri tarihler 9 Nisan 1948'i gösterdiğinde Kudüs civarındaki Deir Yasin katliamı yapmışlardır. Bu katliam Filistin Mültecileri meselesinin başlangıcı olmakla birlikte İsrail'in daha sonra devlet kurma amacıyla uygulayacağı politikalarında başlangıcı sayılmaktadır. İngiltere'nin askerini çekmesi ve yönetimin son bulmasından birkaç saat öncesinde Ben Gurion başkanlığında Tel Aviv'de Yahudi Konseyi toplanmış ve İsrail Devleti'nin istiklalini duyurmuştur. İsrail'i tanıyan ilk devlet Amerika olmuştur. BM ise İsraili 273 sayılı kararla 11 Mayıs 1949 tarihinde üyeliğe kabul etmiştir (Aras : 7).

4.İsrail ve Filistin İlişkilerinde ABD'nin Tutumu

Amerika'nın Filistin-İsrail problemine karşı, İsrail taraftarı olan tutumu 1977'den itibaren artarak devam etmiş, F273 sayılı Filistin'de yapılan yahudi yerleşimi görmezden gelinerek artmasına teşvik edilmiştir. Her seferinde problemin İsrail'den kaynaklı olmadığını, Filistin kaynaklı olduğunu ifade etmiş, İslamiyeti ve İslami eğitimi,

terörizm algısı oluşturmuştur. Öte yandan ise Afganistan'da ve Irak'ta uyguladığı başarısız politikalar bölgede Amerikan düşmanlığı sonucunu oluşturmuştur (Öztürk : 6). ABD bölgedeki çıkarlarını hayati olarak nitelendirmiş ve bu sebeple Arap-İsrail meselesinin çözümü için zamanının önemli bir kısmını ayırmış, buna ek olarak da ciddi enerji kaynağını ve sermayesini harcamıştır. ABD'nin tüm bu destekleri sadece Yahudi lobisi desteğiyle değil, Amerikan halkının sürekli, İsrail'in güvenliği için verdiği garanti olarak nitelendirilebilir. Çünkü Soğuk Savaş döneminde özellikle de Nixon sonrası Amerikan hristiyanlarının kutsal topraklara duyduğu ilgi ve Yahudilerin Amerika'da sosyal ve siyasal hayattaki önemli etkinlikleri, Amerikan medyasındaki hakimiyetleri, İsrail'in teknoloji, istihbarat ve askeri gibi konulardaki üstünlüğü de etkili olmuştur. (Aydın 2004: 135)

5.Filistin Kurtuluş Örgütü

Filistinliler kısıtlı imkanlarıyla 1939'a değin vatanlarını işgal eden Siyonizme karşı ellerinden geleni yapmışlardır. Filistin halkı kendi halarını en iyi kendilerinin savunacağını farkındalığından dolayı Mısır'ın da girişimleriyle 1964 yılında Kahire'de toplanan Arap Birliği'nde FKÖ'nün Kuruluşu için adım atmıştır. Konferansın ardından Filistin Ulusal Konseyi tarafından 29 Mayıs 1964 tarihinde birliğin anayasa niteliği taşıyan sözleşmesi kabul edildi. Sözleşme itibarınca Filistin Devleti kurulup silahlı teşkilatlanma başlanacak ve belgenin kabulünün ardından 2 Haziran 1964'te FKÖ kuruluşu resmen ilan edilecektir. FKÖ'nin ilk kabinesi 9 Ağustos'ta aslen Filistinli avukat Ahmet Şukeyri başkanlığında toplandı. Bu örgütün amacı bağımsız Filistin Devleti kurmak için düzenek oluşturmaktır. Amacı yurdun bozulan düzenini yeniden temin etmek, reddedilmiş olan halkının kimliğinin yeniden oluşumunu sağlamak, fiziken dağılan halkın ve vatanın milli haklarının kazanılması için yeniden mücadele etmektir. Bu örgüt amaçları için farklı amaçları olan partileri de bünyesi içinde bulunduruyordu. Grup içinde çok fazla fikir ayrılığı bulunmasına rağmen, Filistin ahalisinin büyük bir kısmı kendi temsilcisi olarak bu örgütü benimsemişlerdi. Hemen hemen boy sistemine benzeyen bu örgüt, belirledikleri siyasi hareketleri hayata geçiren, Filistin halkı için meclis niteliğindedir. Örgütle bağlantısı bulunan Filistin Ulusal Güvenlik Konseyi 669 üyesi ile örgütün başkanını seçer ve siyasi kararlarını alırdı. 60 üyesi bulunan Filistin Merkez Konseyi ise bu iki örgüt arasında tavsiye niteliği kararlar

da bulunurdu. Örgütün silahlı birliklerini ise Filistin Kurtuluş Ordusu oluşturuyordu (Ballı 2013: 28). Mısır Kontrolünde olan bu örgütün İlk Genel Sekreteri olan Şukayri döneminde yaşanan 1967 bozgununun ardından, aynı yılın aralık ayındaki istifasında kadar elle tutulur bir etkinlik gösterememiştir. Örgütün başına yeni sekreter Yahya Hammouda getirilmiştir. Hammoud döneminde mülteci kamplarında yetiştilen Filistin halkının faal olduğu ve farklı adlarla örgütlenmiş ve farklı düşüncelerden oluşan bu grupların savunmaları Filistin mücadelesinde yankı uyandırmıştır. Bu gruplar içerisinde ise Yaser Arafat'ın uyguladığı yöntem onu ön plana çıkarıp, FKÖ'nün Yürütme Kurulu Başkanlığına geçmesine zemin olmuştur. Yaser Arafat'tan sonra İsrail'e karşı yeni yöntemler geliştirilmiş ve etkili bir başlangıçla Filistin hareketinde bir silkinme oluşturmuştur. Arafat'tan sonra 1964'teki maddeler değiştirilip 1968 tarihinde daha sert maddeler haline getirilmiştir. Bunun ardında ise Arafat, 1969 Şubat'ında Nasır'ın da desteği ile FKÖ'nin başına geçmiştir. Temel direği Filistin Ulusal Konseyi olan FKÖ diğer grupların şemsiyesi halini almıştır. Örgütün sadece Mısır da değil Çin, İsviçre, Yugoslavya, ABD ve Arap Ülkelerinde de şubeleri vardır. Ulusal Konseyi yılda iki kez 151 üyesi ile Kahire de toplanıyordu. Ayrıca konseyde ticari birlikler, FKÖ organları ve öğrenciler de temsil edilmekteydi. Konsey başkanlığını ve ordu şefliğini de Yaser Arafat üstlenmiştir. 1970 tarihinde ise Filistin Direniş Hareketi Merkez Komitesi oluşturulup tüm direniş grupları burada temsil edilmeye başlanmıştır (Açar 2006: 27-28).

6.Camp David Antlaşmaları

ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in 1978 Eylül'inde Mekik Diplomasisi'nin ürünü olarak, ABD Başkanı Jimmy Carter'in liderliğinde İsrail Devlet Başkanı Menahem Begin ile Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat arasında olan barış şartlarını belirleyen Camp David Antlaşmaları imzalanmıştır. Antlaşmalar İsrail'in BM'nin 242 sayılı kararına göre Sina Yarımadası'nda içinde olmak şartıyla 1967'de kapladığı bütün topraklardan çıkmasını ve Filistin haklarına saygı duyması gerektiğini ifade etmekteydi. Ayrıca Filistin Devleti'nin kurulmasını kesinlikle onaylamayıp Ürdün'e bağlı konfederat ve özerk bir sistemi uygun bulmuştur. Bu antlaşmalarında uygun bulduğu neticesiyle 26 Mart 1979 tarihinde taraflar Mısır-İsrail Barış Antlaşmasını imzalamışlardır. Fakat İsrail, antlaşmanın sadece Sina Yarımadasından çekilme maddesi haricinde diğer maddelerin hiçbirine uymamıştır. İşgal ettiği yerleri boşaltmayıp

üstüne Kudüs'ü Başkent olarak ilan etmiştir. Mısır, Arap ülkeleri içinde İsrail'i tanıyan ilk devlet olduğundan ötürü diğer Arap ülkelerinden tepki almıştır. 1979 Mart'ında toplanan Arap Birliği Üye Devletleri Mısır ile olan münasebetlerini bitirmeyi, Mısırla iktisadi ilişkilere nokta koymayı, Arap Birliğinden çıkarmayı ve Merkezi Mısır'da bulunan Arap Birliğinin merkezini Tunus'a taşıma kararı almışlardır. Bu tepkiler BM Genel Kurulu'na da aksetmiş ve Kurul 1979 Kasım'ında 39/65 sayılı kararlar Filistinli bir yetkilinin bile katılmadığı anlaşmayı onaylamamıştır. Mısır, Arap dünyasında dışlanıp yalnızlığa terk edilmiş fakat Amerika tarafından ise yılda 2.3 Milyar dolar destek almaya başlamıştır ve bu mebla ile Mısır İsrail'in ardından ikinci olarak ABD'den en çok destek gören ikinci ülke olmuştur (Yücel 2012: 42-43). İsrail ve Mısır'ın imzaladıkları bu antlaşma, İsrail'in tüm yoğunluğunu FKÖ'ye yöneltmesini kolaylaştırmıştır. Kissinger'inde ifade ettiği gibi bu antlaşma Filistin halkını öteki Arap ülkeleri düzeninden soyutlamak için atılan mühim bir basamaktı ve Kissinger amaçları bakımından bu antlaşma oldukça başarılıydı. Camp David Antlaşmasına Arap ülkelerinden sert tepkiler gelse de, Batı da heyecanla karşılandı. Fakat SSCB'de bu anlaşmaya tepki göstererek, Arap Dünyası için bir hıyanet olduğunu ifade etmiştir. Arafat Mısır ahalisinin bu anlaşmaları kabullenmeyeceğini söylerken, Enver Sedat ise Amerika'nın yaptığı bu tutumun bedelini ödeyeceğini vurguladı. Bu anlaşmaların ardından İsrail 1972 de tekrar Lübnan'ı işgal ederek Lübnan'ın güneyinde yer alan FKÖ'nü imha edip Batı Şeria daki işgal pozisyonunu muhafaza etmek ve FKÖ ile anlaşma ihtimalini yok etmekte. 1982 Haziran'ında Lübnan'ı ele geçirmeye başlayan İsrail askerleri, bir hafta içinde Beyrut'a doğru yaklaştı. Yaser Arafat Beyrut'ta sığınak sığınak dolaşarak, Beyrut'u ancak üç ay korumayı başardı. Ancak şiddetli baskılara dayanamayan Yaser Arafat Lübnan'dan ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Lübnan ardından Tunus'ta örgütlenen FKÖ, Filistin sosyolojik yapısı hakkında önemli bir vaziyet ortaya koymuştur. 1967 yılının ardından Filistin halkını ve önderliğini etkileyen mühim ayrışmalardan birisi 'içeridekiler' ve 'dışarıdakiler' arasında yaşanmıştır. 1967 yılından sonra İsrail işgali altında bulunan Doğu Kudüs, Gazze ve Batı Şeria da yaşayan Filistinliler 'dışarıdakiler' diye nitelendirilirken 1948 tarihinden sonra farklı ülkede mülteci vasfında olan Filistin diasporasını ifade etmektedir (Ballı 2013: 46-47). 1992'lere gelindiğinde daha yumuşak ve ikili ilişkiler ile İsrail bazı toprakları bırakmıştır. Filistin ise bu topraklarda bulunan hakimiyet hakkını tartışma

mücadelesiyle geçirmiştir. Bağımsız ve egemen bir Filistin Devleti kurulacak mı? sorularıyla geçmiştir. Tüm bu belirsiz sorulara 2000 yıllarına gelindiğinde tekrar yanıt alabilmek için barış müzakerelerine başlanmıştır. ABD Başkanı Bill Clinton'ın 11-24 Temmuz 2000 tarihinde ki daveti ile Ehud Barak ve Yaser Arafat'ın katıldığı II. Camp David görüşmesi Amerika'da gerçekleştirilmiştir. Üçüncü geri çekiliş ve mevcut konum etrafında geçen zamanda İsrail yine üstüne düşen görevi yerine getirmemiştir. Diğer mülakatlarda olduğu gibi bu mülakatta da anlaşma sağlanamamıştır. İsrail küçük topraklardan vazgeçse de büyük topraklardan vazgeçmemiş, mültecilerin dönmesi konusunda da anlaşılammış ve bu problemler II. Camp David zirvesini sonuçsuz bırakmıştır (Aras: 69).

7.İran İle İlişkiler

7.1.İran'ın Jeopolitik Konumu

Ortadoğu coğrafyası çok farklı ırkları bünyesinde barındırmaktadır. Ortadoğu coğrafyasına bakıldığında genel nüfusun çoğunluğunun Arap olduğu dikkati çekmektedir. Fakat Arap nüfusun sayıca fazla olmasının yanısıra önem bakımından üç ülkeyi gündeme getirmek doğru olacaktır. Bu ülkeler Türkiye, İran ve İsrail'dir. Bu üç ülkenin ortak noktası bölgede Arap nüfusun sayıca fazla olmasına rağmen bu ülkelerin Arap olmamalarıdır. Ayrıca İran ve Türkiye'nin diğer bir ortak noktası da İran'ın dini (Şii) kimliği ve Türkiye'nin ise tarihi bağlarından kaynaklanan nedenle bölgede en fazla nüfuza sahip ülkeler olmalarıdır (Erceylan 2007 :18). İran jeopolitiğini değerlendirirken İran'ı coğrafyası, zengin enerji kaynakları, jeopolitiği, milliyetçiliği ve devrim ihraç politikası açısından değerlendirmek uygun olacaktır. İran Asya kıtasının güney batısında, 25-39 enlemleri, 44-63 boylamları arasında yer alan, 1.064.095 km² yüz ölçümüyle dünyanın en büyük on altıncı ülkesidir. İran bu büyüklüğü ile Irak'ın üç katı büyüklüğe sahiptir. İran'ın kuş uçuşu doğu-batı uzunluğu 1200 km, kuzey-güney mesafesi ise 2300 km'dir. İran bu büyüklüğü ile kendisine yapılabilecek bir saldırıda derinlikte savunma yapmasına sahiptir. İran, kuzeyinde Azerbaycan, Hazar Denizi, Nahçıvan ve Ermenistan, doğusunda Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, güneyinde Basra Körfezi, Batısında Türkiye ve Irak ile çevrili olan bir Orta Doğu ülkesi olarak Avrupa, Asya ve Afrika kıtasının köprüsüdür. Bu konumuyla jeostratejik öneme haiz bir ülkedir. Üç kıtayı hava ve kara yollarıyla birbirine bağlamakla birlikte, petrol, dogal gaz ve

ticari malların dünyaya taşındığı Hürmüz Boğazı'ndaki avantajlı konumu ile jeopolitik öneme sahiptir (Eryılmaz 2010: 8).

7.2. Devrim Öncesi İran

ABD nükleer silah üretme kapasitesi kazanan ve aynı zamanda kullanan ilk ülkedir. ABD, bu teknolojinin sonucu ile karşılaştıktan sonra nükleer silahların yayılmasını engellemek amacıyla belirli bir süre bu teknolojinin yayılmasını engellemeye çalışmıştır. ABD Başkanı Eisenhower, 1953 yılında BM genel kurulunda yaptığı, Barış İçin Atom konulu konuşmasıyla ABD'nin gizlilik içinde yürüttüğü sivil nükleer çalışmalarını dünyaya açıklamıştır. Bu tarihten sonra Amerikan yönetimi dost ve müttefik olarak gördüğü ülkelerin kendi kontrolü içerisinde nükleer teknolojiye ulaşmasını sağlamak için, bu ülkelerde küçük ölçekli araştırma reaktörleri kurmuş ve reaktörlerin çalışabilmesi için gerekli teknolojik ve bilimsel altyapıyı sağlamıştır. ABD müttefiklerine nükleer silah geliştirme imkânı vermeyecek kapasitede araştırma reaktörleri kurarak nükleer teknolojiyi kendi kontrolünde tutmak istemiştir. Aynı zamanda ABD teknolojisi kullanılarak geliştirilecek barışçıl nükleer araştırmalar, ABD firmaları için önemli bir kazanç haline dönüşmüştür. İran'da nükleer çalışmaların Soğuk Savaşın bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. ABD, komünizmin yayılması ve SSCB'nin yeniden İran'a girmesi endişesi ile İran'ın askeri kapasitesini arttırma yoluna gitmiştir. 1957 yılında Rıza Şah, Amerika Birleşik Devletleri ile bir dizi görüşme yaparak iki ülke arasında barışçıl yolla nükleer işbirliğinin geliştirilmesi antlaşmasını imzaladı. İran aynı yıl CENTO tarafından kurulan Nükleer Bilimler Enstitüsünü, Bağdat'tan Tahran Üniversitesine taşımıştır. 1967 yılında Tahran Üniversitesinde ABD desteği ile beş megavat havuz tipi termal araştırma reaktörü kuruldu (Akarsu 2017: 37). İran Devrimini, Şah'ın iç politikasına olduğu kadar, dış politikasına yönelik bir tepkinin sonucu olarak da düşünmek gerekir. İran ABD'nin doğal müttefiki konumundaydı ve bu çerçevede Amerikan yönetimleri Körfez'deki ulusal çıkarlarını korumak düşüncesiyle bu ülkeye aşırı miktarda silah satmışlardı. Çünkü İran Körfez'de 1000 km'lik kıyısıyla ve Sovyetler Birliğinden bölgeye gelebilecek bir tehlike için tampon durumunda olmasıyla stratejik bir konuma sahiptir. Dolayısıyla İran'ın bu jeopolitik özelliği ABD'nin Körfez bölgesine yönelik stratejisindeki önemini artırıyordu. 1972'de başkan Nixon, nükleer silahların dışında Şah'a her türlü konvansiyonel silahın verilebileceğini açıklamıştı. Oysa aynı

dönemde ABD İsrail dışında bölgedeki herhangi bir devlete bu şekilde açık çek vermemiştir. Humeyni öncesi dönemde oldukça iyi seyreden karşılıklı ilişkiler, devrimden sonra sürekli olumsuz yönde tırmanarak köklü düşmanlıklara ve karşılıklı tehdit algılamalarına dönüşmüştür. İran'ın ABD'yi 'Büyük Şeytan' olarak niteleyip özellikle İslam dünyasının baş düşmanı ilan etmesine karşın ABD, İran'ı 'Haydut devlet' küresel terörü himaye ve finanse etmekle suçlamış ve İran'ın tüm dünya barışı için önemli bir tehdit olduğunu ileri sürmüştür (Karaarslan 2013: 80). Ancak 1970'lerde yaşanan petrol krizi ile birlikte, Amerikan bankaları Arap ülkelerinin aniden yatırımlarını çekme tehlikesi ile karşı karşıya kalınca, 1977 yılında ABD Başkanına birtakım haklar tanıyan bir yasa hazırlanmıştır. "Uluslararası Ekonomik Güçlerin Tehlike Anı İçin Yasa" (IEEPA) benimsenerek ABD Başkanına, Birleşik Devletlerin ulusal güvenliğine, dış politikasına ya da ekonomisine ülke dışından gelen beklenmedik ve olağandışı bir tehlike karşısında ulusal olağanüstü hal ilan etme yetkisi verilmiştir. Bu yasa kapsamında ABD Başkanına, Birleşik Devletlerdeki dış yatırımların aniden çekilebilmesini durdurma yetkisi tanınmıştır. Yasa, tehlike anında Birleşik Devletlerde karar alma mekanizmalarının nasıl hareket edebildiğini ve Başkan'a ne yönde yetkiler verilebildiğini göstermesi açısından son derece önemlidir (Cankaya 2001: 99).

7.3.1979 İran Devrimi

1979 İran İslam Devrimi din adamlarının görüşleri neticesinde ortak bir toplumsal alan oluşturmak amacıyla (özellikle 1963 yılındaki darbeden sonra ABD'nin etkisiyle İran Şahı'nın "Büyük Şeytan" olarak nitelendirilmesi) toplumun bütün katmanlarından destek toplaması Şiiliğin kitle mobilizasyon gücüne işaret etmektedir. Devrime giden süreçte sağ, sol kesimler ve tüm sosyal sınıfların ulemanın öncülüğünde siyasal olarak aktif hâle getirilmiş Şiiliğin çatısı altında tek bir hedefe odaklandığını söylemek mümkündür. Toplumun farklı kesimlerinin topyekün desteğiyle gerçekleştirilen 1979 İslam Devrimi'nin önceki yüzyıllarda gerçekleşen devrimlerle karşılaştırıldığında büyük bir farklılık arz ettiği görülür. Öyle ki, monarşinin devrilmiş olması belki de önceki devrimlerle tek ortak paydadır. Çünkü yaygın olan kaniya göre köklü siyasal ve toplumsal değişim anlamına gelen devrim ancak 1789 Fransız Devrimi'nde olduğu gibi ekonomik sınıflar eliyle ve pozitif yönde yapılabilirdi. İran Devrimi ise her ne kadar başlangıçta tüm

kesimlerin desteğini almış olsa da, din adamlarının siyasal ve kültürel zaferiyle sonuçlanmıştır. Kimilerine göre ise devrim ilk etapta İslami değildir, sonradan gelişen koşullardan dolayı İslami olmuştur (Şartepe 2015: 69). İran’da Rıza Pehlevi döneminde ekonomik kalkınmaya öncelik verildiği için hızlı bir endüstrileşme süreci yaşanmış, bunun sonucunda birçok köylü iş imkânlarından faydalanabilmek için kentlere göç etmiştir. Şehre, iş ve daha iyi bir yaşam umuduyla gelenler genelde fakir ve eğitimsiz insanlardan oluşmuştur. Humeyni bu fakir insanların ve tüccar grubunun desteğini alarak başarılı bir devrim gerçekleştirmiştir. Petrol rafinerilerindeki işçiler greve giderek, tüccarlar ise devrime ekonomik destek sağlayarak devrimin başarıya ulaşmasını sağlamışlardır. İran devrimi sonrasında oluşan İran dış politikasında devrim lideri Humeyni’nin dünya görüşünün izlerini görmek mümkündür. “Ne Doğu, ne Batı” felsefesinin fazlasıyla görüldüğü İran dış politikasında Humeyni’ye göre dünya, ezilmiş yoksullar ve ezen zenginler olmak üzere iki kampa ayrılmıştır (Erceylan 2007: 24). İran İslam Devrimi bir din adamı olan Humeyni’nin önderliğinde Şah’a karşı yapılan bir halk hareketi olmasına rağmen birden fazla çıkar gurubunun ortak hareket etmesiyle gerçekleşmiştir. Daha doğrusu Devrim öncesi İran’daki siyasal muhalefeti sıralarsak; Radikal İslamcılar, İlimli İslamcılar, Milliyetçiler, Liberaller, İlimli Solcular ve Radikal Solcular olarak sayabiliriz. Birbirleriyle taban tabana zıt birçok farklı düşüncenin temsilcilerinin ortak mücadelelerinin ürünü olan bu devrim, ulemanın iktidarı ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır. Böylece toplumsal ayaklanmanın sonucunda, 16 Ocak 1979’da Şah ülkeyi terk ederek, 1 Şubat günü Humeyni ve çevresi İran’a dönmüşlerdir. Bu sürecin ardından ise Humeyni İran’a döndükten sonra belli bir zaman dilimi içinde bütün muhalifleri tasfiye ederek, yönetim Humeyni’nin yandaşlarının eline geçmiş ve böylece İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur (Mokhtarpour 2013: 7).

7.4. Devrim Sonrası İran

1979 İran İslam Devrimi, dış politikada ve güvenlik politikalarında İran’ın dünya siyaset sahnesindeki yönetiminde önemli bir değişikliğe sebep oldu. İran’ın dış politikasına dini motiflerle rehberlik eden İmam Humeyni’nin politikası “Ne Doğu ne Batı Sadece İran İslam Cumhuriyeti” oldu. Devrimin ilk yıllarında Ayetullah Humeyni’nin kitle imha silahlarına ahlaki ve dinsel gerekçelerle olumlu gözle bakmadığını

bu nedenle de Şah'ın nükleer programının takipçisi olmadığını iddia etmektedir. Humeyni geçmişte Şah yönetiminden ders alarak Batı teknolojisi ile üretilen nükleer silahların Batı'ya bağımlılık yaratacağı görüşündeydi. Humeyni'nin gözünde Batı, rakip ve hatta düşman bir medeniyetti. Onlardan bir teknoloji istemek aşağılayıcı olmalıydı. İran milli kimliğini canlı tutmak için idareciler her dönemde İran ulusuna karşı bağımsızlık söylemlerini ön plana çıkarmıştır. Tarihsel tecrübeleri, onlara hem dış müdahalelerde kendilerini korumaları için güçlü olmayı hem de kendi kendine yeten bir ulus olmayı öğütlemektedir. 1979 İslam Devrimi'nden sonra İran dış politikasında bağımsızlık söyleminin daha radikal bir yorumu söz konusudur (Akarsu 2017: 40). 1979 senesinin Şubat ayında devrimin zafere ulaşması ile Şah'ın monarşik yapısı tamamen ortadan kaldırılarak, ardından kısa bir süre sonra referanduma gidilmiş ve sonuçta Humeyni, İran'ın yönetim biçiminin 1 Nisan 1979 tarihinden itibaren İslam Cumhuriyeti olduğunu açıklamıştır. Devletin yönetim biçiminin resmi olarak belirlenmesinden sonra sıra yeni bir anayasanın hazırlanmasına gelmiştir. Aslında din adamlarının yönetimi ele geçirmek konusundaki kararlığına rağmen 1979'daki İran'a baktığımızda laik güçler etkisini görmekle birlikte devrim sonrası ilk başbakan devrimci yapısına rağmen gerçek bir demokrat olan Mehdi Bazergan olmuştur. Dolayısıyla Bazergan büyük saygı hak eden Ulusal Cephe tarafından önderliği yapılan liberal hareket güçlü milliyetçi kimliğinin yardımıyla orta sınıf arasında kayda değer bir destek bulmuş ve yeni geçici hükümeti güçlü bir şekilde temsil etmiştir. Ancak bu süreçte devrimi gerçekleştiren gruplar arasındaki mücadele iyice su yüzüne çıkarak, sonuçta radikal İslamcıların ağırlıkta olduğu kurucu meclis seçilerek anayasa metni hazırlanmaya başlamıştır. Hazırlanan yeni anayasa 1960'larda Humeyni tarafından ortaya atılan "Vilayet-e Fakih" kavramı üzerine hazırlanmıştır. Bu kavrama göre kayıp İmam, İslam toplumlarının yönetimini müçtehitlere (fetva yetkisine sahip din adamları) vererek, din bilginleri peygamberlerin mirasçısı oldukları için toplumu yönetmek görevine sahip olmuşlardır. Ancak hazırlanan bu yeni anayasaya belli gruplar itiraz ederek, ardından Humeyni hazırlanan anayasaya oy vermeyi kutsal ve dini bir görev olarak nitelendirerek sonuçta yeni anayasa onaylanmıştır. Ve böylece Humeyni ve yandaşları kısa bir süre içinde bütün siyasi grupları tasfiye ederek, Humeyni Vilayet-e Fakih makamında bulunmuş ve ülkede bütün siyasi gücü kendi elinde toplamıştır. Dolayısıyla devrimden sonra İran İslam Cumhuriyetinin

anayasasına göre Humeyni hem iç politikada hem de dış politikada en önemli karar verici haline gelmiştir (Moktarpour : 10).

7.5. İran'ın Nükleer Denemesi ve ABD'nin Tutumu

İran'daki nükleer çalışmaların başlangıcı yaşanan Soğuk Savaş'ın bir parçası olarak değerlendirilmektedir. 2. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945'te ABD, Sovyetler Birliği ordularını işgal altındaki İran'ın sınırları içerisinde bulunan Azerbaycan'dan (Güney Azerbaycan) çıkartmayı başararak İran'da ciddi bir etkinlik kazanmış ve 1952 yılında gerçekleştirdiği bir darbe ile de Muhammed Musaddık'ı iktidardan uzaklaştırarak Ortadoğu'daki politikalarına daha yakın gördüğü Muhammed Rıza Pehlevi'yi iktidara getirmiş ve yönettiği rejimi de kendisine bağlı kılmıştır. ABD Başkanı Eisenhower 8 Aralık 1953 tarihinde BM Genel Kurulu'nun 470. toplantısında “Barış İçin Atom” konulu bir konuşma gerçekleştirmiş ve bu konuşmasının ardından ABD, kendisi ile iş birliğinde bulunan ülkelerde küçük ölçekte araştırma reaktörleri kurmaya başlamıştır. ABD bu reaktörlerin işletilebilmesi için gerekli teknolojik ve bilimsel yardımı da bu ülkelere sağlamaya başlamıştır. “Barış İçin Atom Programı” çerçevesinde ABD ile İran 1957 yılında; “Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımının Araştırılması” konusunda iş birliğini de içeren sivil bir Nükleer İş birliği Antlaşması imzalamıştır. İki ülke arasında gerçekleştirilen antlaşmanın ardından 1958 yılında İran, UAEK'na üye olmuş ve bu antlaşma gereğince ABD, İran'a teknik destek ve zenginleştirilmiş uranyum tedarik etmeyi kabul ederek 1959 yılında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'ni tesis etmiştir. Bu merkez, ABD tarafından kurulan 5 MW'lık bir nükleer araştırma reaktörü ile faaliyetlerine 1967 yılında başlamıştır (Terkos 2018: 24).

7.6. PJAK

Kürdistan Özgür Hayat Partisi (PJAK) ve PKK sınır ötesi operasyonlarımızdan ötürü Türk-İran-ABD arasındaki ilişkiler her tartışmalarda gündeme oturmaktadır. Son zamanlarda duyulan ve önemli bir örgüt olarak anılan bu teşilatlanma hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu örgütün kuruluş süreci için PKK, İran Kuzey Irak ve ABD ilişkileri hususunda çözülmesi gereken bir çok sorundan biridir. Öcalan'ın yakalanması, PKK örgütünü önce şaşkınlığa sürüklemiş ancak 2002'de KADEK ve 2003'de KONGRE-GEL adı altında bu krizlerden kurtulma çalışmasına girilmiştir. Bu dönemde PKK sadece örgütsel değil

düşünsel manada da bunalıma girmiş ve Abdullah Öcalan ‘Demokratik-ekolojik Toplum’ ve bu çerçevede ‘Demokratik Konfederalizm’ tezini ortaya atmıştır. Bu tez örgütün uzun yıllar boyunca savunduğu “Büyük Kürdistan” hayallerinden koptuğunu göstermekteydi. Bu teze göre yaşadıkları ülkede Kürtlere bir çözüm sunmuş konfederalizm yönetimi uygun görülmüştü. 2003’de bu öneri temelinde bir teşkilat kurulmuştur. Bu temelde ülke genelinde Kürtler yaşadıkları ülkede kendilerine özgü örgütlenme ve parti kurma düşüncesi gündeme getirilmiştir (Karakas 2011: 37-38).

7.7.11 Eylül Sonrası ABD’nin İran’a Bakış Açısı

11 Eylül olayları ile birlikte dış politika açısından oldukça ciddi bir dönemece giren Bush yönetimi, 17 Eylül 2002 tarihinde imzalanan ve 20 Eylül tarihinde de kamuoyuna sunulan Ulusal Strateji Belgesi ile birlikte yeni güvenlik anlayışını ortaya koymuş; sonraki adımların ne şekilde atılacağını ifade edilmiştir. Özgürlük ve demokrasi değerlerinin dünyaya yayılması hedefi doğrultusunda hareket edeceklerini ifade eden Bush yönetimi bu açıdan ‘Wilson’ prensiplerine gönderme yaparken; dünyayı sadece daha güvenli değil aynı zamanda daha iyi ve özgür yapmak adına Amerikan değerlerinin küreselleşmesi gerektiği tezini ortaya koymuştur. Temelde bu argümanların ele alındığı Başkan Bush Doktrini, “ön alıcı ve önleyici savaş” kavramlarını vurgulamıştır. Bu doğrultuda BM Anlaşmasında yer alan meşru müdafaa hakkının genişletilmesi, ‘tehdit’ olarak görülen terörist grup ya da ‘ülke’lere önceden saldırı hakkının elde edilmesi savunulmuştur. İran politikasını ana başlıklar halinde bu şekilde ifade edebileceğimiz Bush yönetimi, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte özellikle yeni muhafazakâr akımın etkisiyle Ortadoğu politikasını yeni güvenlik paradigmaları ve küresel terör vurgusu çerçevesinde yürütürken; öncesinde oldukça kısıtlı olarak değindiği İran’ı saldırılarla birlikte ‘şer eksenli’ kategorisinde değerlendirmiş; İran İslam devrimi sonrası başlatılan İran politikasını gerek diplomatik izolasyon gerekse de yumuşak güç kullanımı noktasında yeniden şekillendirmiştir. Bu çerçevede bir taraftan diplomatik olarak yalnızlaştırılmaya çalışılırken diğer taraftan ‘tüm seçenekler masada’ ifadeleriyle kuvvet kullanımı ihtimali de ortaya konmuştur. Amerikan hegemonyasının sağlam temellere oturtulması ve sürekliliğinin sağlanması hedefi doğrultusunda İran’da ve Ortadoğu’da demokrasi, özgürlük ve liberal ekonomi gibi Amerikan değerlerinin yayılmasına vurgu yapılmıştır. Bush Doktrini

çerçevesinde İran'a olan yaklaşımını bu şekilde ortaya koyan ABD yönetimi, kongre seçimleri sonrası yeni muhafazakârların elinin zayıflamasının da etkisi ile Irak'ta masaya oturma seçeneğini ele almış ve sınırlı da olsa bu şekilde geliştirilen müzakereler ile Obama dönemine giriş yapmıştır. Bu dönemle birlikte Ortadoğu politikası açısından Bush döneminde uygulanan politikalardan dönüleceğine ve dünya barışı noktasında ABD yönetiminin uluslararası aktörlerle ve bölge devletleriyle daha fazla müzakere yoluna gideceği yönünde umutlar artarken; Obama yönetimi İran gerginliğini hafifletmiştir. Aşağıdaki bölümle birlikte Obama doktrini ve bu doktrin çerçevesinde İran politikasının ne şekilde uygulandığı kritik edilecektir (Yaşar 2015: 64-76).

8.Lübnan İle İlişkiler

8.1. ABD ve Lübnan İlişkilerinin Geçmişi

18 Ocak 1919 tarihinde Birinci Dünya Savaşı sonrasında ki barış görüşmeleri için Paris'te toplanılmıştı. Bu konferansta siyasi etkinlik Amerika, Fransa, İngiltere, Japonya ve İtalya'nın elindeydi. Ancak en etkin devlet tabiki de İngiltere ve Fransa'ydı fakat bu iki devletin karşısında Milletler Cemiyeti ve Amerika vardı artık. Diğer yandan Araplar ve Fransızlar arasında çıkabilecek olası bir savaş endişesi ABD'yi harekete geçirmiş ve Wilson, Ortadoğu bölgesine halkın isteklerini öğrenmek amacıyla bölgeye komisyon göndermiş ve bu durum İngiltere ile Fransa tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Amerika'nın görevlendirdiği bu komisyonun başına Dr. Henry C. King ve eski Rusya diplomatı Charles R. Crane atanmış ve bu komisyona Kin-Crane Komisyonu adı verilmiştir. Araplar tarafından hoş karşılanan bu komisyonun görevleri bölge halkının yönetimi, ırksal, toplumsal ve ekonomik sorunlarını saptamaktı. Tüm bu bilgiler bölgenin sınırlarının saptanmasında ve mandateri belirlemede yol gösterecekti. Komisyon Yafa'ya 10 Haziran 1919 tarihinde ulaşmış ve 42 gün Suriye'de kalmış bu süre zarfında 1520 köye ulaşmış, Şam'da din adamlarıyla görüşmüştü. Bu görüşmeler sonucunda halkın bir kısmı İngiliz mandasını isterken bir kısmı Fransız mandasını istemekteydi. Suriye Konferansında ise ulaşılan sonuç, İngiliz ya da Amerikan mandası istenirken Fransız mandası kesinlikle istenmiyordu. Komisyon Beyrut'ta yaptığı görüşmelerde ise kesinlikle bağımsızlık istendiğini kaydetmiştir. Çalışmalar neticesinde komisyonun ilk rapor sonuçları şöyleydi. Fransa Mandasını sadece

azınlıkların istediğini Faysal, Suriye Kongresi ve Suriye ise Fransız mandası istemiyordu. Fransa tarafından sert karşılanan bu durum Beyrut'taki İngiliz Kulüplerini suçlamakla sonuçlandı. Ancak bu suçlamalar uzun sürmemiş, yapılan anlaşma neticesinde Suriye ve Lübnan'ın Fransız mandasına verilmesi, Filistin, Irak ve Arap yarımadasının İngiltere'ye bırakılması hususunda anlaşılmıştır. Oluşturulan bu rapor kamuoyundan 3 yıl saklı tutulmuştur. Bu rapor Fransa ve İngiltere arasında gerilim oluşturmuş, Arap Dünyasında da şaşkınlıklar yaratmıştır (Muran 2006: 114). Lübnan bugün Ortadoğu'nun en karmaşık ve içinden çıkılmaz problemlerin içerisine batmış gözükmektedir. Geçmişte pekçok siyasal gücün egemenliğine giren Lübnan XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ortadoğu'da milliyetçi nitelikli siyasal hareketlerin gelişmesinde oynadığı rol ve ortaya koyduğu kozmopolit sosyal yapısı bugünün sorunlar yumağında bazı ipuçları yakalayabilmemize imkân vermektedir. Lübnan, küçük bir ülke olmasına rağmen farklı din ve mezheplere mensup çeşitli toplulukların birlikte yaşaması nedeniyle tarih boyunca oldukça hareketli ve çekişmeli siyasi ve askeri olaylara sahne olmuştur. Ülkedeki iktidar mücadelesi ve çeşitli iç sorunlar bağımsızlıktan sonra sık sık hükümet değişikliklerine ve krizlerine neden olmuştur. Ancak, Batı sisteminden etkilenen ve dış dünyaya açık Lübnan'da, bu dönemde hızlı bir ekonomik gelişme kendisini göstermiş, uygulanan liberal iktisadi politikalar sonucu başkent Beyrut, doğa güzelliği ve turizm faaliyetlerinin yanı sıra bir ticaret ve bankacılık merkezi durumuna gelmiştir. Fakat ülke Müslümanları ile Hıristiyanları arasında görülen ve 1958 bunalımını yaratan çekişmeler, Hükümetin talebi üzerine Amerika Birleşik Devletlerinin müdahalesi ile durdurulmuş olmasına rağmen aynı bunalımın 1975 yılında bir iç savaşa dönüşmesi engellenememiştir. 1975 yılında başlayan ve 15 yıl devam eden Lübnan bunalımının sona ermesi, ülkede barışın sağlanması mümkün olamamıştır. Lübnan sorunu tek bir sebebe indirgenemeyecek kadar girift bir yapıdadır (Yurtsal 2006: 1). Amerika'nın Lübnan'a karşı olan ilgisi XIX. yüzyıl ortalarından 1950'lere kadar misyonerlerin eğitim faaliyetlerine dayandırılabilir. Burda çalışmalar yapan misyonerler bölgenin Osmanlı Devleti'nden kopmasında etkin rol almış ve en önemli çalışmaları da Beyrut Amerikan okulu yapmıştır. Bu çalışmalarda en büyük rolü de 19. ve 20. yüzyıllarda Amerika'ya kaçan Lübnan asıllı Amerikan vatandaşları oluşturmaktadır. Bu sebepten Lübnan Amerikan dış politikasında önemli konular arasında yer almıştır (Muran 2006: 114).

8.2.1958 Krizi ve İç Savaşı

Lübnan, bağımsızlığını kazandığı 1943 yılından 1958 yılına kadar geçen 15 yıl boyunca, mezhepler ve etkin aileler arasındaki mücadeleler yüzünden, iç çekişmelerin tırmandığı ve patlama noktasına geldiği bir döneme tanık olmuştur 1958 yılına gelindiğinde, Lübnan Devlet Başkanı Camille Chamoun'un başkanlık süresinin dolması ve Anayasa'nın yeniden seçilmesine cevaz vermemesine bağlı olarak, dört yıl daha görev başında kalmak amacıyla Anayasa'da değişiklik yapmak istemesi, Chamoun ve Lübnan'ın Nasır'cı bir dış politika izlemesini savunanlar arasında silahlı çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ortam içerisinde Nasır taraftarı bir hareket niteliği taşıyan 1958 Irak Darbesinin benzer bir etkiyi Lübnan'da yaratmasından kaygılanan Chamoun yönetimi, 22 Mayıs 1958'de BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuş ve sonuçta BM Antlaşması'nın 51'inci maddesinde vücut bulan kolektif meşru savunma çerçevesinde ABD deniz piyadeleri Beyrut sahillerine çıkarma yapmıştır. Çıkarmayı takiben ılımlı bir hükûmetin başa geçmesi ve akabinde BM Genel Kurulu'nun çağrısı üzerine ABD askerlerinin çekilmesiyle buhran son bulmuştur. Ancak 1958 buhranına neden olan siyasal ve sosyal nedenler, 1958 buhranı sonrasında da yani iç savaşa götüren süreçte de etkisini hissedilir ölçüde göstermiştir. Bu anlamda 1958 buhranı, Lübnan iç savaşının bir provası gibi olmuştur (Terzi 2011: 17). Amerikan hükümeti müdahale etme konusunda ihtiyatlı davranırken 1958 Temmuz'unda Irak'ta darbe ile başa gelen General Abdulkerim Kasım her şeyi değiştirdi. Baas karşıtı milliyetçi subaylar tarafından yapılan bu darbeye General Kasım öncülük etmişti ve bunun sonucu olarak da Devlet Başkanlığı makamına oturmuştu. Ancak General Kasım darbenin milliyetçi subaylar tarafından gerçekleştirilmesine rağmen, komünizm yanlısı bir yönetimin başında olmak istiyordu. Bu sayede yıllarca Irak'ı sömürmüş olan batıyı devre dışı bırakacaktı. Bunun üzerine, müdahale etme konusunda ihtiyatlı davranan ABD, Ortadoğu ülkelerinin birer birer bu darbelere maruz kalmaması için Lübnan'a asker çıkarttı. Ancak bütün bunlar Şemun'un tekrar seçilmesini sağlamamış. Temmuz'da yapılan seçimlerde yine bir Marunî olan General Fuad Şihab parlamentonun büyük bir çoğunluğunun oyu ile Cumhurbaşkanı olmuştu. Fuad Şihab, Müslümanlara daha fazla hak ve mevki vererek ilişkilerin iyiye gitmesine özen göstermiştir. 2000 ila 4000 insanın öldüğü ve daha fazlasının da yaralandığı, zarar gördüğü yeterince acımasız ve amansız olan bu kargaşa Nasır'ın da devreye girmesi ve bir ara formülün

bulunması ile son buldu. Ta ki on yedi yıl sonra çıkacak olan büyük iç savaşa kadar (Bozkurt 2010: 78). Amerika bu olayların üzerine Irak'tan sonra Lübnan'da da aynı olayların gerçekleşebilme ihtimalinin ortaya çıktığını ve Lübnan'ın Nasır'ın kontrolü altına girebileceğini düşünmekteydi. Bu da Lübnan'da ABD'nin çıkarlarına ters olabilecek bir harekettir. Bunun üzerine ABD Başkanı Eisenhower'ın 1958'de yayınladığı bir bildiri ve Kongreye gönderdiği mesajla Lübnan'daki ABD vatandaşlarını koruma konusuna değinmiş. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 8 Ağustos'ta olağanüstü toplanarak, 21 Ağustos'a kadar müzakerelerde bulunmuştur. Müzakereler neticesinde Birleşmiş Milletler üyesi 10 Arap ülkesi tarafından sunulan karar tasarısı Genel Kurulda oy birliği ile kabul edilmiştir. Söz konusu karara göre, Arap ülkeleri, birbirlerinin rejimlerini değiştirmeye yönelik raaliyetlerden kaçınacaklardır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Ürdün ve Lübnan'daki yabancı kuvvetlerin erken çekilmelerini kolaylaştırmak için çalışmalarda bulunacaktır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Lübnan için aldığı karar sonrası Genel Sekreterin çalışmaları neticesinde 26 Ağustos 1958'de ABD askerlerinin Lübnan'dan çekilmeleri de tamamlanmıştır (Özbaşı 2014: 30). Lübnan İç Savaşı'nın taraflarını ele alacak olursak; Hristiyan kesim Lübnanlılar Cephesi adı altında birleşirken, Müslümanlar ise, Lübnan Ulusal Hareketi adı altında birleşmişlerdir. Lübnanlılar Cephesi'nde ağırlıklı olarak Maruni gruplar bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra, Cemayel ailesinin liderliğini yaptığı Falanjist milisler, Süleyman Franjiye'nin Marada Tugayları, Cemil Şamun'un Ulusal Liberal Partisine bağlı milisler, Etienne Sakr'a bağlı milisler ile Georges Adwan'ın Al-Tanzim'e bağlı milisleri bulunmaktaydı. Lübnan Ulusal Hareketi'nin içinde ise başlıca üç akım bulunuyordu. Bunlar; Suriye Yanlısı Gruplar, Bağımsız Lübnanlı Grup ve Irak Yanlısı Gruplar'dır." Bunların dışında LUH'un yapısında bulunmayıp iç savaş esnasında ona yardım eden Filistinli gruplarda vardır (Çakmaklı 2015: 51).

8.3. İsrail'in Lübnan İşgali ve ABD'nin Tutumu

1980'li yıllarda Lübnan'da çatışmanın tarafları karmaşık bir hal almıştı. Trablusşam'da Sünni Şii çatışması, Güney Lübnan'da ve Beyrut'un banliyösünde Şii Emel örgütüyle Filistinliler arasındaki çatışmalar devam ediyordu. 1982'de İsrail önce hava bombardımanı ardından da kara işgalini gerçekleştirdi. Bu dönemde Falanjist ve Maruni grupları Filistinlilere ve Suriye birliklerine karşı destekleyen İsrail,

durumu daha içinden çıkılmaz hale soktu. Müslüman milletvekillerinin boykot ettiği seçimlerde cumhurbaşkanı seçilen Beşir Cemayel'in üç hafta sonra öldürülmesinin ardından İsrail'in desteklediği Falanjistler Sabra ve Şatilla Filistin kamplarında binlerce kişiyi öldürdüler (16-17 Eylül 1982). Bu dramatik gelişmenin bir hafta sonrasında ılımlı görüşleriyle tanınan kardeş Emin Cemayel Müslümanlardan da destek alarak cumhurbaşkanı seçildi. Eylül 1982'den itibaren Amerikan, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşan bir barış gücünün Lübnan'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Nisan 1983'te Beyrut'taki ABD büyükelçiliğinde yüzlerce Amerikan askerinin bulunduğu bir sırada bombalı saldırının düzenlenmesi, birçok kişinin ölümü taraflar üzerinde ABD baskısını artırdı. 17 Mayıs Antlaşması ile İsrail'in Lübnan'dan tedrici olarak çekilmesi kararlaştırıldı. Barış gücü 1984'te Lübnan'dan ayrılırken milletlerarası baskı karşısında İsrail'de 1985 yazından itibaren askerlerini çekmeye başladı (Turan 2011: 218-219).

8.4. Hizbullah Terör Örgütü

Hizbullah hakkında çeşitli kaynaklarda çeşitli ifadeler bulunmaktadır. Kimi kaynaklara göre öncelikli amacı Lübnan'da İslam devleti kurmak kimi kaynaklara göre ise sadece Lübnan'ı İsrail işgalinden kurtarmaktır. Bu iki görüş arasında gidilip gelirse de zamanla Hizbullah'ın asıl amacının Lübnan'da bir şii devleti kurmak amacında olduğu, İsrail ve Amerika'nın Ortadoğu'da ki etkinliğini yok etmektir. Bu amaç için 300 ile 500 savaşçı ve aktif katılımcılardan faydalanılmaktadır. Hizbullah bu amaçlarını gerçekleştirmek için gerek intihar gerekse de şiddet ve saldırılara başvurmuştur. Amerikan üslerine saldırılar düzenlemişlerdir (Muran 2006: 58-59). 1975 yılında Lübnan'da iç savaş yaşanması, asıl amacı Filistin olan İsrail'in Lübnan'ı işgali ve 1978 tarihinde Musa Sadr'ın ortadan kaybolması, akabinde gerçekleşen İran İslam Devrimi, aynı dönemde etkinlik gösteren şii grup liderlerinin politikalarına yön veren unsurlardır (Addis 2011: 7). Daha önce Lübnan'daki Şiilerin hepsi bölünmüş bir vaziyetteydiler. İran devrimi ve İsrail'in ikinci kez işgali ve Beyrut'a kadar ilerlemesi, Hıristiyan Falanjistlerin bölgede binlerce mülteciyi katletmeleri İsrail'e karşı tepkiler oluşturmuştur. Humeyni ise bu tür olaylar karşısında İran'daki devrimin sadece İranla sınırlı kalmayacağını tüm İslam ülkelerini kapsayacak nitelikte olduğunu vurguluyordur (Dinçer 2011: 229-230). Hizbullah'ın Manevi lideri Fadlallah 1916'da Kербela'da doğmuş ve 1966 yılında baba memleketi

olan Lübnan'a dönerek faaliyetlere katılmıştır (Boran 2007: 172). Hizbullah için etkinliklerde bulunan Fadlallah CIA'de Hizbullah siyasi sözcüsü ve manevi lideri olarak rapor edilmiştir (Lewitt 2013: 24). Hizbullah örgütü İsrail istihbaratı karşısında hücreler şeklinde örgütlenmiştir. İlk eylemleri ise 11 Kasım 1982 tarihinde Ahmet Kusayr'ın, Sur'daki İsrail komuta merkezine yönelik bomba yüklü araçla saldırıdır. Örgütün yaptığı saldırıları başka gruplarda üstlenmeye başlayınca 1985 yılında kamuoyuna kuruluşunu Hizbullah adı ile ilan etmiş ve eylemleri üstlenmiştir. 16 Şubat 1985 tarihinde Seyit İbrahim Emin, Hizbullah sözcüsü olarak kimliğini açıklamış ve şu açıklalarda bulunmuştur. Hizbullahın amacı İslam ümmetinin temsilciliği ve Kudüs'ün Yahudi işgalinden arındırılması, tüm Müslümanlar üzerinde sorumluluk aldığını belirtmiştir. Humeyni gibi bölgede cihad ruhundan bahsedilmiştir (Taflıoğlu : 98-104).

KAYNAKÇA

- AÇAR Sezai, (2006). Oslo Antlaşması'ndan Sonra Filistin Sorununda Gelişmeler ve Arap- İsrail İlişkileri, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Entitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul
- ADDIS Casey L., (2011). *Hezbollah: Background and Issues For Congress*, Diane Publishing
- ADEM Seifudein, (2004). **Irak Savaşı sonrası Ortadoğu (Çev: Ali Murat Yel)**, Tasarım Yayınları, İstanbul
- AKARSU Hakan, (2017). “İran’ın Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyasetine Güvenlik Yansımaları”, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (Yüksek Lisans Tezi), Bursa
- ARAS İlhan, “Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar ve Uluslararası Hukuk”, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
- AYDIN Nurhan, (2004). “Amerika’nın Ortadoğuyu Yeniden Şekillendirme Politikası”, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi İkinci Ortadoğu Semineri, Elazığ
- BALLI Sıttıka, (2013). “Filistin Sorununda Filistin Kuruluş Örgütü(FKÖ) ve Hamas Faktörü”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir
- BOZKURT Abdulgani, (2010). “Lübnan’ın Sosyal Yapısı Siyasi Tarihi ve Hizbullah”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Trabzon
- ÇAKMAKLI Eray, (2015). “Lübnan’ın Bütünleşme Sorunları”, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
- DAVUTOĞLU Ahmet, (2003). “Küresel ve Bölgesel Dengeler, Ortadoğu Barışı Süreci”, **Filistin Çıkmazdan Çözümü**, (Haz: Ahmet Davutoğlu, Yunus Emre Sönmez, v.d.), Küre Yayınları, İstanbul
- DINÇER O. Bahadır, (2011). “11 Eylül Sonrası Terör ve Demokrasi: Hamas Örneği”, Ankara, USAK Yayınları
- ERCEYLAN Mustafa, (2007). “Büyük Ortadoğu Projesinde İran’ın Önemi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli

- ERYILMAZ Rüştü, (2010). “ABD-İran Gerilimi ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri”, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı(Yüksek Lisans Tezi), Ankara
- GAHANNAM Ahmad Fayad, (2011). “Filistin sorunu ve Hacı Emin El Hüseyini”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı ve Yeni Çağ Tarihi Programı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
- KARAARSLAN Nimet, (2013). “İran’ın nükleer Enerji Politikaları ve Bu Politikaların ABD, Türkiye ve Bölgeye Etkileri” (Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul
- KARAKAŞ Arife, (2011). “20. Ve 21. Yüzyılda İran’ı Bekleyen Siyasi Gelişmeler”, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
- KARAKOÇ Ekrem, “ABD’nin Filistin Politikası”, **Filistin Çıkmazdan Çözüm**, (haz: Ahmet Davutoğlu, Yunus Emre Sönmez, v.d.,)
- KIZGIR Oktay, (2011). “ABD Dış Politikası’nda İsrail-Filistin Sorunu (1993-2009)”, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
- LEWITT Matthew, (2013). *Hezbollah: The Global Footprint of Lebanon’s Party of God*, Georgetown University Press
- MOKHTARPOUR Marziyeh, (2013). “1979 İslam Devrimi’nden Sonra İran’ın Dış Politikası”, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Ankara
- MURAN Aygöl, (2006). “Lübnan’daki Dini Siyasi Hareketin Anatomisi Hizbullah”, Beykent Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
- ÖZBAŞI Murat, (2014). “Lübnan İç Siyasetinin Ortadoğu’daki İstikrara Etkisi”, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim- Öğretim Araştırma Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Lefkoşa
- ÖZTÜRK Tuğçe Ersoy, ABD’nin Yumuşak Güç Kullanımı Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası.
- ŞARTEPE Zeynep, (2015).“Devrim Sonrası İran’da Muhafazakar Reformist Ayırışmanın Politikaya Yansımaları” (Yüksek Lisans Tezi), UluDağ

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Bursa

- TERKOS Yasin, (2018). “İran’ın Nükleer Silahlanma Girişimleri”, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
- TERZI Mahir, (2011). “Irak ve Lübnan Krizleribde Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliğinden Kriz Yönetim Politikaları”: 2000-2010”, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimler Ana Bilim Dalı (Doktora Tezi), Ankara.
- TURAN Namık Sinan, (2011). “Lübnan’da Ulusun İnşası ve Ortak Tınının Üretimi - Rahbani Kardeşler ve Feyruz”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 3, Sayı 1.
- URAL Abdullah, “ABD’nin Enerji Hakimiyet Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi”,
- YAŞAR Meysune, (2015). George W. Bush Ve Barack Obama Dönemi Abd’nin İran’a Yönelik Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
- YILDIZ Yavuz Gökalp, (2004). **Oyun içinde Oyun “Büyük Ortadoğu”**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- YÜCEL Besime, (2012). Siyasi Coğrafya Açısından Filistin Sorunu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
- YURTSAL Kenan, (2006). “Büyük Ortadoğu’da Küçük Lübnan”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas

**KRİZ, KRİZİ SINIFLANDIRMA VE
KRİZ ÇEŞİTLERİ: 2008
EKONOMİK KRİZİ**

**BÖLÜM
16**

**Özkan İMAMOĞLU¹
Göksu DEMİRCAN²**

¹ Amasya Üniversitesi Taşova Yüksel Akın Meslek Yüksekokulu

² Amasya Üniversitesi Taşova Yüksel Akın Meslek Yüksekokulu

GİRİŞ

Dünya ekonomik sistemi 2008 yılında Amerikan Lehman-Brothers şirketinin çöküşüyle patlayan ve sarsıcı ekonomik ve sosyal sonuçları olan bir kriz ile sarsıldı. Etkileri ve derinliği ile yirminci yüzyıl başında gerçekleşen ve kapitalizmin en ciddi krizlerinden kabul edilen Büyük Buhran ile karşılaştırılan bu kriz, günümüzün ulaşım, ticaret ve iletişim ağlarıyla küreselleşmiş ekonomik yapısı içerisinde hızla yayılarak geniş bir coğrafyada etkisini göstermiştir. Hatta pek çok iktisatçıya göre Avrupa Birliği içerisindeki sonuçları krizin çıkış noktası olan Amerika'dan bile fazla olmuştur.

Her ne kadar alınan önlemler ve uygulamaya konan yeni politikalar ile atlatılmaya çalışılsalar da, bu denli büyük krizlerin arkalarında hasar bırakmaları kaçınılmazdır. Türkiye de, özellikle 1980'lerden bu yana uygulamaya koyduğu politikalar ve programlarla ekonomisini Neoliberal sistem ile bütünleştirmiş, küresel ağın bir parçası haline gelmiştir. Bu durumda 2008 krizinden de etkilenmemiş olması pek olası değildir. Ancak krizden dört yıl sonra bakıldığında 90'lı yıllar boyunca art arda darbelerle sarsılmış ve Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden aldığı dersler ile istikrarlı bir döneme girmiş olan Türk ekonomisinin dünyanın geri kalanına kıyasla hayli kolaylıkla atlattığı görülmektedir.

Bu çalışmada ekonomik krizler, neden ve nasıl ortaya çıktıkları ve değişik kriz modelleri anlatılacaktır. Ekonomik krizlerle ilgili genel bir bakış açısı edinildikten sonra, 2008 krizinin ortaya çıkışı ve nedenleri tartışılacaktır.

KRİZ, SINIFLANDIRMA VE ÇEŞİTLERİ

EKONOMİK KRİZLER VE NEDENLERİ

Kapitalist sistem ortaya çıkışından bu yana krizlerle ilerleyen bir sistem olmuştur. *Bir Krizin Kısa Hikayesi* kitabında Korkut Boratav'ın ifade ettiği gibi kapitalizm krizlere ihtiyaç duyan bir sistemdir (2009: 132). “Krizin İktisadı – İktisadın Krizi” makalelerinde Kalaycı, Aytekin ve İzgi de kapitalizmi krizlerle iç içe bir sistem olarak tanımlamış, sistemin “kendini yenileyen yapısı içinde ‘kriz’-‘krizden çıkış’-‘büyüme’-‘tekrar kriz’ şeklinde ortaya çıkan bir gelişme” gösterdiğini kaydetmişlerdir (2009: 7).

Aykut Kibritçioğlu, “Türkiye’deki Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001” makalesinde ekonomik krizleri “herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar” olarak tanımlamıştır (2001: 1). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, fiyat ve miktarlarda belli oranlarda dalgalanmalar sürekli görülen hareketlerdir. Enflasyon seviyeleri, döviz kurları ve başka göstergeler aracılığıyla bu dalgalanmalar takip edilmekte ve ülkelerin ekonomik durumları uluslar arası değerlere göre değerlendirilmektedir. Dalgalanmayı kriz yapan şey süresi ve derinliğidir. Ekonomik kriz olarak tanımlanan süre içerisinde göstergeler öngörülemeyen keskinlik ve büyüklükte değişimler yaşayıp, piyasa aktörlerinin doğru adımlar atabilmek için ihtiyaç duydukları tahmin edilebilir, istikrarlı ekonomik çevrenin oluşumuna engel olurlar.

Ekonomik krizlerin ortaya çıkmasının nedenleri farklı iktisat öğretileri tarafından farklı şekillerde açıklanmaktadır. Klasik İktisat Teorisi bu dalgalanmaları dış şoklar ve yanlış karar süreçlerine dayandırmıştır. Nakit sıkıntısı, satışlarda azalma, ani pazar değişiklikleri, uluslararası meseleler, yeni hükümet düzenlemeleri, olumsuz kamuoyu görüşleri, düzenleme yapanların yeterli bilgiye sahip olmaması, güncel ve yeterli olmayan bilgiler gibi durumlar krizlerin tetikleyici olabilmektedir (Callahan, 1998: 32, alıntı Yücel & Yıldırım, 2010: 1496-1497). Marksist teori ise krizleri kapitalizmin içsel dinamikleriyle açıklamakta, tarihsel ilerleyişi göz önüne konduğuna sistemin başlangıcından itibaren çok sayıda krize sahne oluşuna dikkat çekmektedir. İzzettin Önder’e göre, krizler aşırı birikim, kar oranlarının gerilemesi, kar sıkışması ve sektörler arası dengesizlikler gibi nedenlerle gerçekleşen sıkışıklıkları aşma mekanizmaları olarak sistemin içindedirler.

KRİZ MODELLERİ VE ÇEŞİTLERİ

Her ne kadar belli kıstaslar üzerinden yapılan ayrımlar mevcut olsa da, krizleri sınıflandırmak konusunda iktisat dünyasında genel bir kural ya da kabul edilmiş tek bir kuramdan söz etmek mümkün değildir. Fatih Özatay genel olarak yapılan ayrımları şu şekilde açıklamaktadır:

“Bir ayrım şu: bankacılık krizleri ve para krizleri. İkisine birlikte finansal krizler diyenler de var. Biraz daha deşerseniz ödemeler dengesi krizleri, sermaye hesabı krizleri gibi başlıklar bulmak da mümkün.

Üstelik krizleri açıklamaya çalışan bazı kuramsal modellerde bankacılık krizleri ile para krizlerini ayırt etmek mümkünde olmayabiliyor da. (...) Bir başka düzeyde ayırım şu: Krizlerin salt iktisadi temellerdeki zayıflıklara bağlı olarak çıktıklarını belirten modeller var. Bunun karşısında ise panik şeklindeki hareketleri krizlere yol açtığını ileri süren kuramlar bulunuyor. Bunlara ‘kendi kendini doğrulayan bekleyiş’ modelleri de deniliyor. Bunlar bankacılık krizleri de olabilir, para krizleri de.”³

Özatay’ın açıklamasından da anlaşılacağı üzere birbirini etkileyen/tetikleyen farklı nedenlerle ortaya çıkan krizlerin ayrıştırılması da farklı kıstaslar üzerinden birbiriyle çakışabilen kuramlarla sonuçlanmıştır. Buna karşın Özatay krizlerin sınıflandırmasını iktisat yazınında açıklanan modellerle ele alıyor ve birinci, ikinci ve üçüncü kuşak kriz modelleri olarak ayrıştırıyor. Bu modeller genel olarak ortaya atıldıkları dönemin krizlerini açıklama çabalarıyla ortaya çıkmışlardır.

Birinci kuşak kriz modelleri, gevşek maliye politikası nedeniyle uygulanan kur rejimiyle uyuşmayan para politikaları neticesiyle oluşan, panik hareket⁴ içermeyen, krizin kaçınılmaz olup göz göre göre geldiğini iddia eden modellerdir. Özatay’a göre, sistemin çökeceği belli olan ve krizin hak edildiğini iddia eden modellerdir.

İkinci kuşak kriz modelleri, 1990’ların başında Avrupa Para Sistemi’nin Döviz Kuru Mekanizma’sının girdiği krizi, parasallaşma ve bütçe açıklarından kaynaklanmamış olması nedeniyle, birinci kuşak modellerin açıklayamaması üzerine ortaya çıkan, çöküşün aniden gerçekleştiği kuramıyla hareket eden modeller olarak ortaya çıkmışlardır.

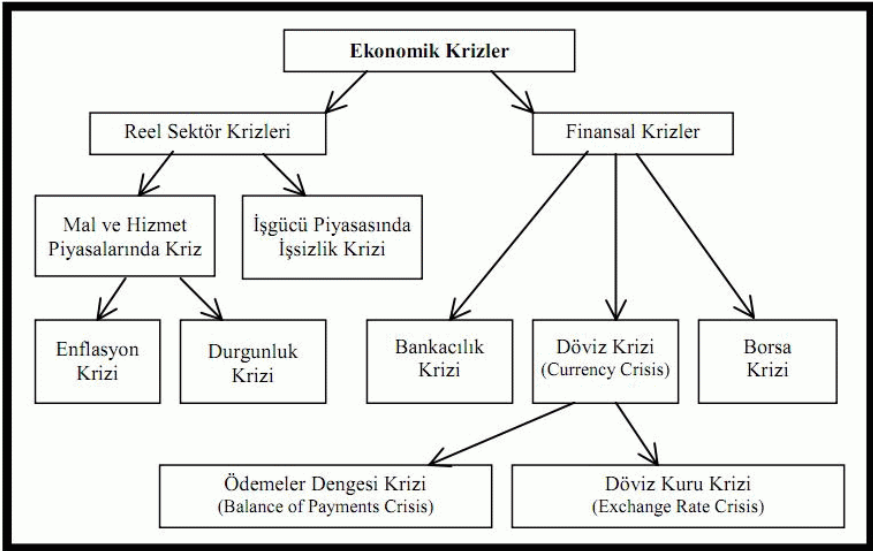
1990’lı yılların ikinci yarısında Asya Kaplanlarının yaşadığı krizle birlikte iktisadi akademik yazında üçüncü kuşak modellerine geçilmiştir. Bu ülkelerde kamu bütçesinde açık olmadığı gibi, ikinci kuşak modellerin açıklamaları olan yüksek işsizlik sorunu da görünmediğinden yeni nedenlerin araştırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özatay, bu modellerin 2008 krizini açıklamakta da kullanıldıklarının altını çizip; şirketler kesiminin ve/veya finansal kesiminin bilanço yapısındaki –açık döviz pozisyonu, vade uyumsuzluğu, sorunlu krediler, yetersiz sermaye ve

³ Özatay, 2009: 29

⁴ “Kendi kendini doğrulayan bekleyişler” olarak da adlandırılan bu hareketler, piyasalara dair belli beklentilerin gerçekleşmesi sonucu krizi tetikleyen hareketlerdir. Özatay, 2009

yüksek kaldıraç oranı gibi- bozuklukları temel sorun olarak adlandırdıklarını belirtmektedir.

Aykut Kibritçiöğlü ise makroekonomik seviyedeki krizleri reel sektör ve finansal sektör krizleri olarak iki ana başlıkta toplayıp, bunların alt kategorileri olarak sınıflandırmıştır (Şekil 1). Kibritçiöğlü'na göre, reel sektör krizleri mal-hizmet piyasasındaki üretimde veya istihdamda ciddi daralmalar olması halinde ortaya çıkmaktadır. Üretim daralmasından ziyade, fiyat düzeylerinde sürekli bir artış gözlenmesi nedeniyle gerçekleşenler ise enflasyon krizi olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanında finansal krizler, döviz ve hisse senedi piyasası gibi finansal piyasalardaki şiddetli fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sektöründe bankalara dönmeyen kredilerin fazlaca artması nedeniyle oluşan krizlerdir. Ancak elbette ki bu krizlerin birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılması olası değildir. Örneğin, 2008 krizi finansal sektörde başlamış ve reel sektöre de sıçrayarak, üretimde sıkışmalara ve işsizlikte artışa neden olmuştur.

Şekil 1: Ekonomik Krizler⁵

⁵ Kibritçiöğlü, 2001: 2

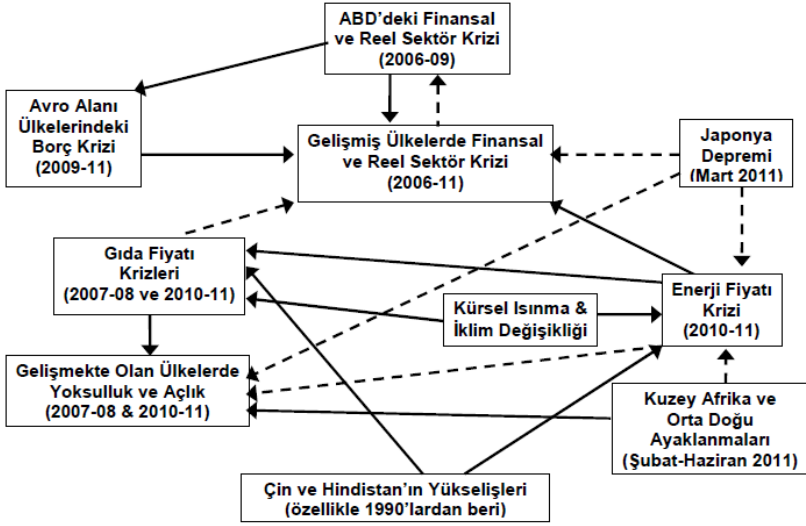
2008 EKONOMİK KRİZİ

Aslında öncül işaretlerini 2006'dan itibaren vermeye başlayan ancak esas patlamasını 2008 yılında yapan, dünya çapında pek çok insanın işsiz ve evsiz kalmasına neden olan krizin dünyaya yaklaşık olarak 20 trilyon dolara mal olduğu tahmin edilmektedir. Dünya ekonomisinde toptan bir küçülmeye neden olan kriz, sosyal hareketleri de beraberinde getirmiştir. Charles Ferguson tarafından yönetilmiş olan Oscar ödüllü 2010 yapımı *Inside Job* belgeselinde de söylendiği gibi “ekonomi mühendislerinin yarattığı rüyanın kâbusa dönmesinin sonuçlarını ödemek zorunda kalan” insanlar kendi kayıpları pahasına büyük şirketleri kurtarmak için paketler öne süren devletlerine tepkilerini göstermişlerdir.

Bu bölümde önce 2008 krizinin nedenleri daha sonra da ortaya çıkışı ve yayılışı incelenecektir.

Krizin Nedenleri

2008 krizinin ana nedeni Amerikan emlak piyasasındaki kredilerin artışı ve dönüşlerinin azalması olarak belirlenmiş ve tekrarlanmıştır. Ancak günümüzün bütünselleşmiş ekonomik sistemi içerisinde krizin ana nedeni (ya da ana katalizörü) bu olsa da pek çok etkenin iç içe geçtiği gerçeği göz ardı edilmemelidir (Şekil 2). Kibritçioğlu'na göre, 2008 Krizi'ni daha önce yaşanmış olan büyük krizlerden ayıran en önemli nokta da, Neoliberal sistem altında, gelişmiş teknolojinin de yardımıyla daha önce olmadığı kadar küreselleşmiş olan dünya ekonomisindeki, ilk başta birbirinden bağımsız gibi görünen ancak az veya çok birbirini tetikleyen politik, ekonomik ve ekolojik sorunların birbirlerini tetiklemesidir.

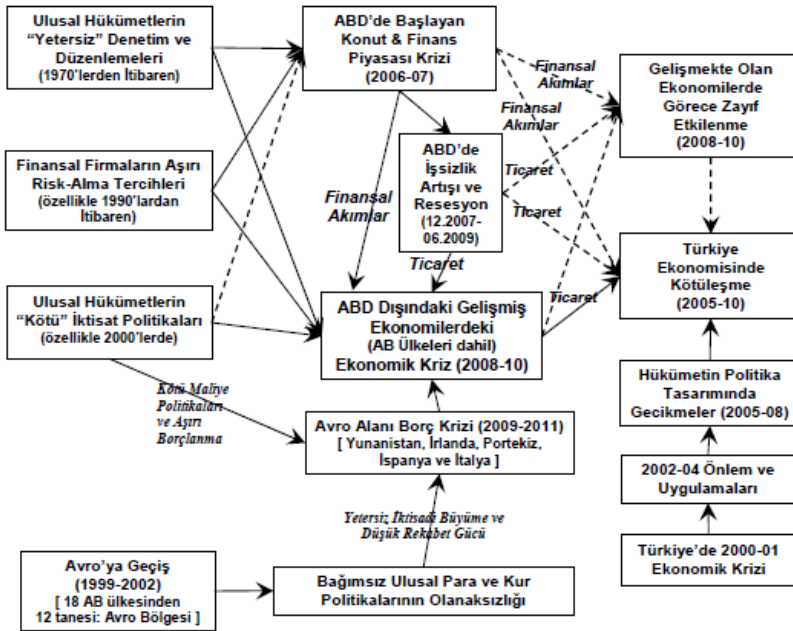
Şekil 2: 2006-2011 Krizinin Temel Bileşenleri⁶

Özlem Onaran 2009 tarihli makalesinde 1970'li yıllarda kapitalist sistemin kurtarıcısı olmuş olan Neoliberal düzenin, 2008 yılındaki krizin gerçekleşmesinde önemli bir payı olduğunu savunmaktadır. Sistem içerisindeki yüksek finansallaşmanın kısa dönemde tüketimi ateşleyerek borçları arttırdığını ve “borç önderliğinde büyüme”yle sonuçlandığını ifade eden Onaran’a göre, gelecekte geri ödenmesi gereken bu borçlar ve sistemin genel başarısının yarattığı rehabet ortamı krizi hazırlayan en önemli etmenler oldu (2009: 3). Krediler yüksek notlu tahviller aracılığıyla başka yatırımcılara satılmaya devam edilebildiği ve fiyatları gittikçe artan evler olduğu sürece sistem karlılığını sürdürdü ve riskler görmezden gelinebildi.

2002 yılı sonlarında Amerikan Merkez Bankasının düşük vadeli faiz oranlarını %1 civarlarına çekmesiyle, ipotekli evler için yaygın olarak krediler açılmaya başlandı. Ancak 2004’te faiz hadlerinin yükselmesiyle, bu açılan krediler geri ödenemez hale geldi ve oluşturulmuş olan hava kabarcığı 2008 yılında patladı. Kibritçioğlu’nun aktardığına göre balonun patlamasına dair akademik literatürdeki yaygın inanış 1970’lerden itibaren gelen uygulamalar sonucu finans piyasalarının denetimsiz ve düzensiz kalması (ki bu nedenle Amerikan Merkez

⁶ Kibritçioğlu, 2011: 4. Kesik çizgi ile gösterilen oklar, kesiksiz okların gösterdiğine oranlar daha zayıf (olduğu düşünülen) etkileri ifade etmektedir.

Bankası'nın gerekli önlemleri almaması ve daha sonra da cevap vermekte gecikmesi krizin ilerlemesinin en önemli etmenlerinden olarak görülmektedir) ve 1990'lardan itibaren özellikle ABD'deki finans sektöründe faaliyet gösteren firmaların “yeni icat edilen” bir takım finansal araçlar aracılığıyla “aşırı-risk yüklenmeyi” tercih etmeleridir (2011: 5). Bunun yanında 2000'li yılların ilk yarısında uygulanan “kötü” politikaların da etkisinden söz edilmektedir. Şekil 3'te finans krizini tetikleyen ana etkenler gösterilmiştir.

Şekil 3: ABD'deki Finans Krizinin Başlıca Ekonomik Etkileri⁷

Doğan Alantar 2008 tarihli “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalesinde krizden çıkışın, krizi getiren nedenlerinin anlaşılmasıyla mümkün olacağını söylemektedir. Çalışmasında ABD'deki finansal krize odaklanan Alantar'a göre de 2000-2006 yılları arasındaki likidite bolluğu ve özensiz dağıtılan krediler krizi tetikleyen ana nedenlerden. Bankaların kamuoyunda NINJA (no income, no job, no asset –gelirsiz, işsiz, varlıksız) olarak anılan insanlara bile kredi vermesinin konut fiyatlarındaki yükselişe neden olduğunu belirten Alantar; geri ödemelerde

⁷ Kibritçioglu, 2011: 6

sorunlar çıkmaya başlamasıyla, ipotekli evlerin artması ve yeniden piyasaya sürülmesiyle, bu sefer konut fiyatlarında düşüşlerin yaşandığını anlatır. Bu durumunsa kredisini ödemekte olan insanların ellerindeki evlerinin piyasa değerinin üstünde ödemeler yaptıklarını fark ederek kredi ödemeyi reddetmeye başlamalarıyla içinden çıkılmaz bir hale geldiğini açıklamaktadır.

“Burada dramatik olan şey kredi geri ödemelerinin bankalar tarafından diğer mali kuruluşlara satılması ve bu evleri teminat olarak alan sermaye piyasası araçlarının yaygınlığıdır. Bu nedenle zararlar domino taşları gibi bir mali kuruluştan diğerine sirayet ederek büyümüş ve mali sistemin temel taşları niteliğindeki kuruluşların iflasına yol açmıştır.”⁸

“Nakit akışlarının bir havuzda toplanması ve yatırımcılara satılmak üzere mali bir varlık olarak menkul kıymetler üretilmesi” (Alantar, 2008: 2) olarak tanımlanan menkul kıymetleştirme (securitization) özellikle risk paylaşımına neden olması sebebiyle kullanılan kredileri arttırıcı rol oynamıştır. Riskin bir kurumdan diğerine aktarılmasına neden olan bu sistem, kriz durumunda geri tepmekte ve bu kez ters giden ekonominin sonuçlarının krediyi veren bankanın yanında menkul kıymeti satın alan diğer kuruluşların da zarar etmesine neden olmaktadır.

Hemen her fonksiyon için ayrı bir kurumun kurulduğu günümüz ekonomisindeki saydamlık eksikliği ve bilginin yatırımcılara, firmalara ve diğer ekonomik aktörlere farklı hızlarda ulaşması sonucu oluşan “asimetrik bilgi” olgusu da krize giden yolda etkin oldukları gibi, kriz sonrası değerlendirmeler açısından da sorun teşkil etmişlerdir. Bunun yanında bankalar ve diğer mali kuruluşlarla ilgili notlar veren derecelendirme kuruluşlarının, bu kurumlarca finanse ediliyor olması çıkar çatışmasına neden olmakta; bu da zaten finansal sorunları tespit etmekte yaşadıkları sorunların yanında verilen notların güvenilirliğine gölge düşüren bir başka etkendir. Örneğin, *Inside Job* filminde açıklandığı üzere, İzlanda hükümeti tarafından finanse edilen ve krizin patlamasından kısa bir süre önce hazırlanan bir çalışmada ülke adeta bir yatırım cenneti olarak tasvir edilmiştir.

Kısacası, giderek şişirilmiş finans balonu, denetimsizlik ve sistemin o an için işlemesine bağlı olarak alınan risklere karşı takınılan sorumsuz tavır 2008 Krizi'nin temelini oluşturan nedenlerdir.

⁸ Alantar, 2008: 2

Krizin Ortaya Çıkışı ve Yayılışı

Aykut Kibritçiöğlü gibi bazı yazarlar Ekonomik Krizin başlangıcını 2006 yılına dayandırmaktayken, Esra Güler gibi bazıları ise krizi 2007/08 Krizi olarak adlandırmaktadır. Kesin olan krizin ayak seslerinin 2006'da duyulmuş olmasına rağmen esas büyük patlamanın 2008'de gerçekleşmiş olmasıdır.

Fatih Özatay, biri A. Felton ve C. Reinhart biri de Mauro Guillen tarafından hazırlanmış olmak üzere kullandığı iki derlemenden yararlanarak kronolojik olarak açıkladığı krizin başlangıcını 2006 yılının Aralık ayında bir ipotekli kredi şirketi olan Ownit Mortgage Solutions'ın batmasına kadar götürmektedir. Bunun takibinde 7 Şubat 2007'de ABD Senatosu “eşik altı (subprime)” piyasasıyla ilgili bilgi aldığını belirten ve bunun Senato'nun daha 2007 başlarında ekonomik durum ile ilgili yolunda gitmeyen bir şeyler olduğuna dair endişeli olduğuna işaret ettiğini kaydeden Özatay eşik altı piyasasının önemini aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

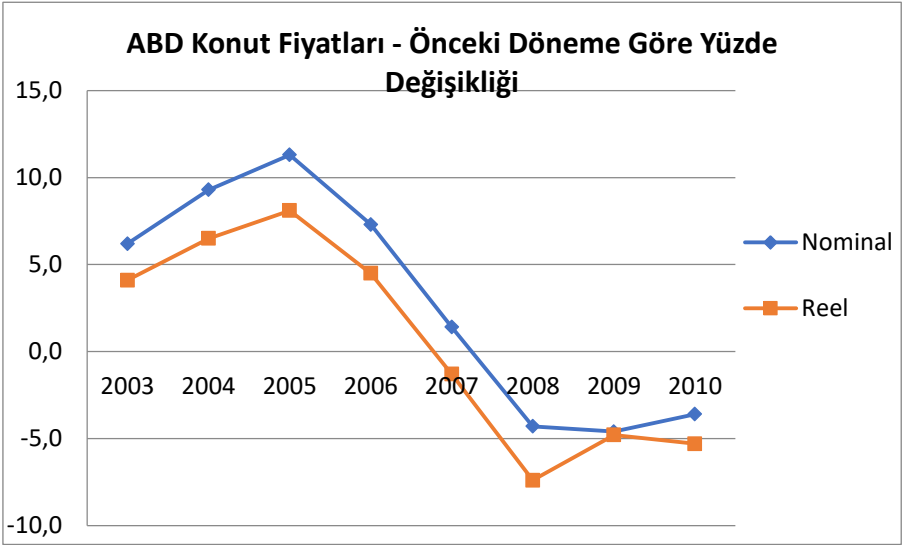
“Kredi alabilecek kişileri borcunu en rahat ödeyebileceklerden başlayarak en az ödeyebileceklere doğru sıralayın. Bu listeyi üç bölüme ayırırsanız en üst bölümde kredi derecesi en yüksek olan kesim olacak. En altta kalan kesime (üçüncü bölge) eşik altı kesim deniliyor. Farklı bir ifadeyle batık kredi oranının en az olmasının beklendiği kesim en üstteki kesim. Eşik altında ise bu oran doğal olarak yüksek olacak. Bu kesimin bazı özellikleri var. Birincisi, borçları için yapacakları anapara ve faiz ödemelerinin gelirlerine oranı genellikle yüzde 50'den yüksek. Dolayısıyla, aylık borç ödemelerini aylık gelirlerinden düşüktükten sonra ellerinde kalan para ile ailelerini geçindirmekte zorluk çekiyorlar. İkincisi, iki yıl ve daha öncesine gidildiğinde, geçmişte aldıkları kredileri geri ödeyememeleri nedeniyle mahkemeye düştükleri ya da o krediler ile aldıkları malların ellerinden alındığı belirleniyor. Üçüncüsü, son 12 ay içinde aylık ödemelerini 30 gün ya da son 24 ay içinde 60 gün aksatmışlar.”⁹

2007'nin başlarında gerçekleşen HSBC'nin eşik altı piyasasındaki gelişmeler nedeniyle 10,5 milyar dolar zarara uğraması; kreditorlerin bu piyasada faaliyet gösteren büyük bir finans şirketi olan New Country

⁹ Özatay, 2009: 101-102

Financial'a kredi vermeyi durdurması ve bir ay sonra bu şirketin iflas başvurusu yapması; yine piyasanın aktörlerinden Accredited Home Lenders şirketinin 2,7 milyar dolar tutarındaki kredilerini çok daha düşük bir değere satmak zorunda kalması ve bunu takiben New York savcısının bu piyasayla ilgili soruşturma açması; General Motors şirketinin finansman kolunun 1 milyar dolar zarar açıklaması, UBS'in eşik altı işleyişleriyle ilgilenen alt bölümünün kapanması ve Bear Stearns bünyesindeki iki zengin fonuna (*hedge fund*¹⁰), fonların varlıkları arasında bulunan "zehirli" menkul kıymetlerin fiyatlarında oluşan büyük düşüş nedeniyle, 3,2 milyar dolar aktarılması krizin gelişiminin ilk işaretleri olarak kaydedilmiştir.

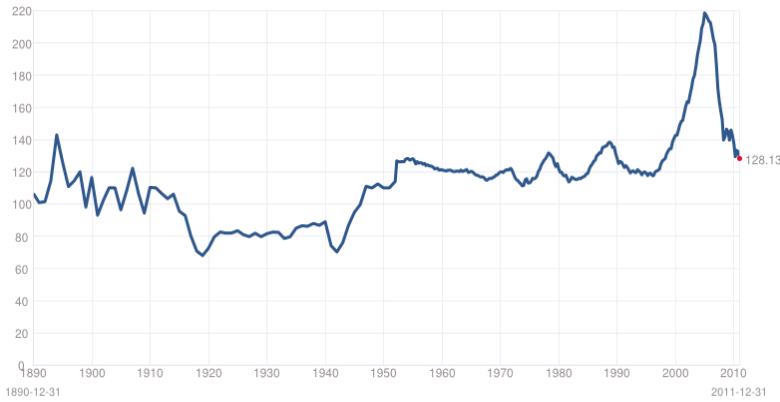
Bütün bu gelişmelerin tetikleyicisi olan konut fiyatları ve konut kredisi sektörünün durumunu incelemek gerekmektedir. Grafik 1'de görüldüğü gibi daha önce bahsedilen düşük faiz oranları neticesinde ABD'de konut fiyatları kısa sürede önceki seviyesinin iki katına çıkmış ve 2004'te faizlerin yeniden yükselmeye başlamasıyla düşüşe geçip 2008 krizi sonrası negatif seviyelere inmişlerdir.

¹⁰ "ABD'de en az düzenleme ve denetlemeye tabi olan yatırım fonları. (...) Bu fonlardan hisse satın alabilmeleri için mali yatırımcıların servetlerinin en az 5 milyon dolar olması ya da son iki yılın her birinde en az 200 000 dolar gelir elde etmeleri gerekiyor. (...) Geniş yatırımcı kitlesine açık olmadıkları için bu hedge fonlar hakkında fazla bilgi yok. Resmî istatistikler mevcut değil," (Öztaay, 2009: 103).

Grafik 1: ABD Konut Fiyatlarındaki Nominal ve Reel Değişim, 2003-2010¹¹

Fiyatların nominal ve reel değerlerindeki artış dışında, kriz tartışmaları boyunca en çok gündeme getirilen ve kullanılan endeks, Case-Schiller endeksi oldu. ABD'deki 10 ve 20 eyaletteki konut fiyatlarının ağırlıklı ortalamasının mevsimsel nedenlerle gerçekleşen dalgalanmalardan arındırılmış hali olarak belirlenen bu endeks 1996 yılından başlayan ve 2006 başlarına kadar devam eden keskin bir yükselme var. Özatay'a göre, ABD'deki enflasyondan arındırılıp bakıldığında yüzde 86'lık bir artışa işaret eden bu eğilim çok yüksek bir reel artış. Grafik 2'de bu endeksin 1890'dan 2010'a kadarki dönem içindeki değişimini gösterilmektedir. Grafikten açıkça belli olduğu üzere, 2000'li yıllarda gerçekleşen bu artış daha önce eşi görülmemiş nitelikte.

Grafik 2: ABD'deki Konut Fiyatları (Case-Schiller Endeksi), 1890-2010¹²

2007'nin ortalarından itibaren faiz oranlarını düzenleyerek krizi engellemeye çalışan Amerikan Merkez Bankası, Özatay'a göre sorunun temelindeki konut piyasasının durumunu düzeltmeyecek ancak yangın söndürmeye yarayacak uygulamalara girişti. Likidite bolluğu yaratmayı amaçlayan faiz indirimleri, güven bunalımları nedeniyle sürekli erimekte olan sektördeki sermayeyi yerine koyamamaktaydı.

Bu durum iç talepte bir sıkışmayla ve buna bağlı olarak ABD ekonomisinde resesyona doğru bir ilerlemeyle sonuçlandı. İşsizliğin de artmasıyla kredi sorunu daha da içinden çıkılmaz bir hale geldi. 2008 yılının başında Bush yönetimi tarafından yürürlüğe konan 168 milyar dolarlık mali genişleme paketiyle başlayan ve Eylül 2008'de 700 milyar

¹¹ Kaynak: OECD

¹² Kaynak: <http://www.multpl.com/case-shiller-home-price-index-inflation-adjusted/>

dolarlık bir başka paket takip etti. Şubat 2009'da Obama hükümeti tarafından açıklanan 800 milyar dolarlık diğer paket iç talep sıkışmasına uyarıcı önlemler içermesine rağmen, yine yeterli olamadı. Özatay'a göre, 2007'de başlamış olan krize yönelik alınan bu önlemler hem geç hem yetersiz hem de sorunun kaynağını göz ardı eden uygulamalardı.

Küresel bütünleşik sistem içerisinde kriz hızla yayıldı ve zaten farklı krizlerle baş etmekte olan ekonomiler üzerinde etkisini gösterdi. Kibritçioğlu'na göre krizin yayılımı üç kanal üzerinden oldu; *aşırı-riskli varlık ticareti kanalı* (birinci finans kanalı), *kredi kanalı* (ikinci finans kanalı) ve *ticaret kanalı*. Bu kanallardan ilki ilgili ülkede [kriz öncesinde] ABD ile arasında var olan uluslararası finansal akımlar aracılığıyla, ileride 'zehirli' (toxic) niteliğe bürünecek olan varlıklar (assets) edinmiş olan finansal aktörlerin varlığı'na işaret ediyordu ve krizin gelişmiş ülkelere yayılmada en çok kullandığı kanal oldu (Kibritçioğlu, 2011: 7). *Kredi kanalı*, kriz ile daralan uluslar arası kredi kanallarının ilgili ülkelere fon akışını azaltmaları sonucu yerel banka ve şirketlerin finansman güçlükleri çekerek krize girmeleri ve *ticaret kanalı*, ülkenin ABD ile ticaret ortağı olduğu ölçüde ABD ekonomisindeki durgunluk sonucu oluşacak talep daralmasından etkilenmesi ise 2008 krizinin daha gelişmekte olan ülkelere yayılımında kullandığı kanallardır. Bunların yanında tüketici ve yatırımcıların diğer ülke ekonomilerine ve orada uygulanan politikalara olan güvenlerindeki azalma da bu kanallardan gerçekleşecek olumsuz etkileri güçlendirici rol oynamıştır.

Avrupa Birliği üye devletlerin kendi ulusal çıkarlarını göz etmelerine de dayanan uluslar arası yapısı nedeniyle krize cevap vermekte Amerika'dan bile daha yavaş kaldı. Özellikle Yunanistan'ın durumu ve tehlikeye giren Eurobölgesi'nin etkisiyle, her ne kadar konuya eğilmiş olsalar da krizden 3 yıl sonrasına kadar ortak bir görüş ile hareket etmeyi başaramadılar. Naudé'ye göre ise, krizin gelişmekte olan ülkeler aslında beklenildiğinden daha az olmakla birlikte her ülkenin iç dinamikleri ve kriz öncesi konumundan etkilenmiştir.

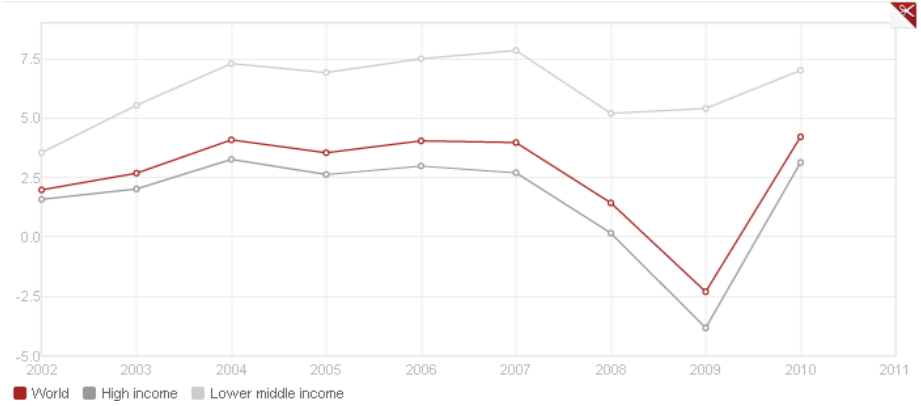
KRİZİN DÜNYA ÜZERİNE ETKİLERİ

2008 Krizi'nin Türkiye üzerindeki etkilerini incelemeden önce, dünya ülkeleri üzerindeki genel etkisini ve farklı ülkelerde nasıl sonuçlara neden olduğunu incelemek önemlidir. Bu bölümde genel olarak krizin gelişmiş

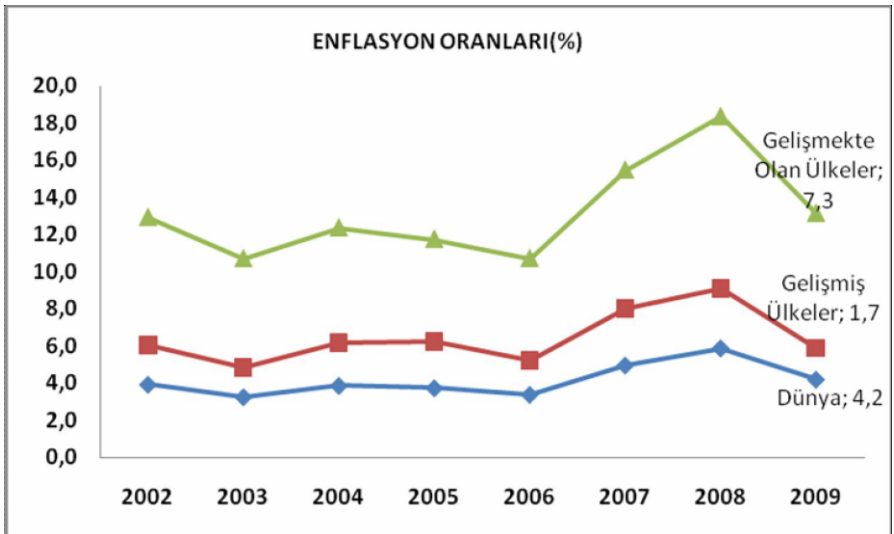
ülkelere ve gelişmekte olan ülkelere etkilerine bakılacaktır. Gerekli görüldüğünde özel durumlarla ilgili açıklamalara yer verilecektir.

“The Financial Crisis of 2008 and the Developing Countries” (2009) makalesinde, Naudé, gelişmekte olan ülkelerin her ne kadar dünya ekonomisine dahil oldukları kanallar aracılığıyla ve bu eklemlenmeyle paralel olarak büyüme hızlarında yavaşlama, işsizlikte ve yoksullukta artış ve eşitsizlikte değişiklikler gibi durumları yaşaması beklense de, krizin getireceği esas yavaşlamanın Amerika ve Avrupa Birliğinde yaşanacağını öngörmüştür. Ekonomisi daha küçük olan ve Amerika’ya bağımlı olup, fazlaca borcu olan ülkelerin daha ciddi şekilde krizin sonuçlarıyla yüzleşeceğini açıklayan Naudé’ye göre; Brezilya, Çin ve Hindistan gibi büyümekte olan pek çok piyasa göreceli olarak güçlü oranlarda büyümeye devam edecek ve diğer ülkeler için de tampon görevi görerek, krizin etkilerinin daha az hissedilmesini sağlayacaktır. Bunun nedenini ise Naudé ekonomik krizin gelişmekte olan ülkelerin çoğunun 1990’lı yılların sonundan beri büyümekte olan ekonomilere sahip oldukları bir dönemde gelmiş olmasıyla açıklamaktadır. Grafik 3’te de görüldüğü üzere, genel olarak bu ülkeler kriz öncesi ortalamasının üstünde seyreden Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değerlerine sahip olmanın yanında, 2008’deki çöküşten de yüksek gelirli ülkeler gibi etkilenmemişlerdir.

Grafik 4’te görüldüğü üzere krizin gelişmekte olan ülkelerin enflasyon oranlarına olan etkisi, dünya geneline ve gelişmiş ülkelere olduğundan daha fazla olmuştur. Ancak Alantar’a göre görünen bu yükselme sadece krizin etkisinden doğmamıştır; enerji talebi gittikçe artan gelişmekte olan ülkeler için petrol fiyatlarındaki yükselme enflasyonist bir etki yaratmıştır.

Grafik 3: Dünya Geneli, Yüksek Gelirli ve Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerin GSYH Büyüme, 2002-2010¹³

Grafik 4: Dünya Geneli, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Gelişmiş Ülkeler için Enflasyon Oranları, 2002-2009¹⁴

¹³ Kaynak: World Bank Database online,
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries/1W-XD-XN?display=graph>

SONUÇ

2008 Krizi derinliği ve etki alanı ile kapitalizmin girdiği büyük krizlerden birini ifade etmektedir. Ortaya çıktığı coğrafyanın gelişmiş bir ülke olması nedeniyle, son dönemin genellikle “gelişmekte olma” sancularına bağlanan krizlerinden ayrılan bu sarsıntının küresel dünyayı etkilememesi de olası değildir.

¹⁴ Kaynak: Alantar, 2009: 8

KAYNAKÇA

- Alantar, D. (2008), “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, Maliye ve Finans Yazıları, S:81,2008. <http://www.finanskulup.org.tr/maliyefinans/maliyefinans.html>
- Kalaycı, Aytekin & İzgi (2009), “Krizin İktisadı – İktisadın Krizi”, Kalaycı, İ. *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları*'nda, Nobel Yayınları, 3-24
- Kibritçioğlu, A. (2011), “The Components and Complexity of the Global Economic Crisis of 2006-2011”, İktisat ve Toplum Dergisi, Sayı 9, 30-34
- Naudé, W. (2009), “The Financial Crisis of 2008 and the Developing Countries” UNU-WIDER Research Paper , World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER).
- Onaran, Ö. (2009), “Global Crisis and The Policy Reaction in Western and Eastern European Union: Can Policy Save Capitalism from Itself?”, *International Viewpoint*, http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?page=print_article&id_article=1797
- Önder, İ. (2009), “Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi” <http://www.journal.mufad.org.tr/article/238/2.pdf>
- Özatay, F. (2009), Finansal Krizler ve Türkiye, Doğan Kitap
- Yücel & Yıldırım (2010), “The Last Three Significant Crises that Faced in Turkey's Economy and Their Effects to Manufacturing Sector”, *Turgut Özal Uluslar arası Ekonomi ve Siyaset Kongresi E-Kitabı*, 1495-1522

DİPNOT: ÖZKAN İMAMOĞLU TEZDEN DERLEMEDİR.

REKABET KAVRAMINA BÜTÜNCÜL BİR YAKLAŞIM¹

BÖLÜM
17

Şaban Esen²,
Mehmet Barca³

¹ Bu çalışma, Piyasaların Rekabetçi İşlevlerini Sürdürmesinde Rekabet Hukukunun Rolü: Piyasaya Giriş Engellerinin Rekabet Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalında hazırlanan (2006) doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

² Prof. Dr., Bartın Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü.

³ Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

GİRİŞ

4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun’da rekabet, “mal ve hizmet piyasalarındaki teşebbüsler arasında özgürce ekonomik kararlar verilebilmesini sağlayan yarış” şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu tanım rekabetle ilgili tanımlardan sadece biridir.

Bu çalışmada rekabet kavramının iktisat okulları, piyasalar, ticaret hukuku, rekabet hukuku ve son güncel yaklaşımlar tarafından nasıl yorumlandığı incelenecektir.

REKABETİN TANIMI VE REKABET PİYASALARI

Türkkan’a (2000:69) göre, rekabet kavramının tanımlanmasında dört hareket noktası gözlenmektedir. Bunlardan birisi, rekabetin yapısal veya davranışsal koşullarına ağırlık veren tanımdır. Burada tanımlanan aslında rekabet ortamını yaratan özellikler ve sınırlamalarla ifade edilen rekabet koşullarıdır. Bu yaklaşım, rekabetin nasıl ve hangi koşullarda oluşacağı veya rekabet ortamının nasıl oluşturulacağı ve rekabet baskısının nasıl sağlanacağı sorusu çerçevesinde anlam kazanır. Rekabet kavramının tanımlanmasında ikinci hareket noktası, rekabetin fonksiyonları veya işlevleridir. Burada rekabetin etkileri ve istenirliği ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal düzeyde rekabetin performansının değerlendirilmesi açısından önem kazanır. Rekabetin tanımlanmasında üçüncü yaklaşım ise, rekabetin niteliğini ve farklı şekillerini hareket noktası olarak ele alır. Bu yaklaşımda rekabet sürecine ilişkin sorunların tespitinde, yapılacak dış müdahalelerin ve rekabet stratejilerinin belirlenmesi ve teşhisinde ön plana çıkar. Nihayet rekabetin algılanmasında bir diğer hareket noktası, rekabet gücü kavramıdır. Rekabet gücü kavramı stratejik yaklaşım açısından önem kazanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, rekabet kavramının çok çeşitli alanlarda ve özellikle günlük hayatta yaygın olarak kullanılması, bu kavramın anlamında farklılaşmaya sebep olmuştur. Bu bağlamda inceleme konumuz iktisadi ve hukuki anlamdaki rekabet olduğundan, “sosyal”, “siyasal” veya “sportif” anlamdaki rekabet konumuz dışıdır.

Günümüzde demokrasiyle idare edilen ülkelerin büyük bir bölümü, kaynak dağılımını piyasa mekanizması vasıtası ile gerçekleştirmektedirler. Temelini “rekabet” kavramının oluşturduğu piyasa mekanizmasının tercih edilme sebebi ve ilerleyen bölümlere bir

altyapı hazırlamak için rekabet kavramının teorisinin bilinmesi önem arz etmektedir.

Aşağıda rekabetin iktisadi ve hukuki tanımlarına yer verilmiş; daha sonra ise, bu kavram iktisat okulları ve piyasalar açısından ele alınarak incelenmiştir.

Rekabet Nedir?

İktisat biliminde rekabet kavramı üzerinde pek durulmamış günlük hayattaki kullanımına paralel olarak; iktisadi amaçlar için mücadele eden birimler arasındaki karşıtlık veya rakiplik durumunu ifade etmek amacıyla kullanılmıştır (Lipsey ve diğ., 1989:213).

Seyidoğlu ise, rekabeti; “mal ve faktör piyasalarında çok sayıda alıcının ve çok sayıda satıcının kendi aralarında görülen yarışma, çekişme” şeklinde tanımlamıştır (Seyidoğlu, 2001a: 89).

Sözlük anlamında rekabet; “iki firmayı kapsayan, her firmanın, insanların rakip firmaların değil de kendi ürünlerini satın alması için çabalaması uğraşısı” olarak tanımlanmıştır.⁴

Demsetz, (1989: 226) rekabetin, “önceden beri satıcılar arasında müşteri kazanmak için yapılan yarış; alıcılar açısından da satıcılar tarafından sunulan malları almak için yapılan mücadeleyi” karşıladığını ifade etmektedir.

Türkkan, rekabeti “nispeten adil bir yarışma ortamında, birden çok benzer konumdaki katılımcının, yarışma kurallarına bağlı kalarak, eş anlı olarak kıt bir şeyi veya istenilir bir konumu kazanma amacıyla, yaptıkları çabalar” olarak tanımlamaktadır (Türkkan, 2000: 69).

Hukuki anlamdaki rekabet kavramı da, iktisadi anlamda kullanılan rekabet kavramını destekler niteliktedir. Rekabet Kanunu’nun⁵ üçüncü maddesinde, rekabet; “mal ve hizmet piyasalarındaki teşebbüsler arasında özgürce kararlar verilmesini sağlayan yarış” şeklinde tanımlanmıştır.

⁴ Collins Cobuild, English Language Dictionary, The University of Birmingham,1990, s.283. Ayrıca rekabet kelimesi karşılığı olarak kullanılan İngilizce, Rivalry; hasım taraflar arasında pek de hoş olmayan kıyasıya mücadeleyi, Emulation kelimesi ise,, biriyle aynı seviyeye gelmek veya ondan üstün olabilmek için imrenilecek derecedeki gayreti belirtir. Webster’s New World Dictionary, Third College Edition, Cleveland&New York, 1988

⁵ Rekabet Kanunu’yla ifade edilmek istenen 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun’dur.

1968 Yılında Alman Federal Mahkemesi'nin bir kararında rekabet, "bir işletmenin pazar gücünü genişletmek amacıyla, diğer işletmelere göre kaliteli ve daha hesaplı mal ve hizmet üretme gayret ve mücadelesi" şeklinde tanımlanmıştır (Oberdorfer ve diğ., 1971:14). Gerçekten rekabet; üreticileri, mal ve hizmetlerin maliyetini mümkün olduğunca düşük maliyetlerde tutmaya kamçılar. Bu anlamda üretimin daha seri hale getirilmesi, daha gelişmiş teknoloji kullanılması, masrafların azaltılması ya da yeni ürünlerin ortaya konulması rekabetin sonucudur (Smith, 1963:186). Rekabet anlayışı bunlarla da sınırlı kalmaz. Tercih edilmeyi uman, rağbet görmek isteyen rakip firmalar, üretimin kalitesini artırmak, çok daha çekici tarzda sunmak veya paketlemek aynı zamanda da servis hizmetleri yönünden farklılıklara sahip olmak için kıyasıya yarışır. Böylece rekabet, en kaliteli ve faydalanma kabiliyeti en yüksek mal ve hizmeti, yine en makul fiyatla tüketiciye arz etmek amaç ve gayretini formüle eder (Petersmann, 1997:9).

İKTİSAT OKULLARINA GÖRE REKABET

Rekabet kavramı, rekabet olgusuna farklı anlamlar yükledikleri için, iktisat okulları tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Aşağıda genel kabul görmüş iktisat okullarının tanımlarına yer verilmiştir.

Klasik İktisatçılara Göre Rekabet

Klasik ekonomi teorisinde rekabet kavramı üzerinde durulmamış; ancak varlığı sezgi yolu ile algılanan bir kavram olarak kalmıştır (Stigler, 1987:234). Klasik iktisatçılar, Neo-klasikler gibi rekabeti bir piyasa yapısı olarak özdeşleştirmemiş olsalar da rekabetin sadece piyasa içinde yer aldığına inanmışlardır (DPT, 2000:34).

Klasik iktisatçılardan Adam Smith; rekabeti, üretilebilecek mal miktarının sınırlı olmasından dolayı hasımlar arasındaki yarışma gibi görmüştür. Dolayısıyla, Smith tarafından rekabet, firmaların piyasadaki değişikliklere uyum sağlarken, kazanç elde etmek için, rakiplerinin işlerini zorlaştırma olarak ifade edilmektedir (Vickers, 1995:5).

Klasik iktisatçılar rekabeti tam anlamıyla dinamik bir kavram olarak algılamaktan uzaktır. Klasikler, rekabeti sadece üretim faktörlerinin düşük getiri alanlarından yüksek getiri alanlarına yönelmesi durumunda dinamik bir süreç olarak algılamışlardır. Bunun dışında, Klasik

yaklaşımında rekabet dar piyasa olgusu dışına çıkmamıştır. Bu anlayış, Klasiklerin rekabet kuramlarını geliştirmelerini engellemiştir.

Aktan ve Vural'a göre (2004:20), Klasik anlamda rekabet, alıcı ve satıcıların değişen tercihlerinin birbirlerine daima uyumlu olmasını sağlayan bir süreci içerir. Dışardan herhangi bir müdahale olmazsa ekonomi sürekli olarak dengeye kavuşan dinamik bir yapı olarak varlığını sürdürür. Otomatik olarak işleyen bu sistemin varlığı doğal olarak piyasaya giriş ve çıkışın bütün taraflar açısından serbest olmasını gerektirir. Bu anlamda monopol durumu olmuşsa bile bu geçicidir. Zira bir müddet sonra tekel karı, tekelin oluşturduğu piyasaya yeni girişimcileri çekeceğinden rekabet süreci işlemeye devam edecektir.

Neo-Klasik İktisatçılara Göre Rekabet

Klasikler tarafından “piyasa süreci” olarak algılanan rekabet, neo-klasikler tarafından “piyasa yapısı” olarak algılanmıştır (Çapoğlu, 1991:33). Piyasa yapısı olarak algılanan rekabet, neo-klasikler tarafından “tam rekabet piyasası” şeklinde tanımlanmıştır.

Bilindiği üzere, tam rekabet piyasası, çok sayıda alıcının ve satıcının bulunduğu, ilgili herkesin piyasa hakkında bilgi sahibi olduğu, piyasaya giriş ve çıkışların serbestçe yapılabildiği, bölünebilen ve homojen bir malın yer aldığı piyasa olarak tanımlanmaktadır.

Neo-klasik anlayışta piyasadaki firma sayısı, rekabeti belirleyen bir unsur olarak görülür. Eğer mevcut piyasada tek bir firma varsa rekabetten söz edilemez. Bu durumda tekelci bir piyasa yapısı söz konusudur. Eğer piyasadaki firma sayısı sınırlı ise, aksak rekabetin dolayısıyla da oligopolistik bir yapının var olduğu kabul edilir. Ancak piyasa, üzerinde etkisi olmayacak kadar çok miktarda küçük firmadan oluşuyorsa, burada tam rekabetten söz edilebilir. Bu anlayışa göre, firmaların talep eğrilerinin esnekliği de piyasaların rekabet bakımından farklılığını gösteren bir unsurdur. Eğer firmalar sonsuz esneklikte bir talep eğrisi ile karşı karşıya iseler, tam rekabetin varlığı söz konusudur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, rekabetin analitik işlevinin fiyatları marjinal maliyetler düzeyine indirmesidir. Ancak, maliyetlerin düzeyi hiçbir zaman açıklanmamaktadır (Aktaş, 2003:6).

Rekabetin, klasik iktisattaki fiyatı belirleme işlevi, Neo-klasik iktisatta kaybolmuştur. Neo-klasikçi anlayışta firmalar piyasa fiyatını

etkileyememekle birlikte, piyasa fiyatını veri olarak aldıklarından Neo-klasikçi tam rekabet piyasasında kuramsal olarak rekabetin bulunmadığı söylenebilir (Barca, 2003). Klasik ekonomide, en iyiyi belirleme ve fazla stoklardan kurtulmak için firmaların fiyat düşürme faaliyeti olarak kavranan rekabet, Neo-klasiklerin "Tam Rekabet" anlayışında ortadan kalkar. Klasiklere göre, rekabet sürecinin tek işlevi olan piyasa fiyatını belirleme, "tam rekabet" anlayışında açıklanmayan ve anlatılmayan bir kavram haline gelir (Auerbach, 1998:13).

Yatırım ve teknolojik değişme rekabetin en önemli unsurlarından biridir. Neo-klasiklerin üretim maliyetlerini veri olarak alması, bu unsurların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Ancak, firmaların sürekli olarak yaptıkları yatırımlarla teknolojilerini yenileme, verimliliklerini artırma ve maliyetlerini düşürme çabası içinde oldukları bilinmektedir. Önemli olan fiyat rekabeti değil, yatırım ve teknoloji rekabetinde başarılı olmaktır. Firmalar yatırım ve teknoloji rekabetinde başarılı olduğu sürece fiyatlarını düşürme olanağına sahip olacaklarından, piyasa paylarını artıracaklardır. Piyasada firma sayısı azalsa bile rekabetin varlığı sürekli hissedilecektir. Ancak, bu açıklama Neo-klasik anlayışa ters gelmektedir. Firma sayısının azalması yoğunlaşma oranını artıracığından, Neo-klasik düşünce, rekabetin azaldığını kabul edecektir.

Avusturya Okuluna Göre Rekabet

Avusturya Okulu, Neo-klasiklerin rekabeti durağan bir piyasa yapısı gibi ele almalarına karşı çıkan yaklaşımlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımı savunanlar arasında birtakım ayrılıklar olmasına rağmen, genelde bireycilik, insanların bilgilerinin tam olmayacağı, süreçlerin karmaşıklığı vurgulanmakta, ekonomide devlet müdahalesine karşı çıkararak serbest piyasanın üstünlüğü savunulmaktadır (Savaş, 2000a; Yay, 1993).

Avusturya Okulu'nun önde gelen isimlerinden biri olan Friedrich Hayek, piyasa hakkındaki bilgilenmenin rekabet süreci içinde olacağını belirterek, Neo-klasiklerin, herkesin piyasa hakkında tam bilgiye sahip olduğu varsayımını eleştirmektedir. Neo-klasikler, herkesin piyasa hakkında tam bilgiye sahip olduğunu varsayarken, bu bilgilenmenin nasıl olduğunu belirtmemektedir. Hayek, bu bilgilenmenin rekabet süreci içinde olacağını vurgulamaktadır (Cleg, 1990:59-60).

Rekabeti, bir piyasa yapısından ziyade, bir piyasa süreci olarak gören Avusturya Okulu, onu dinamik bir yaklaşımla ele almakta ve girişimcilere büyük önem vermektedir (Barca, 2003). Avusturya Okulu'nun önde gelen isimlerinden olan Joseph Schumpeter, rekabeti, yeni bir teknoloji, yeni bir süreç ya da yeni bir organizasyon tipi olarak algılamaktadır (Pickering, 1974:201). Rekabet, yenilik yapmak için bir süreçtir. Ve girişimcilik bunda önemli bir rol oynamaktadır. Girişimcilerin, bir icadı sonuna kadar kullanarak veya denenmemiş teknolojiler kullanarak ya da bir sanayii yeniden yapılandırarak üretim yöntemlerinde mevcut kalıpları kırıp, yeni çığır açma gibi işlevlere sahip oldukları belirtilmektedir (Ekelund ve Hebert, 1990:567-570; Schumpeter, 1942).

Avusturya Okulu'nun tekellere karşı tutumu da Neo-klasiklerle farklılık arz etmektedir. Neo-klasikler rekabeti yok ettiği ve tüketiciyi sömürdüğü düşüncesiyle tekele karşı çıkmaktadırlar. Ancak Avusturya Okulu, sistemin dinamiğinin kazanç güdüsü olduğunu ileri sürerek, yüksek kazançların teknolojik yeniliği teşvik ettiğini belirtmektedir. Böylelikle piyasada tek bir firma olsa dahi rekabetin her zaman için tehdit edici bir unsur olacağını ileri sürmektedirler. Piyasanın yeterince karlı olduğunu gören diğer teşebbüslerse kısa bir süre içinde piyasaya girecekler ve tekelin aşırı karına son vereceklerdir. Piyasa bu şekilde kendi kendisini düzenleyecektir. Bu nedenle devletin piyasalara müdahalesini uygun bulmamaktadırlar (Hayek, 1997:111).

Post-Keynezyen Yaklaşıma Göre Rekabet

Rekabet, Post-Keynezyen yaklaşımda, hayatta kalma süreci olarak görülmektedir. Firmaların kazanç amacıyla kuruldukları ve kazanç elde etme yeteneklerini kaybettikleri an piyasada yok olacakları vurgulanmaktadır. Bu nedenle firmaların hayatta kalmak için maliyetlerini düşürmek zorunda kaldığı belirtilmektedir.

Post-Keynezyen yaklaşım, rekabeti bir süreç olarak düşündüğünden onun sadece fiyat boyutunu değil, üretim, yatırım ve kurumsal boyutlarını da ele almaktadır. Maliyetlerin yatırım ve teknolojik yeniliklerle düşeceğini belirten bu yaklaşım, yatırımların gerçekleşmesinin mali kaynakların varlığına bağlı olduğunu öne sürmektedir.

Kurumsal yapılar ve özellikle de mali sistem; mali kaynakların varlığını ve koşullarını belirlediği için Post-Keynezyen yaklaşımda

üzerinde önemle durulan konular olmaktadır. Mali sistemin, bankalarla sahiplik ilişkisi olan firmaları, diğerlerine nazaran kayırmasının diğer firmaların yatırım olanaklarını kısıtlayacağı belirtilmektedir. Bu da rekabet açısından olumsuzluk arz etmektedir (Parasız, 1996).

Bunun yanında rekabeti kısıtlayan kurumsal yapılardan biri de dış ticaret politikaları olabilmektedir. Örneğin, bazı sektörlerin gümrük vergileri ile korunmasının rekabeti sınırlandıracağı belirtilmektedir.

Post-Keynezyen yaklaşımda rekabet ölçütünün firmaların araştırma ve geliştirme harcamaları olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda, sürekli teknolojik yenilik içinde olan bir firma hakim durumundan dolayı fiyatlarını yükseltebilme imkanına sahip olsa bile, o piyasada rekabetin mevcut olduğu ileri sürülmektedir.

Chicago Okuluna Göre Rekabet

Aktan ve Vural'a göre (2004:22), Neo-klasik iktisadın bir uzantısı olarak ele alınabilecek olan Chicago İktisat Okulu, günümüzde anti-tröst hukuku büyük ölçüde etkileyen ve ölçek ekonomisinin topluma sağladığı verimlilik kazançları üzerinde önemle duran bir anlayışı yansıtır. George J.Stigler önderliğindeki Chicago Okulu, Clark tarafından ortaya konulan fonksiyonel rekabet yaklaşımını reddetmekle birlikte endüstriyel piyasaların yapısal özelliklerinden hareketle rekabet yoğunluğuna ilişkin sonuçlara ulaşılacağını savunmaktadır. Stigler (1968), rekabeti; her bir alıcının sonsuz miktarda talep ile karşılaştığı piyasa şeklinde tanımlamıştır. Bu okul, yasal sınırlamaların bulunmadığı endüstriyel piyasalarda rekabetin iyi işlediğini vurgulamaktadır. Piyasalarda farklı sınıai yoğunlaşmanın ortaya çıkmasının nedeni maliyet yapısıdır. Dolayısıyla artan yoğunlaşmaya uygun ve ölçek ekonomilerinden yararlanan büyük işletmeler kurulmaktadır (Alchian ve Demsetz, 1972:62). Bu yaklaşıma göre, piyasada tüketicinin istismar edilmesinden korkmamak gerekir. Çünkü endüstride artan maliyet ve kar sonucunda yeni işletmeler piyasaya girecektir. Yeni işletmelerin piyasaya girmesi ise, arzı arttırarak fiyatların düşmesine neden olacaktır. Chicago Okulu İktisatçıları tekelleşmenin ve bunun yol açtığı karların rekabet karşıtı fiyatlardan değil, etkin kaynak tahsisi yoluyla maliyetin azalmasından kaynaklandığını ileri sürmektedirler (Brozen, 1975). Dolayısıyla Chicago Okulu temsilcilerine göre tekelleşme (ya da pazar gücü) tek başına suçlanamaz. Şirketlerin tekelleri nasıl geliştirdikleri de anlaşılmaya

çalışılmalıdır. Bu çerçevede her tekelleşme kaynak ve gelir dağılımının bozulmasını değil, tam tersine gelişmesine yol açacaktır. Diğer yandan fiyat ile marjinal maliyet arasındaki fark belli değildir. Bu nedenle rekabet yasasını uygulayacak kuruluşların yapacakları müdahaleler faydalı olmayacaktır. Ayrıca kısa vadede firmalar aşırı kar elde edebilirler; ancak uzun vadede bu karlar ortadan kalktığı için aşırı karların varlığı önemli değildir. Bu nedenle piyasadaki yoğunlaşmalara karşı çıkılmaması ve devletin piyasaya müdahale etmemesi gerektiğini ortaya koymaktadırlar. Bu yüzden tekelleşmeye karşı anti-tröst yönetmeliklerin yeniden ele alınması gerektiği gerçeğinin altını çizmektedirler. Burada piyasalarda yapay engeller yaratılmadığı sürece, piyasanın kendi düzenleyici gücünün rekabetin iyi işlemlerini sağlayacağı belirtilmelidir. Yani rekabet sürecinin serbest bırakılarak kendi kendini düzenlemesi gerektiği ortaya konmaktadır.

Yukarıda rekabet kavramı iktisat okulları açısından incelendi. Klasikler, rekabeti piyasa yapısıyla özdeşleştirmemişler, sadece piyasa içinde bir süreç olarak ele almışlardır. Neo-klasikler ise, rekabeti piyasa yapısı olarak algılamışlardır. Avusturya Okulu da rekabeti piyasa süreci olarak ele almakta ve rekabetin serbest bir piyasada işlerliği olacağını, devlet müdahalelerinin rekabet sürecini baltalayacağını ileri sürmektedirler. Post Keynezyen yaklaşımda rekabet, bir hayatta kalma sürecidir. Bu nedenle firmaların ayakta kalabilmesi için maliyetlerini düşürmeleri gerekmektedir. Son olarak Chicago Okulu ise, piyasaların işleyişinde Avusturya Okulu gibi devletin mümkün olduğunca piyasalara karışmamasını, rekabeti piyasaların kendi kendine sağlayacağına inanmaktadırlar. Piyasadaki tekellerden korkmamak gerektiğini, büyük birleşmelerin üretimde etkinlik sağlayacağını, bundan da en fazla tüketicilerin yararlanacağını ifade etmektedir. Özellikle Klasik yaklaşım ve serbest piyasa düzenini savunan Chicago Okulları, ikinci bölümde inceleyeceğimiz, piyasaya giriş engelleri konusunda da fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu okullar aynı zamanda ABD antitröst hukukunun gelişmesine önemli katkı sağladıkları için mahkemeler tarafından da görüşlerine önem verilmektedir.

PİYASALAR AÇISINDAN REKABET

Berberoğlu (2000:127) piyasayı; “bir mal veya hizmeti satmak arzusu ile arz edenlerle, sözü edilen mal veya hizmeti satın almak için talep

edenlerin tümü veya kısaca bir malın veya hizmetin arz ve talebinin karşılaştığı ortamdır” şeklinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla her ürünün ayrı bir piyasasının olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; ticari araç piyasası, çocuk maması piyasası, alkollü içecek piyasası gibi.

İktisatçılar rekabete açık olup olmamalarına göre piyasaları farklı şekillerde tanımlamaktadırlar. Bu ayırımlardan birincisi, piyasayı üçe ayıran tanımdır. Buna göre; bir uçta tam rekabet, öteki uçta ise, monopol vardır. Bu ikisinin arasında kalan piyasa ise, eksik rekabet piyasasıdır. Bu piyasa ise, oligopol ve monopollü rekabetten oluşmaktadır (Begg ve diğ., 1994).

Bir diğer ayırım ise, piyasaları ikiye ayıran tanımdır. Bunlardan biri, tam rekabet piyasası; ikincisi ise, eksik rekabet piyasalarıdır. Eksik rekabet piyasaları bu sınıflandırmada, monopollü rekabet ve oligopolün yanında monopollü de içine almaktadır (Türkay, 1997:140).

Bu ikinci sınıflandırma bir bakıma daha iyi bir sınıflandırmadır. Çünkü tam rekabet ile tam rekabet dışında kalan bütün piyasa tiplerinin firma açısından son derece önemli bir farkını ayırma çizgisi olarak kullanılmaktadır. Tam rekabette firmanın piyasa üzerindeki etkisi ihmal edilebilecek kadar küçüktür. Dolayısıyla tam rekabet piyasasında firmaların stratejik davranma veya stratejik düşünmeye gereksinimleri yoktur (Barca, 2003).

Tablo 1. Rekabet Yapılarına Göre Piyasalar

Pazar Yapısı	Firma Sayısı	Ürün Şekli	Giriş	Bir Firmanın Fiyat Üzerindeki Etkisi	Örnek
A-Tam Rekabet	Çok sayıda küçük firma	Standart	Kolay	Hiç yok (Fiyatı Kabullenmiş)	Bazı tarımsal ürünler, Buğday gibi
B-Monopolcü Rekabet	Çok sayıda küçük firma	Farklılaştırılmış	Kolay	Çok az	Bazı perakende ticarethane ve hizmet end.
C-Oligopol	Birkaç küçük firma	Genellikle Farklılaştırılmış	Zor	Önemli derecede (Fiyatı Araştıran)	Otomobil, Bilgisayar, Standart olmuş Alüminyum
D-Duopol	İki	Genellikle Farklılaştırılmış	Zor	Önemli derecede (Fiyatı Araştıran)	Bazı şehirlerarası telefon hizmetleri
E-Monopol	Tek	-	Zor ya da İmkansız	Oldukça önemli (Hükümet tarafından düzenlenmedikçe fiyatı belirleyen)	Yerel telefon hizmetleri

Kaynak: Wonnacott ve Wonnacott (1990:145)

Tek firma satışını artırdığı veya azalttığı için malın piyasa fiyatı değişmez. Ama tam rekabet dışındaki bütün piyasalarda firmaların her biri fiyat üzerinde bir ölçüde etkilidir. Tek firmanın satış miktarını artırıp azaltması malın fiyatının değişmesine yol açar (A.g.e., :141). Konumuzla da ilgisi olması sebebiyle bu piyasalar hakkında özet olarak bilgi vermeyi gerekli görüyoruz.

Tam Rekabet Piyasası

Tam rekabet piyasası; alıcı ve satıcıların çok sayıda olduğu, aynı tür malların üretildiği, piyasa hakkındaki bilgilendirmenin tam olduğu ve piyasaya giriş ve çıkışın engellenmediği bir piyasa yapısını ifade etmektedir (Lipsey ve diğ., 1990:224).

Tam rekabet piyasası; hem alıcıların; hem de satıcıların, kendi alış ve satış kararlarının pazarın fiyat yapısını etkilemeyeceklerini bildikleri bir piyasadır (Demirci, 1996:85). Tekel ise; o endüstride tek alıcı ya da potansiyel alıcısının kendisi olmasıdır, ya da o piyasadaki ürünün tek satıcı ya da potansiyel satıcısının kendisi olmasıdır (Üstünel, 1988:214).

Tam rekabet piyasasının şu karakteristiklere sahip olduğunu ileri sürülmektedir (Wonnacott ve Wonnacott, 1990:158; Demirci, 1996:85-86; Bocutoğlu ve diğ., 2000:123; Stigler, 1957:7):

1- Piyasaya giriş ve çıkışlar serbesttir (mobilite koşulu): Alıcı ve satıcıların piyasaya giriş ve çıkışları serbesttir, hiçbir engelle karşılaşmazlar.

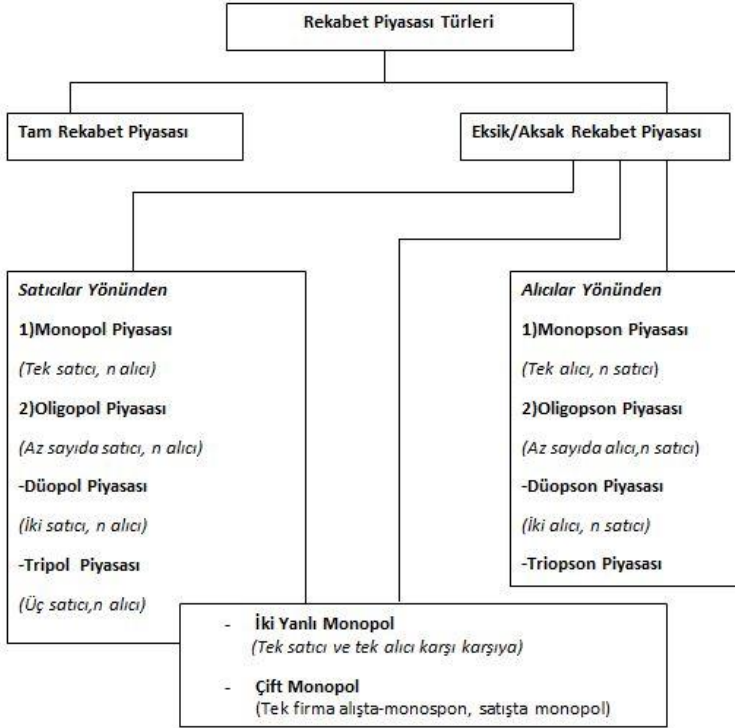
2-Ürünler standart ve homojendir (homojenlik koşulu): Piyasada satışı sunulan belli bir mal, kalite, renk, koku gibi tüm özellikleriyle diğer mallarla türdeşdir.

3-Piyasa hakkında herkes tam bilgiye sahiptir(açıklık koşulu): Piyasada faaliyetlerin herkesin gözünün önünde cereyan etmesi ve alıcı ve satıcıların piyasa konusunda tam ve sürekli bilgiye sahip olması gerekir.

4- Çok sayıda alıcı ve satıcı vardır(atomisite koşulu): Tam rekabet koşulları çok sayıda alıcı ve satıcının karşılaştığı bir piyasada söz konusu olabilir. Aksi takdirde, tek ya da sınırlı sayıdaki alıcı ya da satıcı, bağımsız kararlarıyla piyasada oluşan fiyatları etkileyebilirler.

Gerçek ekonomik hayatta tam rekabet koşullarının geçerli olduğu bir piyasa yapısına rastlamak olası değildir. Çeşitli nedenlerle tam rekabet koşullarından uzaklaşıldığı görülmektedir. Tam rekabet koşullarından biri veya birkaçından uzaklaşılması aksak rekabet piyasalarının oluşmasına yol açar. Aksak rekabet piyasasına yol açan unsurlar şunlardır:

Şekil 1: Rekabet Piyasası Türleri

Kaynak: Dinler (2001:196)

Giriş-çıkış serbestisi ve atomisite koşullarından sapmalar: Piyasaya alıcı ve satıcıların istedikleri zaman girebileceklerini ifade eden giriş-çıkış serbestisi koşulu aksatıldığı zaman piyasada daha az sayıda firma olacağından atomisite koşulu da ortadan kalkmış olacaktır. Dolayısıyla giriş-çıkış serbestisi koşulunda sapmaya neden olan unsurlar aynı zamanda atomisite koşulundan da sapmaya neden olmaktadır. Bu nedenle burada girişe engel olan unsurlar önem kazanmaktadır. Bu nedenlerden birincisi, tam rekabet piyasasının birinci şartı olan giriş ve çıkışların

engellenmesidir. Giriş ve çıkışların piyasadaki tek bir firma (hakim firma) veya piyasada faaliyet gösteren firmalar tarafından engellenmesi demek, belli bir ürün veya hizmet piyasasına girişlerin engellenmesi demektir. Dolayısıyla girişi engelleyen firmalar talepten bağımsız olarak fiyatları veya ürün miktarını kontrol ederek karlarını maksimize etme imkanına sahip olabilirler.

Homojenlik koşulundan sapmalar: Tam rekabetin koşullarından biri olan homojenlik koşulu; piyasadaki alıcı, satıcı ve malın aynı olması durumunu ifade etmektedir. Ancak gerçek hayatta en fazla bu koşuldan sapılmaktadır. Genellikle alıcıların çeşitli nedenlerle bazı satıcıları diğerlerine tercih etmesi, bu koşulun ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Bu nedenlerden biri, psikolojik faktörlerle açıklanabilir. Alıcılar için bazı satıcıların güler yüzlü, tatlı dilli olması bu satıcıları aynı malı üreten diğer satıcılardan üstün kılmaktadır. Diğer neden ise, mekansal faktöre bağlıdır. Alıcılar satın alacakları malın kıymetine göre kendilerine en yakın mekan içindeki satıcıları tercih etmektedirler. Diğer yandan satıcılarda bazı durumlarda alıcılar arasında ayırım yapmaktadırlar. Satıcıların bazı alıcıları diğerlerine tercih etmesinin nedenlerinden biri psikolojik faktördür. Diğer neden ise, satıcıların malı çok miktarda satın alanla, az miktarda satın alan ya da sürekli alana farklı davranmasıdır (Dinler, 1990:248).

Gerçek hayatta asıl homojenlikten uzaklaşmayı piyasadaki mallarda görmekteyiz. Satıcılar ürettikleri malı farklı tasarım, paketlenme, koku ve reklamlarla farklı isim ve marka altında piyasaya sunarak mallarını homojenlikten uzaklaştırmaktadırlar. Bu şekilde marka çeşitlemesine gidilmesi ve alıcıların belli markalara olan bağımlılıklarının artırılması, yeni firmaların piyasaya girmesine açık bir engel teşkil etmektedir. Yeni giren firma, kendi ürününü tanıtmak ve yerleşik firmaların müşterilerinin bir kısmını kendisine çekmek zorunda olduğundan dezavantajlıdır. Bunun için yeni firma; ya malını yerleşik firmalara göre daha düşük bir fiyattan satmalı, ya yoğun bir reklam kampanyasına girmeli, ya da her ikisini birden yapmalıdır. Yeni firmanın bunları yapması ise, maliyetlerinin artmasına neden olacaktır. Diğer yandan yeni firmanın bütün bunları gerçekleştirmesi ise, büyük bir finansmana sahip olmasını gerektirir. Dolayısıyla bu finansmanı her firma kolaylıkla karşılayamaz. Bain, yirmi imalat endüstrisini kapsayan çalışmasında ürün farklılaştırmasının piyasaya girişin en önemli engeli olduğunu ortaya koymuştur (Bain, 1956).

Diğer yandan bir endüstride bulunan her firmanın ürün farklılaştırmasına giderek diğerlerinden farklı bir ürün ortaya çıkarması endüstrinin piyasasının bölünüp küçülmesine neden olmaktadır. Bu ise, bir çeşit giriş engeli oluşturmaktadır. Örneğin; otomobil endüstrisindeki firmalar pazar paylarını artırmak amacıyla bir kaç yılda bir farklı model otomobili piyasaya sürmektedirler. Firmanın her bir farklı modeli üretmesi için belli bir ölçüğe sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla firmanın piyasaya sürdüğü her farklı model, firmaya belli bir ölçek avantajı sağlamaktadır. Firmanın ölçek avantajı ve farklılaşmaya bağlı olarak piyasadaki değişik tip mallara olan talebi de karşılması, yeni firmaların girişi için fiili engel teşkil etmiş etmektedir (Dinler, 1990:248).

Açıklık koşulundan sapmalar: Açıklık koşulu; piyasadaki alıcı ve satıcıların piyasada olup bitenler konusunda tam bilgiye sahip oldukları durumu ifade etmektedir (Berberoğlu, 2000:130). Ancak gerçek hayatta alıcı ve satıcılar birçok malın piyasasında ortaya çıkan değişimlerden anında haberdar olmamaktadırlar. Alıcı ve satıcılar borsası olan (altın ve değerli kağıtlar gibi) mallar dışındaki diğer malların piyasalarında ortaya çıkan değişimleri zaman ve mekan engellerinden dolayı tam olarak izleyememektedirler. Ancak bazı durumlarda da tüketicinin daha ucuza mal bulabileceğini bilmesine rağmen isteksiz davrandığı görülmektedir. Diğer yandan günümüzde tam bilgiye ulaşmak zor olmakla birlikte oldukça da maliyetlidir. Bu nedenle bir çok firma kendileri için gerekli olan bilgiye ulaşmamaktadır.

Eksik Rekabet Piyasaları

Türkey; eksik rekabet piyasalarını monopol, oligopol ve monopollü rekabet piyasaları şeklinde bir ayrıma tabi tutarak incelemenin daha doğru bir yaklaşım olduğunu ifade eder (Türkey, 2001:107).

Monopol piyasası: Monopol kelimesi Yunanca'dan gelir. Monos (tek) ve polein (satmak) kelimelerinin bileşiminden oluşur. Monopol piyasası, fiyatları tek başına etkileyemeyecek kadar çok sayıda alıcı ve bunların karşısında tek bir satıcının olduğu piyasadır (Lipseş ve diğ., 1990:246). Tekel piyasasında tek bir firmanın faaliyet göstermesi sebebi ile piyasadaki mal miktarını belirlemede tekeli firma tek başına hareket eder (Mansfield, 1979:229-230). Bu durumda fiyatı belirleyen, tek firmanın arzı ile piyasa talebi ya da toplam taleptir.

Monopol piyasasında rakip olmadığından monopolcü, satış fiyatını belirlerken bağımsız hareket edebilir. Monopolcü firma için fiyat veri değildir (Bain, 1968:28). Ancak, firma malının fiyatını dilediği gibi saptayamaz. Çünkü, her malın zayıf bile olsa ikamesi vardır. Yurt içinden ve yurt dışından potansiyel bir rekabet vardır. Bir diğer neden ise, tüketicilerin satın alma güçleri sınırlıdır. Bir malın satıcısının tek olması ve hiçbir ikame malın olmaması yani ikame elastikiyetinin sıfır olması durumundaki monopollere ‘salt monopol’ veya ‘mükemmel monopol’ denir (Bocutoğlu ve diğ., 2000:141).

Uzun dönemde bile aşırı kar elde eden monopolcü, bu durumunu endüstriye giriş engellerine borçludur. Girişi tıkayan engeller veya monopolü yaratan sebepler çeşitlidir.

Monopolün Sebepleri:

1. Girdi ya da üretim tekniğinin kontrolü; bir malın üretimi için gerekli hammadde ve kaynakların tek bir firmanın elinde oluşudur. Bir zamanlar ABD’de görülmüş olduğu gibi, alüminyum üretimi için gerekli olan boksit yatakları tek bir firmanın elinde ise, o firma alüminyum üretiminde monopolcü duruma sahip olabilir. Bir diğer neden ise, patent sahipliğidir. Devlet belirli bir buluşu hayata geçiren kişi ya da kuruluşlara, belirli bir süre zarfında başkalarının bu buluşu kullanmasına izin vermeyerek, yeni buluşları teşvik etmek amacıyla, bu ürünün tek satıcısı olmasına izin vermektedir (Yao,? :328)⁶.

⁶ Örnek; 1945 yılında Milton Renolds geleneksel sivri uçlu kalem yerine bilyalı uçla yazan yeni bir kalemin patentini aldı. 26.000 dolara Reynolds International Pen Company’i kurdu ve 6 Ekim 1945’te üretime başladı. Reynolds kalemleri Gimbels’lerin gösterişli gösterileriyle piyasaya girdi. Kalemin iki yıl hiç doldurulmadan işlevini göreceği garanti ediliyordu. Fiyatı 12.50 dolardı (savaş sırasında fiyat komisyonunun izin verdiği maksimum fiyat) Kalemin satışı ilk çıktığı gün olan 29 Ekim 1945 de Gimbels 10.000 tükenmez kalem sattı. Üretimin ilk aşamalarında, üretim maliyetinin yaklaşık olarak tükenmez kalem başına 0.8 dolar civarında olacağı tahmin edilmişti. Reynolds International Pen Company hemen üretimini genişletti. 1946’nın başlarında fabrikada 800’den fazla işçi çalışıyor ve günde 30.000 kalem üretiliyordu. Mart 1946’da şirketin bankada 3 milyon doları birikmişti. Gimbels’in ezeli rakibi Macy, Güney Amerika’dan ithal ettiği tükenmez kalemin tanıtımını yaptı. Fiyatı 19.98 dolardı (üretim maliyeti bilinmiyor). Büyük satışlar hemen diğer tükenmez kalem imalatçılarının tepkisine neden oldu. Eversharp ilk kalem modelini 15 dolardan piyasaya sürdü. Temmuz 1946’da Fortune dergisi Sheaffer firmasının piyasaya 15 dolardan kalem süreceğini duyurdu ve Eversharp firması 25 dolardan basmalı kalem modelini üretme planını açıkladı. Reynolds yeni bir tükenmez kalem üretti; fakat fiyatını yine 12.50 dolarda tuttu. Maliyetler tükenmez kalem başına 0.60 dolar olarak tahmin edildi. Sıkıntılı günlerin başlamasının ilk işaretleri ortaya çıktı. Hollywood’daki Ball Point Pen Company piyasaya 9.95 dolar olan kalem sürdü ve David Khan adlı imalatçı 3 dolardan daha düşük fiyatlı kalem üretmeyi planladıklarını açıkladı.

Bu hak bir monopolün ortaya çıkmasına sebep olabilir (Wannacott ve Wannacott, a.g.e., :192). Ne var ki, bu tip monopollerin ömrü kısa olmaktadır. Ufacık bir farklılıkla aynı malı piyasaya süren firmalar türemekte ve monopol sona ermektedir.

2. Yasal monopol; monopol bazen devlet tarafından yaratılır. Bir malın üretimi ya bir kamu firmasına verilir ve başkasının o alana girmesi yasaklanır. Ya da bir özel firmaya imtiyaz (ayrıcalık) tanınır. O firmadan başkasının o alana girmesi kanun dışı olur.
3. Doğal monopol; monopol yaratan sebeplerden bir başkası ise, piyasa şartlarıdır. Öyle durumlar vardır ki, bir alanda birden fazla firmanın üretim yapması imkansızdır. Eğer bir malın uzun dönem ortalama maliyeti üretim hacmi büyüdükçe devamlı olarak azalıyorsa o malı üreten firmaların sayısı başlangıçta birden fazla bile olsa, zaman içinde bire iner. Çünkü, başlangıçta bütün firmaların ortalama maliyetleri nispi olarak çok yüksektir. Üretimi artırmak maliyeti düşürecektir. Bütün firmalar bunu yapmaya kalktıklarında, ürünün fiyatı ortalama maliyetten daha büyük ölçüde düşer ve biri hariç bütün firmalar o malın üretiminden vazgeçer. Piyasanın özel şartlarından doğan bu tip monopollere tabii monopol denir (Lipseş ve diğ., 1989:250). Buradaki tabii sıfatı ile piyasanın tabiatına atıfta bulunmaktadır. Şehirlere su, elektrik, gaz dağıtımı tabii monopollerin standart örnekleri arasındadır (Türkay, 2001:118).
4. Birleşme sonucunda olan monopoller; eğer yasalar izin veriyorsa, birkaç üretici fiyatlarını ve karlarını artırmak için birleşebilirler. Bu tip firmalara kartel denilmektedir. Kartelde firmalar tek bir çatı altında birleşerek, ürünün çıktığı miktarını

Fortune dergisi artan sayıdaki imalatçı ve düşük maliyetli üretim nedeniyle fiyat savaşının başlaması kaygısını dile getirdi. Ekim ayında Reynolds firması fiyatı 3.85 dolar ve maliyeti yaklaşık 0.30 dolar olan yeni bir modeli tanıttı. 1946 Noel'inde yaklaşık 100 imalatçı üretimdeydi ve bazıları kalem 2.98 dolardan satıyordu. Şubat 1947'de Gimbels Continental Pen Company'nin 0.98 dolardan ürettiği tükenmez kalemleri satıyordu. Reynolds, 1.69 dolardan satacağı yeni bir modeli tanıttı. Artık bundan sonra tükenmez kalemler lüks olmaktan çıkıp ekonomik bir mal haline geldi; fakat tükenmez kalem hala karlı bir işti. 1948'in ortalarında tükenmez kalem 0.10 dolar maliyetle, 0.39 dolara satılıyordu. 1951 yılında her yerde 0.25 dolarlık fiyat geçerliydi. Tekelin gücü 6 yıl sürdü. Piyasa çeşitli modellerdeki tükenmezlerle doluydu ve tükenmez fiyatları 0.19 doların üzerinde düzenlendi. Kalem üretimi sadece sıradan bir kar bırakıyordu (Lipseş ve diğ., 1989:278).

veya dağıtım alanlarını kendileri belirlemekte ve böylece karlarını maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Bu özelliklere uygun en iyi örnek OPEC verilebilir (Lipsey ve diğ., 1989:252).

Oligopol Piyasası: Oligopol, birbirlerini etkileyebilecek kadar az sayıda satıcının, sonsuz denebilecek kadar çok sayıda alıcıyla karşı karşıya geldiği piyasadır (Posner, 1976:39). Oligopol piyasası, az sayıda firmanın faaliyet gösterdiği piyasa olarak tanımlansa da daha doğru ve amaca uygun tanım, piyasayı kontrol gücünün az sayıda teşebbüsün elinde toplandığı piyasa şeklindedir. Örneğin; yüz teşebbüsün faaliyet gösterdiği bir piyasada, bunlardan dördünün piyasa paylarının yüzde doksanına eşit olması durumunda, rekabet piyasası yerine oligopol piyasasından söz etmek daha doğru olur. Çünkü, dört firmanın her biri piyasadaki fiyat ve arz miktarını etkileyebilecek güce sahiptir. Diğer yandan eşit büyüklükte elli firmadan oluşan bir piyasa, rekabet piyasası özelliklerini gösterir.

Tam rekabet ve tekel piyasalarının gerçek hayat modelleri olmaktan çok teorik modeller olması ve gerçek hayatta en yaygın piyasa tipinin oligopol olması sebebi ile oligopol piyasalarında firma davranışları, hukukçular kadar ekonomistlerin de ilgisini çekmiştir. Ancak, bu piyasadaki firma davranışlarını açıklamak tam rekabet ve tekel piyasalarında olduğu gibi kolay değildir ve belirli bir şekli yoktur (Mueller, 1997:8).

Bu çalışmanın da başlıca konularından biri eksik rekabet ortamında işletmelerin davranış tarzlarını incelemek olduğundan oligopol piyasası özellikle bu açıdan da önemlidir.

Oligopol piyasalarında az sayıda firma olduğu için, her firma özellikle fiyat belirleme gibi davranışlarında, diğer firmaları dikkatle izlemeli ve bir strateji geliştirmelidir. Bu yönüyle oligopol satranç veya briç oyununa benzetilebilir. Hamle yaparken bir strateji belirlemeli veya rakibin hamlesine ne yapmak istediğini tahmin ederek karşı hamle yapmak gerekmektedir.

Monopolü Rekabet Piyasası: Monopolü rekabet piyasası bir yandan tam rekabetin öte yandan da monopolün bazı özelliklerini taşır⁷ (Türkay,

⁷ Türkçe kaynakların bazılarında monopolü rekabet yerine monopolcü rekabet veya tekelci rekabet terimleri kullanılmaktadır.

1997:178). Monopollü rekabet piyasalarında farklılaştırılmış mal ve hizmet satan bir çok firma vardır. Bu piyasalar tam rekabet ile monopol piyasalarının bir karışımıdır. Piyasanın rekabet özelliği, çok sayıda firma ve piyasaya giriş kolaylığı olmasından kaynaklanır. Monopol özelliği ise, piyasaya arz edilen farklılaştırılmış mal ve hizmetlerin sonucudur. Mal farklılaştırma genellikle reklamlar aracılığıyla yapılır. Bununla birlikte, mal ve hizmetlerin birbirleri ile yakın ikame edebilme özelliği, firmaların teknelci güçlerini sınırlandırır (Bocutoğlu ve diğ., 2000:159).

Monopollü rekabet piyasa yapısına baktığımızda bir birinden bir parça farklı mal satan bir çok küçük firmadan oluştuğunu görürüz. Monopollü rekabet ekonomimizde özellikle perakende ticaret sektöründe geçerlidir. Ayakkabıcılar, kuaförler, lokantalar ve benzin istasyonları vb. monopolcü rekabet piyasasının en güzel örnekleridir.

Uzun yıllar bir çok ekonomist tam rekabet ve monopol piyasaları üzerinde araştırmalarını sürdürmüşlerdir. Aradaki boşluğu Harvard Üniversitesi profesörlerinden Edward Chamberlin ve Cambridge Üniversitesi'nden Joan Robinson doldurmuşlardır. Böylece monopollü rekabet piyasası analizleri başlamıştır (Parasız, 1996:148).

Bir piyasanın monopollü rekabet piyasası olabilmesi için üçü tam rekabet piyasası koşullarını içeren dört koşulun bir araya gelmesi gerekir. Şöyle ki;

-Küçük boyutlu çok sayıda alıcı ve satıcı olmalıdır.

-Mallar heterojen olmalıdır. Satıcılar birbirinden biraz farklı mal satmalıdır.

-Piyasaya giriş ve çıkışlar serbest olmalıdır.

-Piyasalarda bilgilendirme tam olmalıdır.

Teorik açıdan monopollü ve tam rekabet arasındaki en büyük fark homojen ve farklılaştırılmış mal varsayımıdır. Monopolcü rekabette firmalar farklılaştırılmış mal satarlar. Pratik açıdan firmaların sattıkları mallar grubu bir ürün denecek kadar birbirine benzer; ancak her bir firmanın kendi fiyatı üzerinde belli bir güce sahip olması için yeterli bir farklılığı vardır.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız rekabet kavramları, iktisatçılar tarafından uzun zamandan beri kullanılan rekabet tanımları ve

kavramlarıdır ve hemen hemen bütün mikro iktisat veya iktisada giriş kitaplarında mevcut olan tanımlardır.

İktisatçılar özellikle tam rekabet teorisinin bir varsayım olduğundan hareketle, bu kavramın yerine geçebilecek veya işletme davranışlarına bir açıklama getirebilecek yeni rekabet kavramları geliştirme uğraşısı içinde olmuşlardır. Bunun neticesinde de bazı yeni rekabet kavramları geliştirmişlerdir. Aşağıda bu rekabet tanımlarını inceleyeceğiz.

TÜRK TİCARET KANUNUDA REKABET

6102 sayılı Kanun'unda rekabet kavramı tanımlanmamış ancak haksız rekabet konusu incelenmiştir. haksız rekabete ilişkin hükümleri hazırlanırken, İsviçre'de 1986 yılında kabul edilen "Haksız Rekabete Karşı Federal Kanun"dan esinlenilmiştir.

TTK m.54/1'de; Haksız rekabete ilişkin bu Kısım hükümlerinin amacı, bütün katılanların menfaatine, dürüst ve bozulmamış rekabetin sağlanmasıdır.

Haksız rekabetin tanımı ise TTK m.54/2 de; "*Rakipler arasında veya tedarik edenlerle müşteriler arasındaki ilişkileri etkileyen aldatici veya dürüstlük kuralına diğer şekillerdeki aykırı davranışlar ile ticari uygulamalar haksız ve hukuka aykırıdır*", şeklinde verilmiştir.

TTK'nın 55. maddesinde, sınırlayıcı olmayan bir şekilde, başlıca haksız rekabet halleri sayılmış olup bu başlıklar özet olarak şu şekildedir;

a) Dürüstlük kuralına aykırı reklamlar ve satış yöntemleri ile diğer hukuka aykırı davranışlar;

b) Sözleşmeyi ihlale veya sona erdirmeye yöneltmek;

c) Başkalarının iş ürünlerinden yetkisiz yararlanma; özellikle;

d) Üretim ve iş sırlarını hukuka aykırı olarak ifşa etmek; özellikle, gizlice ve izinsiz olarak ele geçirdiği veya başkaca hukuka aykırı bir şekilde öğrendiği bilgileri ve üretenin iş sırlarını değerlendiren veya başkalarına bildiren dürüstlüğü aykırı davranmış olur.

e) İş şartlarına uymamak; özellikle kanun veya sözleşmeyle, rakiplere de yüklenmiş olan veya bir meslek dalında veya çevrede olağan olan iş şartlarına uymayanlar dürüstlüğü aykırı davranmış olur.

f) Dürüstlük kuralına aykırı işlem şartları kullanmak, şeklinde yer almıştır.

Özetle, Türk Ticaret Kanunu'nda rekabet kavramı değil de haksız rekabet kavramı ve bu kapsama girecek durumlar ele alınmıştır.

4054 SAYILI RKHK'İN KORUNMASI HAKKINDA KANUNDA (RKHK) REKABET

4054 Sayılı RKHK m.1: Amaç; Bu Kanunun amacı, mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan teşebbüslerin bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamaktır.

4054 Sayılı RKHK, tanımlar kısmında rekabet; Mal ve hizmet piyasalarındaki teşebbüsler arasında özgürce ekonomik kararlar verilebilmesini sağlayan yarış,

4054 Sayılı RKHK'da yasaklanan faaliyetler Md.4; Rekabeti sınırlayıcı anlaşma, uyumlu eylem ve Kararlar ;

Madde 4- Belirli bir mal veya hizmet piyasasında doğrudan veya dolaylı olarak rekabeti engelleme, bozma ya da kısıtlama amacını taşıyan veya bu etkiyi doğuran yahut doğurabilecek nitelikte olan teşebbüsler arası anlaşmalar, uyumlu eylemler ve teşebbüs birliklerinin bu tür karar ve eylemleri hukuka aykırı ve yasaktır. Bu haller, özellikle şunlardır:

a) Mal veya hizmetlerin alım ya da satım fiyatının, fiyatı oluşturan maliyet, kâr gibi unsurlar ile her türlü alım yahut satım şartlarının tespit edilmesi,

b) Mal veya hizmet piyasalarının bölüşülmesi ile her türlü piyasa

kaynaklarının veya unsurlarının paylaşılması ya da kontrolü,

c) Mal veya hizmetin arz ya da talep miktarının kontrolü veya bunların piyasa dışında belirlenmesi,

d) Rakip teşebbüslerin faaliyetlerinin zorlaştırılması, kısıtlanması veya piyasada faaliyet gösteren teşebbüslerin boykot ya da diğer davranışlarla piyasa dışına çıkartılması yahut piyasaya yeni gireceklerin engellenmesi,

e) Münhasır bayilik hariç olmak üzere, eşit hak, yükümlülük ve edimler için eşit durumdaki kişilere farklı şartların uygulanması,

f) Anlaşmanın niteliği veya ticarî teamüllere aykırı olarak, bir mal veya hizmet ile birlikte diğer mal veya hizmetin satın alınmasının zorunlu kılınması veya aracı teşebbüs durumundaki alıcıların talep ettiği bir malın ya da hizmetin diğer bir mal veya hizmetin de alıcı tarafından teşhiri şartına bağlanması ya da arz edilen bir mal veya hizmetin tekrar arzına ilişkin şartların ileri sürülmesi,

Bir anlaşmanın varlığının ispatlanamadığı durumlarda piyasadaki fiyat değişmelerinin veya arz ve talep dengesinin ya da teşebbüslerin faaliyet bölgelerinin, rekabetin engellendiği, bozulduğu veya kısıtlandığı piyasalardakine benzerlik göstermesi, teşebbüslerin uyumlu eylem içinde olduklarına karine teşkil eder. Ekonomik ve rasyonel gerçeklere dayanmak koşuluyla taraflardan her biri uyumlu eylemde bulunmadığını ispatlayarak sorumluluktan kurtulabilir.

Hangi durumlarda teşebbüslere veya teşebbüs birliklerine muafiyet tanınacağı Md.5 belirtilmiştir.

Yasaklanan ikinci husus ise, Md.6: Hakim durumun kötüye kullanılmasıdır.

Madde 6- Bir veya birden fazla teşebbüsün ülkenin bütününde ya da bir bölümünde bir mal veya hizmet piyasasındaki hâkim durumunu tek başına yahut başkaları ile yapacağı anlaşmalar ya da birlikte davranışlar ile kötüye kullanması hukuka aykırı ve yasaktır.

Kötüye kullanma halleri özellikle şunlardır:

a) Ticarî faaliyet alanına başka bir teşebbüsün girmesine doğrudan veya dolaylı olarak engel olunması ya da rakiplerin piyasadaki faaliyetlerinin zorlaştırılmasını amaçlayan eylemler,

b) Eşit durumdaki alıcılara aynı ve eşit hak, yükümlülük ve edimler için farklı şartlar ileri sürerek, doğrudan veya dolaylı olarak ayırimcılık yapılması,

c) Bir mal veya hizmetle birlikte, diğer mal veya hizmetin satın alınmasını veya aracı teşebbüsler durumundaki alıcıların talep ettiği bir malın veya hizmetin, diğer bir mal veya hizmetin de alıcı tarafından teşhiri şartına bağlanması ya da satın alınan bir malın belirli bir fiyatın altında satılmaması gibi tekrar satış halinde alım satım şartlarına ilişkin sınırlamalar getirilmesi,

d) Belirli bir piyasadaki hâkimiyetin yaratmış olduğu finansal, teknolojik ve ticarî avantajlardan yararlanarak başka bir mal veya hizmet piyasasındaki rekabet koşullarını bozmayı amaçlayan eylemler, e) Tüketicinin zararına olarak üretimin, pazarlamanın ya da teknik gelişmenin kısıtlanması.

4054 Sayılı RHKH'nun uygulanması bağımsız bir kurum olan Rekabet Kurumu tarafından gerçekleştirilmektedir. Rekabet Kurumu 1997 yılı Aralık ayından itibaren faaliyetine başlamıştır ve ülkemizde rekabet kültürünün yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

DİĞER REKABET TANIMLARI

Yukarıdaki tanımlamalar piyasa yapısıyla ilgilidir. Ancak özellikle son yıllarda yeni sayılabilecek rekabet tanımları da kullanılmaktadır. Aşağıda kısaca bu tanımlara da yer verilmiştir.

Potansiyel Rekabet

Potansiyel rekabet, bir işletme için halihazırda bir piyasada ticari faaliyete girmemiş; fakat yakın gelecekte aynı ürün piyasasına veya coğrafi piyasaya girebilecek teşebbüslerin varlığını ifade eder (Ritter ve diğ., 1991:77). Prensip olarak bir piyasaya giriş ve çıkış engelleri yok ise, ve o piyasada karlılık oranları ortalama kar oranının üzerinde ise, mutlaka o piyasaya girmek isteyen girişimciler olacaktır. Bu tür piyasalara “contestable markets” (çekişmeli piyasalar) denilmektedir. Mevcut firma (monopol konumundaki firma) veya firmalar bu durumu göz önünde tutma zorunluluğu hissedeceklerdir. Bu çerçevede potansiyel rekabet, bazen fiili rekabetin yarattığı rekabet baskısını yaratabilecektir.

Potansiyel rekabette rakip, ne satıcı; ne de alıcı konumunda bulunmadığından, söz konusu piyasada herhangi bir paya da sahip değildir. Belirli bir mal veya hizmet piyasasına yeni yatırımlar yapılması ya da yeni girişler olması mevcut rakipler açısından rekabeti etkileyebilecek önemli bir başlangıç sayılır. Giriş engelleri bulunmayan piyasalarda potansiyel rekabet korkusu; hesaplı, kaliteli mal ve hizmet üretimi açısından tahrik edici bir unsurdur. (Massey, 1997:206-207).

İşleyebilir Rekabet

Tam rekabet sisteminin gerçek ekonomik sistemde uygulanabilirlik şansı yoktur. Bu nedenle daha gerçekçi ve uygulanabilme imkanı daha

yüksek olan bir kavram olan “İşleyebilir Rekabet” (Workable Competition), sisteminin gelişmesine vesile olmuştur.

Böylece tam rekabet, sürekli tüketicinin beğenisini kazanmaya çabalayan işleyebilir rekabet modeliyle yer değiştirmiştir. Üreticilerin rakipler karşısında daha üstün bir konuma yükselebilmeleri tutkusuyla çalışmaları ve zamanla bu üstünlüğü sağlayarak tekel haline gelebilmeleri doğal bir durumdur. Piyasada kendi emek ve gayretiyle, mal ve hizmetlerinin kalitesini artırarak lider konuma yükselmek, iktisadi anlamda da arzulanan bir durumdur (Auerbach, 1998: 21-22).

İşleyebilir rekabet kavramı, rekabet olgusunun algılanmasında tam rekabet kavramının getirdiği sınırlamaları aşmak amacıyla ilk kez Clark tarafından ortaya atılmıştır (Türkkan, 2000: 126). Clark 1940’larda işleyebilir rekabeti, rekabetin gerçekleştirilebilirliği ve istenirliği olan şekilleri olarak tanımlamıştır (Davies, 1992: 304).

İşleyebilir rekabeti çeşitli açılardan irdelemek mümkündür. Birinci olarak işleyebilir rekabet; tüketici egemenliğinin sağlanmasını, kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanmasını, seçme özgürlüğünün sağlanmasını, bireysel ve toplumsal çıkarların bağdaştırılmasını, yeniliklerin teşvik edilmesini, gelir dağılımının daha adil hale getirilmesini, ekonomide demokrasinin sağlanmasını, düzenlemelerin etkinleştirilmesini, başarılı olanların ödüllendirilmesini, başarısızların piyasadaki elenmesini içermektedir. İkinci olarak işleyebilir rekabet; gerçekleştirilebilirliği ve istenirliği kanıtlanabilen yapısal ve davranışsal koşullar kümesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda potansiyel rekabette, sağlayıcı giriş ve çıkışların olması, alıcı ve satıcı rakipler arasında anlaşmaların olmaması, mal farklılaştırması yoluyla kalite rekabetinin olması vb. koşullar ön plana çıkmaktadır (Parasız, 2001:2).

İkinci En İyi Teorisi

İşleyebilir rekabet teorisine yakın bir teori ise, Lipsey ve Lanchaster (1956:11-32) tarafından ortaya atılan “ikinci en iyi” teorisidir. Bu teoriye göre; şayet bazı piyasalarda rekabetten sapmalar çok yüksekse, ancak bu alanlarda bir iyileştirme yapılamıyorsa, rekabetten sapmaların nispeten düşük olduğu bazı alanlarda da ilave iyileştirmeler yapma imkanı varsa, bu iyileştirmelerin yapılması istenilir bir şey midir? Yani bazı sektörlerde rekabetten sapmalar çok yüksek iken, rekabetten sapmaların daha düşük olduğu alanlarda bu sapmaları azaltacak ek önlemler

alınmasının toplumsal açıdan zararlı sonuçlar vermesi olasılığı vardır (Türkkan, 2001a:141). Bu çıkmazın aşılabilmesi için ikini en iyi teorisinin önerileri şunlardır.

Bu önerilerden birincisi, rekabetten herhangi bir sapmayı düzeltmek yerine en büyük sapmaları düzeltmenin ikinci en iyiye ulaşma şansını artıracaktır. Bu çerçevede toplumsal düzeyde rekabetten en büyük sapmaların hangi alanlarda ve hangi firmalar için söz konusu olduğu önem kazanmaktadır.

İkinci öneri ise, bir toplumda rekabetten herhangi bir sapmayı düzeltmek veya önemli görülen sapmaları düzeltmek yerine “stratejik sapmaların” düzeltilmesine ağırlık verilmelidir. Burada da stratejik sapma ön plana çıkmaktadır. Stratejik sapma; kendi yarattığı sapmanın dışında başka sapmaların yaratılmasına neden olan, dolayısıyla düzeltilmesi halinde başka sapmaların da kendiliğinden ortadan kalkmasına yol açan sapmalar olarak tanımlanabilir.

İkinci en iyi teorisinin pratikte politika dizaynı açısından yol gösterici olabilecek üçüncü önerisi ise, “izole sapmaların” düzeltilmesinin bir sakınca yaratmayacağı şeklindedir. İzole sapma kavramı, başka sektörler üzerinde yansımaları veya etkisi olmayan sapmalar olarak tanımlanabilir (Türkkan, 2001b:95).

Yarışmacı Rekabet

Bu tür piyasalara, giriş/çıkışı kolay piyasalar da denilmektedir. Bir piyasada mal ya da hizmetler tekel tarafından sağlanıyor olsa dahi piyasaya girme potansiyeli olan diğer firmaların tehdidi ile belli şartlarda rekabetçi çözümler sağlanabileceği savunulmaktadır (Çakal, 1996:34). Bu teori, Princeton Üniversitesi’nden Profesör William Baumol ve Robert Willig ve Northwestern Üniversitesi’nden John Panzer, tarafından geliştirilmiştir (Baumol ve diğ., 1982). Yarışmacı rekabet sistemi, kaynakların en verimli tahsisinin yarışmacı piyasalarda faaliyet gösteren firmalarca sağlanabileceğini iddia eder. Yarışmacı piyasayı karakterize eden özellik, giriş ve çıkış özgürlüğünün varlığıdır. Bir piyasaya yeni firmalar, giriş engeline maruz kalmadan girip çıkabiliyorsa, bu piyasaya yarışmacı piyasa denir (Davies, 1989:308).

Yarışmacı piyasanın temeli, giriş maliyetlerinin bulunmayışı değil, aksine yeni teşebbüsler açısından piyasanın serbest veya hareketli olmasıdır (Douglas, 1989:105). Giriş ve çıkışlar serbest olduğundan,

piyasada tek teşebbüs dahi olsa, potansiyel rekabet baskısı altındaki teşebbüslerin fiyatları maliyetlerden koparma gücü yoktur. Çünkü fiyat-maliyet ilişkisinden uzak, aşırı derecede yüksek tespit edilen fiyatlar, giriş ve çıkış serbestisinin doğal bir sonucu olarak piyasaya yeni teşebbüsler çekecek ve dolayısıyla aşırı fiyatlar törpülenecektir (Wish, 1993:12). Ancak yarışmacı piyasa, tam rekabet piyasası olarak algılanmamalıdır. Yarışmacı rekabet sistemi önemli bir model olmasına karşılık, bünyesinde devlet müdahalesini barındıran piyasalarda gelişme ve yerleşebilmesi zor bir model olarak görülmektedir. Zira, yarışması piyasa modelinin dayanağını teşkil eden giriş ve çıkışların, düzenlemeler yoluyla engellenmesi; yahut denetim altında tutulması, firmaları disipline eden potansiyel rekabet baskısını ortadan kaldıracaktır.

Rekabetin tanımıyla ilgili bu genel açıklamaları yaptıktan sonra, Rekabet Hukuku'nu da içine alan rekabet politikalarının oluşturulmasının önemine değinmekte fayda gözükmektedir. Çünkü genellikle rekabet politikasından anlaşılan 'Rekabet Hukuku' kavramıdır. Ancak bir ülkenin rekabet politikası sadece Rekabet Hukuku'ndan oluşmamaktadır. Fakat burada konumuzu, Rekabet Hukuku'nun neden gerekli olduğunu açıklamakla sınırlandıracağız. Rekabet Hukuku'nun dışındaki diğer rekabet politikaları, farklı çalışmaların konusunu oluşturacak kadar geniştir.

SONUÇ

Bu çalışmada gerek iktisat literatüründe gerek işletmecilik ve stratejik yönetim literatüründe ve gerekse günlük hayatta sıklıkla kullanılan "rekabet" kavramı ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla rekabet kavramı iktisat okulları açısından; Klasik, Neo-klasik, Avusturya (İktisat) Okulu/ekolü, Post-Keynezyen Ekol, Chicago Ekolü açılarından incelenmiştir. Piyasalar açısından; tam rekabet piyasası ve eksik rekabet piyasaları açısından ve son olarak ise işleyebilir rekabet, potansiyel rekabet, ikinci en iyi teorisi/yaklaşımı ve yarışmacı rekabet kavramları açıklanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun

6012 Sayılı Türk Ticaret Kanunu

AKTAN, Coşkun Can ve İstiklal Y. Vural (2004), *Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet*, TİSK Rekabet Dizisi, No:1, Ankara.

AKTAŞ, Cihan (2003), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Rekabet Politikası: Bir Çerçeve Çalışması*, Rekabet Kurumu, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.

ALCHIAN, A., ve H. Demsetz (1972), "Production, Information Costs and Economic Organization", *American Economic Review*, s.58-67.

AUERBACH, P. (1998), *Competition: The Economics of Industrial Change*, Oxford: Basil Blackwell.

BAIN, Joe S. (1956), *Barriers to New Competition*, Cambridge: Harvard University Press.

BAIN, Joe S. (1968), *Industrial Organization*, Second Edition, University of California, Berkeley.

BARCA, Mehmet (2003), *Economic Foundations of Strategic Management*, Ashgate Publishing Limited, England

BAUMOL, W., J. Panzar ve R. Willing (1982), *Contestable Markets and Theory of Industry Structure*, Harcourt, Brace, Janonovich, New York.

BEGG David, S.Fischer ve R. Dornbusch (1994), *Economics*, 4th Edition, McGraw-Hill Book Company.

BERBEROĞLU, Necat (2000), *İktisat Teorisi*, Editör: OKTAY, Nüvit, Anadolu Üniveritesi Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir.

BOCUTOĞLU, Ersan, M. Berber ve K. Çelik (2000), *İktisada Giriş*, Akademi Yayınevi, Trabzon.

BROZEN, Yale (1975), "Concentration and Profits: Does Concentration Matter?", *Antitrust Bulletin*.

CLEG, S.R.(1990), *Modern Organizations: Organization Studies in the Postmodern World*, London: Sage Publications.

ÇAKAL, Çakal (1996), *Doğal Tekellerde Özelleştirme ve Regülasyon*, Uzmanlık Tezi, DPT Yayın No:2455, Temmuz, Ankara.

ÇAPOĞLU, Gökhan (1991), *Prices, Profits and Financial Structures: A Post-Keynesian Approach to Competition*, Edward Egar Publishing Limited

- DAVIES,H.(1992), *Managerial Economics*, London. Pitman.
- DEMİRÇİ, Rasih (1996), *Ekonominin Temelleri*, TDV Vakfı,No:214, Ankara
- DEMSETZ, Harold , (1989) “Efficiency,Competition and Policy”, *The Organization of Economic Activity*,Vol.III, s.91-111, Oxford:Basil Blackwell
- DİNLER, Zeynel (2001), *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Bursa.
- DOUGLAS, George W. (1989). “*The Importance of Entry Conditions: Texas Air’s Acquisition of Eastern Airlines*” (Kwoka John E.,ve E. White ve Lawrence J., *The Antitrust Revolution*, Scott, Foresman and Company içinde, s.99-119)
- DPT (2000), *Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı, Rekabet Hukuku ve Politikaları*, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara.
- EKELUND, Robert B. ve Robert F. Hebert (1990), *A history of Economic Theory and Method*, 3th Edition, McGraw-Hill.
- HAYEK, F.A. (1997), *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, Cilt III, Çev. Mustafa Erdoğan, İş Bankası Yayını No.357/44.
- LIPSEY G. Richard, O. P. Steiner ve D. D. Purvis (1989), *Economics*, 8. Baskı, New York.
- MANSFIELD (1979), *Microeconomics, Theory and Applications*, New York.
- MASSEY, Patrick (1997), “Reform of EC Competition Law: Substance, Procedure and Institutions” in HAVK, Barry E., *International Antitrust Law & Policy*, London, s.91-123.
- MUELLER, Charles E.(1997), “Elements of an Antitrust Case: Structure, Conduct and Performance”, *Antitrust Law & Economics Review*, Vol.26, No.4.
- OBERDORFER, Gleiss, Hirsch (1971), *Common Market Cartel Law*, Chicago.
- PARASIZ, İlker (1996), *İktisada Giriş, Prensipler ve Politika*, Ezgi Kitapevi, 4. Baskı, Bursa.
- PETERSMANN, Ernst (1997) “*The Need for Integrating trade and Competition Rules in the WTO World Trade and Legal System*” Symposium on Competition Policy, Economic Development and International Trade içinde, WTO, Geneva 29 November, s.1-43
- PICKERING, J.F. (1974), *The Firm and it’s Market, Industrial Structure and Market Conduct*, London: Martin Robertson.

- RITTER, Lennart, W. David Braun ve Francis Rawlingson (1991), *EEC Competition Law a Practitioner's Guide*, Boston.
- SAVAŞ, Vural Fuat (2000), *Piyasa Ekonomisi ve Devlet*, Liberte Yayınları, 2.Baskı.
- SCHUMPETER, J. A. (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3rd Edition, Harper&Row, New York.
- SEYİDOĞLU, Halil (2001a), *Ekonomi ve İşletmecilik Terimleri Açıklamalı Sözlük*, Güzem Yayınları No:4, Ankara.
- SMITH, Agustus H., (1963), *Economics for Our Times*, McGraw Hill.
- STIGLER, George J. (1957), "Perfect Competition, Historically Contemplated", *The Journal Political Economy*, Vol.65, February, No.1, s.1-16.
- STIGLER, George J. (1987), *Essay in the History of Economics*, The University of Chicago Press
- TÜRKAY, Orhan (1997), *Mikroiktisat Teorisine Giriş, Mikroiktisat*, 12. Baskı, Ankara.
- TÜRKKAN, Erdal (2000), "Rekabet Hukuku Uygulamalarında İşleyebilir Rekabet Olgusu ve Kavramı" *Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları*, Sayı:11, Kasım-Aralık, s.123-159, Ankara
- TÜRKKAN, Erdal (2001a), *İkinci En İyi: Ekonomik, Siyasal ve Sosyal Sapmalarla Mücadele ve Erdemli Sapmalar Kuramı*, Liberte Yayınları,1.Baskı, Ankara
- TÜRKKAN, Erdal (2001b), *Rekabet Teorisi ve Endüstri İktisadı*, Turhan Kitabevi,Ankara
- ÜSTÜNEL, Besim (1988), *Ekonominin Temelleri*, Ankara
- VICKERS, John (1995) "Concept of Competition" *Oxford Economic Papers*, No.47, s.1-23.
- WISH, Richard (1993), *Competition Law*, 3rd Edition, Butterwoths & Co. Publishers, London.
- WONNACOTT, Paul ve Ronald Wonnacott (1990), *Microeconomics*, 4th Edition, John Wesley & Sons,
- YAO, Dennis A. (?) *Antitrust Constraints to Competitive Strategy*
- YAY, Turan (1993), *F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa